

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Tuğba ŞİMŞEK

SELÇUKLU KAYNAKLARINA GÖRE BÜYÜK SELÇUKLU
SULTANLARININ TASVİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2022

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Tuğba ŞİMŞEK

SELÇUKLU KAYNAKLARINA GÖRE BÜYÜK SELÇUKLU
SULTANLARININ TASVİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mustafa ALİCAN

MUŞ-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN TUĞRUL BEY

1.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ.....	4
1.2. DEVLETİN KURULUŞ SÜRECİNDE TUĞRUL BEY'İN ŞAHSİYETİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ	9
1.3. SİYASİ YÖNÜ	11
1.4. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN ALPARSLAN

2.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ.....	61
2.2. SİYASİ YÖNÜ	62
2.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN MELİKŞAH

3.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ.....	105
3.2. SİYASİ YÖNÜ	106
3.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ.....	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK

4.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ.....	139
4.2. SİYASİ YÖNÜ	140
4.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ.....	148

BEŞİNCİ BÖLÜM

SULTAN MUHAMMED TAPAR

5.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ.....	152
---------------------------------------	-----

5.2. SİYASİ YÖNÜ	152
5.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ.....	157

ALTINCI BÖLÜM

SULTAN SENCER

6.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ.....	167
6.2. SİYASİ YÖNÜ	167
6.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ.....	183
SONUÇ.....	192
KAYNAKÇA.....	195

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELÇUKLU KAYNAKLARINA GÖRE BÜYÜK SELÇUKLU SULTANLARININ TASVİRLERİ

Tuğba ŞİMŞEK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa ALİCAN

2022, 211 sayfa

Bu çalışmada, Türk devletlerinden birisi olan Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultanları ele alınarak konu edilmiştir. Türk-İslam Devletleri içerisinde yer edinmiş olan Büyük Selçuklu Devleti'ni yöneten toplamda altı hükümdarın varlığından bahsedebiliriz. Bu çalışmadaki amacımız; Büyük Selçuklu Sultanlarının fiziksel ve psikolojik özelliklerini, yaşadıkları olaylar karşısındaki davranış ve tutumlarını, hükümdarlık yaptıkları süre içerisindeki başlarından geçen önemli olayların kendilerinde oluşturduğu etkileri, yaşadıkları duyguları, neler hissettiklerini ve tüm bunların şahsiyetlerine etkisini ve doğal olarak oluşan 'Sultan' portresini, Selçuklu kaynaklarının arasından tespit ederek derli toplu bir şekilde bir araya getirerek sultanlara ait birer tasvir oluşturmak, onların her birinin kişilik özelliklerine daha kolay ulaşılmasını sağlayarak hükümdarların daha derinlemesine tanınmasına yardımcı olmak. Bu amaca yönelik olarak birinci elden kaynaklar içerisinde Türkçe olanları başta olmak üzere, ansiklopedi maddeleri, araştırma eserler, makale ve tez çalışmaları gibi konuyla alakalı ulaşabileceğimiz eserlerin tamamına ulaşma gayreti göstererek gerek siyasi gerek ekonomik gerek bilimsel gerek dini ve kültürel hemen hemen her alandaki 'sultan şahsiyetleriyle' ilgili bilgi ve anekdotları kronolojik bir şekilde inceleyerek ve düzenleyerek çalışmamıza aktarmaya çalıştık.

Elde ettiğimiz bilgiler ışığında ortaya çıkan metnimizin temelinde her sultanın yaşadığı çağa ait bir şekilde var olduğu, hükümdarlık yaptığı çağın ve karşılaştığı olayların çerçevesinde idarecilik yapabildiği, icraatlarının bir sonucu olarak da şahsiyetlerinin çağlarını aştıklarını ifade edebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Fiziksel, Psikolojik.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
DEPICTIONS OF THE GREAT SELJUK SULTANS ACCORDING TO SELJUK
PRIMARY SOURCES

Tuğba ŞİMŞEK

Advisor: Professor Doctor Mustafa ALİCAN

2022, Page: 211

In this study, the Sultans of the Great Seljuk State, one of the Turkish states, were discussed. We can talk about the existence of six rulers in total who ruled the Great Seljuk State, which took its place in the Turkish-Islamic States. Our aim in this study; to create a description of the sultans by bringing them together in a tidy way by determining The physical and psychological characteristics of the Great Seljuk Sultans, their behaviors and attitudes towards the events they experienced, the effects of the important events they experienced during their reign, the emotions they experienced, what they felt and the effect of all these on their personalities and the naturally formed 'Sultan' portrait among the main sources of the Seljuks, to help the rulers to be known more deeply by making it easier to reach the personality traits of each of them. For this purpose, by trying to reach all the works that we can reach related to the subject, such as encyclopedia articles, research works, articles and thesis studies, especially the Turkish ones among the first-hand sources, and with the 'sultan personalities' in almost every field, such as political, economic, religious, cultural and scientific. We tried to transfer the relevant information and anecdotes to our study by examining and arranging them in a chronological way.

On the basis of our text, which emerged in the light of the information we have obtained, we can state that each sultan existed in a way belonging to the age in which he lived, was able to act as an administrator within the framework of the era he ruled and the events he encountered, and as a result of his actions, his personalities exceeded their ages.

Key Words: Seljuks, Physical, Psychological.

ÖNSÖZ

Yazının icadından itibaren başlattığımız, geçmişin bir aynası geleceğimizin ise anlamlı bir parçası olan ‘Tarih’ her çağda olduğu gibi günümüzde de insanlığın en önemli tuğlasıdır. Sorulan her yeni sorunun insanlar arasında bir merak uyandırdığı ve bilinmeyenin gün geçtikçe azaldığı günümüzde kendimizi anlamlandırma yolculuğumuzun başlangıç noktası da durakları da bir şekilde tarihten beslenmektedir. Bu yolculukta aradığımız cevaplar bizi her geçen gün geçmişimize ve tarihe götürmektedir. Tarihte hatırı sayılır bir yer edinmiş olan Türklerin Ortaçağ’da kurmuş olduğu en önemli İslam devletlerinden biri olan Büyük Selçuklu Devleti hakkında da türlü sorular sorulmuş, cevaplar aranmış ve bu çerçevede akademik çalışmalar derinleştirilerek arttırılmıştır. Çalışmamızda konu edindiğimiz Büyük Selçuklu Devleti’ni yöneten Sultanların her biri kendi içinde önemli ve değerlidir, çalışmamız boyunca Selçuklu hükümdarlarının fiziksel ve psikolojik özellikleri hakkında kaynaklardan bilgiler bir araya getirilip derlenerek Selçuklu Sultanlarına dair genel ve özel tasvirler oluşturulmaya gayret edilmiştir.

Tez çalışmamın tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınının başladığı ve devam ettiği günlere denk gelmesi hem psikolojik açıdan hem de sağlık açısından - ağır ve önemli bir ameliyat süreci geçirmiş olmam- beni olumsuz anlamda etkilemiş olsa da tamamlama gayreti gösterdiğim çalışmamın alanımıza katkı sağlamasını temenni ediyorum.

Tez çalışmam boyunca özellikle çalışkanlığı, azmi ve başarılarıyla örnek olan ayrıca aradığım birçok soruya cevap niteliğindeki tutum ve davranışlarıyla akademik yolculuğumdaki pusulam olarak gördüğüm, değerli tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa ALİCAN’a ve aynı şekilde çalışmalarındaki gayreti, titizliği ve başarılarıyla her daim hatırlanmaya ve anılmaya değer olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK’a tüm destek ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Son olarak öğrenim hayatımın başından bugüne kadar sonsuz sabır ve anlayışla bana yardımcı olan, eğitim hayatıma katkı sağlayacak hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan değerli annem, babam ve ailemin geri kalan tüm üyelerine desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim.

Muş-2022

Tuğba ŞİMŞEK

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e	:	Adı geçen eser
a.g.m	:	Adı geçen makale
C.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	:	Editör
H.	:	Hicri
Hız	:	Hazırlayan
s.	:	Sayfa
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vs.	:	Vesaire

GİRİŞ

İlkçağ'dan itibaren devletlerin ve hükümdarların varolduğu bir dünyadan, insanların yönetildiği ve idare edildiği hükümdarların varlığından haberdarız. Sümerlerle başlayan bu düzen farklı alfabeler ve diller, farklı dinler, farklı öğretiler, farklı ordular ve hukuk sistemleri gördü daha da önemlisi birbirinden farklı çağları deneyimledi. Her çağın getirdiği beklentiler birbirinden farklı olmakla beraber hükümdar ve halk ilişkisi ilgi çekici bir şekilde çağdan çağa gittikçe birbirine benzeyen ve zaman zaman da yeni anlamların yüklendiği bunların iç içe geçtiği ebruli bir yumak halini alıyordu. Farklı dinlerin ve farklı kültürlerin krallarından, sultanlarından, hükümdarlarından, din insanlarından, idareci ve yöneticilerinden beklentisi huzur ve refah içinde yaşamak ile bu yaşamı onların tesis etmesi ve devamını sağlaması beklentisi aynıydı. Buna karşılık olarak bahsettiğimiz krallar ve sultanlar da halkın bu beklentisini karşılamaya yetecek güce, cesarete, adalet ve dirayete sahip, savaşçı bir portreye sahip olmalıydı. Devletlerde esas olan sultan özellikleri bu ve benzer davranışlar üzerine bina edilmişti.

Türk tarihine baktığımızda durum bunlardan farklı değildi gerek İslam öncesi Türk tarihinde gerekse İslam devletlerinde gücünü ve kudretini tanrıya dayandırarak kitleler üzerindeki otoritesini arttırarak hareket alanını genişleten, cesur, adil, kahraman, Türk nizamına uygun davranan ideal bir 'Sultan' portresinden bahsedilebilir. Türk-İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Büyük Selçuklu Devleti akademik çalışmalarda önemli bir yer almaktadır. Özellikle günümüzde Büyük Selçuklu Devleti'ne medyanın yakınlık göstermesi sonucunda, tarihe meraklı bakışların sayısı çoğalmıştır. Yaşadığımız çağdaki yerini anlamlandırmaya çalışan, şahit olunan bazı hadiselerin çözümüne ilişkin bir hareket alanı inşa etmeye gayretli insanlar aradıkları 'her neyse' ona ilişkin özlemden yola çıkarak merak ve dikkatlerini daha da yoğunlaştırarak tarihe dönük arayışlarını arttırmaktadır.

Bir yandan Richard Kroner'in: *"İnsanın kendi tarihsel döneminin demir zincirinden hiçbir zaman kurtulamadığı, kaçınılmaz bir biçimde kendi çağının çocuğu olduğu, döneminin ve çağdaşı olduğu toplumun düşüniş şekline uygun olmayan herhangi bir doğruya, başarıya, görüşe ve inanca ulaşamayacağı doğru değil midir? Eğer tüm bunlar doğruysa, insanın doğasını, kaderini, değerini ve kapasitesinin*

sınırlarını açığa çıkarma iddiasında bulunabilecek olan şey, kaçınılmaz olarak tarih, yalnızca tarih değil midir? Bu tür bir tarihsel perspektif de, en azından insanın ne olduğu problemi ile ilgili en iyi felsefi perspektif değil midir?” sözlerini yinelerken zihnimize diğer yandan tez çalışmamızda Büyük Selçuklu Sultanlarını anlamaya çalışıyor içlerinde buldukları tarihi dönemin çarklarını o dönemin etkisiyle çevirdiklerine şahit oluyor, dolayısıyla yaşadıkları dönemi anladığımız ve anlamlandırdığımız kadarıyla davranış, tutum ve şahsiyetlerini, psikolojilerini incelemeye gayret ediyor ve bütün halinde tasvirleştiriyoruz. Tüm bu çalışma ve gayretler dindar bir Tuğrul Bey ya da daha kahraman bir Sultan Alparslan veya şair Sultan Sencer’i ortaya çıkarmak için değil her birinde kendimizde aradığımız parçaları bulma gayreti, bulduğumuzda da ona tutunarak aslında kendimizi biçimlendirme kaygımız olarak da okunabilir.

Tüm bunlar birçok çalışmaya sebep olmakla beraber özellikle ‘Selçuklu Tarihi çalışmaları’ popülerliğini had safhaya doğru taşımaktadır ve yapılan çalışmalar günden güne artarak ihtiyacı karşılama gayretiyle, aradığımız elbiseyi içimizdeki kumaştan alarak dikecek olan mahir terziler olmaya adaydırlar. Elbette yapılan tüm çalışmalar takdiri haketmektedir bununla beraber yeterli de gelmemektedir çünkü yapılan her çalışma yeni yapılacak çalışmalara yol açmak da, tarihi bağlam içerisindeki kopuklukları biraz daha gözler önüne sererek yeni çalışmalara sevketmektedir. Bu çerçeveden hareketle çalışmamızda Büyük Selçuklu Devleti’ni yöneten sultanların fiziksel ve psikolojik özellikleri üzerinden tasvirler oluşturularak, her bir sultanın şahsiyeti üzerinden okumalara dayanan yorumlamalar yapılarak metnin bütünü oluşturulmuştur. Büyük Selçuklu Devleti’nde Tuğrul Bey’den başlamak üzere Sultan Sencer’e kadar her sultanın genel Türk-İslam hükümdarı portresiyle uyumlu olduğu gözlemi kadar bu portreye her birinin farklı derinlik kattığı bilgisi de vurgulanmalıdır.

Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluşundan yıkılışına kadar yaşanan hadiselerin kronolojik akışından kopmayarak, olaylar ve şahıslar çevresinde yalnızca Büyük Selçuklu Sultanlarının şahsiyetleri hakkında sırasıyla bilgi vermeye çalıştığımız tez çalışmamızın hemen hemen her bölümünün sonunda ‘Sultanların Tasvirleri’ ile ilgili birinci ağızdan alıntılar ekleyerek, sultanların özelliklerinin yaşadıkları çağlara, anakaynaklara nasıl yansıdığını göstermeye çalıştık. Anakaynakları, araştırma eserler ve makaleler üzerinden de teyit ederek aynı konuyu birçok eserden inceleyip en tutarlı en

makul satırların üzerinden ilerleyerek doğru bir anlatı oluşturmaya gayret ettik. Böylece anakaynaklardan kronolojik olarak derlediğimiz ‘Büyük Selçuklu Sultanlarının Tasvirleri’ zihnimizde yeni bir yer edinmeye hazırdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN TUĞRUL BEY

1.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ

Göktürklerin yıkılmasıyla ortaya çıkan siyasi otorite boşluğu Oğuzlar'ın göçlerine sebep olmuş, yurt edinme kaygılarını ortaya çıkarmıştır. Oğuzların Kınık boyuna bağlı olan Selçukluların tarih sahnesine çıkışı hissedilen bu otorite boşluğuna, yaşanan yurt arayış kaygılarına karşılık niteliğinde olmuştur.¹

Selçuklulara dair ulaşabildiğimiz en eski isimler, Oğuz Yabgu devletine bağlı olarak üst düzey görevler yapan, otorite sahibi olduğunu kaynaklardaki bilgilerden rahatlıkla çıkarabildiğimiz Dukak Bey ve sonrasında aynı devlette dönemin en önemli askeri unvanı olan subaşılık görevinde bulunan oğlu Selçuk Bey'dir. Kaynakların tamamına yansıyan bildiğimiz malum kurgu dolayısıyla önce Dukak Bey'in sonrasında ise oğlu Selçuk Bey'in, Oğuz Yabgu devletinde hükümdar gibi öne çıkmaları ve halkın desteğini alarak Oğuz Yabgusunu devre dışı bırakabilecek potansiyelde olmaları sebebiyle hizmet ettikleri devletle ters düşmüşlerdir. Selçuk Bey'in zamanına gelindiğinde bu ters düşmenin de ötesinde ciddi bir gerginlik ve çatışma yaşanmış olacak ki Selçuk Bey ailesi ve beraberindeki Türkmenlerle Oğuz Yabgu Devletinden ayrılarak Cend bölgesine yerleşecektir. Cend coğrafyası, öncelikle Selçuklular sonrasında İslam dünyası ve bölge için -hatta daha açığı günümüz Anadolu coğrafyası da dâhil olmak üzere- yeni kimliklere, değişimlere sebep olan önemli bir kırılma noktasıdır. Burada elbette Selçukluların İslamlaşmasını kastettiğimiz bir kırılma var. Selçukluların tamamının İslam'ı kabul ettiğine dair çoğu kaynağın söz birliği ettiği yer Cend'dir. Burada değinmek de fayda varsa eğer bazı önemli kaynakların Dukak Bey'den itibaren İslamlaşmanın başladığı, onun kalbinin 'iman nuruyla dolup taşıdığı' ayrıca bölgeye gelen seyyahların bu İslamlaşma sebebiyle bölgeden tasfiye edilen Türkmenlerin varlığına dair atıfları, Selçukluların İslamlaşmasını elbette daha erken bir tarihe ötelere ancak bu neyi ne kadar değiştirir belki başka bir çalışmanın konusu olmalıdır. Macar tarihçi, Laszlo Rasonyi: *"Dünya tarihinde Türklüğün İslam'a intisabı kadar başta önemsiz görünen fakat sonuçta tesiri büyük olan başka bir hadise*

¹ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s. 54, 113. Osman G. Özgüdenli, **Selçuklular**, Cilt 1, İstanbul: İSAM Yayınları, 2018, s. 19-20-21-22-23.

*gösterilemez.*² İfadesiyle İslamlaşmanın dikkate değer bir noktasına temas etmektedir. Genel kaniya uyarak Cend bölgesine geri dönecek olursak buradaki İslamlaşmayı merkeze alarak Selçukluları biçimlendirmeye çalışacağız. Neden biçimlendirmeye bu kırılma noktasından başlayacağız? Bu epey önemli bir kavram, esasında dinlere her toplum her millet yüksek bir değer atfetmeyebilir ama söz konusu Selçuklular olunca ‘din’ dolayısıyla ‘İslamiyet’ olgusu onlar için belki çok şey belki de her şeydi, buna emin olmasak da elimizdeki bilgiler aksini de kanıtlayamıyor. Bir kere kendilerini tamamen İslam üzerinden -kurulur kurulmaz- biçimlendiren bir devlet var karşımızda, ilk hükümdarından itibaren İslamlaşmanın getirdiği görev ya da sorumluluk ya da bilinç bilemiyorum hangi kavram daha uygunsuz, İslamlaşmayla gelen o duygu ve hissiyat Selçukluların birçok faaliyetini şekillendirmiştir. Türk cihan hâkimiyeti olgusu İslamlaşmayla beraber çok daha derin bir evrilme yaşamıştır. İşte Selçuklular için kırılma noktasından kasıt bu ve bundan da fazlasıdır. Nitekim İslam dünyasının içeride ve dışarıda tehlike ve buhranlarla ümitsizlik içine düştükleri dönemde Osman Turan’ın ifadesiyle Müslümanların tek tesellisi Türklerin İslamiyet’i hızlı bir şekilde kabul etmelerine dair gelen haberlerdir.³ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Selçukluların ortaya çıkışı birçok yönden ‘aranan taze kanın bulunması’ gibidir. Neden aranıyordu? Bu ilerleyen bölümlerde çok daha ayrıntılı ifade edilmeye çalışılacaktır, şimdilik bu soruya dikkat çekmekle ve Osman Turan’ın konuyla alakalı epey dikkat çekici ve önemli sözünü ifade etmekle yetinelim: “*Göçebe Oğuzlar’ın İslamlaşması ve bunun neticesi olarak da Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun kurulması, İslam alemine giren bu taze ve enerjik unsur sayesinde İslam ideolojisi tekrar ilk zamanlardaki ruh ve hamlesini kazanarak dört asırlık bir ömürden sonra inhilale yüz tutan bir medeniyet, bir alem daha asırlar boyunca yaşayacak ve ilerleyebilecek bir hayatiyet kazandı.*”⁴

Şerefli bir soya mensup olan Selçuklu ailesi zaman içinde genişliyordu, Selçuk Bey’in oğullarının sayısı kaynaklarda farklılık gösterse de oğullarından biri olduğunu bildiğimiz Mikail Bey, bizim için Dukak ve Selçuk Beylerden sonraki ilk önemli ismimiz.⁵ Bu ismin önemine geçmeden önce Cend’e tekrar geri dönecek olursak bu bölge Müslüman ve gayrimüslim Türklerin birbirleriyle sınır olduğu bir tür uç

² Erkan Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazî Çocukları**, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s. 23.

³ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 4.

⁴ Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018, s. 31.

⁵ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 85. Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 47. Abdülkerim Özaydın, “Selçuk Bey”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009, s. 364.

bölgesiydi. Bu bölgede doğal olarak gayrimüslim Türklerle Selçuk Bey ve ailesinin cihat yaptığını biliyoruz öyle ki Mikail Bey bu cihat faaliyetlerinde aktif rol aldığı için şehit olacak, evlatlarına ömür boyu taşıyacakları bir tür manevi misyonu da miras bırakacaktır.⁶ Şehit babanın evladı, torunu olmak herhangi bir babaya ve dedeye sahip olmaktan muhakkak ayrı değerlendirilmelidir çünkü bu ayrım şuradan başlıyor; Mikail Bey şehadete ulaştığında ardında iki tane babasız büyüyecek evlat bıraktı. Burada psikolojik bir ayrıntıya giremeyecek olsak da en azından şu önemlidir ki onlar küçük yaşta hem babasız hem de yurtsuzdu. Bu çaresizliklerin, sıfır noktadan ilerlemenin geride kalan iki evladı güçlendirdiğini elbette Selçuklu tarihinden biliyoruz ama tersi bir senaryo da olabilirdi. Olmaması için birçok meşakkat geçirdi geride kalanlar.

Mikail Bey'in oğulları olan Tuğrul ve Çağrı Beylerin lider olarak yetişmelerine Selçuk Bey, büyük bir özen göstermiştir.⁷ Selçuk Bey, şehit babanın oğulları olan Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in eğitimin sorumluluğunu üstlenmiş, torunlarıyla artık kendisi ilgilenmiştir.⁸ Selçuk Bey, torunlarıyla ilgilenmeye başladığı dönemden itibaren onların ne kadar yetenekli olduğunu fark ederek işlerinde onların fikirlerine sık sık danışmıştır.⁹ Selçuk Bey'in, torunları hakkındaki görüşlerinde ne kadar isabetli olduğunu yaşanan olaylar kısa sürede gösterecektir. Mikail Bey'in iki oğlu Tuğrul ve Çağrı Beylerin alınlarında devlet ve saltanat alametleri, yüzlerinde ise adalet ve hakkaniyet nuru parlayacaktır.¹⁰ Tuğrul ve Çağrı Beyler daha devleti kurmadan önce hükümdar gibi hareket ederek devlet aklıyla meseleleri çözmüşlerdir.¹¹ Tuğrul ve Çağrı Beylerin hizmet karşılığında izin alarak yaşamak istediği topraklar belki hayallerinde bile yokken kısa sürede, başarıları vesilesiyle kendilerine ait olacaktır. Selçuk Bey'in yüz yaşlarında Cend'te vefatıyla¹² Selçukluların idaresine oğlu Arslan Bey geçmiştir.¹³

⁶ İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi**, Cilt 8, **Özaydın** (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2019, s. 77. Muhammed bin Havendşah bin Mahmud Mirhand, **Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)**, Erkan Göksu (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2018, s. 20. Erdoğan Merçil (hızl), **Selçukname**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 27. Özaydın, **a.g.m.**, ss. 365.

⁷ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları, 2019, s. 35. Ergin Ayan, **Sultan Tuğrul Bey Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu**, İstanbul: Kronik Kitap, 2020, s. 523.

⁸ Mirhand, **a.g.e.**, s. 20.

⁹ Mirhand, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁰ Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, **Tarih-i Güzide (Zikr-i Padişahan-i Selçukiyan)**, Erkan Göksu (çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 20.

¹¹ Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları**, s. 45.

¹² Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 69. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 49.

¹³ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 75.

Arslan Yabgu'nun esaretiyle Selçukluların reisleri, -yaşamlarının getirisi olarak küçük yaşta olgunlaşmış- Tuğrul ve Çağrı kardeşler olmuştur.¹⁴ Tuğrul Bey siyasi kanadı, Çağrı Bey ise askeri kanadı temsil ederek ortak bir şekilde liderlik yaptılar.¹⁵ Tuğrul Bey Selçuklu Devleti'nin de kurucusu olması yönünden 'Sultan' olarak ayrılmaya, sivrilmeye çok ufak yaşlardan başlamıştır. Tuğrul Bey; yiğitlik, cesaret, disiplin açılarından akranlarından üstündü bu üstünlük ileride birçok bölgede hakimiyet kuracağına da belirtisiydi.¹⁶ Çağrı Bey'in küçüğü olduğu halde sahip olduğu özellikler dolayısıyla özellikle bozkır-göçebe kültürüne göre ya da adem-i merkeziyetçiliğe göre daha merkeziyetçi bir devlet bir anlayışına sahipliği, daha muktedir ve baskın olması gibi özellikler saltanatın Tuğrul Bey'e nasip olmasını sağlayacaktır.¹⁷ Türklerde ağabeylerin değil, aktif karakterlerin tahtı elde ettiğini gösteren bir misal de bu kardeşlik ve liderlik örneğinde görülmüştür.

Tuğrul Bey'in adının anlamı bir tür yırtıcı kuştur ancak bu kuşun etkili bir özelliği vardır, bin tane kaz öldürüp yalnızca bir tanesini yiyen ve turnaların ardından hepsini arka arkaya öldürmeye devam eden ama sonra geri dönüp ilk öldürdüğünü yiyen bir tür.¹⁸ Oldukça ilgi çekici anlamlara gelen Tuğrul, bazı kaynaklara göre o dönemde çocuklara verilen yaygın isimlerdendir. Yine Reşidü'd-din Fazlullah'ın da Tuğrul kuşunu efsanevi Anka kuşuna benzetmesi ismi daha da ilgi çekici hale getirmektedir. Bunların yanında Tuğrul Bey'in kaynakların diliyle bir de İslami ismi bulunuyordu: 'Muhammed'. Sünnetlerine riayet noktasında yoğun gayretleriyle sevgisini gösterdiğine şahit olacağımız Tuğrul Bey'e, Hz. Peygamber'in ismiyle anılmak da nasip olmuştur. İnsanın adının kendi kişilik karakter ve yaşayışına etki ettiğine dair bilimsel ve kültürel birçok ifade vardır, buradan hareketle Muhammed Tuğrul Bey'in gerek cesaret gerek dini hassasiyet açısından isminin ağırlığını taşıdığını düşünebiliriz.

Tuğrul Bey'in, Cend gibi bir şehirde büyüdüğünü göz önüne alırsak çocukluk dönemleriyle ilgili şunu net bir şekilde ifade etmeliyiz ki, Tuğrul Bey daha küçük yaşlardan itibaren kuvvetli bir gaza-cihat ruhuyla büyümüş, yetiştirilmiştir. Çünkü Cend, İslam'ın gaza anlayışını yerine getirmek isteyen Müslümanların burada

¹⁴ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 92.

¹⁵ Mehmet Ersan ve Mustafa Alican, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 44.

¹⁶ Mirhand, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁷ Ahmet Kütük, **Tuğrul ve Çağrı Saltanat ve Sadakat**, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020, s. 47-48.

¹⁸ Kütük, **a.g.e.**, s. 45.

gayrimüslim Türklerle cihat yaptığı bir bölgeydi.¹⁹ Bu cihat faaliyeti yukarıda ifade etmeye çalıştığımız, Selçukluların toplumsal yapılarını İslam üzerinden inşa ettiklerine dair bir tür işaret olarak algılanabilir.²⁰

Tuğrul Bey'in eğitimine dair en önemli bilgimiz, Selçuk Bey'in tedrisinden geçmiş olduğuna dayanmaktadır. Selçuk Bey, zor şartlar altında mücadele ederek ayakta kalmayı başarmış, Müslümanlarla beraber başarılı cihatlarda yer almasından dolayı büyük bir saygınlığa sahip olduğunu ve Oğuz Yabgu devletinde 'Subaşılık' gibi önemli bir görevde olduğunu gözönüne alırsak, onun Tuğrul Bey'e gerek askeri gerek siyasi birçok konuda sahip olduğu tecrübeleri aktarmış olduğunu dolayısıyla anlamlı bir eğitim verdiğini her şeyden öte örnek olduğunu düşünebiliriz. Selçuk Bey, Tuğrul Bey'i İslam ahlakı ve terbiyesiyle yetiştirmiştir.²¹ Nitekim Tuğrul Bey'in ileride göreceğimiz birçok başarısında onun küçük yaştan itibaren edindiği tecrübelerin, izlerini takip edebiliriz. Tuğrul Bey, şehit bir babanın ve 'el-Melikü'l-Gazi Selçuk' unvanlı Selçuk Bey gibi bir dedenin torunuydu bu ışık muhtemeldir ki onun genlerine işlenmiştir. Yine eğitiminden bahsederken ileride ifade edecek olsak da, Tuğrul Bey'in yaşamında bazı mektuplara örneğin Gaznelilere yazılan bir mektuba ayetlerle cevap verebilmesi onun tahsil hayatıyla ilgili önemli bir ayrıntıdır.²² Eğitim hayatıyla ilgili seviyesine dair ipuçları çıkardığımız bazı olaylar vardır ancak bunlara ileride özellikle mihne olayları çerçevesinde değinmeye çalışacağız. Genel olarak şunu ifade edebiliriz ki, Tuğrul Bey'in çocukluğu ve gençliği onun ciddi bir eğitim almasına elverişli bir ortam sağlayamamıştır. Zorlu göçebe hayatları ve mücadelelerle geçen devlet kurma süreçleri ona bu fırsatı çok da tanımamıştır ancak yine de şunu ifade etmek önemlidir, Tuğrul Bey ilim sahibi ve hal ehli insanlara çok önem vermiş meclisinden ayırmamış, istişarelerinde kendilerine danışmış dolayısıyla eğitimin, ilmin gerekliliği ve önemi noktasında bilinç sahibi bir sultan portresi çizmektedir.

¹⁹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 29. Özaydın, **a.g.m.**, s. 365. Ersan ve Alican, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, s. 26. Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020, s. 28.

²⁰ Alican, "Selçukluların Erken Döneminde Siyasal Otorite", **Ciepo Uluslararası Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu**, Uşak: Uşak Kalkınma Vakfı Yayınları, 2011, s. 141. Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 28.

²¹ Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, "Tuğrul Bey'in Mutasavvıflarla İlişkileri", **Medeniyet Ve Toplum Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2020, s. 30.

²² Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 51.

1.2. DEVLETİN KURULUŞ SÜRECİNDE TUĞRUL BEY'İN ŞAHSİYETİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ

Selçuklular, özellikle Selçuk Bey'in vefatından sonra Buhara ve Karahanlılara ait Maverünnehir coğrafyasına geldiler, baskılar dolayısıyla da Semerkand'a çekilmek zorunda kaldılar. Tuğrul Bey aile üyeleriyle beraber çöllere çekilirken Çağrı Bey ise Anadolu üzerine bir keşif seferine yönlendi, bu sırada ailenin reisi konumunda bulunan amcaları Arslan Yabgu ise Karahanlı velihtı Ali Tegin'in iktidar mücadelelerine dahil olmuştu, bu mücadelelerde göze çarpması ve yaşanan bazı bahane dolu diyaloglar sonrası Gazneliler tarafından Arslan Yabgu esir edilmiş, 1032 tarihinde de ölmüştür. Bu esaret ve vefat sonrası yukarıda da ifade ettiğimiz çerçeveden hareketle artık Tuğrul ve Çağrı Beyler Selçuklu idaresini yönettiler. Tuğrul Bey siyasi kanadı, Çağrı Bey ise askeri kanadı temsil ederek ortak bir şekilde liderlik yaptılar.²³

Tuğrul Bey, Türkistan Hakanı Buğra Han'ın topraklarında emniyet içinde yaşamayı umut ederken Buğra Han'ın kendileriyle ilgili olumsuz tavırlarına muhatap oldular öyle ki kendilerine bir zarar gelme ihtimaline karşı Tuğrul Bey ile Çağrı Bey istişare ederek işbirliği yapılmasını uygun gördüler. Tuğrul Bey: *“O halde ikimizden birinin haftada üç gün Han'ın otağına gidip onun hizmet kemerini beline bağlaması doğru olur. Böylece eğer onun aklından bir hainlik geçerse uygulamaya imkân bulamaz. Eğer -Allah korusun- ikimizden birini yakalayacak olursa, diğerimiz bu olayın telafisine baksın.”*²⁴ Bu sözlerle kendisini ifade eden Tuğrul Bey, büyük bir dikkat ve ileri görüşlülük sergileyerek şartlara uygun kararı alabilmiştir. Çok geçmeden Tuğrul Bey'in ne kadar isabetli düşündüğünü görebiliyoruz çünkü; Tuğrul Bey ağabeyi Çağrı Bey tarafından kurtarılan kadar Buğra Han'ın ülkesinde esir hayatı yaşamıştır.²⁵ Tuğrul Bey her ne kadar tedbirli davranmış olsa da mukadderat olarak açıklayabileceğimiz kısa süreli esaretin, Tuğrul Bey'e bazı yeni tecrübeler kazandırdığını da düşünebiliriz.

Selçuklular daha sonra Karahanlıların sıkıştırmasıyla Harezmi bölgesine geçerek önce Harezmi valisi Altuntaş onun ölümüyle de oğlu Harun ile Gazneliler karşıtı ittifaklara dahil oldular bu mücadeleleri bir yandan devam ederken bir yandan da aniden Şah Melik isimli -kaynaklarda aralarındaki bağlantının tam net olmadığı- kişi tarafından

²³ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 44.

²⁴ Mirhand, **a.g.e.**, s. 22-23.

²⁵ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 77.

ağır bir baskınla Selçuklular dağılıp, Horasan coğrafyasına inmek zorunda kalmışlardır, 1035'te geldikleri Horasan coğrafyası ise artık Gaznelilere aitti. Selçuklular, onlara mektup yazarak yapacakları hizmet karşılığında bōlgede yaşama izni ricasından bulundular ancak gelen cevap olumsuzdu bōylece yaşam kavgası ve kaygısı üzerinden Selçuklular iēin artık ilk ciddi mōcadeleler başladı diyebiliriz.²⁶ Gazneliler yaşanan mōcadelelerde Selçukluların başarılı olması üzerine bir kısım yaşam toprağı verdiyse de Selçuklulara yeterli gelmeyen topraklara fazlasının da eklenmesi istenince Gazneliler karşılarındakilerin bir toprak parēasıyla yetinmeyeceğini anlamış olacak ki artık ēok daha ciddi ēatıřmalar ve mōcadeleler başladı.²⁷ 1035 yılında Horasan'a giren Selçuklular iēin Gazneli veziri Ahmed b. Abdōssamed: "*şimdiye kadar işimiz ēobanlarlaydı, şimdi ũlkeler zapteden beyler geldiler.*" diyerek Tuđrul Bey ve ēađrı Bey'in kısa sūrede ne kadar tanınmış ve takdir edilmiş olduklarını ifade etmektedirler.²⁸ Yine buna benzer; "*Fitne tozu gūn geētikēe daha fazla yōkseliyor ve Selçukluların yıldızı her saat daha fazla parlıyordu bu durumu Gazneli Mesud'a iletiyorlar.*"²⁹ İfadelerinin kullanılması da Selçukluların ne kadar uzun bir mesafeyi ne kadar az bir zamanda kat ettiklerini teyit etmektedir.

Selçuklular ile Gazneliler arasında 1035 tarihinde yaşanan Nesa zaferi bōyũk bir devlete karşı verilen ilk bōyũk ve başarılı mōcadeleydi ve bu mōcadele sonrası Gazneli hōkũmdarı Sultan Mesud'un Selçuklulara gōnderdiđi tehdit dolu mektuba karşılığ Tuğrul Bey'in gurura kapılmadan, yapıcı bir dille, ũzũr beyan eden, barış yanlısı mektubu hem askeri hem de insani aēıdan yōksek derecesini gōstermiřtir.³⁰ Yine Tuğrul Bey'in Gaznelilerden gelen bir mektuba: "*Ey Allah'ım! Mũlkũn asıl sahibi sensin. Sen mũlkũ dilediğine verir, mũlkũ dilediğinden ēekip alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil edersin. İyilik yalnız senin elindedir. Sen her şeye hakkıyla kadirsin.*"³¹ ayetiyle cevap vermiştir.³² Bu mektup samimi bir Mũslũman olduğunu bildiğimiz Tuğrul Bey'in inanēlı bir lider olacağının ipuēlarını vermektedir. Saltanatların belirleyicisi de sahibi de Allah'tır mesajını net bir şekilde gōrebildiđimiz ayetin seēimi tesadũfi değil aksine ciddi

²⁶ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 38-40.

²⁷ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 38-40.

²⁸ Kōymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976, s. 6. Faruk Sũmer, "Selçuklular", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009, s. 367.

²⁹ Mirhand, **a.g.e.**, s. 51.

³⁰ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Tũrk İslam Medeniyeti**, s. 95.

³¹ **Kur'an-ı Kerim**, Al-i İmran Suresi, Ayet 26.

³² İbnũ'l-Esir, **a.g.e.**, s. 80.

bir bilgi gerektirir. Tuğrul Bey hükümdarlığı başlamadan böyle bir bilince sahiptir, daha da önemlisi hükümdarlığı boyunca bu şuurun izlerini takip edebiliyor olmamızdır. Düşmanlarına karşı Allah'a ve ayetlerine dayanan Tuğrul Bey portresi burada ayrıca önemlidir.³³

Selçuklular Müslümanların desteğini alarak bölgede gittikçe güçlendi ve itibarları arttı.³⁴ Selçukluların ardı ardına Gaznelilere karşı göstermiş olduğu başarının bir yansıması, Tuğrul Bey'in de karizmatik bir lider olarak sivrilmeye başladığı zamandı.³⁵ Nitekim bu zafer sonrası toplanan kurultay kararıyla artık Tuğrul Bey hükümdar olarak seçildi.³⁶ Bu yönüyle, kendilerinden yıllar sonra gelecek Osmanlıların kuruluşunda malumumuz olan tabloya benzer bir sahne yaşanmıştır. Tıpkı Ertuğrul Bey'in etrafında Gaziyan-ı Rum'un ve nökerlerin birleşip onu kaynağın ifadesiyle 'Karizmatik Beg' yapması gibi. En sıkıntılı zamanlarda bile onlara hizmete hazır geniş kitleler bulunuyor olması onların asil soylu olduklarını göstermektedir.³⁷ Selçukluların şöhreti yayıldıkça, duyanlar onların hizmetine akın ediyorlardı.³⁸ Tuğrul Bey artık karşımıza bilimsel olarak da Weber'in işaret ettiği, otoritenin üç meşruiyet kaynağından birisi olan 'karizmatik' lider olarak çıkıyordu.³⁹ O artık karizmatik bir liderdi, etrafında toplananlar ve sözünü dinleyenleri vardı artık.⁴⁰

1.3. SİYASİ YÖNÜ

Tuğrul Bey'in bayrakları doğudan gözüktü ve Tuğrul Bey güneş ülkesi Horasan'ın en önemli şehirlerinden biri olan Nişabur'u fethetti.⁴¹ Nişabur ekonomi, ticaret, kültür ve medeniyet açısından ortaçağın önde gelen şehir merkezlerindedir. 1037 yılında Nişabur'da 'Es-Sultanu'l-Muazzam' unvanıyla hutbe Tuğrul Bey'in adına okundu.⁴² Selçuklu devletinin ilk başkenti böylece Nişabur oldu.⁴³ Tuğrul Bey adına

³³ Kütük, **a.g.e.**, s. 263.

³⁴ Reşidü'd-din Fazlullah, **Cami'ü't-Tevarih (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk)**, Erkan Göksu ve Hasan Hüseyin Güneş (çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 67. Özeydın, **a.g.m.**, s. 365. Merçil, **a.g.e.**, s. 27.

³⁵ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 67. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 51.

³⁶ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 50.

³⁷ Özeydın, **a.g.m.**, ss. 364-365.

³⁸ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 30.

³⁹ Alican, "Selçukluların Erken Döneminde Siyasal Otorite", s. 139.

⁴⁰ Merçil, **a.g.e.**, s. 27.

⁴¹ Azimi, **Azimi Tarihi**, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2006, s. 3. Cûcânî, **Tabakat-ı Nasri**, Erkan Göksu (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2020, s. 70.

⁴² İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 82. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 23. Köymen, **a.g.e.**, s. 12. Merçil, **a.g.e.**, s. 38.

Nişabur'da hutbe okutulmasından üç gün sonra kendisiyle alakalı aktarılan şu bilgilerde fiziksel duruş ve görünüşüyle alakalı önemli ayrıntılar göze çarpmaktadır: “*Tuğrul Bey şehre gelip erişti. Bütün ileri gelenler, kendisini karşılamaya çıktılar, yalnız Kadı Said karşılamaya çıkmadı. Tuğrul'un yanında ekserisi zırhlı üç bin süvari vardı. Kendisi yayını kurmuş koluna takmış ve üç tane de ok arasına koymuştu. Baştan ayağa kadar silahlıydı. Sirtında kalın bir esvap, başında sarık, ayağında yünden çizme vardı.*”⁴⁴

Tuğrul Bey'i karşılamaya çıkmadığı vurgulanan Kadı Said ertesi gün bizzat Tuğrul Bey'in Sultan tahtının bulunduğu yere gitmiştir, onu karşısında gören Tuğrul Bey - şahsiyetinden tahmin edebildiğimiz kadarıyla derin bir hürmetle olsa gerek- ayağa kalkmıştır.⁴⁵ Kadı Said, Tuğrul Bey'e; Tanrı'dan korkması gerektiği, adaletle hükmetmesi, aciz ve mazlumların şikâyetlerini dinlemesi, askerlerin zulmüne engel olmasıyla ilgili öğütlerde bulduktan sonra kendisinin ilimle meşgul olması dolayısıyla bir daha gelemeyeceğini ancak Sultan bu öğütleri dinlerse onun için yeterli olacağını ifade etmiştir.⁴⁶ Tuğrul Bey bu hitaba şöyle cevap vermiştir: “*Ben artık size bundan sonra buraya kadar gelmeniz için zahmet vermem, bir şey sormak icabederse bir vasıta ile size arz ederim. Söylediğiniz öğütlerin hepsini kabul ettim, hepsini yerine getireceğim. Biz de burada yabancıyız. Taziklerin adetlerini bilmeyiz. Kadı hazretleri vasıtalarla öğütlerini bizden esirgemesin.*”⁴⁷ Bu ifadelerle Tuğrul Bey büyük bir nezaket ve büyüklük göstermiştir.⁴⁸ Hiç şüphesiz Tuğrul Bey'in bu öğütlerle ilk karşılaşması değildi, belki dedeleriyle ilgili çok ayrıntılı bilgilere sahip değiliz ama en azından şu kadarını tahmin edebiliriz ki, bu öğütlerle yetiştirilmiş bir babanın ve babasından daha çok öğütlerine muhatap olduğu dedesi Selçuk Bey'in gölgesinde büyümüştü. Tuğrul Bey'in Kadı Said'den adetleri bilmediği için tavsiye ve öğütler istemesi, uygulaması bize şunu göstermektedir ki Tuğrul Bey bölge halkının arzu ve istekleri, talepleri karşısında doğru hamleler yapan bir idareci olmayı erkenden

⁴³ Özgüdenli, “Devlet Kurucusu, Hükümdar ve Lider Olarak Sultan Tuğrul Bey (1040-1063)”, Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal (ed.), **Türk Tarihinde Liderler** (157-212), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 205.

⁴⁴ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhaki, **Tarih-i Beyhaki**, Necati Lügal (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2019, s. 519.

⁴⁵ Beyhaki, **a.g.e.**, s. 519.

⁴⁶ Beyhaki, **a.g.e.**, s. 519.

⁴⁷ Beyhaki, **a.g.e.**, s. 520. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 98.

⁴⁸ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 98.

istemiştir.⁴⁹ Bu onun ne derece zeki bir devlet adamı olduğunu da göstermektedir.⁵⁰ Nitekim, Nişabur'da tellallar: “*Şehir sakinleri ve reayadan hiç biriyle işimiz yoktur ve hiçbir yaratılmış incitilmeyecektir.*” şeklinde duyuru yapmışlardır.⁵¹ Tuğrul Bey bölgede kendileriyle ilgili herhangi bir önyargıya mahal vermeden müdahale etmiştir.⁵² Tuğrul Bey'in Nişabur'a gelişinden sonra bölgeye büyük zararlar veren (hırsızlık, zulüm, tecavüz vb.) ayyarlar korkarak bu yanlış hareketlerden vazgeçmiş, böylece Nişabur halkı Tuğrul Bey'in gelmesiyle beraber bekledikleri huzur ve rahata kavuştu.⁵³ Tuğrul Bey'in halk desteğini tesis ederek barışçı ve birleştirici bir düzen kurduğu söylenebilir.

Tuğrul Bey'in bazı hassasiyetlerini göstermesi açısından Nişabur'da yaşanan yağma olayı önemlidir. Çağrı Bey, Nişabur'da Türklerin fetih geleneklerinden biri olan yağma gerçekleştireceğini kardeşi Tuğrul Bey ile paylaştığında O, buna şiddetle karşı çıkmış, Ramazan ayında olduklarını ileri sürerek ertelemiştir, Çağrı Bey'in Ramazan ayından sonra yağmada halen kararlı olduğunu gören Tuğrul Bey, bu sefer Abbâsî Halife'sinin yağmaya engel olunmasına dair göndermiş olduğu mektupları⁵⁴ öne sürerek, Çağrı Bey'i iknaya çalışmıştır.⁵⁵ Tuğrul Bey, tüm bunlara rağmen direnen kardeşini son çare olarak “*Allah'a yemin ederim ki, eğer en ufak bir şey yağma edersen kendimi öldürürüm.*”⁵⁶ şeklinde tehdit içerikli ve Çağrı Bey'den daha kararlı bir tavır sergilemiştir. Olayı halktan belli bir meblağ tahsil etmekle çözmeye çalışan Tuğrul Bey, meblağın büyük bir kısmını kendi malından ödemiştir.⁵⁷ Bu yaşananlarda, İslam dininin çok önem atfettiği Ramazan ayına karşı Tuğrul Bey'in hassas davrandığı, böyle bir zamanda bazı kültürel uygulamaların rafa kaldırılabilceği düşüncesini taşıdığını görebiliyoruz. Ayrıca Halifeliğin Tuğrul Bey'e hitaben yağmalarla alakalı uyarılarını da dikkate alarak halifeye olan saygısını -Çağrı Bey'i karşısına alma pahasına- göstermiştir

⁴⁹ Nurullah Yazar, “Büyük Selçuklu Sultanlarının Toplumsal Huzuru Sağlamadaki Rollerini”, **Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019, s. 86.

⁵⁰ Yazar, **a.g.m.**, s. 86.

⁵¹ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 64-65. Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamani**, s. 12.

⁵² Kütük, **a.g.e.**, s. 257.

⁵³ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 84.

⁵⁴ Sümer, “Selçuklular”, s. 367.

⁵⁵ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 65. Bundari, **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)**, Kıvameddin Burslan (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 4.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 65. Gregory (Bar Hebraeus) Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, C.1, Ömer Rıza Doğrul (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 296. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 70.

⁵⁷ Bundari, **a.g.e.**, s. 4.

ya da farklı bir çerçeveden bakarsak, halifelik makamı ile ters düşme riskini almak istememiştir. Ne şekilde bakarsak bakalım bu olayda en net kısım, Tuğrul Bey'in tedbirli⁵⁸ dirayetli karakterini hissedebiliyor olmamızdır. Tuğrul Bey'in ilerleyen süreçte İbrahim Yınal'a; Sincar, Musul ve oralara bağlı yerleri bırakırken: “*Her kim yağmacılığa teşebbüs ederse asarım.*”⁵⁹ sözlerini dile getirmiş, bir başka vakitte de Vasıt bölgesinin yağmalandığını görünce bu yağmaya izin veren Erbasgan'ı azarlamıştır.⁶⁰ Bu örnekler, Tuğrul Bey'in yağmacılık konusunda tutarlı bir davranış sergilediğini göstermektedir. Ayrıca bu tutumu onun, göçebe kültüründen ziyade merkezi devlet anlayışına verdiği desteğin de işaretlerindedir.

Tuğrul Bey, Nişabur'da şehir eşrafiyla iletişim halinde olmuş özellikle onların fikirlerine danışmış, kurulmak üzere olan Selçuklu Devleti'nin bürokrasi işleriyle ilgilenmesi için Arapça-Farsça'ya vakıf olan birilerinin tavsiye edilmesini istemiştir, kendisine tavsiye olunan isim de Amidülmülk Kündüri olmuştur.⁶¹ Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki Tuğrul Bey'in ilk veziri Kündüri değildir onun öncesinde - kaynaklardaki isim ve sayılarında farklılıklar olsa da- vezirleri olduğunu biliyoruz.⁶² Tuğrul Bey'in bürokraside liyakate verdiği önemi anlamak açısından şartlar öne sürmesi; bölgede yaygın kullanılan dilleri bilen, donanımlı bir vezir araması önemlidir.⁶³ Ayrıca Tuğrul Bey'in devletini kurarken Samanoğulları ve Gaznelilerin yüksek dereceli memurlarından yararlanmış olduğuna dair bilgimiz de onun liyakate verdiği önem açısından dikkate değerdir.⁶⁴ Nişabur fethinden sonra Tuğrul Bey'in, Hacı Amid gibi iyi huylu, güzel ahlaklı bir kişiyi vali olarak görevlendirmesi de yukarıdaki ifadelerimizi güçlendiren misallerdendir.⁶⁵

Selçuklularla mücadeleye devam eden Gaznelilere casuslardan gelen mektuplar, Selçukluların hem savaşa hem de sulha hazır oldukları bilgisini getiriyordu.⁶⁶ Bu

⁵⁸ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 86.

⁵⁹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 194.

⁶⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular**, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2011, s. 81.

⁶¹ Alican, **Amidülmülk Kündüri**, İstanbul: Erdem Yayınları, 2018, s. 23.

⁶² Harold Bowen, “Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar”, Mustafa Alican (çev.), **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 8, 2010, s. 141.

⁶³ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 85.

⁶⁴ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 108.

⁶⁵ Feridun M. Emecen, İshak Keskin ve Ali Ahmetbeyoğlu (hızl), **Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, Cilt 2, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 337.

⁶⁶ Beyhaki, **a.g.e.**, s. 442.

durum, kurulacak olan Selçuklu devletinin liderliğini üstlenmesi açısından Tuğrul Bey'in alternatifli siyaset izleme becerisine sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Selçuklu devletinin kuruluş sürecindeki konjonktüre dikkat edildiğinde en makul siyasi tavır da bu duruş olsa gerek. Nitekim tarih bize belki de birçok defa, tüm yumurtaları aynı sepete koymayan liderlerin başarılı sonuçlarını göstermiştir.

Selçukluların bir devlet olarak kurulabilmeleri açısından son mücadele ve artık varoluş olarak ifade edebileceğimiz savaş ise Dandanakan olacaktır. Her ne kadar görünüş açısından Gaznelilerin üstün olduğu bilinse de çok geçmeden talihin Selçuklular tarafından görüldüğü kesindi, zafer Selçuklulara nasip olacaktı. Dandanakan sürecinde karşı tarafın maddi üstünlüğünden dolayı Selçuklular tarafından geri çekilme çok konuşulsa da Çağrı Bey'in cesur ve kararlı duruşu buna fırsat tanımadı, Çağrı Bey karşı tarafa galip geleceğine öyle bir inanmıştı ki zaferden emin olan birçok önemli konuşması kaynaklara yansımıştır. Özellikle vurkaç, su kuyuları imhası, ani baskın vb. yöntemlerle karşı taraf yıpratılarak, mücadelelerde üstünlük sağlandı. Şeyh Ebu-Sehl-i Zuzeni'nin Gazne Sultanı Mesut hakkında söylediği dizeler: *"Sen kılıç, mızrak, ok ve yay gibi cenk aletlerine muhtaç değilsin. Senin fikir ve reyin kaza ve kader gibi her şeyden nüfuzludur."*⁶⁷ Gerçekten de bu dizeler kıymetlidir. Sultan Mesud, özellikle Selçuklular hakkında acele bir özgüvenle Dandanakan savaşına karar vermiştir, bu kararın bedelini ilk ödediği anlardan biri de, savaş alanında yenildiğini dahi farkedemeyecek bir şaşkınlık içerisinde canını zor kurtararak kaçmasıdır, nitekim yanındaki komutanların uyarılarıyla savaş alanını terkettiği kaynaklarımıza yansımıştır.⁶⁸ Selçuklularla savaşmak için verdiği kararın isabetsizliğini anlamaya başladığında artık geç kalmış zafer çoktan Selçuklulara göz kırpmıştır.⁶⁹

Dandanakan zaferi ile resmi olarak Selçuklu devletinden ve ilk hükümdar Tuğrul Bey'den bahsedebiliriz artık.⁷⁰ Bir hükümdar olarak tahta oturan Tuğrul Bey Abbâsiler başta olmak üzere civar devletlere fetihnameler göndererek bağımsızlığın ilk adımlarını atmıştır.⁷¹ *"Selçuk Bey'in torunları, Dandanakan zaferinden sonra yüzyılları biçimlendirecek yeni bir devrin tohumlarını attılar. Bu zafer, Selçukluların varolma*

⁶⁷ Beyhaki, **a.g.e.**, s. 111.

⁶⁸ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 84. Sümer, **a.g.m.**, s. 368.

⁶⁹ Sümer, **a.g.m.**, s. 368.

⁷⁰ Sümer, **a.g.m.**, s. 368.

⁷¹ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 38-40.

haklarını bileklerinin gücüyle elde ettikleri bir dönüm noktası oldu."⁷² Selçuklular tarafından Dandanakan zaferi sonrası, Ebu İshak el-Fukai aracılığıyla Abbâsî halifesine gönderilen mektup önem arz eder çünkü Tuğrul Bey, İslam halifesinden alacağı meşru zeminle tam bağımsız bir siyasal iktidar haline gelecektir.⁷³ Ayrıca mektupta, Selçuklular Gaznelilere alternatif olarak daha köklü ve soylu bir devlet şeklinde kabul görmek istemişlerdir bu da ayrıca dikkate değer bir vurgudur.⁷⁴

Dandanakan zaferi dolayısıyla "*Selçuklular bu muharebeyi kazanınca, birden bire kuvvetlendiler ve Horasan civarındaki dağınık ordular onlarla birleştiler. Gönüllerde tam bir tesir husule geldi, hükümdarlık takarrür etti ve cihan ellerine geçti. Onların da cihan sahipliğine liyakatleri vardı.*"⁷⁵ Bu ve benzeri ifadelerle kaynaklara yansıyan övgüler, Selçukluların kurucusu vasfıyla Tuğrul Bey'in kuvvet, kudret ve heybetlerinin büyük bir hızla arttığını göstermektedir.⁷⁶ İbn Haldun dünden bugünü okuduğu ifade edilen, önemli eseri Mukaddime'de devletlerin oluşumlarını çeşitlendirir.⁷⁷ Bu çeşitlendirme kategorilerine göre Selçuklu Devleti, dışarıdan gelen bir devletin eski devleti ve ahalisinin idaresini kontrol altına almasına uygun düşmektedir öyle ki bu durum birebir Gaznelilerle olan mücadeleler sonucunda bölgeye hâkim olmuş Selçuklularla uyuşmaktadır.⁷⁸

Dandanakan zaferinden bahsederken zafere ulaşma arefesinde Selçukluların verdikleri zorlu mücadeleler açısından özellikle; Tuğrul Bey'in günlerce ne zırhını ne de çizmesini çıkarmadan -zaman zaman belki her şeyden emin olduğu o kısacık anlarda-kalkanını kendisine yastık yaparak uyuduğunu biliyoruz ancak zihni için aynı şeyi söylemek zor olsa gerek.⁷⁹ Selçuklular kendileriyle alakalı: "*Biz çöl adamlarıyız, sıcağa da soğuğa da alıştık, karşımızdakiler böyle zahmete dayanamazlar.*"⁸⁰ ifadelerini kullanarak Gaznelileri kastetmiş ve bir ölçüde kendilerine güven duyarak bu

⁷² Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 40.

⁷³ Alican, "Selçukluların Erken Döneminde Siyasal Otorite", s. 142.

⁷⁴ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 41.

⁷⁵ Ravendi, **a.g.e.**, s. 100.

⁷⁶ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁷ Ahmet Vurgun, "İbn Haldun Üzerinden Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Sürecine Bakmak", **Türk Yurdu Dergisi**, Cilt 32, 2012, s. 44-48.

⁷⁸ Altan Çetin, "Selçuklu Kuruluş Devri Siyaset Düşüncesini İbn Haldun Üzerinden Bir Okuma Denemesi", **II. Uluslararası Selçuklu Kültür Ve Medeniyeti Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013, s. 466.

⁷⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 105. Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 15.

⁸⁰ Beyhaki, **a.g.e.**, s. 544.

mücadeleye girişmişler, hissettikleri özgüven duygusunun bir sonucu olarak da başarıyı elde etmişlerdir. Çöl gibi zorlu ve meşakkatli bir coğrafya Selçukluların kuruluş döneminde anayurdu olmuştur, tüm zorlu zamanlarında oraya çekilmişlerdir, tüm bu zorluklar onların daha fazla güçlenmelerini sağlamıştır.⁸¹

Dandanakan zaferinden sonra yeni bir devlet kurduklarına tam olarak inanan Tuğrul ve Çağrı Beyler -daha sonra torunlarına da miras kalacağı bir tür şükür ritüeli olarak- atlarından inerek secdeye kapandılar ve Allah'a şükrettiler bu davranışları onlara zaferi kazandıran güçlü inanç ve minnet duyguları beslediklerinin göstergesidir.⁸² Kaynağın ifadesiyle: “*Selçuklular'ın işleri her gün daha iyiye gidiyordu. Gittikçe güçleniyorlardı ve durumlarının gidişatından padişahlık emareleri ışıldayıp ikbal şuaları parlıyordu. Devlet güneşi, onların bayraklarının doğduğu yerden doğuyordu.*”⁸³ Selçukluların Dandanakan zaferinden sonra hızla devletleştiğini ve iradelerinin kökleştiğini biliyoruz, bu zafere kadar zorlu bir kış yaşayan Selçuklular için, bahar artık kapıdaydı.⁸⁴

Selçuklu devletinin kuruluş aşamasındaki Tuğrul Bey portresine dair bir başka önemli olayda da onun alicenaplığını görebiliyoruz. İnanç Musa Yabgu ile Çağrı Bey arasında yaşanan hâkimiyet sahası anlaşmazlığında kendisine mektup göndererek Çağrı Bey'in hâkimiyet sahasını Musa İnanç Yabgu aleyhinde genişlettiğini ve bunun toprak paylaşımına ters bir şekilde olduğunu ifade eden amcaya Tuğrul Bey şunları yazarak hem alicenaplığını ortaya koymuş hem de ikili arasında çıkan anlaşmazlıkta siyasi otoritesini ve liderliğini kullanarak, şüphesiz büyüğüne de saygısını elden bırakmayarak meseleyi diplomatik yolla çözmüş, belki birbirleri arasında çıkabilecek bir tehlikeye zamanında müdahale ederek tehlikeyi bertaraf etmiştir.⁸⁵ Esasında Tuğrul Bey'in, Çağrı Bey ile işbirliği ve dayanışma içinde ilişkisi vardı ancak bu konuda duygusal davranmadan meseleyi çözmesi onun liderliği ne derece beceriyor olduğunun göstergesidir. Burada gösterilecek ufak bir duygusallığın nelere sebep olabileceğini öngöremiyoruz. Tuğrul Bey devletin çıkarını koruduğuna emin olduktan sonra gayet

⁸¹ M. Said Polat, “Büyük Selçukluların Oluşturduğu Siyasal Yapıların İbn Haldun'un Görüş Ve Tespitlerine Göre Yeniden Tanımlanması ve Dönemlendirilmesi (Selçuklu Tarihini Kavramsallaştırma Sorunu ve Bir Öneri)”, **Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019, s. 71.

⁸² Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 106. Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 34.

⁸³ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 63.

⁸⁴ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 64.

⁸⁵ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 128-129. Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 51.

yapıcı ve makul adımlar atmış ve kararlar almıştır. Bu mesele Tuğrul Bey'in kuruluş dönemlerinde devleti başarılı bir şekilde idare ettiğinin önemli göstergelerindedir.⁸⁶ Amcasının mektubuna, Tuğrul Bey'in amcasının mektubuna cevabı ise kaynaklarımıza şu şekilde yansımıştır: *“Emir Çağrı Bey’e de bundan böyle başka bir edepsizlik yapmamasını yazdık ve Sistan menşurunu da Emir Yabgu namına kaleme aldık... Emir Çağrı Bey’in askeri, o tarafa gelirse itaat etmeyiniz! Böyle bilirsiniz.”*⁸⁷

Tuğrul Bey ile kardeşi Çağrı arasında Merv kurultayında yaşanan önemli bir anekdot da şöyledir; Tuğrul Bey, elindeki oku kardeşine uzatarak kırmasını ister, Çağrı Bey oku parçalayınca Tuğrul Bey bu sefer iki, sonra üç ok verir. Çağrı Bey onları da kırar ancak Tuğrul Bey uzattığı ok sayısını arttırınca bu sefer Çağrı Bey başarılı olamaz.⁸⁸ Bu olayı şimdi ifade edeceğimiz mesajı vermek üzere tasarlayan Tuğrul Bey, amacına ulaşır ve şunları söyler: *“Biz de tıpkı bu oklara benzeriz. Ayır ayrı olduğumuz müddetçe, biraz kuvvetli olan herkes bizi kırmağa, yenmeğe kasteder fakat bir arada olursak, kimse bizi yenemez. Eğer aramızda anlaşmazlık çıkarsa dünya ele geçirilemez, düşmanlarımız galip olur ve hükümdarlık elden gider.”*⁸⁹ Bu anekdot ile ifade edilecek en önemli mesajlardan birisi Tuğrul Bey'in ailenin birlik ve beraberliğine, aile birliğini muhafaza etmeye atfettiği anlam diğeri ise Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi bağlamında değerlendirilebilecek dünyaya hakim olma, onu idare etme idealini hissetmesi ve çevresini de bu hisle biçimlendirme gayretidir.⁹⁰ Siyasetname türünde hükümdarla ilgili bilgi veren Kutadgu Bilig eserinde hükümdarın ilk benzetildiği metafor güneştir; hükümdar güneş gibi tek ve benzersizdir ayrıca gökte güneşin tek olması gibi yeryüzünde de tek hükümdar bulunması esastır.⁹¹ Bu esası temel alan Türk cihan hâkimiyeti anlayışıyla hareket edilmiş yeryüzünde de tek bir hükümdarın idareci olarak varlığı istenmiştir. Tek bir idarecinin etkili olması arkasında birlik ve beraberlik içerisinde hareket eden, istişare edebilen ve ortak bir karar çerçevesinde kenetlenen güçlü hanedan yapısının varlığı ile daha da mümkündür.

⁸⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 128-129.

⁸⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 128.

⁸⁸ Ravendi, *a.g.e.*, s. 101. Köymen, *Tuğrul Bey Ve Zamanı*, s. 17.

⁸⁹ Ravendi, *a.g.e.*, s. 101.

⁹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 107. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 57.

⁹¹ Salim Koca, “Kutadgu Bilig’de ‘Hükümdar, Vezir ve Sufi Tipleri’nin Tanıtılmasında Ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 10, 2012, s. 67.

Tuğrul Bey, Hemedan bölgesine geldiğinde orada Baba Tahir, Baba Cafer ve Şeyh Hamşa isimli üç meşhur evliya bulunuyordu.⁹² Tuğrul Bey ordusunu durdurup, atları ve kalabalığı aşarak onların yanına doğru muhtemeldir ki, derin hürmet ve saygıyla ilerledi ve yanlarına vardığında o evliyaların ellerini öptü. Baba Tahir, Tuğrul Bey'e hitaben şöyle sordu: “*Ey Türk Allah'ın kullarına ne yapacaksın?*”⁹³ Tuğrul Bey: “*Ne Buyurursan*” diye yanıtlayınca, Baba Tahir: “*Muhakkak ki Allah adalet ve ihsan yapılmasını emreder.*”⁹⁴ Sözleriyle karşılık verdi. Tuğrul Bey'in bu konuşma üzerine ağladığı kaynaklarımıza yansımıştır, bu ağlama belki sevinç, belki korku belki de ikisini birden ya da daha fazlasını barındırıyordu. Bu sözlere mazhar olmak şüphesiz sevindirici çünkü; bir lider olarak, halkı idare etmesinden dolayı muhataptı, Allah dostunun ağzından dökülen bu manalı sözlere. Diğer yandan da oldukça ağır sözlerdi manasını idrak edebilene ki Tuğrul Bey şahsiyet olarak idrak edebilecek doğru bir muhataptı. Öncelikle dini hassasiyete sahip, samimi bir Müslümandı Tuğrul Bey, kul hakkının bilincinde, veremeyeceği hesaptan çekinen, Rabbinin karşısına adil bir hükümdar olarak çıkmayı arzulayan bir lider olduğuna dair kaynaklarımız soru işareti bırakmamaktadır. Muhtemeldir ki Tuğrul Bey'in zihninden geçtiğini düşündüğümüz derin sorumlulukları, Baba Tahir'den duyması da onu etkilemiş olabilir. Onun yaşamındaki parçalar zihnimizde tamamlandığında, bu ağlayışın Tuğrul Bey'de derin anlamlara karşılık geldiğini düşünebiliriz. Baba Tahir bu konuşma sonrasında parmağındaki mütevazi yüzüğü (ibriğin kırık başı) Sultan'ın parmağına geçirdi ve “*Alem memleketini bunun gibi senin eline koydum. Adalet üzere ol*”⁹⁵ dedi. Kaynaklarımızdaki bilgiye göre Tuğrul Bey bu yüzüğe kıymet verip, muskaları arasında saklamış, tehlikeli gördüğü savaş anlarında da muhtemelen kendisini manevi anlamda daha güçlü hissetmek için yüzüğü parmağına takmıştır.⁹⁶ Kaynağın ifadesiyle Tuğrul Bey; temiz itikatlı ve akideliydi, Hz. Muhammed'in dininde ondan daha dindar ve daha uyanık kimse yoktu.⁹⁷ İlk Selçuklular hiç şüphesiz Sultan Mahmud ile oğlu Mesud'dan daha dindardı, zaten bunu Tuğrul Bey halifeye yazdığı mektupta da kullandı.⁹⁸ Tuğrul Bey Selçuklu devletinin temellerini atarken alim ve şeyhlere, din adamlarına çok sevgi

⁹² Ravendi, **a.g.e.**, s. 97.

⁹³ Ravendi, **a.g.e.**, s. 97.

⁹⁴ Ravendi, **a.g.e.**, s. 97.

⁹⁵ Ravendi, **a.g.e.**, s. 97.

⁹⁶ Ravendi, **a.g.e.**, s. 97.

⁹⁷ Ravendi, **a.g.e.**, s. 98.

⁹⁸ Hakkı Dursun Yıldız (hızl), **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s. 321.

ve saygı göstermiş, değer vermiş bir bakıma kuracakları yeni devletin manevi desteğini onlardan almıştır, Tuğrul Bey, onlara verdiği değerle hem onların hem de halkın nezdinde kendisine saygın bir yer hazırlıyordu.⁹⁹ Ravendi'nin: “*Selçuklu sultanları alimlere yakın durmayı kendilerine görev bilmişlerdir.*”¹⁰⁰ İfadesini düşünerek şunu söyleyebiliriz ki, yalnızca devletin kurulma aşamasında değil genel olarak da Selçuklu Sultanları için alimlerle olan yakın ilişkilerini ifade edebiliriz. Bu açılarından yukarıdaki Baba Tahir olayı ayrıca önemlidir. Yine Tuğrul Bey'in desteğini almak için kendisini ziyaret edip elini öptüğü ve ayakta duracak kadar hassas ve saygıyla davrandığı sofi Ebu Sa'id Ebi'l-Hayr, Tuğrul Bey için Irak topraklarının makul olduğuna dair manevi onayı vermiştir.¹⁰¹ Tuğrul Bey'in iktidarının kökleşmesini sağlayan menkıbeler yalnızca, Baba Tahir vb. anlatılar değildir onun hayatına sinen İslami hayat çerçevesinde yaşama hassasiyeti ve gayreti gerek rüyalarını gerek bu tarz menkıbeleri gerek ayetlerle mektuplaşmalarını daha net yorum yapılabilecek bir zemine taşıyor. Çok net bir şekilde ifade edebiliriz ki, samimi bir Müslüman gibi yaşama gayretleri çoğu kaynağın ağız birliği ettiği gibi had safhadaydı.¹⁰² Yaşanan bu hadiselerin fetih ve mücadelelerle desteklenmesi, istikrarlı duruş ve samimi tavırlar neticesinde Tuğrul Bey'in hükümdarlığı sağlam temeller üzerine oturdu ve iradesi kökleşti.¹⁰³

Tuğrul Bey, İsfahan'ı 1050 yılında ele geçirmiş ve bölgeye yerleşmiştir ayrıca İsfahan'ı başkent yaptırdığına dair de bilgiler mevcuttur.¹⁰⁴ Ancak 1042'de İbrahim Yinal'ın fethettiği Rey şehrine gelen Tuğrul Bey'in başkenti oraya taşıyarak hâkimiyet sembolü olarak da bölgede adına para bastırdığı bilgimiz de mevcuttur, bu noktada İsfahan'ın başkentliği meselesi kaynaklarda net değildir.¹⁰⁵ Rey'de ciddi bir imar faaliyetinde bulunan Tuğrul Bey, benzer uygulamalar yapmak için İsfahan'da da harekete geçti ve şehrin surlarından bir bölümü yıktırdı, yıktırdığı binada bazı değerli hazinelere ulaştığı bilgisi vardır ancak bu konuda daha dikkate değer bir kısım vardır.¹⁰⁶ Bu durumun etrafta yayılması onun şanslı bir hükümdar olduğuna dair söylentileri

⁹⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 108. Feridun M. Emecen, İshak Keskin ve Ali Ahmetbeyoğlu (hızl), **Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, C.2, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 335.

¹⁰⁰ Ravendi, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁰¹ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 21.

¹⁰² Kara, “Selçuklu Sultanlarında Hz. Muhammed Sevgisi Ve Bu Sevginin Tezahürleri”, s. 28.

¹⁰³ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 142-144.

¹⁰⁵ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 111. Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁰⁶ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 12. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 103-142-143. Bundari, **a.g.e.**, s. 6.

arttırıyordu. Tuğrul Bey'in surları yıktırmasıyla ilgili söylediği şu sözler meşhurdur: “Surlara ancak zayıf ve güçsüz insanlar ihtiyaç hisseder. Kalesi, askerleri ve kılıcı olan bir insanın surlara ihtiyacı yoktur.”¹⁰⁷ Tuğrul Bey'in bu sözlere dayanarak şehrin surlarını yıktırması öncelikle kendisine güvenini ve askerlerinin de bu bilinçle, surlara değil kendilerine güvenerek mücadele safında olmaları gerektiğini, göstermesi açısından önemlidir. Nitekim kaynakların birleştiği gibi Doğu Roma ordusunun Selçuklu ordusundan çok daha fazla maddi imkân ve şartlara sahip olmasına rağmen zafer imkânları olanların değil kendilerine inancı ağır basanların tarafından doğdu. Ayrıca yine uzun uzun çarşı, kervansaray, yüksek bina ve mescitlerden de bahseder.¹⁰⁸ Tuğrul Bey'in İsfahan'ın imar edilmesi için kendi hazinesinden 500.000 dinar harcadığı bilinmektedir.¹⁰⁹ Vezir Nizamülmülk'ün, Sultan isminin ebedi kalmasını istiyorsa dünyayı imar etmeye başlamalıdır, huzur ve güveni tesis etmek için şehirlerin mamur hale getirilmesi gerekir ifadeleri de Tuğrul Bey'in faaliyetleriyle paraleldir.¹¹⁰ Ayrıca İbn Haldun da hükümdarlar, büyük binalar büyük köşkler, kaleler inşa ederek refah ve rahatın göstergesiyle şehirlileşmeyi sağlamalıdır diyor.¹¹¹

Tuğrul Bey'in ilk işi kurumsallaşma, vezir atamaları, para bastırma gibi devlet kurulması sonrası yapılması gereken rutin işler olmuştur sonrasında ise fetih hareketlerine önem vermiş ve Türkmenlerin iskânıyla ilgilenmiştir.¹¹² Zaman içerisinde Horasan, İran, Irak, Suriye, el-Cezire coğrafyaları Selçukluların hâkimiyeti altına girmiştir.¹¹³ Tuğrul Bey döneminde İran'ın tamamına yakını hâkimiyet altına alındı, Gazneliler dışında bölgede genelde mahalli idarelerin yer alması Tuğrul Bey'in işini kolaylaştırmış, bölgenin hızla hâkimiyet altına alınmasını sağlamıştır.¹¹⁴

Tuğrul Bey, devletin temelleri atan ilk hükümdar olarak elbette çok önemli işleri başlatmıştır ancak içlerinde biri oldukça kıymetlidir. Bu; Suriye, Filistin ve Mısır

¹⁰⁷ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁰⁸ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 122-123.

¹⁰⁹ Özgüdenli, “Devlet Kurucusu, Hükümdar ve Lider Olarak Sultan Tuğrul Bey (1040-1063)”, Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal (ed.), **Türk Tarihinde Liderler** (157-212), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 205.

¹¹⁰ Tülay Metin, **Selçuklu Çağında Yaşamak**, İstanbul: Kronik Kitap, 2020, s. 15.

¹¹¹ Süleyman Uludağ (hızl), **Mukaddime**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2020, s. 629-630. Metin, **a.g.e.**, s. 16.

¹¹² Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 44-45.

¹¹³ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 85. Cûzcânî, **a.g.e.**, s. 70. Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 16-17.

¹¹⁴ Merçil, **Selçuklular Makaleler**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 90-91.

politikasının temellerinin atılmasıdır.¹¹⁵ Bu coğrafyaların o gün ki önemi ayrı bir yerde dursun, isimlerini sıraladığımız coğrafyalar şuanda hala dünyada özel öneme sahip olan ve maalesef sıkıntılar ve sorunlar çemberinde kalmış birer İslam beldeleridir, belki de Tuğrul Bey ileri görüşlü politikasıyla buraların ne derece kıymetli olduğunun bilincine çok önceden varmış ve bu bölgelerin hususiyetle idare edilmesini ve özenle yekpare bir şekilde korunmasını istemiştir. Dönemin şartlarından bağımsız olarak günümüzden bile baktığımız zaman Tuğrul Bey'in ne kadar doğru bir fetih politikası yönü miras bıraktığını anlayabiliriz.

Selçuklular ile Bizans arasında 1045 tarihi itibariyle yaşanan karşılıklı mücadeleler de 1047 yılında İnanç Musa Yabgu'nun oğlu Hasan şehit düşmüştür, bu şehadete özellikle Tuğrul Bey'in derin üzüntü duyduğu birçok kaynakta ifade edilir, Tuğrul Bey bu şehadet sonrası İbrahim Yınal önderliğinde asker sevk etmiştir ve bunun sonucunda yaşanan 1048 Pasinler-Hasankale savaşıyla Bizans'a karşı ilk zafer kazanılmıştır.¹¹⁶ Gürcü Liparit komutasındaki Rumlar, İbrahim Yınal'a yenilmekle kalmadı ayrıca komutanları esir de oldu, Bizans imparatorunun fidye karşılığı komutanın esaretinin bitirilmesi ricası karşılığında, Tuğrul Bey'in komutan Liparit'i fidesiz hatta pek çok hediyelerle beraber imparatora göndermesi, Sultan Tuğrul'un şahsiyetindeki alicenaplığı gösteren kıymetli olaylardan biridir.¹¹⁷ Tuğrul Bey, Bizans İmparatoru IX. Monomakhos'a gönderdiği elçiyle İmparator'dan bazı isteklerde bulundu, bunlardan kabul edilen Fatımiler adına okunan hutbenin Abbâsî halifesi ve Tuğrul Bey adına okunmasıydı ve İstanbul'da daha önce yaptırılmış olan caminin mihrabına Selçukluları temsilen ok ve yay konulmasıdır.¹¹⁸ Ayrıca bu hadiseden sonra Tuğrul Bey'in itibarı Bizans imparatorluğu karşısında fazlasıyla artmıştır.¹¹⁹ Selçuklular

¹¹⁵ Ayşe D. Kuşçu, "Suriye, Filistin ve Mısır Politikası'nın Sonuçları", **1. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 169.

¹¹⁶ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 121-123. Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, s. 45. Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020, s. 36.

¹¹⁷ Azimi, **a.g.e.**, s. 10-11. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 138. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 305. Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Hrnt D. Andreasyan (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2019, s. 90.

¹¹⁸ Turan, **a.g.e.**, s. 124. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 98-99. Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, s. 619.

¹¹⁹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 138.

bu antlaşmanın uygulanmasını sağlayarak tarihlerindeki ilk büyük siyasi-diplomatik üstünlüğü tatmışlardır.¹²⁰

Selçuklu tarihçiliğinin şüphesiz en önemli isimlerinden Osman Turan'ın ifade ettiği gibi Selçukluların kuruluşundan itibaren ilgilenmek zorunda kaldıkları en önemli konu Oğuz göçleri ve hareketliliğidir.¹²¹ Tuğrul Bey, Anadolu'ya sevk ettiği Türkmenlerin önünü açmak ve önlerindeki gücü kırmak için bölgeye komutanlarını sevk etmiştir hem de bizzat kendisi bölgede fethe çıkarak ileriye dönük bir perspektif çizmiştir.¹²² Anadolu'nun 1071 tarihinden sonra hızlı bir Türkleşme ve İslamlaşma yaşaması -birinci dönem beylikleri paranteze alarak- bu politikaların bir getirisi, bir payesi gibi düşünülebilir. Tuğrul Bey'in Anadolu ile ilgili plan ve projeleri uzun vadeliydi, ömrünün yetmeyeceğinin bilincindeydi ve her ne kadar bu süreç; hanedan üyesi İbrahim Yımal'ın isyanı, Halife'nin esareti vb. olaylarla sekteye uğramış olsa da Anadolu'ya dönük projelerin olduğu bir fetih politikası çizilmişti diyebiliriz. Tuğrul Bey hem Oğuzları himaye ediyor hem şikâyetçi olan Müslümanları idare ediyor hem de ileri bir hedefe doğru kanalize edilmeleri gerektiği vurgusunu yapıyor.¹²³ Böylece Tuğrul Bey'in Bizans ideali, ileri görüşlü siyaseti bir kez daha çizgilerini belirginleştiriyor.¹²⁴ Nitekim Osman Turan'ın birçok metninde ifade etmek suretiyle karşı çıktığı: *“Selçuklular asla Bizans topraklarını fethetmek niyetinde değillerdi; gayeleri Suriye ve Mısır olup sağ kanatlarında Bizanslılarla sulh halinde yaşamaktan başka arzuları yoktu.”*¹²⁵ Bu düşünceden hareketle, Selçukluların bunun tam tersine Tuğrul Bey'den itibaren Bizans hedefi olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. Bu hedefin doğrudan ya da dolaylı, planlı ya da plansız olması paranteze alınarak ifade edilebilir ki 'Bizans ileri harekât fikri' ideal olarak Selçuklularla beraber yaşamıştır. Tuğrul Bey'in hayatını dikkatle incelediğimizde, ortaya çıkan tabloda bu fikri görmek için özel bir arayışa gerek yoktur. Büveyhoğullarına bağlı olan Sünni Mervanoğulları 1049-1050'de hutbesini Tuğrul Bey adına çevirerek Selçuklular'ın hâkimiyetine geçmiştir.¹²⁶ Mervanoğulları hükümdarı, Nasruddevle'nin Oğuz akınlarından sorumlu

¹²⁰ Alican, *İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular*, s. 45.

¹²¹ Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 112.

¹²² Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 97.

¹²³ Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 113.

¹²⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 113.

¹²⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 116.

¹²⁶ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 110.

tuttuğu Tuğrul Bey'e şikâyetinde bulunması üzerine Tuğrul Bey'in: "*Kullarımın memleketine geldiğini haber aldım. Sen bir hudut emirisin, onlara mal verip kâfirlere (Bizans'a) karşı kendilerinden faydalanmalısın. Zira onların maksatları Ermeni beldeleridir.*"¹²⁷ İfadelerini içeren mektup diplomatik açıdan mühimdir. Meselenin bu boyutuna ek olarak Tuğrul Bey'e Türkmenlerle alakalı şikâyetinde bulunan bir diğer devlette Büveyhoğullarıdır ancak Tuğrul Bey onlara verdiği cevapta farklı bir üslup kullanıyor, Türkmenlerin kontrol dışı bölgeye geldikleri, itaat altına alınacakları vb. mazeretler sıralanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Tuğrul Bey şikâyetçi devletlerin coğrafi durumlarına göre ya da farklı durumlarına göre cevaplar vermiş, devletin siyaset dilini beceriyle kullanmıştır.¹²⁸

Selçukluların yerleşmiş bir devlet politikası olarak, doğuda topraklarını muhafaza etmek; batıda ise topraklarını genişletmek hedeflerinde olduklarını görebiliyoruz.¹²⁹ Batıda topraklarını genişletme politikalarının da kendi içinde iki cepheli bir mücadelesi vardı. Bu mücadele batıda Hristiyan Bizans'ın etkisini kırmak, güneybatıda ise Sünniliğin aleyhinde tavırlar sergileyen Fatımilerin tesirini yok etmek.¹³⁰ Selçukluların bu çerçevede ilk akınları Bizans üzerine olmuştur.¹³¹ Tuğrul Bey, Türkmen akınlarının önünü açmak ve Bizans taarruzlarını bertaraf etmek için Anadolu seferlerine önem vermiş, bizzat Anadolu seferine de çıkmıştır.¹³² Bahsettiğimiz fetih siyasetini en baştan itibaren Tuğrul Bey'in sistemli bir şekilde planladığını, fetihlerle ilgili görevlendirme yaptığını da biliyoruz.¹³³ Tuğrul Bey'in yukarıda ifade ettiğimiz amaçlar çerçevesinde planladığı akınlar, Bizans direnişinin kırılmasını sağlaması açısından büyük bir önem taşır.¹³⁴ Tuğrul Bey'in dış siyaseti iki cepheliydi. Birincisi Bizans'ın direniş gücünün kırılmasını sağlamak adına Türkmenleri Anadolu'ya sevk ediyor böylece tek bir kanalıyla birkaç meseleye çözüm getiriyordu örneğin; asayişsizliğe sebebiyet veren Türkmenlerin Anadolu'ya sevk güvenliği arttıracak ve onların yerleşme sorununa çözüm de olacaktı ayrıca Tuğrul Bey'e şikâyetlerin gelmesi yönüyle İslam ülkelerine

¹²⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 113.

¹²⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 165.

¹²⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 228.

¹³⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 240. Ahmet Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri Ve Önemi", *History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, C.4, 2012, s. 272.

¹³¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 241.

¹³² Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 129.

¹³³ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 251.

¹³⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 263.

olan akınlar durdurulmak suretiyle gerek komşu ülkeler gerek halifeliğin şikâyetleri bastırılmış olacaktı.¹³⁵ Tuğrul Bey'in dış siyasetindeki ikinci cephe ise, Sünni İslam dünyasını tek çatı altında toplamaktır.¹³⁶ Sünniliği İslam dünyasına hâkim kılmak arzusudur.¹³⁷ Bertold Spuler'in "*Şayet Selçuklular ortaya çıkmamış ve sünneti ikame etmemiş olsalardı, İsmaililer tüm Doğu İslam dünyasını ellerine geçirmiş olacaktı.*"¹³⁸ İfadesi Tuğrul Bey'in ne kadar önemli bir sorumluluğu üstlendiğini bir nebze de olsa ifade etmektedir. Tuğrul Bey bunu sağlamak için Abbâsîlerle bir arada hareket ederek önce Büveyhiler daha sonra da Fatımilere hizmet etmesi yönüyle öne çıkan Türk asıllı Büveyhi Emiri Arslan Besasiri ile mücadele ederek İslam dünyasının içine sürüklendiği buhranı bertaraf etmek için gayret gösterecektir.¹³⁹ Özellikle kuruluş süreci tamamlandığında, Çağrı Bey'in doğu topraklarında hâkimiyeti tesis etmiş olması, Tuğrul Bey'in doğudan emin olarak batı yönüne daha rahat bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Tuğrul Bey'in hissesine uzanabildiği kadar batı düşmüştür diyebiliriz.¹⁴⁰ Görünüşte doğu ve batı şeklinde iki farklı fetih hareketi ve toprakları muhafaza politikası gözüküyor olsa da iki kardeş arasındaki işbirliği aynı şekilde devam etmiştir.¹⁴¹

Tuğrul Bey'in yukarıda ifade ettiğimiz hedefler doğrultusunda 1054'te Anadolu ve Kafkaslara doğru gerçekleştirdiği batı seferi vardır.¹⁴² Kafkasya; Karadeniz ile Hazar Denizi arasında kalan, coğrafi yapısından dolayı da medeniyet geçmişi yoğun olan bir bölgedir ve bu bölgeyle Selçuklular ilk defa Tuğrul Bey döneminde temas etmişlerdir.¹⁴³ Kafkasya bölgesi, Tuğrul Bey'in batıya doğru genişleme siyaseti açısından önemli bir hareket noktası olduğu için sürekli olarak o yönde fetihler yapılmış ve ilerleme kaydedilmiştir ancak Tuğrul Bey dönemi için şunu ifade etmeliyiz ki; şehzade isyanları ve Bağdat meseleleri bağlamında bölgede yoğun bir ilerleme

¹³⁵ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 46.

¹³⁶ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 46. Özgüdenli, **a.g.m.**, ss. 200. Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, s. 42.

¹³⁷ Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 32.

¹³⁸ Seyfullah Kara, **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları**, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018, s. 150.

¹³⁹ Özgüdenli, **a.g.m.**, ss. 200. Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 48.

¹⁴⁰ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁴¹ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 20.

¹⁴² Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁴³ Derya Coşkun, "Tuğrul Bey'in Hakimiyet Mefkuresi Bağlamında Kafkasya'daki Faaliyetleri", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı 6, Mart 2020, s. 8.

kaydedilmemiş buna ek olarak Kafkasya siyasetinin kılavuzu olan Tuğrul Bey, ardından gelecek olan Sultanlara önemli bir fetih yönü bırakmıştır.¹⁴⁴

Tuğrul Bey ile Abbâsîlerin ilişkisi hareketlidir. İlişkilerin temeli Tuğrul Bey'in siyasi temellerini atacağı meşru zemin arayışı ile başlamıştır. Ortaçağ'ın özellikle Sünni dünyasında tutunmak ve başarılı olmak isteyen devletler Halife'nin onayı ile varlıklarını meşru kılmalıydılar.¹⁴⁵ İlişkiler Selçuklular için meşruiyet arayışı Abbâsîler çerçevesinden bakılınca da bir süredir İslam dünyası içerisinde zedelenecek ve baskı altına alınan iradesinin geri iadesi ilişkisine dayanıyordu.¹⁴⁶ İslam dünyasında Sünni-Şii iktidarlar ve hutbeleri çerçevesinde ortaya çıkan ikilikle ilgili Tuğrul Bey önce, batıya doğru genişleme ve hakimiyet kurma siyasetinde zayıf da olsalar engel teşkil eden Büveyhoğullarını yok etmeyi daha sonra Mısır Fatimelerinin nüfuzunu kırmayı hedeflemiştir.¹⁴⁷ Tuğrul Bey, Abbâsî Devletinde yaşanan otorite boşluğunu Şii Fatimelerin güdümüne girmiş olan Büveyhoğullarının doldurduğunu iyi tespit etmiştir.¹⁴⁸

Fatimelerin Selçuklu varlığının kendileri için büyük bir tehdit olduğunu anlamaları çok geç olmadı. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için birkaç girişimleri oldu elbette bunlardan birisi, Arslan Besasiri diğeri İbrahim Yınal üzerinden gerçekleştirilmeye çalışıldı ancak malumdur ki iki girişim de başarısız oldu.¹⁴⁹ Her ne kadar Fatimeler bu girişimlerden istedikleri randımanı almamış olsalar da bu girişimlerin Selçukluları teğet geçtiğini ifade etmemiz de zordur. Nitekim, Tuğrul Bey'in tahtından olmakla karşı karşıya kaldığı zor süreçleri olmuş özellikle kendisinden sonra tahta geçecek Sultan Alparslan başta olmak üzere yeğenleri ve eşi Altuncan Hatun'un destekleriyle, "*Sünni İslam'ı hedef alan darbe koalisyonu*"¹⁵⁰ Fatimi-Büveyhi-Yınal ittifakını tehlike olmaktan çıkartmıştır. Tuğrul Bey'in Fatimeler üzerine gitmek için 1051-1052 yılında Bizans imparatoru IX. Monomakhos'a elçi göndererek imparatorluk topraklarından geçiş izni istemiştir ancak mektuplaşmaların da elçilerin de

¹⁴⁴ Derya Coşkun, **a.g.m.**, s. 8-16-17.

¹⁴⁵ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 40. Kara, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁴⁶ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 102.

¹⁴⁷ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 154.

¹⁴⁸ Kara, "Selçuklu Türklerinin Mezhepler Arası Barışı Sağlamaya Yaptıkları Katkılar", **Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu**, Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007, s. 380. Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 44.

¹⁴⁹ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 47-48.

¹⁵⁰ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 66-67.

herhangi bir olumlu sonuca ulaşamadığı malumdur.¹⁵¹ Tuğrul Bey'in Bizans imparatoru IX. Monomakhos'a yazdığı mektuptaki şu ifadeler: "*İmparator bilsin ki, Allah bizi Kisra hükümdarlarının mülküne yerleştirdi, hilafet koltuğunu korumaya ehil kıldı ve bizi keskinliği körelmeyen, kınından çekilmiş bir kılıç ve sönmeyen bir ateş kıldı.*"¹⁵² Tuğrul Bey'in gerçekleştirememiş olsa da Fatımiler'e dönük ciddi planlarının olduğunu ancak bunu gerçekleştirecek zemini ilgilenmek zorunda kaldığı daha elzem (isyanlar, Türkmen meselesi) meselelerin varlığından dolayı bu durumun üzerine hakkıyla gidemediğini ifade edebiliriz. Yine de Tuğrul Bey'in hayatındaki tarihi olaylar zincirini takip ettiğimizde ömrü yetseydi dönemin getirdiği şartlar gereği ilgileneceği en önemli konunun 'Fatımiler' meselesi dolayısıyla İslam'ın tek parça halinde, zehirlenmelerden ve ayrışmalardan uzak bir biçimde bir araya getirilmesi meselesi olduğunu ifade edebiliriz.

İlk Abbâsî Selçuklu ilişkisi Tuğrul Bey döneminde yaşandı, Serahs savaşı sonrası gönderilen bağlılık mektubunu 1043 yılında aynılarını tekrarladıkları mektupları izledi ve Maverdi'nin Tuğrul Bey'e gönderilmesi resmi olarak Tuğrul Bey'in şahsında Selçuklular'ın tanınması ve daha da önemlisi ilişkilerin geliştirileceğine dair izler içeriyordu, özellikle Maverdi'nin Tuğrul Bey'i olumlu ifadelerde Halife'ye tanıtması aradaki ilişkinin temellerini sağlam bir boyuta dönüştürdü.¹⁵³ 1044 yılında Abbâsî Halifesi tarafından gönderilen mektubu getiren elçi Maverdi'yi karşılamak üzere Tuğrul Bey, İslam Halifesine derin saygısını gösteren bir hareketle, elçiyi Rey'e dört fersah uzaklıkta karşılayarak elçinin getireceği mesaj ne olursa olsun onun Halife'den geliyor olmasının anlamını öngörmüş ve gerekli saygıyı göstermiştir.¹⁵⁴ Ortaçağ dünyasında elçilerin büyük bir önemi vardı, dönemin iletişim ve ulaşım şartları düşünüldüğünde devletler ve liderler arası ilişkileri sağlamak amacıyla gönderilmiş bir elçi, şüphesiz büyük bir sorumluluğa sahipti. Bu çerçeveden baktığımız ve dönemin elçilik makamıyla ilgili bilgileri de göz önüne aldığımız zaman Maverdi'nin Halife'ye Sultan hakkında ileteceği en küçük ayrıntı bile iki devlet arasındaki ilişkileri belirlemede hayati bir önem taşıyordu. Bu önemi anlamak açısından önemli bir ayrıntı da Halife'nin, Maverdi gibi ilmi seviyesi yüksek bir ismi tercih etmesidir, bu tercih Selçuklu-Abbâsî ilişkilerine

¹⁵¹ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 99.

¹⁵² Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 99.

¹⁵³ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 102-103.

¹⁵⁴ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 9. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 113. Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 174.

verilen önemi yeterince ifade etmektedir.¹⁵⁵ Maverdi, Sultan hakkında; Halife'ye itaatte, emirlerine saygılı ve emri dışına çıkmayacağını raporlamıştı.¹⁵⁶ Bu rapor bizim de çizmeye çalıştığımız Tuğrul Bey ile Halife ilişkisinin genel çerçevesini kanıtlamaktadır. Maverdi'nin Tuğrul Bey hakkındaki olumlu kanaatleri, Halife'nin zihnindeki 'Tuğrul' portresini netleştirdi diyebiliriz. Abbâsî halifeliği 1045 ve 1052 yıllarında Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir. Tuğrul Bey hâkimiyetini sağlamlaştırmadan Bağdat'a gitmeyi uygun görmemiş ve davetleri ertelemiştir.¹⁵⁷ Daha sonra 1055'te Bağdat'a gidişi bir Fatih gibi olacaktır.¹⁵⁸ 1055 yılında çıkılan I. Bağdat seferinin sebepleri; Şiiilerin hakimiyet alanlarını daraltmak, Halifelik ile Selçuklu saltanatını birleştirmek suretiyle islam dünyasının liderliğini de tek elde toplayarak hakimiyet tesis etmek.¹⁵⁹ Tuğrul Bey, Halifeye gönderdiği mektubunda "*Halifeyi görmek ve ondan iyilik istemek, hac yollarını onarmak ve hac vazifesini yapmak, Hz. Muhammed'e hizmetle şeref kazanmak ayrıca doğru yoldan sapmış olanlarla mücadele etmek için Bağdat'a geleceğini bildirmiştir.*"¹⁶⁰ Tuğrul Bey'in Bağdat'a giderken ilan ettiği hedefler ayrı ayrı çok önemlidir ancak bütün olarak okumaya gayret ettiğimizde Sultan'ın gerçekten İslam'a hizmeti içselleştirmiş, samimi bir Müslüman lider olarak bölgeye gitmekte kararlı olduğunu çok net bir biçimde görebiliyoruz, bu hedeflerin Tuğrul Bey döneminde yerine tam olarak getirilip getirilmediği net olmasa da kendisinden sonraki hükümdarlara miras bırakmış olduğu 'Selçuklu' bilincinin inşası açısından oldukça değerlidir.¹⁶¹ Bağdat'a ulaştıktan sonra benzer sözlerini Halife'nin elçisine ifade etmiş ve "*Ben buraya ancak Halife'nin iyi işlerinden, yüksek ve değerli adet ve törelerine uyup itaat etmek ve bu şerefli hizmetin gerçekleşmesi dolayısıyla öteki Horasan hükümdarlarından ayrı konumda olmak, Halife'nin düşmanlarından da intikam almak için geldim.*"¹⁶² ifadelerini kullanarak şahsiyetiyle alakalı bizlere önemli ipuçları bırakmıştır. Özellikle Tuğrul Bey'in Halife'nin düşmanlarına buğzetmesi, onları kendine de düşman görmesi, Halifelik makamını içselleştirdiğinin açık bir ifadesidir ancak şunu ifade etmek belki bu konuyla ilgili en önemli noktadır ki; Tuğrul Bey'in

¹⁵⁵ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 36.

¹⁵⁶ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 113. Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 36.

¹⁵⁷ Köymen, **a.g.e.**, s. 175.

¹⁵⁸ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 183. Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁵⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 132.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 19. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 178. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 306. Mirhand, **a.g.e.**, s. 78. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 132. Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 37.

¹⁶¹ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 46.

¹⁶² Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 41-42.

esasinda, Halife şahsında ‘İslam’ dini ile olan bağının kuvvetini gösterdiğine, İslam ile kendisini bütünleştirdiğine dikkat çekmek gerekir. Tuğrul Bey’in aynı zamanda, Hz. Muhammed’e hizmetin hem kendisine hem de devletine ciddi bir şeref kazandıracağını biliyordu.¹⁶³

İleri gelen Türklerden olan el-Muzaffer Ebu’l-Haris Arslan el-Besasiri, Halife’nin kendisine fikir danışarak kararlar aldığı önemli bir şahsiyetti ancak bu durumdan gururlanarak halife aleyhine hareketlere, hilelere girişerek Fatımi Devleti’ne hizmet etmesi vb. 1054 yılında aralarında ciddi bir anlaşmazlık başlamıştı.¹⁶⁴ Türk asıllı Büveyhi Emiri Arslan Besasiri, Bağdat’ta Selçuklu askerlerini kışkırtmada sebep görülmüştür.¹⁶⁵ Tuğrul Bey, Ymal isyanıyla ilgilenirken Besasiri, Bağdat’ta halifeyi esir ederek, hutbeyi Şii Mısır halifeliği adına çevirdi.¹⁶⁶ Tuğrul Bey’in gelişi üzerine ise Bağdat’ı terk etmiştir, Tuğrul Bey halifeyi makamına yerleştirdikten sonra Besasiri üzerine gidip onu yakalamıştır. Tuğrul Bey’in Besasiri meselesini bertaraf edince onun arkasındaki ittifakçılarının siyasi emellerini de etkisiz hale getirmiş oldu, hiç şüphesiz Tuğrul Bey bu ittifakı parçalamada büyük bir siyaset ortaya koymuştur.¹⁶⁷ Böylece Halifeliğin de Sünni İslam’ın da eski ihtişamı Selçuklular eliyle iade-i itibar yaşadı.¹⁶⁸ Tuğrul Bey Ehl-i Sünneti hâkim kılma amacı ve siyasetiyle hareket etti, İslam halifesinin izzet ve itibarını ona tekrar iade etti.¹⁶⁹ Philip Hitti’nin “*Sünni İslam dünyası daha iyi kalpli bir vesayet altına girmemiştir.*” İfadesi bu siyasetin önemini bir nebze göstermektedir. Abbâsî halifeliği üzerinden aslında Ehl-i Sünnet’i baskı altına almaya çalışan Şii Büveyhoğulları, Fatmiler ve onların güdümünde Arslan Besasiri; gücü, dinamikliği ve saygınlığı ile coğrafyada iradesini kökleştiren Selçukluları karşısında bulunca muhtemeldir ki paniklemiş, yıllardır devam ettirmeye çalıştıkları planları

¹⁶³ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 132. Kara, “Selçuklu Sultanlarında Hz. Muhammed Sevgisi ve Bu Sevginin Tezahürleri”, ss. 30.

¹⁶⁴ İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 172. Sibt İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 83. İbnü’l Adim, **Zübdetü’l-Haleb Min Tarihi Haleb’de Selçuklular**, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 8.

¹⁶⁵ Sümer, “Arslan El-Besasiri Abbâsî Halifesi El-Kaim Biemrillah ve Selçuklu Sultan Tuğrul Bey Devrinde Mühim Roller Oynamış Bir Türk Kumandanı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 42, Haziran 1986, s. 101-102.

¹⁶⁶ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 138.

¹⁶⁷ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 110.

¹⁶⁸ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 139.

¹⁶⁹ Akkuş ve Zeki, “Tuğrul Bey’in Mutasavvıflarla İlişkileri”, s. 32.

Tuğrul Bey'in eliyle bozulmuş, hevesleri kırılmıştır.¹⁷⁰ Ehl-i Sünnet'i Bağdat'ta tekrar hâkim kılma şerefi de yine Tuğrul Bey'e nasip olmuştur.

Arslan Besasiri'nin baskı altına aldığı Abbâsî Halifesi tarafından gönderilmiş, yardım beklediğini belirttiği bir mektup Tuğrul Bey'e ulaşmış, o da bu mektuba cevap olarak, Halifeye ulaştığında müsterih olmasını sağlayacak bir cevabın yazılmasını uygun görmüştü.¹⁷¹ Bu durum üzerine, Tuğrul Bey adına yazılan mektup şu şekildedir: “*Sen onlara dön. And olsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları oradan aşağılanmış ve küçük düşürülmüş olarak çıkarırız.*”¹⁷² Mektubun bu şekilde ayet ile hazırlandığını gören ve ayetin manasını çok iyi idrak etmiş olan Tuğrul Bey: “*Güzel bir tabirdir, İnşallah işler böyle olur.*”¹⁷³ İfadesini kullanmıştır. Tuğrul Bey'e dair ulaşabildiğimiz kaynakların hemfikir olduğu en önemli noktalardan birisi olan dini algısı, hassasiyeti onun olaylara karşı şahsi duruşunu çoğunlukla etkilemiş, hatta belirlemiştir denilebilir tıpkı bu meselede olduğu gibi Halifeye kutsal kitabından konuya uygun düşen bir ayet ile karşılık verilmesini, uygun ve yerinde bulması ayrı bir dini hassasiyet, Halife'nin şahsında bu yardıma gitmesi ise bambaşka bir dini hassasiyettir. Bu dönemde bir başka hadisede şu şekilde olmuştur. Halife El-Kaim Bi'emrillah, Arslan Besasiri'nin esareti altında bulunduğu vakit kendisine ait olan duayı bir bedeviyle Kabe'ye asılmak üzere göndermiştir. Halife'nin dua metninde: “*Kullarından bir kul (Arslan Besasiri) ... kötülük yapmak için bize saldırdı, düşmanca ve şiddetli hareket ve davranışlarda bulundu... Biz ona karşı ancak senin yardım ve inayetinle galip gelebiliriz... Biz onu senin yargılamana havale edip sana bıraktık...*”¹⁷⁴ Halife'nin içine düştüğü durumun acısıyla edilen dua Müslümanlar için yeryüzündeki en kıymetli yapı olan Kâbe'ye asıldıktan sonra Arslan Besasiri öldürülmüş ve onun kesik başı Tuğrul Bey'in emriyle Bağdat'a gönderilmiştir.¹⁷⁵ Halife'nin başına gelmiş esaret ve fenalıklar İslam dünyası açısından son derece talihsizcedir, bu sıkıntılı sürecin bir an önce bitmesi için kutsal mekân Kâbe'ye gönderilen bu duanın kabulü, Halife'nin özgürlüğü Tuğrul Bey eliyle olmuştur.

¹⁷⁰ Alican, “Selçuklu Tarihi Neden Önemli (Bir İslam Tarihi Tasarımı Denemesi)”, **Hüküm Dergisi**, 2017, s. 1-5.

¹⁷¹ Ravendi, **a.g.e.**, s. 107. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 73-74.

¹⁷² **Kur'an-ı Kerim**, Neml Suresi, Ayet 37.

¹⁷³ Zahirü'd-Din Nişaburi, **Selçukname**, Ayşe Gül Fidan (çev.), İstanbul:Kopernik Yayınları, 2018, s. 85. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 74. Akkuş ve Zeki, **a.g.m.**, ss. 31.

¹⁷⁴ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 43. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁷⁵ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 44. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 78.

1058 yılında Tuğrul Bey'in Halife El-Kaim Bi'emrillah ile görüşmesinde karşılıklı konuşmalar çok meşhurdur, Halife'nin ifadeleri şu şekilde özetlenebilir; Tuğrul Bey'in çalışma, davranış ve gayretlerinden dolayı Halife'nin memnun olduğu, Tuğrul Bey'i erdemli olarak tanımlaması, teşekkürlerini iletmesi, adalet ve zulmü bertaraf etmeye devam etmesi.¹⁷⁶ Bu övgü ve öğütlerin dışında şüphesiz en önemlisi olarak da Halifeliğin siyasi kanadının devri olarak ifade edebileceğimiz sözler söylemiş olmasıdır, kaynağın ifadesiyle alem memleketlerinin işlerini ona devretmiştir.¹⁷⁷ Halife, Sultan'a hilat giydirilmesi ritüelinden sonra Tuğrul Bey'e '*el-Melikü'l-Maşrik ve'l-Mağrib*' unvanını verdi.¹⁷⁸ Bu görüşme ve karşılıklı konuşmalar neticesinde Tuğrul Bey'in İslam dünyası içerisinde büyük bir misyonla parladığını ifade edebiliriz. Kaynağın ifadesiyle Tuğrul Bey'in heybeti arttı, kuvvet, kudret ve ülkesinin genişliği arttı.¹⁷⁹ Tuğrul Bey bu görevlendirmeye karşılık olarak çok büyük bir şeref duyduğunu ve İslam'a hizmetkâr olma duygularıyla Halifeliğe biat ettiğini bir kez daha belki de bu sefer büyük bir onur duyarak belirtmiştir. Tuğrul Bey'in Irak'tan Bağdat'a doğru; bastığı yeri titreten ordusunun, Halifeliğin esaretine son verme arzusuyla yola çıktığını nitekim Tuğrul Bey'in 1058-1059'da "*Ben, aziz Halife'ye hizmet dolayısıyla bu yüksek dereceye ulaşmak amacıyla adeta yeryüzünü katettim; böylece bu dünyadaki arzu ve isteğimin sonuna gelmiş bulunuyorum.*" ifadeleri onun o gün yola ne kadar istekli ve ne kadar kararlı çıktığını başka bir boyuttan kendi ifadesiyle göstermektedir.¹⁸⁰

Halife tarafından Tuğrul Bey'e "*Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı, Rükneddin (Dinin Temeli) ve Kasım Emiru'l-Mu'minin (Halife'nin Ortağı)*" lakapları verildi.¹⁸¹ Halife'nin ortağı unvanıyla Abbâsî halifeliği ile iktidar paylaşılmış, dini otorite Abbâsî devletinde, siyasi otorite ise Selçuklu sultanlarının idaresinde yürütülmüştür.¹⁸² İslam dünyasında, hem Peygamber hem de İslam devletinin kurucusu olması yönüyle iki unsur tek kişi de toplanmıştır daha sonra Peygamber'in halifesi yönüyle sırasıyla ortaya çıkan oluşumlar

¹⁷⁶ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 196. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 311-312.

¹⁷⁷ Ravendi, **a.g.e.**, 105.

¹⁷⁸ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 197. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 43. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 312. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁷⁹ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁸⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 45. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁸¹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 135. Alican, "Selçukluların Erken Döneminde Siyasal Otorite", **Cıepo Uluslararası Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu**, Uşak: Uşak Kalkınma Vakfı Yayınları, 2011, s. 136.

¹⁸² Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanlarının Saltanat Dönemlerinde Karşılaştıkları Ve Tamamen Çözemedikleri Ağır İç Meseleler", **Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019, s. 44.

bunu devam ettirdi; Emeviler, Abbâsîler gibi fakat özellikle halifelerin otoritelerini kaybetmeleriyle karşılarında dönemin etkili güçlerini görünce askeri ve siyasi yetkilerini o erklerle paylaşmak dolayısıyla ikiliğe geçmek durumunda kalmıştır.¹⁸³ Büveyhoğulları sonrasında özellikle Büyük Selçuklu Devleti ile halifeler zaman zaman yetkilerini paylaşmak zorunda kalmıştır. Halifelerin otoritelerini tesis ettikleri dönemlerde bu ikiliğe son vermede çok istekli olduklarına dair bilgiler ve olaylar ise şüphesiz çok daha derin bir araştırma konusudur. Halifeliğin siyasi dini olarak kesin bir şekilde ayrıldığı konusu biraz karmaşıktır çünkü özellikle fetret dönemi ve devamında Abbâsî halifelerinin sergiledikleri tavır siyasi kanatlarını diri tuttuklarını ve her an bu yetkiyi kullanabilmek için harekete geçmiş olmaları biçimindedir.¹⁸⁴

Büyük Selçuklu Devleti kurulurken bölgede siyasi istikrarsızlık ile mezhepler arası ve mezheplerin kendi içinde fikhi, itikadi ayrışmalar vardı dolayısıyla dini anlamda bir karmaşa vardı. Selçuklular mezhebi akımların çok çeşitli olduğu bir coğrafyada hakim oldukları için insanları yönetme açısından da zor bir durumla karşı karşıya kaldılar ancak buna rağmen onların idaresi altında -mihne olaylarını paranteze alarak ifade edebiliriz ki- büyük bir kargaşa yaşanmadı.¹⁸⁵ Bu meseleyi Selçukluların iki özelliği ile daha ayrıntılı açıklayabiliriz. Şii-Sünni çatışması şeklinde değil tehlike arz eden fikirleri bertaraf etme gayreti içinde samimi Müslümanlıklarını gösteren bir tavra sahip olmalarıdır. Tuğrul Bey'in Şii'lere bakışı Abbâsî Devleti ve Selçuklu Devleti'ne karşı yıkıcı faaliyetler besleyip beslemediklerine göre değişkenlik gösterir.¹⁸⁶ Fatımilerin yıkıcı politikasının farkında olan Tuğrul Bey onlara ve onların destekçilerine geçit vermemiştir.¹⁸⁷ Müfrit Şii'lere karşı davranışlarıyla mutedil Şii'lere aynı davranmamış, Büyük Selçuklu Devleti müfritlerle mücadele etmiştir.¹⁸⁸ Tuğrul Bey Bağdat'a geldikten sonra bölgedeki ezanlardan Şii'lere ait ritüelleri daraltarak onun yerine Sünni kaideleri ön plana çıkarmıştır, buna örnek olarak özellikle okunan ezanlardaki Şii ibareler kaldırılmıştır.¹⁸⁹ Tuğrul Bey yedinci İmam Musa Kazım'ın kızı Fatıma Hanım için Kum şehrinde türbe yaptırmasıyla Şii imamlara karşı saygı

¹⁸³ Murat Çaylı, "Ortaçağ'da Doğu ve Batı'daki Din Ve Devlet İlişkilerinin Karşılaştırılmasına Bir Örnek: Charlemagne ve Sultan Tuğrul Dönemleri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2019, s. 59.

¹⁸⁴ Ersan ve Alican, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*, s. 51-52.

¹⁸⁵ Kara, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁸⁶ Kara, *a.g.e.*, s. 146-147.

¹⁸⁷ Kara, *a.g.e.*, s. 146-147.

¹⁸⁸ Kara, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁸⁹ Kara, *a.g.e.*, s. 154.

duyduğunu, Ehl-i Beyt'e sevgisi olduğunu ve mutedil Şiilere karşı herhangi bir önyargı taşımayıp iyi niyetle yaklaştığını ifade edebiliriz.¹⁹⁰ Şii Abdülcélil Kazvini'nin Tuğrul Bey'den 'Büyük Tuğrul' olarak bahsetmesi Tuğrul Bey'in Şiilerin nezdindeki portresiyle ilgili ipucu vermektedir.¹⁹¹ Selçuklu sultanları için genel olarak şu da ifade edilmelidir ki, eski Türk hakanları gibi din ve fikre karşı müsamaha gösteren geleneğe sadık kalmışlardır.¹⁹² Selçukluların İslam'a geçişten sonra ister istemez gaza ve cihatla meşgul olmaları, kafiye vergi vermeme tavırlarından hareketle yeni bir siyasi evrilmeye uğramış olmaları İslamlaşmalarının siyasi zemine dayandığını göstermez, topyekün bir milletin -bölgede nefes almak için- İslamlaşması yalnızca siyaseten var olma arzularıyla açıklanamaz, böyle bir açıklama zorlama bir yorumdan öteye gitmez.¹⁹³ Nitekim birçok Selçuklu kaynağı Selçukluların samimi Müslümanlıkları konusunda söz birliği etmiş gibidir.¹⁹⁴

Tuğrul Bey'in temel politikası iki esasa dayanıyordu birincisi coğrafyayı kanser hücreleri gibi saran Şiiliğe karşı Sünniliğin desteklenerek bir devlet politikası olarak uygulanması ve Sünni İslam dünyasının temsilcisi konumundaki Abbâsî halifeliği ile yakınlaşarak uyumlu ve güçlü bir İslam birliği tesis ederek bu birliğin idarecisi olmak.¹⁹⁵ Selçuklu Sultanları devletlerinin çıkarları doğrultusunda hem kendileri için hem de veliahtları için siyasi evlilikleri uygun görmüşlerdir. Büveyhoğulları, Harezmşahlar, Abbâsîler, Karahanlılar vs. gibi.¹⁹⁶ Büveyhi hükümdarı Ebu Kalicar, muhtemelen Selçuklularla aralarında oluşacak gerginliği sezerek Tuğrul Bey'le kendi kızının evlenmesi için çabalamış ve evlilik gerçekleşmiştir.¹⁹⁷ Tuğrul Bey, Ebu Kalicar'ın kızıyla 1047 yılında nikâhlanmıştır.¹⁹⁸ Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan

¹⁹⁰ Kara, **a.g.e.**, s. 163.

¹⁹¹ Kara, **a.g.e.**, s. 163.

¹⁹² Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 37.

¹⁹³ Alican, "Selçuklular İslamiyeti Neden Seçti", **İslam ve İhsan**, 28 Eylül 2020, https://www.islamveihisan.com/selcuklular-islamiyeti-neden-secti.html?fbclid=IwAR2rtOmUC66oZS_pxffjqJOL7M49JTpoN2lQri7K1W9hiNNU0et_pXnE7YQ, (Erişim Tarihi: 28 Eylül 2020).

¹⁹⁴ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 37.

¹⁹⁵ Zekeriyâ Kitapçı, "Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Ve Abbâsî Hilafetinin Türk Varlığı İle Fiili Bütünleşme Olayı", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 1, 1992, s. 119. Kitapçı, "Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kaim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler", s. 14.

¹⁹⁶ Kaçın, **a.g.m.**, ss. 98.

¹⁹⁷ Faruk Sümer, "Selçuklular", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009, s. 369.

¹⁹⁸ Kara, **a.g.e.**, s. 123. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 33.

Hatun'un Halife Kaim Biemrillah ile evlenmesi meselesinde Tuğrul Bey'in etkin rol oynadığını dolayısıyla sıhriyet bağı politikasına dair ilk adımın atılmasını sağladığı malumdur.¹⁹⁹ Tuğrul Bey'in halifenin kızına talip olması ömrünün son zamanlarında aniden ortaya çıkmış bir mesele değildir bu şekilde bakılınca çünkü Tuğrul Bey gibi atacağı adımlarda son derece titiz ve temkinli davranan bir lider bu evliliği kafasında önceden planlamış, harekete geçmesi uygun zamanı bulmuş olabilir. Nitekim öncesinde Çağrı Bey'in kızı olan yeğenini halife ile evlendirirken ileride gerçekleştireceği kendi evliliğine zemin hazırlamak istemiş de olabilir eğer böyleyse Tuğrul Bey'in şahsiyetindeki temkin, sabır ve en önemlisi ileri görüşlülüğü bir kez daha tespit etmiş oluruz ki bu tespiti haklı çıkaran birçok yorumlama da vardır.²⁰⁰

Tuğrul Bey, Harezmi 1042-1043 yıllarında fethetmesinden sonra Harezmşah Şah Melik'in ölümüyle geride kalan eşi Altuncan Hatun ile evlenmiştir. Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun, dindar, akıllı, dürüst, azimli, bol sadaka veren, faydalı işlerle meşgul olan bir hanımdı.²⁰¹ Çok değerli meziyetlere sahip olan Hatun, Tuğrul Bey için de bir hazineydi nitekim Tuğrul Bey'in birçok işinde Altuncan Hatun'a danıştığını biliyoruz.²⁰² İbrahim Yınal isyanındaki rolü belki bir devletin kurtarılmasına sebep olacak kadar önemliydi, yine kendi öz oğlunu zincire vurmaktan geri durmamış, devletin arkasındaki duruşundan zor şartlarda dahi taviz vermemiş bir hanımdı.²⁰³ Tuğrul Bey'in güvendiği en gözde ve çok sevdiği hanımlardan biriydi.²⁰⁴ Onun, vefatından önce bir nevi vasiyeti, kendisinden sonra Tuğrul Bey'in '*Dünya ve ahiret şerefine nail olması için*' Halife'nin kızıyla evlenmesidir.²⁰⁵ Hatun, halifelikle kurulacak akrabalık bağının Selçuklulara kazandıracığı prestiji takdir etmiş ve onu vasiyet ederek Tuğrul Bey'in işlerinde neden kendisine danışmış olduğunu anlamamızı sağlamıştır.²⁰⁶ Halifenin kızıyla nikâhlanmak, seyyid bir soyla akrabalık kurulması Tuğrul Bey'in

¹⁹⁹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 184. Bundari, **a.g.e.**, s. 8. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 14. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 308. Kitapçı, "Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Ve Abbâsî Hilafetinin Türk Varlığı İle Fiili Bütünleşme Olayı", ss. 120.

²⁰⁰ George Makdisi, "Tuğrul Bey'in Evliliği", Mustafa Alican (çev.), **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 3, 2009, s. 144.

²⁰¹ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 88.

²⁰² İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 88.

²⁰³ Kitapçı, "Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kaim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler", ss. 16-17.

²⁰⁴ Kitapçı, "Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kaim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler", ss. 16.

²⁰⁵ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 89. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 43.

²⁰⁶ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 195.

diğer İslam hükümdarlarına göre daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasını sağlayacak, bir yandan meşruiyeti daha da arttıracaktı.²⁰⁷ Altuncan Hatun, 1060 yılında Zencan'da vefat etmiştir, onun ölümü ardından, onu çok sevdiği kaynaklara dahi yansımış olan eşi Tuğrul Bey çok üzüntü duymuştur.²⁰⁸ Tuğrul Bey'in güvendiği en gözde ve çok sevdiği hanımlardan biridir. Tuğrul Bey'in Halife'nin kızıyla evliliği hakkında eşinin vasiyeti, vezirinin akli ya da Abbâsîleri kontrol etme gibi farklı niyetlerin olduğu ifade edilse dahi bu evliliğin temel hareket noktası hangi çerçeveden bakılırsa bakılsın akrabalık bağıyla İslam dünyasındaki yerlerini güçlendirmektir.²⁰⁹ Selçuklular Abbasîlerin Seyyid olması sebebiyle onlarla kurulacak olan evlilik bağına büyük bir önem atfetmiş ve şeref vesilesi olarak görmüşlerdir, bu şeref şüphesiz onların iktidarlarını pekiştirecek, başlangıçtaki hedeflerine ulaşmada önemli bir kilometre taşı olacaktır.

Tuğrul Bey'in evliliği konusunda Abbâsî halifeliği ılımlı yaklaşmıyor meseleyi tabiri caizse yokuşa sürüyordu, bu konudaki Halifelik tavrı kaynakların tamamına yansımıştır. Halife tarafından Tuğrul Bey'in yanına gidip konuyla ilgili görüşmesi mümkünse de bu işten Sultan'ın vazgeçmesi yönünde dirençli durması istenen İbnü'l-Mahleban, *"Eğer bu evlenme işinden Sultan'ın istediği sonuç çıkmayacaksa benim Sultana gitmem, bir yarar sağlamaz, aksine onun kızgınlığını arttırır."*²¹⁰ İfadesiyle kendisinden beklenti içinde olan Halifeyi memnun etme gayretine karşılık Tuğrul Bey'den açıkça çekinmesi ağır basmıştır bunda etkili olan şey ise; Tuğrul Bey'in evlilik konusundaki kararlı duruşunun önemli bir yansımasıdır. Tuğrul Bey gerçekten de, bu konuda -kaynaklarımıza yansıdığı kısmıyla rahatlıkla ifade edebiliriz ki- ciddi bir tutarlılık sergilemiş, karar kıldığı evlilik, gerçekleşmeyene kadar da hiçbir geri adım atmamıştır gerektiği ölçüde de baskılar kurarak (halife dirliklerine el konulması)²¹¹ evliliğin olmasını sağlamıştır. Tuğrul Bey'in 'kararlılık' şahsiyet özelliğini vurgulayabileceğimiz en net hadiselerden birisi de hiç şüphesiz Halife'nin kızı Seyyide Hatun ile evlilik meselesinin uzun diplomatik görüşmeler sonucu da olsa gerçekleşmesidir. Bu evlilik Tuğrul Bey için büyük bir şeref ve onurdur. Tuğrul Bey, gayret ve hizmetlerinin belli noktalarda karşılık görmesini bekliyordu örneğin Halife'nin olumsuz tavrına karşılık kendisini çok net ifade etmiş: *"Uğruna kardeşimi*

²⁰⁷ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 44-45. Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 106.

²⁰⁸ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 216. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 315.

²⁰⁹ Kütük, **Tuğrul ve Çağrı Saltanat ve Sadakat**, s. 172-173.

²¹⁰ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 76. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 103.

²¹¹ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 59.

öldürdüğüm Halife” diye serzenişte bulunmuş, kendisini esaretten kurtarma gayretlerine karşılık evliliğin yokuşa sürülmesini hiç mantıklı bulmamış, kararlı duruşundan taviz vermemiştir.²¹² Halifenin evliliğe olumsuz yaklaşması her ne kadar incitici olmuş, bu evlilik meselesi daha önce hiç yaşanmadığı kadar gerginliğe sebep olmuşsa da evliliğin bürokratik baskılarla gerçekleşmesi bize Tuğrul Bey’den itibaren Abbasîlerin Selçuklu nüfuzuna girdiğini göstermektedir.²¹³

Nikâhın gerçekleşmesine rağmen Seyyide Hatun Sultan’ın karşısında ayağa kalkmamış hatta peçesini dahi çıkartıp Sultan’a bakmamıştır.²¹⁴ Sultan ise bu duruma aldırış etmeden her gün mücevherler ve kıymetli hediyelerle onu ziyaret etmiştir.²¹⁵ Düşünde Türkçe şarkılar söylenip oyunlar oynanmıştır.²¹⁶ Tuğrul Bey yetmiş yaşlarında olmasına rağmen, günümüzün halay oyununa benzer bir milli oyunu beyleriyle beraber oynamıştır.²¹⁷ Tuğrul Bey’in çok istediği ve uzun sayılabilecek bir süre ilgilenmek zorunda kaldığı bu evliliğin gerçekleşmesiyle ne kadar mutlu olduğunu tahmin etmek pek zor olmasa gerek. Tuğrul Bey, Halife’nin kızı Seyyide Hatun ile nikâh yapılmasının ardından: *“Ben, Halife’nin kendi nefsinin ona teslim eden sadık ve halis bir kuluyum; ömrümün geri kalan kısmında kazanacağım bütün başarılar, onun şerefli hizmetine ait olacaktır.”*²¹⁸ sözleriyle evliliğin duygusal değil siyasi olduğu yönünü dolayısıyla Halifelikle kurulan sıhriyet bağına atfettiği önemi daha önce ifade ettiği gibi bir kez daha vurgulamıştır, Zekeriya Kitapçı’nın vurguladığı gibi Abbâsîlerle Selçuklular’ın arasındaki sıhriyeti güçlendirmek amaçlı ilk ciddi teşebbüs Tuğrul Bey’den gelmiştir.²¹⁹ Ne yazık ki kazanmayı umut ettiği başarılar, ömrünün geri kalanının çok kısa olması sebebiyle yaşanmayacak, Tuğrul Bey evlilikten kısa bir süre sonra hayatını kaybedecektir ancak yaşamı boyunca, kendi ifadesiyle *‘Halife’ye hizmet şerefi* kendisine nasip olmuştur diyerek, yukarıdaki ifadesine hayatının bütününden bir gönderme yapabiliriz.

²¹² Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 73-74.

²¹³ George Makdisi, “Tuğrul Bey’in Evliliği”, Mustafa Alican (çev.), **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 3, 2009, s. 140. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 107.

²¹⁴ İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 81. İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 225. İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 113. Abu’l-Farac, **a.g.e.**, s. 315.

²¹⁵ İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 225.

²¹⁶ Abu’l-Farac, **a.g.e.**, s. 315.

²¹⁷ İsmail Aka, “Selçuklu Sultanlarının Ölümleri Ve Gömüldükleri Yerler”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 310, 1989, s. 102.

²¹⁸ İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 79.

²¹⁹ İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 221. Kitapçı, “Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Ve Abbâsî Hilafetinin Türk Varlığı İle Fiili Bütünleşme Olayı”, s. 118.

Selçukluların ilk dönemlerinde Sultanlar üzerinde ya da doğrudan devlet üzerinde vezirlerin etkisi olduğunu ifade edebiliriz özellikle bazı hadiselerde bu etki görülmektedir. Amidülmülk Kündüri'nin mihne olaylarında ve Nizamülmülk'ün mihne olaylarının beklenmedik bir karşılığı olarak belki Şafiiliği ihya etmesinde görebiliyoruz.²²⁰ Bunların dışında da Kündüri'nin Tuğrul Bey'in evliliği meselesinde önemli etkiye sahip olduğunu görebiliyoruz. Mustafa Alican'ın ifadesiyle, Selçukluların ilk gerçek veziri²²¹ Amidülmülk Kündüri'nin, Tuğrul Bey dolayısıyla devlet için önemli bir yerde olduğunu görebiliyoruz ancak özellikle vezirin Sultan'ı açısından yıldızının en çok parladığı anlardan birisi de 'Tuğrul Bey'in evliliği' meselesinde takındığı tavır ile elde ettiği bürokratik başarısıdır. O Tuğrul Bey'i bu konuda çok yerinde temsil etmiş tabiri caizse hem Sultan hem vekili olarak meseleyi Tuğrul Bey lehine çözüme kavuşturmuştur. Halife el-Kaim Emrillah, Amidülmülk Kündüri'ye hitaben, şair Mütenebbi'ye ait: "*Kişi temenni ettiği her şeye ulaşamaz.*" mısralarını söylemiş, kıvrak zekâsı ve politik duruşuyla tanıdığımız vezir ise: "*Rüzgâr bazen gemilerin istemediği yönde eser.*" diyerek halifeyi şaşırtan bir cevap vermiştir.²²² Bu konuşmalarla kastedilen konu ise elbette, Tuğrul Bey'in evliliği meselesidir. Ravendi'nin elçi Sultan'ın aklını gösterir ifadesindeki gibi vezir Amidülmülk Kündüri bir anlamda Tuğrul Bey'i yerinde temsil etmiştir.

Tuğrul Bey ile veziri Amidülmülk Kündüri arasında kuvvetli bir ilişkiden bahsedebiliriz ancak özellikle iki konuda Tuğrul Bey'in vezirine karşı tutumu kaynaklarımızda netlik kazanmamıştır dolayısıyla o konular yoruma daha açık halde karşımızda durmaktadır. Bu meselelerden birisi mihne (Cuma hutbesinde Rafizi ve Sünni Eşari ve Şafii lanetlenmesi.) olaylarındaki 'olumsuz' etkisi, diğeri ise Tuğrul Bey'in İbrahim Yinal isyanıyla uğraştığı sırada vezirinin tahtın yeni adayını belirlemek üzere sultan aleyhinde faaliyetlerde bulunmuş olmasıdır.²²³ Aslında bir mesele daha vardır ki onun kaynaklar da çok daha muğlak olması sebebiyle burada yorumlamayı değil yalnızca bahsetmeyi uygun görüyorum; vezirin hadım olma ya da edilme meselesidir. Tuğrul Bey ile vezirinin ilişkisine tekrar dönecek olursak, örneğin; Sultan Melikşah ile veziri Nizamülmülk arasındaki gerginlikler kaynaklarımıza eksik ya da

²²⁰ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 89.

²²¹ Alican, "Tuğrul Bey ve Amidu'l-Mulk Kündüri Örneği", s. 451.

²²² Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı**, İstanbul: Kronik Kitap, 2020, s. 126.

²²³ Alican, "Tuğrul Bey ve Amidu'l-Mulk Kündüri Örneği", s. 453

fazla sonuç olarak bol miktarda yansımıştır ancak genel anlamda Tuğrul Bey ile veziri Amidülmülk Kündüri arasında -gerginlik sebebi olabilecek meselelerin olmasına rağmen- benzer bir gerginlik görülmemektedir. Anlayabildiğimiz kadarıyla Tuğrul Bey'in affedici ve merhametli mizacı ile vezirine duyduğu ihtiyaç, gerginlikleri bertaraf etmiştir. Denilebilir ki, veziriyle iyi ilişkilerin korunması Tuğrul Bey'in tercih ettiği bir durum olmuştur, nitekim vezirin artıları, eksilerinden fazla olduğu için de Tuğrul Bey'in böyle düşündüğüne dair yorumlamalar da yapılıyor.

Tuğrul Bey'in en meşhur veziri Amidülmülk Kündüri'dir çünkü O'nun vezirlik yaptığı yıllarda Selçuklu Devleti kudretli bir boyuttaydı, O'nun vezirlik yıllarında Sultan Irak'a giderek, adına hutbeler okuttu.²²⁴ 1060 yılında halifenin huzuruna çıkan vezir Amidülmülk Kündüri'ye Halife hoş sözlerle hitap etmiş ve ona '*Seyyidü'l-Vüzerâ/Vezirlerin Efendisi*' lakabını vermiştir.²²⁵ Tuğrul Bey'in, Harzemşah'ın kızıyla izdivacına vekil olarak gönderdiği veziri Amidülmülk Kündüri hakkında bazı söylentiler ortaya çıkmıştır, şöyle ki; Kündüri'nin izdivacı Sultan adına değil bizzat kendi adına çevirdiğine dair.²²⁶ Bu söylentiler neticesinde canı çok sıkılan Tuğrul Bey vezirinin hadım edilmesini uygun görmüştür ancak başka rivayetlere göre de vezir kendisi -bu dedikoduları bertaraf etmek için- hadım olmuştur. Vezir Kündüri'nin Selçuklu devletindeki otoritesini kendi çıkarları doğrultusunda kullanması sonucu toplumu sıkıntıya sokan durumlar oluşmuştur, misalen halkın değer verdiği birçok önemli âlimin bölgeden göç etmesi, halkın o âlimlerden mahrum kalması, ortaya çıkan olumsuz tablodan dolayı şehir hayatının sekteye uğraması dolayısıyla huzursuzluklar yaşanmıştır.²²⁷

Tuğrul Bey döneminde yaşanan mihne olaylarında özellikle Tuğrul Bey'in Osman Turan'ın belirttiği gibi mezhepler arasındaki felsefi esaslara dair bilgisi kısıtlıydı, Tuğrul Bey yaşadığı zorlu dönemler dolayısıyla herhangi bir özel tahsil almadı dolayısıyla mezheplerin ehl-i sünnet ya da gayrisünni şeklinde değerlendirilebileceğine dair entelektüel bir bilgiye vakıf olmadığını, bu konuları Hanefi olması dolayısıyla da

²²⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 116.

²²⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 85. Alican, **Amidülmülk Kündüri**, s. 74.

²²⁶ Hüseyinî, **Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye**, Necati Lügal (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1943, s. 17.

²²⁷ İsmail Pırlanta, "Büyük Selçukluların Horasanda Dini ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Bazı Uygulamaları Ve Bunların Halka Yansımaları", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, 2012, 705-706-707.

vezirine devrettiğini düşünebiliriz.²²⁸ Tuğrul Bey döneminin en önemli mutasavvıflarından olan Abdülkerim Kuşeyri mihne olaylarından doğrudan etkilenen bir isim olduğu için onun konuyla alakalı yorumlarının çok daha önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu bağlamda Kuşeyri'nin mihne olaylarında Tuğrul Bey'i hiçbir şekilde suçlamadığını onun yaşananlarla ilgili -yukarıda bahsettiğimiz şekilde- sorumlu olmadığını ve yeterince bilgilendirilmediğini eserlerinde birçok defa vurguladığını biliyoruz, yine konuyla ilgili çalışmalarda da bu durum vurgulanarak Tuğrul Bey ile ilgili hakkaniyetli yorumlar yapılmıştır. Bu meselede Tuğrul Bey'in bilgisi ve rızası ile belli bir -devlete zararsız- kesime 'ötekileştirme' yapıldığını düşünemiyoruz bu düşünce Tuğrul Bey'in kaynaklarla çizilen portresiyle taban tabana zıttır.

Tuğrul Bey'in anne bir üvey kardeşi İbrahim Yınal 1050-1055-1058 tarihlerinde olmak üzere üç ayrı dönemde isyan ederek Tuğrul Bey'i en çok uğraştıran kişi olmuştur.²²⁹ Halifelğe yardıma gitmeye hazırlanan Tuğrul Bey için Yınal'ın bu son isyanı çok zamansızdı bu sebeple daha önce birkaç kez affedilen kardeşini bu sefer affetmedi ve 1059'da yay kirişiyle boğdurdu.²³⁰ Tuğrul Bey'in merhametli yanını yaşamındaki birçok hadiseden görebiliyoruz ancak bu meselede daha katı bir duruş sergilemesi onun İslam Halifesine, dolayısıyla İslam'a gelebilecek bir zarara karşı tavır ve davranışlarını değiştirebileceğini göstermiştir.²³¹ Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın öldürülmemek için yalvarmasında bir an duraksamıştı -bu normaldir çünkü biliyoruz ki Tuğrul Bey hanedan üyelerine karşı son derece merhametliydi ayrıca İbrahim Yınal'ın askeri birçok başarıları olmuştu başkent Nişabur ve Rey'i almış olması bunlardan birisidir.²³² ancak ifade ettiğimiz olumsuzluklara sebep olması dolayısıyla öldürülmesini kesin olarak emretmiştir.²³³

Tuğrul Bey, merkezi ve yerleşik devletle uyumlu politikalar izlerken devlet kurma yolunda beraber ilerlediği hanedanın diğer bazı üyeleri ve onların destekçileri ise bu politikaya karşılık olarak düşünebileceğimiz âdem-i merkeziyetçi ve konargöçer Türkmenleri temsil ediyorlardı. İşte Tuğrul Bey'in devleti kurduktan sonra en çok

²²⁸ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 312. Kara, **a.g.e.**, s. 272.

²²⁹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 65. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 52.

²³⁰ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 58. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 205-206. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 64-75. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 58. İbnü'l-Verdi, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular**, Mustafa Alican (çev.), İstanbul: Kronik Kitap, 2017, s. 32. Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 48.

²³¹ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 71.

²³² Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 59. Özgüdenli, **Selçuklular**, **a.g.e.**, s. 93.

²³³ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 64.

meşgul olduğu sorunlardan birisi bu şekilde ayrılmaya başlamıştı, malumdur ki bu sorunu çözmek ne Tuğrul Bey'e ne de sonraki Sultanlara nasip olmayacaktır.²³⁴ Bu sorun Selçuklular içerisinde iki farklı otoriteyi ve destekçilerini ortaya çıkaracaktır. Türkmenlerin devlete karşı bilenmesinde ana faktör kendilerine karşı devlet kurulmadan önceyle devlet kurulduktan sonraki davranış şeklidir, ikincisinde birincisine göre devlet kurumsallaşmasında arka plana atıldıklarını hissederek rahatsızlık duymuşlardır.²³⁵ Âdem-i merkeziyetçiliğe karşı merkeziyetçi anlayışla Türkmen nüfuzu kırılmıştır.²³⁶ Tuğrul Bey Oğuz geleneklerine dayanarak kendisinin fethettiği Hemedan bölgesini isteyen İbrahim Yınal'a karşı merkezi devletten yana tavır almış Yınal'ı isyana kadar götüren bu ısrarlı tavrı, onun merkezi ve yerleşik devlet anlayışıyla hareket etme konusundaki kararlı duruşunu göstermektedir.²³⁷ Tuğrul Bey'in merkezi devlet anlayışı ile çatışan eski Türk âdeti-feodal devlet anlayışı yüzünden İbrahim Yınal ile gerilmeler oldu ancak Tuğrul Bey ona karşı son derece alicenap davranmış, affetmiş ve merhamet göstermiş ek olarak kendisine beldeler, yönetim yerleri vererek yüksek kişilik ve karakterini bir kez daha göstermiştir.²³⁸

Selçuklu devletinin önemli meselelerinden birisi de hanedan üyelerinin isyanları meselesidir bu durum devleti zaman zaman uzun ve yıpratıcı mücadelelere sürüklemiştir.²³⁹ Bu meselenin temeli Türk devletlerinde görülen egemenlik anlayışına dayanmaktadır, hanedan üyelerinin tamamının iktidar olmada eşit hakka sahip olması meselesi sık sık taht için ayaklanan şehzadeleri ortaya çıkarmıştır.²⁴⁰ Bu isyanlara zaman zaman devletin karşısında duran Türkmenlerin katılması, meseleleri siyasi bir krize götürmektedir.²⁴¹ Örneğin Selçuklulara 'küşkün' bir Türkmen kesimi her taht isyanında isyancıların tarafını tutarak tavırlarını devlet aleyhinde sürdürmüşlerdir.²⁴²

²³⁴ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 78.

²³⁵ Ersan ve Alican, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, s. 49.

²³⁶ Ayhan Afşın Ünal, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Oğuzlar-Türkmenlere Karşı Takip Ettiği Siyaset", **Turkish Studies-Historical Analysis Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, 2019, s. 407.

²³⁷ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 116.

²³⁸ -Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 126.

²³⁹ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanlarının Saltanat Dönemlerinde Karşılaştıkları Ve Tamamen Çözemedikleri Ağır İç Meseleler", **Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019, s. 44.

²⁴⁰ Koca, **a.g.m.**, s. 43.

²⁴¹ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 48-49.

²⁴² Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanlarının Saltanat Dönemlerinde Karşılaştıkları Ve Tamamen Çözemedikleri Ağır İç Meseleler", **Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019, s. 43.

Türkmen meselesinde alınan tedbirlerden birisi onların yerleşik hayata geçirilmesi diğeri ise Anadolu akınlarına sevk edilmeleridir.²⁴³

Mehmet Altay Köymen'in eserlerinde 'Üçlü şeflik döneminden tek hükümdarlık sistemine geçiş' şeklinde ifade ettiği süreç göçebe-bozkır-kabile anlayışından merkezi ve düzenli bir devlet şekline dönüşmeyi ifade etmektedir.²⁴⁴ Bu süreç kaynaklara yansıdığı kadarıyla kolay olmamıştır. Devlet içerisinde kırgınlık ve küskünlüklere hatta isyanlara ve Türkiye Selçuklularının kuruluşuna uzanan tarihsel bir zemini ifade eden bu geçiş süreci kaynaklara bazı meselelerle yansımıştır muhtemeldir ki en net örneklerden birisi de Nişabur'un yağma edilmesidir. Çağrı Bey'in göçebe Türkmen kültürünü temsil ettiği bu meselede karşısında merkezi devlet anlayışıyla bölgede var olacaklarına inanmış biri Tuğrul Bey vardır.²⁴⁵ Tuğrul Bey iç siyasette eski Türk yönetimine göre değil merkezi devlet anlayışına göre hareket etmiş bu sebeple yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bir kısım hanedan üyeleri de başta olmak üzere küstürmeler, isyanlar olmuştu İbrahim Yınal, Resultekin ve Kutalmış gibi.²⁴⁶ Tuğrul Bey eski geleneklerle İran coğrafyasında tutunamayacağını çoktan anlamış belki de bu sebeple bölgedeki fars unsurunu bürokraside yoğun bir şekilde aktifleştirmiştir. Arap ve Fars unsura rağmen değil onlarla beraber hareket ederek bölgede tutunmayı amaçlamıştır. Türkler askeri kanatta, Farmlar bürokraside, Araplar ise ilim, hukuk vb. konularda aktif rol oynadı.²⁴⁷ Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış da İbrahim Yınal gibi merkezi devlet anlayışından dolayı isyan etmiştir. İbrahim Yınal hâkimiyetinde kalması gereken yerler elinden alındığı için dolayısıyla merkezi devlet anlayışı ile çeliştiği için isyan etti. Kutalmış'ın isyanının özellikle Tuğrul Bey'in veliaht tayini sonrası alevlendiği ifade edilebilir.²⁴⁸ Kündüri bu isyan dolayısıyla Girdkuh kalesini kuşatıyordu ancak Sultan'ın ölüm haberi gelmesiyle süreç sekteye uğradı. İsyân çıktığında da Tuğrul Bey Abbâsî halifesinin kızı ile gerçekleşecek evlilik meselesiyle ilgileniyordu. (Halife kızıyla başkent Rey'e gidiyor Tuğrul Bey).

²⁴³ Polat, "Büyük Selçukluların Oluşturduğu Siyasal Yapıların İbn Haldun'un Görüş ve Tespitlerine Göre Yeniden Tanımlanması ve Dönemlendirilmesi (Selçuklu Tarihini Kavramsallaştırma Sorunu Ve Bir Öneri)", s. 75.

²⁴⁴ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 79.

²⁴⁵ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 79.

²⁴⁶ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 47-48. Özgüdenli, **a.g.m.**, s. 201-202.

²⁴⁷ Özgüdenli, **a.g.m.**, s. 201.

²⁴⁸ Sefer Solmaz, "Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi", **1. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 583.

1.4. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Osman Turan: “*Türklerin İslam’dan önce şuurunu taşıdıkları ve gerçekleştirmeye çalıştıkları cihan hâkimiyeti mefkûresi İslam devrinde de Tuğrul Bey ile tekrar tarih sahnesine çıkıyordu. Böylece Tuğrul Bey, İslam dünyası hâkimiyetini Türklerin eline veriyor ve bu mirası, cihan hâkimiyeti idealini halefleri Selçuklu ve Osmanlı Sultanlarına bırakıyordu.*”²⁴⁹ Tuğrul Bey’in bu önemli hedefleri hanedan üyeleri, şehzade isyanları dolayısıyla etkilenmiş ve onu bu meselelerle uğraşmak zorunda bırakmıştır.²⁵⁰ Cihan hâkimiyeti uğruna zaman zaman bazı hanedan üyeleri bedel ödemek zorunda kalmışlardır.²⁵¹

İbn Haldun Mukaddimesinde devletleri insan ömrü gibi göstermiş ortalama yüz yirmi yıl -o da yine her nesilde kıranlara bağlı olmak şartıyla- doğal ömür biçmiştir devletlere ayrıca devletlerin ömrünü üç nesille betimlemiştir.²⁵² Birinci nesli, çetin hayat şartlarını göğüsleme, cengâverlik, yırtıcılık ve asabiyetin tesirleri olan yapı şeklinde ifade eder.²⁵³ Burada özellikle asabiyeti ifade etmek kolay değildir çünkü İbn Haldun bu kavramı eserinin tamamına yayarak birçok yönden ifade etmiş, tanımlamış çok geniş bir anlama karşılık gelen bir kavram olarak okutmuştur bizlere yine de en kaba haliyle hanedan ilişkisi şeklinde söyleyebiliriz.²⁵⁴ Bunun dışında yukarıda açıkladığımız birinci nesle karşılık gelen Selçuklu sultanı Tuğrul Bey’dir. Bir devlet kurucusu olarak Tuğrul Bey; saltanatı boyunca, adil, şefkatli, dürüst, cömert ve dindar bir hükümdar olarak anılacak işler yapmıştır.²⁵⁵ Göçebe hayattan gelerek Selçuklu devletini kurmak ve ilk Sultan’ı olmak, peygamber soyu ile akrabalık tesis etmek, İslam dünyasını idare etmede ciddi sorumluluklar almak ve başarılı bir siyaset izleyerek ismini İslam âleminde duyurmak nereden bakılırsa bakılınsın bir kişide -Tuğrul Bey’de- toplanmış çok önemli meziyetlerdir.²⁵⁶ Kutadgu Bilig’de lider; akıl, bilgi, cesaret, hoşgörü, adalet, iyilik,

²⁴⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 135.

²⁵⁰ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 135-136.

²⁵¹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 138.

²⁵² Süleyman Uludağ, **Mukaddime**, s. 392-393. M. Said Polat, **a.g.m.**, s. 75.

²⁵³ Uludağ, **a.g.e.**, s. 392-393.

²⁵⁴ Uludağ, **a.g.e.**, s. 392-393. Polat, “Büyük Selçukluların Oluşturduğu Siyasal Yapıların İbn Haldun’un Görüş ve Tespitlerine Göre Yeniden Tanımlanması Ve Dönemlendirilmesi (Selçuklu Tarihini Kavramsallaştırma Sorunu Ve Bir Öneri)”, ss. 75.

²⁵⁵ Sümer, “Selçuklular”, s. 369.

²⁵⁶ Mevlüt Koyuncu, “Tuğrul Bey Zamanında Sultan Halife İlişkisi”, **1. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 379.

doğruluk gibi özellikler açısından incelenmiştir.²⁵⁷ Bu incelemedeki özellikler bir liderde olması gereken yüksek değerlerden kabul edilmiştir eğer lider bu özelliklere sahipse övgüyü hak etmiştir.²⁵⁸ Ortaçağ'da devletlerin kaderi, hükümdarların kaderleriyle iç içe geçmiştir, bu yolculukta elbette hükümdarların kişilik ve karakterlerinin 'Devleti' yönlendirici ve ilerletici bir kuvvete sahip olduklarını düşünebiliriz. Tuğrul Bey'in sahip olduğu şahsiyetin 'Selçuklular' ile ilişkisini bu pencereden de okuyabiliriz.

Tuğrul Bey özellikle dedesinin kaybindan sonra olsun, amca Arslan Yabgu'nun esareti ve vefatından sonra olsun hemen hemen devletin kurulması sürecine kadar ciddi zorluklar ve meşakkatli yollardan sabırla geçmiştir. Bu yolların Tuğrul Bey'e büyük bir siyasi tecrübe kazandırdığını düşünebiliriz. İnsanların yaşadıkları zorluklar onların ilerideki yaşamlarında büyük faydalar sağlar, olgunlaştırır.²⁵⁹ Biz, Tuğrul Bey'in devlet kurulma sürecindeki zor ve sıkıntılı çoğu zaman da yalnız kaldıkları o dönemlerden ders çıkardığı için ileriye dönük, temelleri sağlam atılan bir devlet bıraktığını düşünüyoruz. Devlet'in kurulması sürecinde çok zorlu ve sıkıntılı günlerde bile Tuğrul Bey'in herhangi bir ümitsizliğe düşmeden mücadelesine ve işbirliğine devam ettiğini görüyoruz bu durum onu tarihteki az bulunur şahsiyetlerden biri yapıyor.²⁶⁰

Tuğrul Bey çektiği zahmet ve sıkıntılara rağmen yine de yumuşak huylu bir sultan portresi çizmiştir.²⁶¹ Askeri ve siyasi kabiliyetleri ile kabile reisliğinden büyük bir devlet sultanlığına yükselmeyi başarmış ender tarihi şahsiyetlerden biri olarak öne çıkmıştır.²⁶² Tuğrul Bey'i lider yapan en önemli noktası da muhtemelen yurt sahibi bile olmayan kabile reisliğini bölgenin en önemli gücü, kuvveti haline gelen bir cihan imparatorluğuna dönüştürmesidir. Bu durum onun ileri görüşlü bir siyaset seyretmesi parlak zekâsı, adalet, merhamet ve sabrı ile olmuştur. Hayatındaki anekdotlar bunu kanıtlar. Tuğrul Bey'in 1040 yıllarında Nişabur'da adına bastırılan sikkelerde '*el-Emirü'l-ecel*' unvanını görüyoruz ancak 1045-1047 yıllarında yine Nişabur ve Rey'de bastırılan paralardaki unvanları ise öncekilerle kıyas kabul etmeyecek kadar önemli

²⁵⁷ Fatih Kaya, "Kutadgu Bilig'e Göre Liderde Bulunması Gereken Temel Vasıflar" **Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature And History Of Turkish or Turkic**, Cilt 12, Sayı 33, 2017, s. 331.

²⁵⁸ Kaya, **a.g.e.**, s. 331.

²⁵⁹ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 53.

²⁶⁰ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 143.

²⁶¹ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 134.

²⁶² Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 134.

unvanlardır ‘*es-Sultanu’l-muazzam-şahanşah*’ gibi.²⁶³ Bu durum (en büyük Emir unvanının en büyük Sultan’a dönüşmesi) Tuğrul Bey’in kısa süre içerisinde otoritesini ne kadar yükselttiğini kanıtlar mahiyettedir.²⁶⁴

Tuğrul Bey, akıllı, yiğit, cömert, yumuşak huylu, kendisine karşı olan isyancılara merhamet gösterip affeden ve cezalandırmayan bir Sultan’dı.²⁶⁵ Örneğin kendisine karşı bir yıl kadar direnen İsfahan halkını hem affetmiş hem de üç yıl vergiden muaf tutmuştur.²⁶⁶ Üvey oğlu Anuşirvan’ın bağlı ellerini görünce ona merhamet etmiş çözdürülmesini istemişti. Tuğrul Bey çok cömertti onun cömertliğini gösteren olaylardan birisi şöyledir; Rum imparatoru tarafından dört yüz bin dinar karşılığında serbest bırakılması istenen esir Liparit’i Tuğrul Bey fidesiz serbest bırakmıştır.²⁶⁷ Bu durum karşısında şaşkına dönen Rum imparatoru, benzeri görülmemiş hediyeler gönderdi. Tuğrul Bey ümitle sarayına gelmiş kimseyi boş çevirmeyecek kadar cömertti.²⁶⁸ Tuğrul Bey’in cesur olduğuna dair devletin kuruluş dönemindeki faaliyetleri, Gaznelilerle mücadeleleri ifade edilebilir, bizzat o savaşlarda cesaretiyle yer almıştır.²⁶⁹ Tuğrul Bey metaneti elden bırakmayan bir sultandı nitekim İbrahim Yinal’a Hemedan da yenilip geri çekilmiş olsa da metanetliydi.²⁷⁰ Tuğrul Bey aynı zamanda sabırlı bir liderdi özellikle Abbâsî halifesinin kendisini defalarca Bağdat’a davet etmesine rağmen, bu daveti sabırla, acele etmeden bekletmiş muhtemeldir ki şartların lehine olmasını, ortamın uygun olmasını bekleyerek liderlik öngörüsünü bir kez daha ortaya koymuştur.²⁷¹

Tuğrul Bey, eski Türk hakanlarına kadar uzanan tarihsel bir görevle hareket etmiş, hâkimiyeti altındaki halka velayet-i pederane anlayışıyla davranmıştır.²⁷² Tuğrul Bey eski Türk devlet anlayışına uygun olarak halkın huzur ve refahı için çalışmış, fetihlere ve yayılmaya bağlı olarak Oğuz Türkmenleri dışındaki milletlerle de temas kurmalarına

²⁶³ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 115.

²⁶⁴ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 115.

²⁶⁵ İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, s. 227. Bundari, *a.g.e.*, s. 25. İbnü’l Cevzi, *a.g.e.*, s. 69. Sıbt İbnü’l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 120. Köymen, *Tuğrul Bey Ve Zamanı*, s. 138.

²⁶⁶ Köymen, *Tuğrul Bey Ve Zamanı*, s. 138. Merçil, *Selçuklular Makaleler*, s. 88.

²⁶⁷ İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, s. 228.

²⁶⁸ Köymen, *Tuğrul Bey Ve Zamanı*, s. 138.

²⁶⁹ Özgüdenli, *a.g.m.*, s. 203-204.

²⁷⁰ Özgüdenli, *a.g.m.*, s. 204.

²⁷¹ Özgüdenli, *a.g.m.*, s. 203.

²⁷² Nilay Ağırnaslı, “Büyük Selçuklu Devlet Adamlarının Adalet ve Refaha Dayalı Toplum Düzeni Oluşturma Gayeleri” , *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2014, s. 112-120.

rağmen herhangi bir millet ayrımı yapmadan huzur ve refah ortamında halkı idare etmeyi sağlamıştır.²⁷³ Bu başarının bir göstergesi olarak Tuğrul Bey döneminde kitlesel bir halk ayaklanması kaynaklara yansımamıştır.²⁷⁴ Halka zulmeden, malını gaspedenlerin memuriyetlerini ellerinden alacağına dair bilginiz bu ifadelerle örtüşmektedir.²⁷⁵ İbn Hassul, Tuğrul Bey'in adaletiyle ilgili birçok insanın olduğu mecliste Sultan'ın: “*Kim ahaliye zulmederse yahut mülkü gasp eylerse salahiyeti elinden alınır ve bu hareketlerinden dolayı ses çıkarmamak olmaz.*” dediğini aktarır.²⁷⁶ Yağmalara özellikle ramazan ayında özellikle izin vermemesi de hem yukarıdaki özellikleriyle hem de ciddi bir dini kaygı barındıran hassas bir düşünceye sahip olmasıyla ilgili olsa gerek.²⁷⁷

Tuğrul Bey karar alma konusunda keskinlikleri olan birisi değildi, alçakgönüllü bir şahsiyetti.²⁷⁸ Tuğrul Bey hemen hemen birçok konuda istişare meclisi oluşturur, danışmaya çok önem verirdi bu da mühim bir Hz. Peygamber sünnetidir esasında ve köklü Türk devlet geleneğinden gelen oturmuş bir adettir de, yine de ne kadar uygulanacağı sultanların inisiyatifine göre dönem dönem değişmiştir bu noktada Tuğrul Bey ile ilgili hemen her akşam toplantı meclisleri kurduğunu ifade etmemiz, istişare ile ilişkisinin boyutunu anlamak adına açıklayıcı olacaktır.²⁷⁹ Tuğrul Bey, devletlerinin kurulma aşamasında birçok sınavdan geçmenin getirdiği tecrübeyle çok titiz adımlar atmış, tedbirli davranmıştır. Genelde istişare ile karar almaya önem vermiş, çoğu işinde meclisler toplamıştır.

1056'da Bağdat'ta veba hastalığından can kayıplarının gittikçe artması, halkın yiyecek bulamayacak kadar hayat pahalılığına maruz kalması gibi yaşanan ekonomik buhranın etkisiyle -günde bin civarındaki- ölümlerin yılanmadan, kefensiz gömüldüğü tabloya Tuğrul Bey duyarsız kalmamış, bu insanlardan on sekiz bin kişiyi kendi parasından kefenlettirmiştir.²⁸⁰ Tuğrul Bey, Müslümanların kefensiz gömülmesine karşı dini hassasiyetini göstermiş ve büyük bir insani duyarlılık, merhamet örneği sergilemiştir. Hiç şüphesiz Tuğrul Bey olaylara yalnızca günlük çözümler getirecek bir

²⁷³ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 20-124.

²⁷⁴ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 20.

²⁷⁵ Ayan, **Sultan Tuğrul Bey Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu**, s. 527.

²⁷⁶ Kütük, **a.g.e.**, s. 181.

²⁷⁷ Kütük, **a.g.e.**, s. 180.

²⁷⁸ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 78.

²⁷⁹ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 73.

²⁸⁰ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 29.

şahsiyet değildi genel anlamda İslam dünyasının bu tarz çıkmazlara girmemesi için elinden gelen siyasi-askeri hamleleri yaparak Müslümanların muhtaç olmadan yaşamlarını idame ettirmesi için gayret göstermiş bir Sultan oldu.

Tuğrul Bey ile Mervaniler arasında rüşvetle ilgili rastlanan ilk kayıt aslında Arslan Besasiri meselesine dayanarak ortaya çıkmıştır. Mervanoğulları her ne kadar Tuğrul Bey adına hutbe okutan vasal bir devlet hükmünde olsa da çıkarlarına göre zaman zaman hareket ettiği ve bundan dolayı da uyarıldığı ya da cezalandırıldığı kayıtlara geçmiştir. Bu sefer Arslan Besasiri'ye verdikleri destek Tuğrul Bey tarafından affedilmemiş ülkesinin yağmasına karar verilmiştir, Tuğrul Bey'in esasında merhametli ve affedici yapısı hemen hemen birçok konuda öne çıkmaktadır burada cezalandırmada ısrarlı bir kararlılık göstermiştir. Tuğrul Bey'in ihanetin cezasız kalmaması konusundaki hassasiyeti merhamet duygusunun önüne set çekmiştir bu durumu İbrahim Yınal'ın son isyanından sonra af dilemesi, Tuğrul Bey'in bir an duraksamasına rağmen yine de boğdurulma emrini vermesiyle de görmüştük. Mervanoğulları hem Altuncan Hatun'a hem de Selçuklu elçilerine bol miktarda hediyeler göndermiş yağmanın durdurulması için aracı olmalarını istemiş ancak Tuğrul Bey: *“Ben, Mervanoğlu'nun beraberindeki hediyeleri almak amacıyla iki elçiyi hapsedtiğini, düşmanlarımıza yardımda bulunduğunu öğrendim. Onun bu hareketleri gerçekten affedilmeyecek bir suçtur.”*²⁸¹ İfadeleriyle konunun tartışmaya kapalı olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir. Konuya ek olması açısından Gaznelilerden gelen barış elçileriyle ilgili Tuğrul Bey, Çağrı Bey'e: *“Kanlar döküldükten ve kalplerde düşmanlık yerleştikten sonra Sultan ile sulh yapılamaz. Bizim öyle atlılarımız var ki onlara memleketleri dar gelir ve Sultan'ın askerlerinin ise yegâne ilticaahları firardır.”*²⁸² İfadelerini kullanmıştır. Yine bu sözleriyle Tuğrul Bey'in liderliğinde duygusallığa yer olmadığını bazı anlarda merhametten ziyade profesyonel bir idareci vasfına bürünmüş olduğunu böylece karşılarına çıkabilecek birçok meseleyi daha sorun olmadan bertaraf ettiğini görüyoruz. 1060 yılında Tuğrul Bey, Arslan Besasiri'nin müttefiki Kureyş'e önemli ayrıntıları olan bir mektup göndermiştir.²⁸³ Mektubun başında Sultan Tuğrul Bey'in el yazısı ile *‘Hasbiyallah (Allah bana yeter)’* yazılıdır.²⁸⁴ Tuğrul Bey fermanlarının başında ‘Allah

²⁸¹ Merçil, *Selçuklular Makaleler*, s. 145.

²⁸² Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 8.

²⁸³ Faruk Sümer, “Selçuklular”, s. 369.

²⁸⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 70.

banaya yeter manasında –Hasbiyallah-’ ifadesini kullanırdı.²⁸⁵ Ayrıntının ilki burada başlar, bu el yazısı bize Tuğrul Bey’in okuma yazma bildiğini göstermektedir.²⁸⁶ Mektup şöyle başlar: “*Ulu Şahlar Şahı (Şahinşahü’l-muazzam), Doğu’nun ve Batı’nın Hükümdar’ı (el-Melikü’l-Maşrik ve’l-Mağrib), Müslümanlara yardım edip aman veren (Gıyasü’l-Müslimin), Tanrı ülkelerinin (yani dünyanın) Sultan’ı, Tanrı kullarının yardımcısı (Muğisu İbadillah), Müminlerin Emir’i Tanrı Halife’sinin sağ kolu olan Ebu Talib Tuğrul Bey b. Mikail b. Selçuk’tan Müminlerin Emiri’nin (yani Halife’nin) kölesi Kureyş b. Bedran’a.*”²⁸⁷ Bu mektubun giriş kısmı bir yönüyle, Osmanlı padişahı Sultan I. Süleyman’ın, Fransa Kral’ı Fransuva’ya gönderdiği tarihi mektupla benzerlik taşımaktadır. Tuğrul Bey kendisine ait unvanlardan bazılarını seçip sıralayarak mektuba başlamıştır, muhatabını ise yalnızca ‘Halife’nin kölesi’ olarak tanımlanmıştır. Mektup içerik olarak da oldukça anlamlıdır çünkü; Arslan Besasiri hariç, olayla alakası olan hemen herkesin affedileceği yalnızca onun hakkında hükmün -sebepler oldukları dolayısıyla- o kadar merhametli olmayacağını belirtmesi ayrıca Kureyş’in, Arslan Besasiri’den uzak durmasını arzu etmesi sebepleriyle siyasi anlamda oldukça ileri görüşlülük sergilemiştir.²⁸⁸

Tuğrul Bey’in liyakate verdiği önemi evlilik meselesindeki kesitten anlayabiliyoruz. Özellikle Halife ile evlilik meselelerinde görüşmeler yapmış ve muhtemeldir ki Halife’nin hoşnutsuzluklarına sebep olan bazı davranışlarından dolayı Selçukluların Bağdat temsilcisi Reisü’l Irakeyn Ebu Ahmed en-Nihavendi’nin halife tarafından azledilmesi istenmiş, birçok şikâyet Sultan’a iletilmiştir ancak Tuğrul Bey bu şikâyetleri dikkate almamıştır, bu durum onun çevresindeki şahsiyet sahibi insanlara karşı davranışını, korumacılığını göstermesi açısından çok önemlidir.²⁸⁹ Tuğrul Bey’in liyakate verdiği önem bağlamında Mutezile mezhebine mensup Amidülmülk Kündüri’yi kendisinden sonraki en yüksek makama getirmesi de devletle alakalı işlerde şahsi tercihlerin değil liyakatin önemli olduğunu gösterir.²⁹⁰ “Allah bir kişi hakkında hayır murad ederse ona sadık bir vezir ve müşavir ihsan eder ki o vezir, o kişi unutacak

²⁸⁵ Akkuş ve Zeki, **a.g.m.**, s. 31.

²⁸⁶ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 140.

²⁸⁷ Sıbt İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 70.

²⁸⁸ Sıbt İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 71-72.

²⁸⁹ Kitapçı, **a.g.m.**, s. 29.

²⁹⁰ İsmail Pırlanta, “Büyük Selçukluların Horasanda Dini ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Bazı Uygulamaları ve Bunların Halka Yansımaları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, 2012, s. 704.

olursa -herhangi bir nesneyi- ona hatırlatır ve hatırladıklarını yapmakta ona yardım eder.” İbn Hassul tarafından bu hadisin, Tuğrul Bey’in veziri Amidülmülk Kündüri de karşılık bulduğu ifade edilmiştir.²⁹¹

Sultanların sofrasının yerde olması, yedirip içirmesi eski Türk geleneklerine dayanır. Bu adet Selçuklular için de önemli bir yer tutmaktadır mesela sofralarıyla bilinen Sultanlar iyi Sultan olarak şöhretlenirdi.²⁹² Selçuklular’ın öne çıkan vezirlerinden Nizamülmülk yazmış olduğu Siyasetname eserinde bu durumu açıklamış ve Tuğrul Bey’in sofrası hakkında da bazı bilgiler vermiştir. Tuğrul Bey’in güzel ve çeşit çeşit yiyeceklerin olduğu sofralar kurdurtmaya önem verdiğini ifade eder.²⁹³ Ava gittiğinde dahi beraberindekilere fazlasıyla yetecek miktarda ve çeşitte yiyeceğin yanlarında götürülmesini isterdi.²⁹⁴ Nizamülmülk bu özelliklerinden dolayı Tuğrul Bey’i örnek göstermiştir.²⁹⁵ Tuğrul Bey’in Seyyide Hatun ile nikâhından sonra da hem sofraya kurdurttuğu hem de sofradan sonra eski Türk geleneği olan sofranın yağmalanmasına izin verdiği ifade edilir.²⁹⁶ Tuğrul Bey eski Türk devlet geleneklerine uygun olarak birçok davranış da sergilemiştir; sofraya yağmalatması, düğünde şarkılar eşliğinde oyun oynaması, saç geleneği vb. gibi olaylar yukarıdaki ifadelerimizi destekleyici örneklerdir.²⁹⁷

Toplumsal değişimlerin yaşanabilmesi için en önemli unsurların başında eğitim gelmektedir.²⁹⁸ Dönemin eğitim kurumu olan medreseler Büyük Selçuklu Devleti Sultanları eliyle hem nicelik hem de nitelik olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Tuğrul Bey en zorunu başarmış eğitimin temelini atmıştır.²⁹⁹ İlk Selçuklu medresesini Nişabur’da kurmuştur.³⁰⁰ Devlet adamlığı vasıfları kendisini özellikle devletin kuruluşunda hissettirmektedir. Bir yandan askeri başarılar bir yandan bu başarıları destekleyen bir eğitim sisteminin temelini atmıştır. Daha önce Büveyhoğulları Devleti’nin idaresindeki Ukayloğulları hükümdarı Kureyş Selçuklular’ın hâkimiyetini

²⁹¹ Ayan, **a.g.e.**, s. 525.

²⁹² Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 206.

²⁹³ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 206.

²⁹⁴ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 206.

²⁹⁵ Kütük, **a.g.e.**, s. 260.

²⁹⁶ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 119.

²⁹⁷ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 119-120.

²⁹⁸ Yazar, **a.g.m.**, s. 84.

²⁹⁹ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 13-14.

³⁰⁰ Güray Kırpık, “İlk Türk İslam Devletlerinde Eğitim”, Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı** (637-677), Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 655.

kabul etmiş ve bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Tuğrul Bey büyük bir Sultandır. Emrinde büyük bir ordusu vardır. Ona dehalet etmezsek memleketimizi harap, mallarımızı yağma eder... Tuğrul ile hoş geçinmekten ve ona itaat etmekten başka selamet yolu yoktur.*”³⁰¹

Selçuklular, tasavvufun temel ilkelerinden biri olarak kabul edilen hoşgörü ve alçakgönüllülüğü üst bir kimlik olarak kendileriyle taşımış ve yaşamışlardır, onların dualarını ve manevi desteklerini aldığı birçok âlim, evliya, şeyh ve eren olmuştur, manevi gücü yüksek şahsiyetlerin yetişmesi için devletin tüm imkânlarının sarfedilmesiyle geleceği aydınlatacak daha nice âlimler, arifler yetişmiştir Selçuklu coğrafyasında.³⁰² Tuğrul Bey dönemi âlim ve mutasavvıflarından; Ebubekir el-Beyhaki (ö.1065), Ebu Ali ed-Dekkak (ö.1015), Ebu İshak Şirazi (ö.1083), İmam Muhammed Gazzali (ö.1111), İmamı'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö.1085) gibi isimleri zihnimize saygı uyandıran şahsiyetlerden bunlardan yalnızca bir kısmıdır.³⁰³ İsimleri günümüze gelen gelmeyen her bir mutasavvıf, âlim ve Allah dostundan süzülen damlalar, Selçuklu coğrafyasını bir ilim deryasına çevirmiştir. İmam-ı Azam Ebu Hanife veda haccını yaparken Mekke’de şöyle niyazda bulundu: “*Ey Tanrım, benim içtiğim doğru ve mezhebim hak ise yardım et; çünkü ben senin için Muhammed’in şeriatini takrir ettim.*” Bu bilgiyi bizlere aktaran Ravendi şunları ekler: “*Tanrı’ya hamdolsun ki İslam’ın arkası kuvvetli, Hanefi mezhebi mensupları mesutturlar; Arap, Acem, Rum ve Rus diyarında kılıç Türkler’in elindedir. Selçuklu Sultanları Ebu Hanife alimlerini o kadar korumuşlardır ki onların sevgisi ihtiyar ve gençlerin kalbinde bakidir.*”³⁰⁴ Bu ifadeler Selçuklu Sultanlarına genel bakışı ifade etmektedir, böylece Tuğrul Bey’in temelini attığı Selçuklu Sultan’ı portresinin önemi biraz daha açığa çıkmıştır.

Tuğrul Bey’e elçi olarak gönderilen Maverdi’nin birçok görevi vardı. Ortaçağdaki elçiler yalnızca hükümdarlar arası haber taşımazlar, gittikleri ülkeyle ilgili birçok konuda istihbarat toplarlar, ordunun sayısından hükümdarın bağlılığına, sofrası ve meclis düzeninden Sultan’ın fiziksel ve kişisel özelliklerine hemen hemen her konuda dikkat edilir ve bilgi toplanırdı.³⁰⁵ Nitekim Maverdi de Tuğrul Bey’in ahlak ve yaşam tarzı ile

³⁰¹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 151.

³⁰² Akkuş ve Zeki, **a.g.m.**, s. 29-30.

³⁰³ Akkuş ve Zeki, **a.g.m.**, s. 38-39.

³⁰⁴ Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 33.

³⁰⁵ Yavuz Delibalta, **Selçuklularda İstihbarat**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018, s. 79-80.

ilgili muhtemelen birçok konuda hazırladığı raporun içinde olumlu ya da olumsuz birçok istihbarat bilgisi olduğunu düşünebiliriz ancak buna rağmen Tuğrul Bey'in yüksek meziyeti açığa çıkan bu raporu gizli tutmuştur.³⁰⁶ Tuğrul Bey hakkında Maverdi şunları anlatıyor: *“Halife El-Kaim Bi'emrillah 1041-1042 yılında beni Sultan'a elçi olarak göndermişti. Oradan Bağdat'a (Halife'ye) bir mektup yazdım ve Sultan'ın ahlak ve yaşayışını, ülkesinin harabe halinde olduğunu anlattım. O'nun her türlü kusur ve noksanlarını sayıp döktüm. Mektup, gönderdiğim gulamın elinden düşmüş ve Sultan'a götürülmüş. Sultan mektuptakilere vakıf olduğu halde bana tek kelime söylemedi. Meseleyi gizli tuttu. Bana olan hürmet ve ikramında hiçbir değişiklik olmadı.”*³⁰⁷ Bu yaşanan hadisenin özü olarak Tuğrul Bey'in hassasiyet içeren tavrını görüyoruz. Bir şekilde sahibi istemeden kendisine ulaşan bilgiyi belki imajının zedelenmesi pahasına da olsa düzeltmemiş, değiştirmemiştir daha da önemlisi elçiye karşı tavrında tutarlılığını devam ettirmiştir, kendisine karşı herhangi bir olumsuzluk sergilememiştir aksine olgunluk göstermiş olayı gizli tutmuştur. Tuğrul Bey, veziri Amidülmülk Kündüri'nin İbrahim Yinal isyanı sırasında Tuğrul Bey'in üvey oğlu Anuşirvan'ı tahta geçirme gayretleri olduğunu bildiği halde, vezirine herhangi bir şey söylememiş olması da yine Sultan'ın ketum tavrındandır.³⁰⁸ Tuğrul Bey'in yakın adamlarından biri tarafından Melik Ebu Kalicar'a yazılan ve devlet sırlarını ifade eden bir yazı Sultan'ın eline geçti fakat Sultan bunu gizli tuttu, O'na karşı tutumunu da değiştirmede ancak aradan uzun zaman geçtikten sonra bu konuyu bir başkasına anlattı.³⁰⁹ Yine benzer şekilde Ebu Kalicar ile ilgili bazı mektupları da görmüş ama aynı tavrı devam ettirmiş olması Tuğrul Bey'in bu konudaki duruşunun şahsiyet özelliği olduğunu göstermektedir, şartlar ve kişiler değişse de kendi şahsiyetinde en ufak bir değişiklik olmamıştır.

Tuğrul Bey'in hayatında dikkat çeken bir nokta -dedesi Selçuk Bey'de de birkaç anekdotla bildiğimiz- rüya motifidir. Kaynaklarımıza yansıdığı kadarıyla onun rüyalarında geleceğe dair bazı hislere vakıf olduğu bazen de rüyalar aracılığıyla ilahi bir ikaza muhatap olduğu görülüyor. Günümüzde rüyaların bilimsel anlamda bilinçaltı ile yoğun bir ilişki içinde olduğu bilgisinden hareket edersek şimdi ifade etmeye çalışacağımız mesele için Tuğrul Bey'in belki de kendi vicdani iç sesinin rüyasında

³⁰⁶ Delibalta, **a.g.e.**, s. 154.

³⁰⁷ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 227-228. Bundari, **a.g.e.**, s. 25. Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 138-138.

³⁰⁸ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 139.

³⁰⁹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 227. Bundari, **a.g.e.**, s. 25. İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 120. Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 138.

karşısında durduğunu ifade edebiliriz. 1056 yılı olaylarında Bağdat'ta yaşanan olaylardan birisi de Selçuklulara ait askerlerin bölgede huzursuzluk oluşturması ve Halife'nin de bu huzursuzluklardan dolayı tedirgin olmuş bir şekilde Tuğrul Bey'in yardımcı olması gerektiğini belirten mesajdır.³¹⁰ Tuğrul Bey'in bu duruma yanıtı: *"Askerlerin çokluğu nedeniyle onları kontrol etmeye pek gücüm yetmiyor."* olmuştur ancak o gece gördüğü rüyanın etkisiyle uyanmış veziri Amidülmülk Kündüri'yi yanına çağırarak ona şunları söylemiştir: *"Ben, bana bu anlatılanlar nedeniyle Ulu Tanrı'nın korkusu ve tedirginlik beni sarmış olduğu halde, uykuya daldım; rüyamda bir şahıs gördüm, bunun –Ulu Tanrı'nın salat ve selamı üzerine olsun- Tanrı'nın elçisi (Hz. Peygamber) olduğunu hissettim; O, güya Kâbe'nin kapısında ayakta duruyordu; ben, bu sırada ona selam verdim fakat O, bana "Tanrı, kendi memleketleri ve buralardaki kulları hakkında sana emir ve hüküm veriyor fakat sen, onun ululuğuna rağmen bunlara uymamaktasın ve dolayısıyla yerine getirmekten çekiniyorsun. Vazifeni ihmal ederek başka şeylerle avunuyorsun."* dedi.³¹¹ Tuğrul Bey bu rüyanın etkisiyle halifeye tekrar mektup göndererek itaat arz etti, bu mektuba Halife'nin karşılığı ise Hz. Peygamber'i rüyada görmesinden dolayı öncelikle müjde olduğunu belirtmiş, adalet ve insaf nasihatlerini de tekrar vurgulamayı ihmal etmemiştir.³¹² Tuğrul Bey bu sözleri ağlayarak dinlemiş daha sonra da hissettiği sorumluluğun gereği olarak, askerlerini halkın evlerinden çıkartmış, gözaltındaki şahısları serbest bırakmış ve halkın üzerinden yükün kalkması için de Bağdat'tan ayrılmanın daha doğru olacağına kanaat getirerek 1057 yılında ayrılmıştır.³¹³ Bu süre zarfında yaklaşık bir yıl halifeyle hiç yüz yüze görüşmemiştir. Tuğrul Bey'in rüyalarıyla ilgili bir başka örnek de şu şekildedir. Veziri Amidülmülk Kündüri'nin nakliyle Tuğrul Bey: *"Bir gün rüyamda, Horasan'da beni havaya kaldırdılar, etrafımı sisler kaplamıştı ve güzel kokular geliyordu burnuma, o halde bir ses işittim ve bana; 'Ne istersen iste, hâsıl olacak.' ben de buna cevap olarak; uzun ömürden başka bir şey istemem dedim, karşılığında 'Senin ömrün yetmiştir.' denildi."*³¹⁴ Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, gerçekten de Tuğrul Bey'in yetmiş

³¹⁰ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 25. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 21.

³¹¹ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 26. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 191. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 21-22.

³¹² Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 22.

³¹³ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 191. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 22.

³¹⁴ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 15-16. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 226. Bundari, **a.g.e.**, s. 25-26. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 121. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 77. Mirhand, **a.g.e.**, s. 88. Merçil, **a.g.e.**, s. 64. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamani**, s. 142.

yıl ömür yaşamasıdır.³¹⁵ 1060 yılında Tuğrul Bey'e gelerek Arslan Besasiri'nin yakalanması için iki bin askerle Kufe yoluna sevk edilmesini isteyen Emir Seraya b. Meni'ye Tuğrul Bey olumlu yanıt vermedi fakat o gece yarısı uykusundan uyanarak gördüğü rüyasını şöyle anlattı: “Ben, gecenin bir vaktinde gördüğüm rüyada, güya Besasiri'yi yakalayıp öldürmüştüm. Seraya'nın bana önerdiği gibi, Besasiri'ye karşı asker sevk etmemiz yerinde olur.”³¹⁶ Daha önce Tuğrul Bey'in hayatında rüya motifinin yer aldığını, rüyalarının etkisiyle bazı kararlar alabileceğini ifade etmiştik, bu meselede de yine benzer bir durumu görebiliyoruz. Tuğrul Bey kendisine teklif edilen taktiği önce uygulamamış fakat aynı gece rüyasında o taktik vesilesiyle düşmanını yakalamış olduğunu görünce uyanır uyanmaz ilk kararından vazgeçerek taktiği uygulamaya karar vermiştir.

Tuğrul Bey'in eleştirildiği konulardan birisi üç yılını evlilik meselesine vererek zaman kaybetmesi, Mısır coğrafyasını ihmal etmesi, diğer bir eleştiri aldığı konu da Alparslan gibi yardımına da gelmiş güçlü bir taht adayı dururken Süleyman gibi 'zayıf' veliahtı tercih etmesidir fakat bu konuda kaynaklarda ikilik olduğu için tam olarak yorum yapamıyoruz çünkü Tuğrul Bey'in Alparslan'ı veliaht gösterdiğine dair de bilgiler vardır.³¹⁷ Tuğrul Bey'in çocuğu olmamıştı ve bazı kaynaklara göre kendisinden sonra kardeşi Çağrı Bey'in oğlu, kendisinin de üvey oğlu olan Süleyman'ı veliaht göstermiştir.³¹⁸ Diğer bazı kaynaklara göre ise yine Çağrı Bey'in oğlu Alparslan'ı veliaht olarak belirlemiştir.³¹⁹

İbn Hassul, *Tafdilu'l-Etrak* isimli eserini Tuğrul Bey adına yazmıştır.³²⁰ Ayrıca İbn Hassul, Tuğrul Bey için; “Şöhret ve adaleti yaygın, kendinden önceki hükümdarların en büyüğüdür.”³²¹ Ve “Türkler, bu padişahın şahsında adaleti yeryüzüne şamil olmuş ve ünü doğuyu ve batıyı tutmuş ve kendisinden sonra hiçbir kimsenin liyakat kesb edemeyeceği bir mülk kendisine verilmiş ve kendisinin yüceliği nispetinde kendisinden evvel hiçbir hükümdar görülmemiş bir zat bulmuşlardır. Tuğrul Bey

³¹⁵ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 26. Bundari, **a.g.e.**, s. 26. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 121. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 77. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 64.

³¹⁶ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 60. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 78.

³¹⁷ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 141.

³¹⁸ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 83. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 211. Hüseyinî, **Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye**, Necati Lügal (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1943, s. 16. Bundari, **a.g.e.**, s. 24-25. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 111. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 142.

³¹⁹ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 88.

³²⁰ Özgüdenli, “Devlet Kurucusu, Hükümdar ve Lider Olarak Sultan Tuğrul Bey (1040-1063)”, s. 205.

³²¹ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 137.

merhamet ve şefkat konularında diğer hükümdarlardan ayrılmakta, hiç kimseyi boş çevirmemeye çalışmakta ve mal ve akarete önem vermemekteydi. Bu Sultan'ın hükümdarlığının daimi olacağına ve bu hükümdarlığın esaslarının payidar kalacağına ve hiçbir zaafa uğramayacağına bence kati delil teşkil eden; gözümle gördüğüm vera ve takvasındandır.”³²² İfadelerini kullanmıştır. Selçukluların İslam'a geçişi siyasi kaygılar ve çıkarlar uğrunda olmuştur demek en başta Tuğrul Bey'in kaynakların tamamına yansıyan hayatını, yaşam tarzını yok saymak demektir.³²³ Biz, onun yaşamında oruçlarından kıyafetine, mescid yaptırma amacına kadar birçok konuda samimiyet ve takva sahibi bir Müslüman lider olduğunu görebiliyoruz. Bu görüntü tepeden inme İslamcılık ve siyasi bir kaygıdan oldukça uzak samimi bir görüntüdür.³²⁴ Samimi Müslüman olduklarının bir kanıtı olarak tersinden düşünelim, neden samimi Müslüman olmasınlar? Önceki dinleri Osman Turan'ın uzun uzun ifade ettiği gibi İslam'la çatışacak kadar fazla yapılara ve karmaşaya sahip değildi.³²⁵ İslam'ı samimiyetle kabul etmiş olmamaları için bir sebep yoktur nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ilk hükümdar olan Tuğrul Bey'in hayatında, Sultan Alparslan'ın hayatında samimi Müslüman olduklarına dair birçok kıssa mevcuttur. Bertold Spuler'in ifadesi: “Şayet Selçuklular ortaya çıkmamış ve sünneti ikame etmemiş olsalardı, İsmaililer tüm Doğu İslam dünyasını ellerine geçirmiş olacaktı.”³²⁶ Türklerin İslamlaşması, Arapların demografik üstünlüklerine bağlı olarak İslam üzerinde elde ettikleri nüfuzu kırmış, ümmet bilincinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.³²⁷

Önemli Selçuklu tarihçisi Osman Turan: “İlk büyük Selçuklu sultanları ve onların kollarını teşkil eden birtakım varisleri, bazı Atabegler, yalnız irade ve siyasetleri bakımından değil, ahlak ve İslam ideali dolayısıyla da halife Ebubekir ve Ömer'in vasıflarını andıran büyük şahsiyetler idiler.”³²⁸ İfadelerini kullanmış olması Tuğrul Bey'i de içine alan Selçuklu Sultanlarının dini hassasiyetlerinin yüksekliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Kaynaklar Tuğrul Bey ile ilgili genel olarak benzer olumlu ifadelerle bahsetmişlerdir. Ayrıca dini bütün bir Müslüman olduğu konusu da kaynaklar

³²² Kütük, a.g.e., s. 179. Ayan, **Sultan Tuğrul Bey Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu**, s. 525.

³²³ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 37.

³²⁴ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 37.

³²⁵ Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 28. Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 42.

³²⁶ Kara, a.g.e., s. 150.

³²⁷ Alican, “Selçuklu Tarihi Neden Önemli (Bir İslam Tarihi Tasarımı Denemesi)”, **Hüküm Dergisi**, 2017, s. 1-5.

³²⁸ Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 37-38.

da ortaktır. Barthold'un belirttiği gibi ilk Selçuklu sultanları son derece dindardı. Özellikle Tuğrul Bey'de bu dindarlığı çok açık bir şekilde takip edebiliyoruz, bu konuda hemen hemen birçok kaynak ittifak halindedir.³²⁹ Tuğrul Bey'in dindar olmasıyla ilgili göze çarpan önemli bir gösterge de şu anekdottur, Tuğrul Bey İstanbul'daki camide Cuma namazı kılınmasına izin verilmesi için eş-Şerif Nasıl b. İsmail'i Rum kraliçesine elçi olarak göndermiştir, bu talep kabul de görmüştür.³³⁰ Tuğrul Bey'in cemaatle namazdan ayrılmayarak devamlı namaz kılması, bol sadaka dağıtması, mescid yapmayı sevmesi ve daima iyilikte istekli olması onun güzel tabiatının göstergelerindedir.³³¹ Tuğrul Bey'in Selçuklu Devleti'nin kurucu lideri olması sebebiyle omuzlarındaki sorumluluk fazlaydı nitekim kendisi de bu durumun bilincinde davranan bir sultan oldu, gündüzünü bu sorumlulukları yerine getirerek tamamlayan Tuğrul Bey, gecesini de sıklıkla sünnet olan teheccüd namazıyla ihya ediyordu.³³² Tuğrul Bey; tedbirli, sağlam görüşlüydü, kötü ve olumsuz işler yapmazdı.³³³ Haftanın iki gününü halkın şikâyetlerini dinleyerek geçirir, divan-ı mezalim davalarına bakardı.³³⁴ Kaynağın ifadesiyle Tuğrul Bey; temiz itikatlı ve akideliydi, Hz. Muhammed'in dininde ondan daha dindar ve daha uyanık kimse yoktu.³³⁵ Tuğrul Bey; halim, kerim ve ibadete sınıksız bağlıydı, riayetkârdı. Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak pazartesi ve perşembe günleri oruç tutardı.³³⁶ Nefsini güzel ahlakla terbiye etmişti ve yine sünnete riayet ederek beyaz giyinmeyi tercih ederdi ve beş vakit namazını da kılardı.³³⁷ Katli sevmeyen ve kan dökmeyen, haramdan uzak duran bir yapısı vardı. Tedbirli ve doğru sözlüydü. Çok sadaka verir, mescitler ve binalar yapmaya özen gösterirdi. Sürekli olarak: '*Ben bir ev yapmaktan ve onun yanında bir mescid bina etmemekten dolayı Allah'tan utanırım.*'³³⁸ demiştir. Bu söz Tuğrul Bey'in portresinde en önemli ayrıntılardan birisidir, hiç şüphesiz. Özellikle mescid yapma ölçüsünde riayet ettiği nokta çok hassas bir 'din' algısına sahiplik gerektirir. "Onun zamanı, bahçelerin güzel haline benzerdi."³³⁹ İfadesi kesinlikle fazla değil belki de eksikti. Birçok Ortaçağ figürü, birçok Müslüman lider

³²⁹ Kara, **a.g.e.**, s. 174.

³³⁰ Kara, **a.g.e.**, s. 175.

³³¹ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 64.

³³² Bundari, **a.g.e.**, s. 25.

³³³ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 86.

³³⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 65. Turan, **a.g.e.**, s. 98.

³³⁵ Ravendi, **a.g.e.**, s. 98.

³³⁶ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 16. Bundari, **a.g.e.**, s. 25. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 299.

³³⁷ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 16. Bundari, **a.g.e.**, s. 25. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 299.

³³⁸ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 16. Bundari, **a.g.e.**, s. 25. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 64. Turan, **a.g.e.**, s. 324.

³³⁹ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 16. Bundari, **a.g.e.**, s. 25. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 64.

geldi ve geçti tarihte ama çok azı Tuğrul Bey kadar nasıplendi İslam dininden. Tuğrul Bey, İslami hayat sürme noktasında hassasiyetleri olan bir Sultan'dır. Onun kaynaklara yansıyan dindarlığı onu anlatırken başlanacak en temel hareket noktalarından biri olsa gerek.

Tuğrul Bey'in veziri Kündüri, Sultan'ın hastalandığı zaman; *'Ben, hastalığımda yünü kırılmak üzere ayakları bağlanan koyun gibiyim. O kurban edileceğini zannettiğinden serbest bırakılıp ferahlayıncaya kadar ıstırap duyar. Sonra kurban edilmek üzere ayakları bağlanınca yününün kırılacağını zanneder ve sakin olarak kurban edilir. İşte bu hastalık zebh için ayaklarımı bağladı.'* dediğini aktarmıştır.³⁴⁰

Tüm bunlardan yola çıkarak şunu ifade edebiliriz ki, Tuğrul Bey gerçekten de takva sahibi, samimi bir Müslümandır.³⁴¹ Bu fikrimizi keskinleştirmek adına Fahreddin Mübarekşah'ın şu ifadelerini belirtmek yerinde olacaktır: *"...Samimi bir Müslüman olmak için uzun bir zamana ihtiyaç hâsıl olduğu halde Türkler Müslüman olduktan sonra Müslümanlığa öyle sarılırlar ki, bir daha adlarını, yerlerini ve yakınlarını hatırlamazlar; hiçbir Türk'ün irtidat ettiği de görülmemiştir."*³⁴²

Tuğrul Bey'in temel ölçülerinden biri İslam dinine "hizmetkârlık" fikridir, bu fikri onun Halifelikle olan ilişkisine yansımıştır. Tuğrul Bey'in İslam dünyası içerisinde büyük bir misyonla parladığını ifade edebiliriz. Kaynağın ifadesiyle Tuğrul Bey'in heybeti arttı, kuvvet, kudret ve ülkesinin genişliği arttı.³⁴³ Tuğrul Bey bu görevlendirmeye karşılık olarak çok büyük bir şeref duyduğunu ve İslam'a hizmetkâr olma duygularıyla Halifelğe biat ettiğini bir kez daha belki de bu sefer büyük bir onur duyarak belirtmiştir. Tuğrul Bey yaşamı süresince halifelik kurumunun dinsel karşılığından dolayı o makama derin bir saygı ve sadakatle bağlılık göstermiştir.³⁴⁴ Tuğrul Bey'in faaliyetlerinin özellikle Sünni İslam dünyasının ve Abbâsîlerin kendilerine duyduğu ihtiyaca karşılık olarak okunması bu faaliyetleri şu veya bu şekilde daha da önemli hale getirdi.³⁴⁵ Selçukluların gölgesinin günümüze kadar ihtişamlı bir

³⁴⁰ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 16. Bundari, **a.g.e.**, s. 25. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 77. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 64. Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 140.

³⁴¹ Yıldız, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s. 326.

³⁴² Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 38.

³⁴³ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 52.

³⁴⁴ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 51.

³⁴⁵ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 44-63.

şekilde ulaşmış olması doğru zaman-yer ve biçimde (siyasal yönelimleri açısından) köklenmeleriyle çok ilgili olsa gerek.

Tuğrul Bey'in hükümdarlık dönemi İslam dünyasının adeta tehlike çemberine alındığı bir dönemdi. Sünni İslam dünyası için hiç de parlak olmayan hatta bir anlamda ciddi bir Şii nüfuzu altında esaretin yaşandığı bir dönemdir. Özellikle Rafizi tehlikesi bu dönemde öyle boyutlara ulaşmıştı ki Müslümanların yaşadığı yerlerde Şii hutbeler okutuluyor, Sünni İslam baskı altında tutulmaya çalışılıyordu daha da önemlisi Sünni İslam'ın koruyucusu Abbâsî Halife'sinin tüm bunları bertaraf edecek gücü yoktu. Böyle bir dönemde Tuğrul Bey'in ortaya koyduğu faaliyet -hiç şüphesiz Abbâsî halifeliği ve Sünni İslam'ın içine girdiği siyasi krizden onları kurtarıp eski itibarlarını geri kazandırmasını ve Sünniliği İslam dünyasına hâkim kılmalarını kastederek- onun dönemini popüler kılan da bu tarz başarılarıdır ayrıca kendisinden sonra gelecek olan hükümdarlara ufuk açıcı bir başlangıç noktası miras bırakmış olmasıdır hiç şüphesiz Tuğrul Bey'i önemli kılan.³⁴⁶ Tuğrul Bey'in hakkında: “*Horasan'da Arap olmayan güzel yüzlü hâkim bir insan zuhur edecek onun adı da benim ki gibi Muhammed olacak ve Büveyhilerin tahakkümüne nihayet verecektir...*”³⁴⁷ şeklinde hadisi şerif atfı yapılması hadisin sahih olup olmaması bir kenara böyle bir hadisin Tuğrul Bey'e ithaf edilmesi onun Müslümanların 'kurtarıcısı' gözüyle görülmesi ayrıca önem taşır.

Vezir Nizamülmülk'ün ifadelerine göre, Tuğrul Bey emirlerin Rafizileri işe aldıklarını duyduğu anda çok sinirlenir ve kişiyi azarlardı, bu yüzden de sultanlığı döneminde ciddi bir düzensizlik yaşanmamıştır.³⁴⁸ Rafizilere karşı temkinli davranıyor olması Selçuklu Devleti tarihine genel olarak baktığımızda Tuğrul Bey'in ciddi manada ileri görüşlülük sergilediğini kanıtlamaktadır. Tuğrul Bey, İslam dünyasını tehdit eden unsurlarla mücadele için en önemli iki şeye sahipti birincisi İslam dünyası için tabiri caizse aranan taze bir kandı, dinamikti, yeni kurulan bir devlete göre çok büyük başarılarla imza atarak karşısına gelen sorunları bertaraf etmişti ikinci olarak da, İslam dünyasının birlik ve beraberliğini canı pahasına sağlayacak kuvvetli bir imana sahipti.³⁴⁹ Bağdat'tan duyulan ihtiyaca Rey daha fazla tepkisiz kalamamış ve Tuğrul Bey harekete

³⁴⁶ Ersan ve Alican, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, s. 52. Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 30. Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 32.

³⁴⁷ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, s. 174.

³⁴⁸ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 248.

³⁴⁹ Alican, **Amidülmülk Kündüri**, s. 32.

geçmişti. Halife'yi esaretten kurtararak, makamına iade ederek gerekli saygıyı göstermiştir. Tuğrul Bey'in Halife'yi esaretten kurtararak gerekli saygıyı göstermesi, o dönemde Şii'lere konu edilmiştir.³⁵⁰ Tuğrul Bey uzun sayılabilecek bir süre Bağdat'ta ikamet etmiştir bu ikameti, Selçukluların artık İslam dünyasının kalbinin attığı ana coğrafyaların birinde var olduğunu hissettirmek, tarafını net bir çizgiyle göstermek adına bölgedeki Şii nüfuzu kırarak halifelik makamını daha da güçlendirmek, bölgeyi bayındır hale getirmek şeklinde okumak mümkündür.³⁵¹ Tuğrul Bey'in Sünni İslam'ı ihya etmesi açısından özellikle İslam dünyasında itibarı artmıştır.³⁵²

Tuğrul Bey özellikle ilim sahibi âlimlere, din adamlarına önem verir onlara sevgi besler ve saygı duyardı, onlarla görüşür ve nasihatlerini dinlerdi.³⁵³ Süfyan es-Sevri'nin: *"Sultanların en iyisi ilim erbabıyla düşer kalkar. Alimlerin en kötüsü de sultanlarla düşer kalkar."* sözü Tuğrul Bey'in durduğu noktanın önemli bir güzellemesidir.³⁵⁴

Bağdat'ta Kerh mahallesinde ilim merkezi yaptıran Tuğrul Bey buraya Müslümanlar için çok sayıda kitap vakfetmiştir.³⁵⁵ 1055 yılında Kerh mahallesindeki bir kısım Şii halk Bağdat'ta Selçuklu askerlerinin bazı yanlış anlamalarla sıkıntı yaşadığı bir dönemde Selçuklu askerlerini korumuştur, bu durumu öğrenen Tuğrul Bey onlara iyi davranılmasını ve veziri Kündüri'ye Kerh mahallesinin korunmasını emretmiştir, vezir de o mahalleye süvari birliği tayin etmiştir.³⁵⁶ Ayrıca bu davranış Tuğrul Bey'in, devlete zarar vermeyen Şii'lere karşı bakışını göstermesi açısından oldukça önemlidir.³⁵⁷

Tuğrul Bey, 1056 yılında Bağdat'ta özellikle çocuk ve kadınların korunabilmesi için surlarla çevrili evler ve bir şehir inşası ve 'Cami-i Sultan' adıyla -daha sonra Sultan Melikşah'ın tamamlayacağı- bir cami inşaatını da başlatmıştır.³⁵⁸ Ayrıca yenileme çalışmaları dolayısıyla bazı ev, mahalle, çarşı ve yolları yıktırmıştır.³⁵⁹ Bağdat'ta Dicle nehrinin kıyısında Tuğrul Bey adına Medinetü'l-Tuğrul şehri inşa edildi yanına da

³⁵⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 76.

³⁵¹ Ersan ve Alican, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, s. 51.

³⁵² Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 49.

³⁵³ Ayan, **a.g.e.**, s. 524.

³⁵⁴ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 125.

³⁵⁵ Merçil, **Selçuklular Makaleler**, s. 134.

³⁵⁶ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 180. Kara, **a.g.e.**, s. 239.

³⁵⁷ Kara, **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları**, s. 163.

³⁵⁸ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 27. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 16. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 71.

³⁵⁹ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 27. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 16.

Cami-i Sultan adında bir camii inşa edilmiştir.³⁶⁰ Bu inşa sürecinde birçok sanatkâr, usta ve işçi yer alarak eski mahalleler yıktırılıp yerine saraylar, evler, çarşılar ve hanlar ilave edilmiştir.³⁶¹ Bu tarz çarşı, han, yollar, mescid gibi mimari yapılar iktisadi hayatın yaşandığı önemli yerler olarak şehirlerin merkezini oluşturur.³⁶² İslam şehirlerinde Müslümanların kullanımını için ibadet merkezi kurulması olması esastır, alınan şehirlerde buna dikkat edilmesi önemlidir.³⁶³ Cami; cemaat ruhu taşıması, toplumsal birliğin ve eğitimin merkezi olması açısından Ortaçağda insanların sığınabildiği önemli bir merkezdir.³⁶⁴ Ayrıca Selçukluların şehir merkezine inşa ettirdiği mescit ve camiler Anadolu’da gerek Beylikler gerek Osmanlı dönemine ‘Ulu Cami’ olarak miras kalmış önemli bir gelenektir.³⁶⁵

Tuğrul Bey’e Abbâsî halifeliği tarafından layık görülen “*el-Melikü’l-Meşrik ve’l-Mağrib*”, “*Rükneddin*”, “*Kasimu Emiru’l-Mü’minin*” unvanları, İslam dünyasının Sünni temsil makamı olan halifeliğin yetkilerini paylaştığı siyasi otoriteyi göstermesi açısından ayrıca önem arz eder.³⁶⁶ Bu unvanların dışında; “*Muhyu’l-İslam*”, “*Muhyu Ehlü’s-Sünne*”, “*Şahaşah*”, “*Gıyasu’l-Müslimin*”, “*Muğisu İbadillah*”, “*Melikü’l-İslam ve’l-Müslimin*”, “*Burhanü Emiru’l-Müminin*”, “*el-Emiru’l-Celil*” gibi azamet ve heybetine işaret eden unvanların da Tuğrul Bey için kullanıldığını biliyoruz.³⁶⁷ Yine en bilinen haliyle *Es-Sultan’ul Mu’azzam Şahaşah Rüknü’d-din Ebu Talib Tuğrul Bey Muhammed b. Mikail b. Selçuk*³⁶⁸ şeklinde tam adını da ifade edebiliriz Sultan Tuğrul’un. Tuğrul Bey’in 1062’de Kadıkudat’a yazdığı bir mektupta “*Allah’ın halifesi Emiru’l-Müminin sağ eli, gücü, kuvveti*” şeklinde kendinden bahsetmesi idarelerine kutsallık atfetmeleri, görünüşte belki halifeyi yüceltirken esasında halifenin de varlığını borçlu olduğu kendi idarelerini daha sağlam bir temele oturtmuştur.³⁶⁹

³⁶⁰ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 76.

³⁶¹ Aydın Çelik ve Taner Yıldırım, “Tuğrul Bey Dönemi Bağdat’ta Sosyal Karışıklıklar”, **1. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, ss. 100.

³⁶² Metin, **a.g.e.**, s. 110.

³⁶³ Metin, **a.g.e.**, s. 34.

³⁶⁴ Metin, **a.g.e.**, s. 85.

³⁶⁵ Metin, **a.g.e.**, s. 86.

³⁶⁶ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 49.

³⁶⁷ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 52-53.

³⁶⁸ İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 64. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 26. Sümer, “Tuğrul Bey”, ss. 344. Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı, a.g.e.**, s. 1.

³⁶⁹ Ahmet Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, **History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı**, Cilt 4, 2012, s. 266.

Tuğrul Bey'in zayıf düşmesi üzerine sağlık durumu gittikçe kötüleşti, kendisine serin havanın iyi geleceği umuduyla Kasran-ı Biruni'nin Tacrişt köyüne götürüldü ancak burun kanaması rahatsızlığı bir türlü durdurulamadığı için, “*Başına ister taç, ister külah koy, ölümün kanadı ve oku onun üzerinden geçer.*”³⁷⁰ misali, 1063 yılı mübarek ramazan ayının içinde ve cuma günü Rey’de hayatını kaybetmiştir.³⁷¹ Yolculuğun hakikati olan ölüm, artık Sultan Tuğrul’u yürüdüğü kutlu davadan alıkoymuştu. “*Bir insanın öldükten sonra adının anılması onun için ikinci bir hayat sayılır. Yaşarken bunu temin edebilecek kadar eline bir şey geçerse bu ona kafidir, bundan fazlası beyhude uğraşmaktır.*”³⁷² ifadesi bir insan için ne kadar geçerli olabilirse Tuğrul Bey için de o kadar geçerliydi, şüphesiz. Tuğrul Bey, başarıları ile anılan önemli bir Sultan olarak birçok çalışmaya konu olmuş, oluyor ve olmaya da devam edecektir diye düşünüyoruz.

Tuğrul Bey’in cenaze yıkama işlemlerini ve kefenlenmesini kardeşi Çağrı’nın vefatıyla evlendiği hanımı yani Süleyman’ın annesi üstlenmiştir.³⁷³ Tuğrul Bey’in vefatının gizli tutulduğu ilk anlardan itibaren önce sarayda gömülmüş, taht mücadelelerinden sonra ise Rey’deki kümbetine gömülmüştür.³⁷⁴ Sultan’ın cenazesi Rey şehrine geldiğinde özellikle veziri Kündüri, tabutun üzerinde, muhtemelen hizmetinde bulunduğu Sultan’dan ayrılmanın verdiği acıyla çok ağlamış, üzülmüş ama bir yandan da ihtiyatı elden bırakmamıştır.³⁷⁵ Sultan Tuğrul Bey için halifelik vezirinin hazırladığı taziyenin kalabalığı hakkında kaynağın ifadesiyle; ‘*Sanki Sultan’ın Bağdat’a geliş gününü andırıyordu*’³⁷⁶ şeklinde betimlenmiştir. Tuğrul Bey’in vefatı sonrası taht kavgaları başlaması, içine girdikleri siyasi şartlar kendisi için matem tutulmasına fırsat tanımadı.³⁷⁷

Tuğrul Bey’in kurduğu Büyük Selçuklu Devleti çağdaşları içerisinde gücü ve büyüklüğüyle parlıyordu. Horasan, Afganistan, Türkmenistan ve Kızılıkum çöllerini de

³⁷⁰ Ravendi, **a.g.e.**, s. 91.

³⁷¹ İbnü’l Cevzi, **a.g.e.**, s. 87. Ravendi, **a.g.e.**, s. 110. İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 226. İbnü’l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 116. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 30.

³⁷² Beyhaki, **a.g.e.**, s. 222.

³⁷³ Ayan, **a.g.e.**, s. 517.

³⁷⁴ Aka, **a.g.m.**, s. 103. Kemal Özkurt, “Büyük Selçuklu Başkenti Rey’de Tuğrul Bey Kümbeti”, **Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007, 2417.

³⁷⁵ Sıbt İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 122.

³⁷⁶ İbnü’l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 116.

³⁷⁷ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 143.

içine alacak şekilde 3.600.000 kilometrekareye ulaşıyordu.³⁷⁸ Biliyoruz ki Tuğrul Bey'in otoriter tavrıydı devleti böyle güçlü ayakta tutan. Devlet kurmak ve o kurduğu devlete her alanda bir biçim oluşturmaya çalışmak, göçebe bir Bey'den büyük bir devlet Sultanlığına uzanmak, önce var olma sonra hassasiyetle üzerinde durduğu 'şeyleri' var etme kaygısı eşliğinde Türk'ün kanadı at, taht ve seccade üzerinde tamamlanan, yirmi beş yılı hükümdarlık olmak üzere, koca bir ömrü yetmiş yıla sığdıran büyük Sultan Tuğrul Bey, artık hakikatin sarsıcı kendine getirişiyile dünyadan uzaklaşıyordu.

³⁷⁸ Ayan, **a.g.e.**, s. 532.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN ALPARSLAN

2.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ

Çağrı Bey'in oğlu Sultan Alparslan, 1030 yılının Ocak-Şubat ayları arasında doğmuştur, onun doğumu devleti için babası ve amcası tarafından uğurlu sayılmıştır.³⁷⁹ Özellikle Gaznelilerle yoğun mücadelelerin yaşandığı, yurt arayışı kavgalarının olduğu sancılı bir süreçte doğması üzerine doğumunun şans getireceğine inanıldı.

Sultan Alparslan henüz gençlik yıllarında yetenekleri, kahramanlıkları ve zaferleriyle şöhrete sahip bir hanedan üyesiydi.³⁸⁰ Özellikle Sultan olmadan önce idare ettiği bölgelerde uyguladığı vergi sistemi ve cömertliği ile duyulmuştu.³⁸¹

Tuğrul Bey'in çocuğu olmamıştı ve bazı kaynaklara göre kendisinden sonra kardeşi Çağrı Bey'in oğlu, kendisinin de üvey oğlu olan Süleyman'ı veliht göstermiştir.³⁸² Diğer bazı kaynaklara göre ise yine Çağrı Bey'in oğlu Alparslan'ı veliht olarak belirlemiştir.³⁸³ Bildiğimiz daha net kayıt ise Amidülmülk Kündürü'nin, Süleyman'ı tahta çıkarmak arzusunda olduğu ve bunu ilk aşamada gerçekleştirdiğidir. Tuğrul Bey'in vefatı üzerine Amidülmülk: “*Bize muhalefetinden korkulan Horasan hakimi Alparslan'dan başka hiç kimse kalmadı.*” diyerek Alparslan'a bir mektup göndermiş ve Tuğrul Bey'in arzusu gereği Süleyman'ın sultan olmasına itiraz etmemesi gerektiğinden bahsetmiştir.³⁸⁴ Amidülmülk'ün ülkeyi kendi idare edebileceği bir hükümdar ile yönetmek arzusunda olduğunu düşünebiliriz ancak Alparslan vezirlerin kendi şahsi çıkarlarına devletin menfaatine değiştirilmesine rıza göstermeyecek sert bir karakterdir. Hatta Sultan Alparslan henüz melikken bile Tuğrul Bey'in öldüğüne dair bir duyum almış bunun üzerine taht için yola çıkmış, haberin doğru olmadığını anlayınca da idare alanına geri dönmüş bir şahsiyettir dolayısıyla tahta bu kadar hazır

³⁷⁹ İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi**, C.10, Abdülkerim Özyayın (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2019, s. 79. Muhammed bin Havendşah bin Mahmud Mirhand, **Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)**, Erkan Göksu (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2018, s. 36. Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 91.

³⁸⁰ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 154. Köymen, **Alparslan Ve Zamanı**, s. 5.

³⁸¹ Köymen, **Alparslan Ve Zamanı**, s. 6.

³⁸² İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 83. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 211. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 16. Bundari, **a.g.e.**, s. 24-25. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 69. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 111. Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 142.

³⁸³ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 88.

³⁸⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 122.

bir melik Tuğrul Bey gerçekten de öldüğü zaman vezirin bir mektubu ile saltanattan vazgeçip kenara geçmeyecektir.³⁸⁵

2.2. SİYASİ YÖNÜ

Sultan Alparslan 29 Aralık 1063 tarihinde Pazartesi günü hükümdarlık sarayında sofrası büyük bir şölen hazırlatmıştır, kendisi de sofrada en şerefli yere oturmuştur, emirlerine ve haciplerine hilatlar vermiş bu şekilde Büyük Selçuklu Devleti Sultan'ı olmuştur.³⁸⁶ Alparslan'ın tahta çıkışı Büyük Selçuklu Devleti'nin olgunlaşması açısından önemli bir aşamadır, devletin asıl birliği onun tahta çıkışıyla kurulmuştur, dolayısıyla Selçuklu Devleti'nin asıl önemli başlangıç noktası olarak alınabilir onun tahta çıkışı.³⁸⁷ Alparslan'ın tahta çıkışı doğuyla batının artık tek Sultan tarafından idare edilmesi demektir, devletin birliğinin de bunu gerektirdiğinden şüphemiz yoktur.³⁸⁸ Tuğrul Bey döneminde Çağrı Bey ile beraber ülkenin daha parçalı bir halde idare edildiğini biliyoruz Sultan Alparslan artık tek başına ülkeye hakim olmuş, tek başına tüm toprakların idareciliğini üstlenmiştir. Sultan Alparslan amcası Tuğrul Bey'in eşi olan Halife'nin kızı Seyyide Hanım'ın Bağdat'a dönmesini emretmiştir ayrıca beraberinde gönderdiği İbnü'l-Muvaffak'tan da hutbenin kendi adına okunması için müracaatta bulunmasını istemiştir.³⁸⁹

Sultan Alparslan 1063-1064'te Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk'ü azledip yerine Nizamülmülk'ü veziri yapmıştır.³⁹⁰ Bunun sebebini Amidülmülk'ün anlatılarından şu şekilde biliyoruz; birkaç meselenin hükmünde Sultan Alparslan ile Amidülmülk ters düşmüştür ve yine böyle bir ters düşmenin yaşandığı anda Sultan Alparslan, Amidülmülk'ü devlet hazinesindeki parayı ve malı kendisine karşı kullanıp onu zarara uğratmasıyla itham etti, Amidülmülk buna karşı çıkınca da Sultan Alparslan: “*Yalan söylüyorsun, senin esas amacın bu değildi. Sen avlanan bir doğan konumundaydın; doğanın yanında bulunan av, ona ait sayılır fakat doğanın sahibine gelince o avı ondan alır. Sen, devlet hazinesindeki parayı ordu ve öteki devlet mensuplarına dağıtıp onları çevrene topladın. Sen, felsefe, hitabet, kitap okuma (araştırma), ve edebi ilimler (adap)*

³⁸⁵ Köymen, **Alparslan Ve Zamanı**, s. 7.

³⁸⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 129-130.

³⁸⁷ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 105.

³⁸⁸ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 229.

³⁸⁹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 232. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 130. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 87.

³⁹⁰ Ravendi, **a.g.e.**, s. 115. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 230. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 143.

tahsil etmiş olduğunu iddia eden deneyimli bir kimse olarak amcamın öldüğü sırada ben bin atıyla Nişabur'da iken bu hareket ve davranışlarda nasıl bulunabildin ve buna nasıl cüret ettin? Böyle bir durumda bizden kurtulup ülkeye bizziz tek başına hakim olman sana nasıl mümkün olurdu? İşte senin yaptığın apaçık bir cahillik ve bilinçsizliktir."³⁹¹ Vezirine bu sözleri söyledi. Bu sözler Sultan'ın ne derece bir devlet adamı olduğunu ve olacağını daha en başlardan kanıtlamaktadır. Özellikle vezirini bilgisi üzerinden itham etmiş, ona yakışmayacağını, bilgisiz biri olmadığını buna rağmen bilgisiz biri gibi kararlar aldığını anlatmaya çalışmıştır burada Sultan'ın en çok zoruna gidenin muhtemelen kendisi yerine Süleyman'ı tahta çıkarmaya çalışması olduğunu söyleyebiliriz. Sultan Alparslan için bu kabul edilebilir bir şey değildir hatta belki de Amidülmülk'ü azletmek için çok beklediğini bile düşünebiliriz -bu hatasını düşünerek- ancak Sultan Alparslan bu süreyi de bazı sebeplerden dolayı planlamıştır diye tahmin ediyoruz öyle ki ya devlete tamamen hakim olacağı, Amidülmülk'ün nüfuzunun zayıfladığı o kritik zamanı beklemiş de olabilir çünkü Sultan Alparslan ilerigörüştü daha da önemlisi tedbirli bir sultandır. Bu özelliklerini ilerleyen konularla hayatında daha fazla örneklendirebiliriz.

Sultan Alparslan 1063'te Kutalmış'ın kendisine isyan haberini alıp acilen yola çıkmış ve kendisine şöyle bir mektup göndermiştir: *"Yaptığın işi iyi görmüyor, yadırgıyorum. Bu gibi hataları işlemekten sakın ve giriştiğin isyana derhal son ver."* Akraba hukukuna önem göstermesiyle bilinen Sultan bu hassasiyeti gereği Kutalmış'a uyarıda bulunmayı tercih etmiştir.³⁹² Nizamülmülk ise şu sözlerle Sultan'ının gönlüne su serpti ve bir kez daha vezirin öngörüsünün, becerisinin, bilgi birikiminin ne kadar takdire şayan bir önemi olduğunu herkese hissettirdi: *"Horasan'da senin için öyle bir ordu hazırladım ki, bunlar sana yardım eder ve seni hiçbir zaman yalnız ve yardımsız bırakmazlar, senin uğrunda hedeften şaşmayan oklar atarlar. Bu ordunun erleri alimler ve zahidlerdir, bunları kendilerine iyilik ve ihsanda bulunarak sana en büyük yardımcıları yaptım."*³⁹³ Selçuklu devletini anlama noktasında hep vurgulanmaya çalışılan temel hareket noktalarından birisi de budur; kılıca eşlik eden çoğu zaman onu dizginleyen kalemin, ilim ehlinin yoldaşlığı. Kılıç ve kalemin birlikteliğinin belki de ilk

³⁹¹ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 143-144. Köymen, **Alparslan Ve Zamanı**, s. 166. Alican, **Amidülmülk Kündürü**, s. 114.

³⁹² İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 233.

³⁹³ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 233.

zaferiydi bu.³⁹⁴ Sultan Alparslan'ın bir anlık ümitsizliğe düşmüş olsa da hemen toparlanmış ve kendine gelmiş olacak ki bataklıktan atını sürüp yoluna hızla devam etmiştir, bu hareketinin gerisindeki askerlerine cesaret verdiğini düşünebiliriz.³⁹⁵ Sultan, Kutalmış tarafından çorak araziye su dökülmesiyle zor gidilecek bir hale getirilen bölgede bir an bile duraksamadan atını sürmüş ve askerlerin de arkasından gitmesine sebep olmuştur, sağ salim sudan çıkan Sultan, gözükaralığını, kararlılığını bir kez daha çok net göstermiştir.³⁹⁶ Bu karşılaşmada önemli bir husus da Sultan'ın gözüpekliği ile ilgilidir aynı tavrı Malazgirt'te de yaptığını biliyoruz. Merhametinden emin olduğumuz Sultan için bazı anlar duygusallığa yer vermeyecek kadar kritiktir. Sultan Alparslan bu isyan sonrası hayatını kaybeden Kutalmış'ın ölümüne çok ağlamış ve üzülmüştür, taziyelerini de bu ruh haliyle kabul etmiştir, zor anlarında onu teselli etmek de veziri Nizamülmülk'e düşmüştür.³⁹⁷

Sultan Alparslan Rafizilerin faaliyetlerine karşılık ülkesini muhafaza etmeye çalışan bir hükümdar olmuştur, özellikle bu fikre mensup kişilerin ülkesinde makam ve mevki sahibi olmasına şiddetle karşı çıkmış, onları çok tehlikeli bulmuştur. Bu fikrinin ortaya çıktığı en önemli mesele memurlarından Erdem'in bir rafiziye işe almasıdır. Bu bilgi kulağına gelen Sultan Alparslan öfkeyle memur Erdem'in işe aldığı Hurdabe'yi huzuruna çağırır kendisinin bozuk fikirli olduğunu tepkiyle ifade eder ancak bir yandan da asıl sorunun onda değil onu işe alma cesareti gösteren Erdem'de olduğunu ifade eder. Erdem'e öfkeyle söylenen Sultan Alparslan şunları dile getirir: “*Defalarca söylemedim mi size, siz Türk'sünüz, Horasanlı, Maverainnehirlisiniz, bu diyarda yabancısınız diye! Ben buraları kılıçla, kahrederek aldım. Iraklıların çoğu bozuk mezhepli, dini bozuk, itikadı bozuk! Deylem yandaşları. Türklerle Deylemliler arasındaki düşmanlık, ihtilaf bugüne has bir şey değil ki. Yüce Allah Türkleri Deylemlilere hükmettikleri için aziz kıldı. Yüce Rabbimin sayesinde Türkler Müslümandır; temiz dinlidir. Oysa onlar heva heves, bidat peşinde, mezhebi bozuk herifler. Türkler karşısında aciz kaldıkları sürece Türkleri yüceltir, itaat ederler. Türklerde zayıflık başgösterecek olursa kuvvetlenirler,*

³⁹⁴ Göksu, **Nizamülmülk**, s. 35.

³⁹⁵ Kesik, “Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri”, **Türk Kültürü**, Sayı 454, 2001, s. 103. Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazî Çocukları**, s. 92.

³⁹⁶ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 233-234.

³⁹⁷ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 234. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 149. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 138. İbrahim Gök, “İbn Hallikan'da Selçuklu Biyografileri”, **Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı 16, 2006, s. 56.

Türklerin soyunu kurutmaya kalkışılar.”³⁹⁸ Erdem bu meseleye Sultan gibi bakacak öngörüye sahip değildir ve bir Rafizi’nin devlete zarar verebilecek güçte olmadığını, Sultan’ın bu meseleyi bir yerde büyüttüğünü düşünür ve buna benzer sözler eder, hal böyle olunca Sultan Alparslan avamın da anlayacağı şekilde meseleyi şöyle örneklendirir; bir miktar at kılı ister Erdem’e uzatarak kopartmasını ister daha sonra bu miktarı arttırır ve birbirine ördürür bu sefer Erdem’in bu kılları koparamadığını herkesin görmesini sağlar. Bu örnek üzerine şu kıymetli ve dönemine göre ciddi bir ilerigörürlük içeren sözlerini dile getirir: “*Düşman işte böyle olur. Birer, ikişer, beşer geldiler mi baş etmesi kolay ama çoğalar da birbirlerine sırt verirlerse yerlerinden sökmek mümkün olmaz. Erdem’in ‘Hurdabe’nin her yeri zehir olsa ne yapabilir ki?’ sözünün cevabıdır bu. Bunlar birer birer Türklerin arasına girer, iş güç sahibi olur, Türklerin iç işlerini öğrenirler. Kısa bir süre sonra Irak’ta isyan çıkar, memlekete kastederler. Açık veya gizli olarak Deylemlilerle birleşir, Türkleri yok etmeye çalışırlar... Padişaha muhalif birini işe alırsan hem kendine hem padişaha hainlik etmiş olursun. Kendine hainlik edeceksen et ama padişaha hainlik etmen yakışmaz. Yüce tanrı beni size lider yaptı, sizi bana değil.*”³⁹⁹ Sultan Alparslan bu kıymetli sözlerinden sonra meclisteki hacelere dönerek onlardan sözlerine destek ister hususen Resulullah’ın zimmet ehli için sözlerinin neler olduğunu sorar onlara. Mecliste bulunan imamlardan Sultan’ın ifadelerini destekleyici bazı kıssalar ve hadisler dinlerler.⁴⁰⁰ Sultan Alparslan Rafizilere karşı duruşunu net bir şekilde her gerekli ortamda belli etmiştir bu ideolojinin destekleyicisi Fatımileri de baskı altına almaya çalışmıştır, Şam ve Halep gibi Fatımilerin elinde bulunan şehirleri topraklarına katarak oralarda okunan Fatimi hutbelerine son vermiştir.⁴⁰¹ Halep’in fethinde hutbeyi Abbâsî halifelğine çevirmiş olmasına rağmen: “*Hala Şii ezanı okunduktan sonra hutbe okutmuşsunuz neye yarar!*” diyerek Şii ezanını da Sünni ezana çevirmiştir. Bu noktada en ufak bir duruş bozmamıştır.⁴⁰²

Sultan Alparslan Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgelerine doğru seferlere çıkmış başarılar elde etmiştir. Sultan Alparslan’ın Gürcistan seferinde çok kuvvetli bir mücadele ettiği kaynaklarımıza yansımıştır özellikle demir levhaları mihla tutturulan

³⁹⁸ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 249-250.

³⁹⁹ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 250-251.

⁴⁰⁰ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 251.

⁴⁰¹ Kara, **a.g.e.**, s. 147.

⁴⁰² Kara, **a.g.e.**, s. 159.

kalelere ulaşmak için sık ormanlar arasından ateş makinasıyla Rum ateşi kullanarak yollar açmıştır.⁴⁰³ Kars'ta bulunan Gagik kurnaz bir adamdı ve Sultan Alparslan'dan sağ salim kurtulmak için bir çare düşündü ve matem havasında siyah elbiseler giyinmiş bir halde Sultan'ı karşıladı, elçiler neden böyle giyindiğini sorduğunda da: “*Alparslan'ın kardeşi ve benim de dostum olan Tuğrul'un öldüğü gün ben bu esvapları giymiştim.*” şeklinde konuşmuş Selçuklulara önem verdiğini göstererek kurtuluş çaresi aramıştır.⁴⁰⁴ Bu gayreti Sultan tarafından hoş karşılanmış, Sultan kendisiyle dostluk kurmuş ve krallık elbiselerini giydirtmiştir.⁴⁰⁵ Sultan Alparslan, kendisine isyan eden Huttalan Emiri üzerine gittiğinde bizzat kendisi savaşa katılmış, atından inip dağa tırmanmıştır, onun bu davranışları üzerine halkın da kendisini takip ettiği söylenir.⁴⁰⁶ Kararlılık ve savaşçılık özellikleri ağır basmış kaleyi teslim almış hakimiyet sahasını genişletmiştir.

Ani; Bizans'ın kilit noktasıdır, uç bölgesidir bu bölgenin alacağı her yara Anadolu savunmasının alacağı darbe demektir.⁴⁰⁷ Böyle önemli bir şehrin fethini kendisine hedef yapan Sultan Alparslan şüphesiz bu şehrin fethinin açacağı kapıların bilincindeydi bu bilinçle daha istekli daha kararlı bir şekilde bölgeye geldi. Ani şehrinin fethi öncesi Sultan Alparslan için şöyle bir kayıt bulunmaktadır: “*Sultan namaz kılıyordu namazını huşu ve huzur ile bitirdikten sonra çadırından çıktı, atına bindi yürüdü, düşmanın şiddetli mukavemetlerine göğüs gererek memlekete girdi...*”⁴⁰⁸ Sultan'ın böyle manevi güçle hareket etmesi tıpkı Malazgirt'te olacağı gibidir. Sultan Alparslan özellikle seferlerinden önce duaları, teslimiyeti ile Allah'tan yardımını diler ve manevi hazırlıklarını yapardı. Bu özellikleri daha çok Malazgirt savaşıyla ilgili kayıtlarda günyüzüne çıkmıştır ancak öncesinde ve sonrasında da tıpkı Malazgirt savaşında olduğu gibi maneviyatına çok önem verdiğini ifade edebiliriz. Malazgirt zaferi bu açıdan belki de bir zirveydi. Ani'nin fethine bizzat tanık olan Ebu'l-Fevaris'in Ani hakkında: “*Hiçbir hükümdar tarafından burayı almak için harekete geçilmezdi, hayal bile edilmezdi.*” şeklinde ifadelerde bulunmuştur.⁴⁰⁹ Bu ifadeleri destekleyici olarak yine

⁴⁰³ Mehmet Ersan, “Dönüm Noktası Olarak Malazgirt”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Sayı 388, 1995, s. 477.

⁴⁰⁴ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 121-122.

⁴⁰⁵ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 121-122.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 232.

⁴⁰⁷ Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 77. Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 142.

⁴⁰⁸ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁰⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 135.

birçok kaynak Ani beldesinin büyük ve gelişmiş, nüfusu kalabalık, çok sayıda kilisenin bulunduğu, (Özellikle birkaç önemli kaynakta bin kadar kilise sayısı verilmektedir.) müstahkem bir şehir olduğu konusunda hemfikirdi, bu şehrin zaptında ciddi tedirginlikler vardı ancak bu tedirginliğe düşmeyen Sultan Alparslan için durum o kadar da karmaşık değildi, alınması gereken bir yer fethedilecekti mesele bu kadar netti O'nun gözünde. Ani bölgesi çetin mücadeleler sonucu Sultan tarafından fethedildi.⁴¹⁰ Bu fetih Sultan'ın İslam dünyasındaki statüsünü olumlu anlamda etkiledi. Fethin müjdeli haberleri ülkelere yayıldı ve müslümanlar sevinçle karşıladı bu haberi özellikle Halifelik gönderdiği mektup ile Sultan'a övgülerde bulunarak ona dualar etmiştir.⁴¹¹ Halife Kaim tarafından Sultan Alparslan'a 1064'teki Ani şehrinin fethedilmesi üzerine '*Ebül-Feth*' ünvanı verildi.⁴¹²

Sultan Alparslan'ın genel olarak batıya doğru fetihler yapması, özellikle Gürcistan, Azerbaycan üzerine gitmesi, Ani gibi önemli bir şehri fethetmesi gibi hadiseler onun baştan beri Anadolu'yu hedeflediğini kanıtlayabilir.⁴¹³ Her ne kadar Malazgirt savaşının aniden geliştiği kaynaklarda gözükse de bu Alparslan'ın Anadolu'ya kayıtsız kaldığı anlamına da gelmez. Nitekim Sultan Alparslan'ın seferleri doğrudan Anadolu seferi değildi belki ama dolaylı olarak Anadolu akınlarının ilerlemesini sağlayacak önemli mücadelelerdir, geleceğe dair ciddi bir yatırımdır, uzun vadeli sonuçları doğru okunabilirse Anadolu'nun yurt edinmesinde bu seferlerin ciddi bir öneme sahip olduğu ortaya çıkar.⁴¹⁴ Sultan Alparslan bunları öngörebilmiş, planlayabilmiş tecrübeli ve ilerigörümlü bir Sultan'dır.

Bizans'ın Anadolu'daki savunma gücünü Tuğrul Bey başta olmak üzere, Sultan Alparslan ciddi anlamda kırmıştır.⁴¹⁵ Malazgirt zaferinden çok önce Anadolu'ya sevk edilen Selçuklu akıncıları tarafından düzenli şekilde akınlar yapıldı, bu akınları yöneten Selçuklu Beyleri, Türkmen Beyleri -Afşin, Sunduk vs. şahsiyetler- olsa da onları da yönlendiren ilerigörümlü Selçuklu sultanlarıdır. Bu sultanlardan belki de en önemlisi

⁴¹⁰ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 236-237.

⁴¹¹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 237. Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 266. Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 65.

⁴¹² Refik Turan, "Sultan Alparslan (1063-1072)", Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 81.

⁴¹³ Refik Turan, "Sultan Alparslan (1063-1072)", Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 83.

⁴¹⁴ Merçil, **Alparslan Ve Malazgirt**, s. 76.

⁴¹⁵ Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, s. 28-29.

Sultan Alparslan olmuştur. Bu akınların başlamasıyla beraber Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklık ve kargaşa ortamı günden güne artmıştır. Böyle bir ortamda Selçuklu akınlarına karşı koyabilen bir güç yoktur ancak Bizans cephesinde imparator değişikliği yaşanması yeni imparatorun da kendisini kanıtlamak adına hedefler oluşturmaya başlaması bu akınların farklı bir noktaya evrilmesini sağlayacaktır.⁴¹⁶

Malazgirt zaferi yalnızca Sultan Alparslan ve Selçuklu Devleti için değil bütün Sünni İslam dünyası için önemlidir, bunu Abbâsî Halife'sinin uzun uzun açıklamaya çalıştığı Malazgirt savaşı için hazırladığı dua metninden de görebiliyoruz, Malazgirt zaferi İslam coğrafyasının geleceğinin belirlendiği önemli bir kırılma noktası olmuştur.⁴¹⁷ Şunu da belirtmek gerekir ki kaynaklardan anladığımız kadarıyla Bizans imparatorluğu'nun amacı yalnızca Anadolu'ya akın yapanların durdurulması şeklinde değil çok daha büyük amaçların olduğu ciddi bir doğu seferiydi, O bütün İslam beldelerinde küfrü hakim kılmak için yola çıkmıştı diyebiliriz birkaç önemli kaynağa dayanarak işte Malazgirt'teki başarıyı bu amacı bertaraf etmesi açısından da ayrıca inceleyebilmeliyiz. Örneğin İmparator: “*Rum ülkesine yapılanları İslam ülkelerine yapmadan dönmeyeceğim, bu seferler için muazzam paralar sarf ettim nasıl dönerim?*” demiş ancak değil ileri kendi topraklarından bile geçemeyecek esir edilecek ve malum hazin sonu yaşayacaktır. Malazgirt'in bir önemi de Rumlar'ın bu savaşa atfettiği anlamla ilgili olmasıdır.⁴¹⁸

Sultan Alparslan Fatımi veziri Nasıruddin b. Hamdan tarafından bölgeye - gelirse hutbenin Sünniler adına okutulacağı şehrin teslim edileceği şeklinde- davet edilmiştir, Sultan Alparslan bu davet üzerine bölgeye hareket edecektir.⁴¹⁹ Bu amaçla yola çıkacaktır Sultan ancak onu farklı bir sürpriz beklemektedir. Mustafa Alican'ın ifadesiyle ‘tarihin çarkını’ bu sefer tek başına Alparslan çevirmeyecek Bizans, planlara dahil olacak ve tarihin akışı farklı bir yöne çevrilecektir. Sultan Alparslan Malazgirt savaşı öncesi bu hedefle çıktığı yolun Halep durağındaydı, Rumlardan haber aldığı anda bu bölgeden ayrılacak ve Malazgirt tarafına geçecekti.⁴²⁰

⁴¹⁶ Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, s. 31.

⁴¹⁷ Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 245.

⁴¹⁸ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 275-276.

⁴¹⁹ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 159-160.

⁴²⁰ Azimi, **a.g.e.**, s. 22-23.

Sultan Alparslan Malazgirt savaşı öncesi çok ciddi bir istihbarata sahipti Bizans ordusunun ilerleyişi, sayısı, teçhizatı vs. her şey hakkında bilgiler kendisine ulaşıyordu bu bilgiler onu güçlendiriyordu buna karşılık Bizans'ın dezavantajı da yine istihbarattı ama onun ki istihbaratının zayıflığındandı.⁴²¹ Sultan Alparslan kararlı, tutarlı kendinden emin bir strateji seyretti ve karşı tarafa farklı bilgiler göndererek önce onların rahatlamasını sağladı bu rahatlık bir süre sonra tehlikeli olacaktı. Sultan kendisiyle ilgili 'kaçtı' şeklinde bir algı oluşturdu tıpkı savaş anındaki sahte ricat taktiğinde olduğu gibi savaş öncesi onu kendisi hakkında uyguladı diyebiliriz.⁴²² Sultan Alparslan'ın bu savaşta ilk önceliği barışa verdiğini Bizans'a barış teklif ettiğini biliyoruz ancak Bizans imparatorunun hadsiz sözleriyle dolu mesajlarına ve gururlu tavrına karşı artık dayanamayan Sultan Alparslan: “*İşte biz hazırız, geleceği varsa gelsin ve bizden alacağı varsa alsın!*” mesajını gönderdi.⁴²³

Sultan Alparslan'ın imamı fakih Ebu Nasr Muhammed ona: “*Ey Sultan, sen Tanrı'nın diğer dinlere üstün kıldığı İslam dini için savaşıyorsun, bu sebeple İslam ülkelerindeki camilerde bütün hatiplerin Müslüman halkla birlikte senin için dua edecekleri Cuma günü, öğle namazı sırasında düşmana saldır. Ben ulu Tanrı'dan zaferi senin adına yazmasını beklerim.*”⁴²⁴ demiştir, bu ifadeler Malazgirt zaferinin ehemmiyeti ve İslam dünyasının bakışı açısından dikkate değerdir.⁴²⁵ Sultan Alparslan'ın bu sözler üzerine göğsü ferahladı, içindeki üzüntü ve öfkenin teskin oldu.⁴²⁶ Savaş öncesi endişeli olan Sultan bu sözler üzerine toparlanmış, tevekkül ehli gibi davranmış artık savaşın sonucuna odaklanmaktan vazgeçmiştir tek gayesi mücadele ederek Allah'ın yardımını beklemektir.⁴²⁷

Sultan Alparslan 26 Ağustos Cuma günü; -aldığı tavsiyelere uygun olarak- hutbe ve dua zamanlarına denk olacak şekilde Malazgirt zaferi için harekete geçmeyi uygun görmüştü.⁴²⁸ Bu anları Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu: “*Aylardan Ağustos, günlerden Cuma, gün doğmadan evvel İklim-i Rum'a, bozkurtlar ordusu geçti hücumu... Önde*

⁴²¹ Göksu, *Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları*, s. 110-111.

⁴²² Göksu, *Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları*, s. 110-111.

⁴²³ Alican, *Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071*, s. 99. Alican, *Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan*, s. 184.

⁴²⁴ Bundari, *a.g.e.*, s. 39.

⁴²⁵ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 81.

⁴²⁶ Alican, *Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras*, s. 40.

⁴²⁷ Alican, *Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras*, s. 148-149.

⁴²⁸ Alican, *Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071*, s. 136.

yalın kılıç Türkmen başbuğu, ardında Oğuz'un elli bin tuğu, andırır Altay'dan kopan çığı, yeni şevk ile gürlledi gökler, ya Allah Bismillah, Allahuekber..." bu meşhur dizeleriyle betimlemiştir. Bu çok önemli bir meseledir, Sultan bu saatlerin müslümanlar açısından ne kadar değerli olduğunu bilmektedir ve askerler üzerinde de bu vakitlerde savaşa girmenin olumlu etki uyandıracığını düşünmektedir. Sultan Alparslan'ın Malazgirt hutbesi çok meşhurdur. Meşhur olmasının belki bir sebebi 1071 yılında askerlere hitaben söylenen sözlerin yankısının, yüzyıllar sonra bile bizler tarafından o gün ki samimi duygularla söylenmiş gibi hissederek okumamız ve yazmamız da olabilir. Üzerine birçok şey söylemenin mümkün hatta gerekli de olduğu, 1071'den kulaklarımıza çınlanan değerli sözlerin gizemli tesirine dikkat kesilelim. Sultan Alparslan'ın askerlerine seslendiği günümüze ışık saçan meşhur Malazgirt Hutbesi: "Askerlerim! Kâfirlerin sayısı hesap edilemeyecek kadar çoktur. Onların yanında mancınıklar ve pek çok savaş aletleri vardır. Başarılı olabilmemiz için kendileri ile uzaktan değil, içlerine kadar girerek göğüs göğse savaşmamız, mancınıkları kurmalarına, savaş aletlerini kullanmalarına fırsat vermememiz gerekir. Sayımız az olsa da, ben, minberlerde hem bize hem de Müslümanlara dua edilen bu vakitte düşmana saldırmak istiyorum. Bu vakit, bütün minberlerde İslam orduları için dua edilen bir vakittir. Halk da bu dualara 'Amin' diyecektir. Belki de Allah onlardan birinin duasını kabul eder. Ya Aziz ve Celil olan Allah'ın yardımıyla amacım olan zafere ulaşır ya da şehit olarak cennete giderim. İçinizden beni takip etmek isteyenler arkamdan gelsin. Yaşamayı seven ve geri dönmek isteyenler ise kendilerine karşı herhangi bir kınanma olmaksızın geri dönebilirler. Burada artık Allah'tan başka emir veren ve yasaklar koyan bir sultan ya da emirlere icabet eden asker yoktur. Burada ne emreden bir sultan ne de emir alan asker vardır. Ben de sizlerden biriyim ve bugün sizinle birlikte savaşacağım. Biz, Müslümanların eskiden beri yapageldikleri gibi gaza etme arzusundayız. Hep birlikte İslam dinine ve Peygamber'in şeriatına yardım edelim. Benim ardımdan gelerek canlarını Allah'a hibe edenler için cennet ve ganimet, bırakıp gidenler için ise cehennem ve sefalet vardır."⁴²⁹ Sultan konuşmasının yarattığı heyecanı

⁴²⁹ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 34. İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 27. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 100-101. Sevim, "İbnü'l Cevzi'nin El-Muntazam adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (1038-1092)", **Belgeler**, Cilt 25, Sayı 30, 2005, s. 47-48. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 182. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 106. Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 84-85. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 154. Alican, **Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071**, s. 137. Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 43.

hareket ve jestleriyle de desteklemiştir.⁴³⁰ Bu sesleniş ve hutbe savaş tarihinin en önemli konuşmalarından birisidir, Sultan'ın zafere ne derece adandığını gözler önüne sermektedir.⁴³¹

Malazgirt savaşı öncesi Sultan'ın konuşmasında dikkat çeken önemli bir özelliği de şudur; komutanları, askerleri bu savaşa katılıp katılmama noktasında serbest oldukları şeklinde ifade etmesi, kendi iradesine sonsuz güven duyması, karşı tarafı da kendi iradesine bırakması ama bunu yaparken müthiş bir cesareti de aşlamış olmasıdır yani Sultan böyle konuşarak aslında onları daha da şevklendirmeye çalışmıştır.⁴³² İkinci olarak da Malazgirt savaşına vermeye çalıştığı anlam, konuşmasında bu savaşın yalnızca siyasi ya da askeri olmadığını aynı zamanda bir din savaşı olduğunu ifade etmesi yani buradaki mücadelenin yalnız Selçuklu savunması değil İslam savunması olduğu gerçeğinden hareket edilmesine teşvik etmesidir.⁴³³ Nitekim edilen dualar, İslam beldelerindeki hutbeler, Sultan'ın dua ve konuşmaları vb. tüm bunlar savaşın yalnızca alanda değil belki tüm İslam aleminin gönlünde olduğunu göstermektedir. Sultan Alparslan askerlerini tarihe örnek teşkil edecek bir biçimde motive etmiş ve onları başarı ve kazanma arzusuyla daha savaş esnasından önce tanıştırmıştır. Malazgirt savaşından önce askerlerine karşı uyguladığı çoğu davranışın içerisinde motivasyon ve sosyal psikolojinin olduğu göze çarpmaktadır. Sultan Alparslan Malazgirt savaşına birçok anlamlar yüklemiş ve askerlerini bu doğrultuda güdülemiştir. Bu güdü hareketinin içerisine hem askeri hem milli hem siyasi bir anlam yüklemesinin yanı sıra belki de en önemli eklentilerden birisi de dinsel boyuttur. Sultan Alparslan'ın savaş meydanında yaptığı konuşmayı özellikle Cuma namazı esnasına denk getirmesi ve içerik olarak askerlerin ruh hallerini okşayan bir hitabette bulunması kuşkusuz askerlerin güdülenmelerini yine olumlu bir doğrultuda etkilemiştir. Sultan Alparslan hitabetinde askerlerine karşı kendisinin başarıdan ne kadar emin olduğunu göstermek istemiş ve bunda da gayet başarılı olmuştur. Bu hitabında tüm müslümanların kendileriyle beraber olduklarını söylemesiyle askerlerini yalnızlık psikolojisinden uzaklaştırmayı, askerlerinden savaşmak istemeyenlerin serbest olduklarını söylemesiyle özgür iradenin sadece sultana ait değil her bir askerin kendisinde de bu yetinin

⁴³⁰ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 278.

⁴³¹ Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 246.

⁴³² Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 276-278.

⁴³³ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 277.

bulduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Bizans ordusu yeterli bir motivasyona sahip olmamıştır hatta belki de böyle bir sebepten olabilir ordularından birçok kişi savaşı terketmiştir. Sayısı az olan Selçukluların, sayısı çok olan orduya karşı galip olmasında özellikle sağlanan motivasyon, üstün bir güdülenme etkilidir. Sultan Alparslan'ın en önemli başarısı bu olabilir, ordusuyla arasındaki gönülden bağlılık. Sultan'ın savaş alanında söylediği “*Beni takip edenler ve nefislerini Ulu Tanrı'ya adayanlardan şehit olanlar cennete, sağ kalanlar ganimete kavuşacaklardır.*” sözü her şekilde kazançlı oldukları vurgusu, sonuç ne olursa olsun başarı var anlamındadır. Bu üslup sayesinde Sultan askerlerini olumsuz etkilenemekten kaçınmış, onları başarısızlık kelimesiyle korkutmamış hakkıyla kazanılsa da kaybedilse de sonuç yine başarıdır şeklinde olumlu bir çağrışımla askerler yüreklendirilmiştir.”⁴³⁴ “*Tarihte hemen hemen bir kaidedir: Büyük kitleleri sevk ve idare etmesini bilen büyük adamlar kati neticeyi almak istedikleri anda emrindekilerin psikolojilerine uygun nutuklar irad ederler, onları coştururlar. Tarihin yetiştirdiği en büyük adamlardan biri olan Alparslan da aynı şeyi yapmıştır. Sultan her büyük adam gibi kitle psikolojisini iyi bilen bir komutandı, kitleleri coşturmak için zemin, zaman ve şartlara uygun hitabette bulunmayı biliyordu.*”⁴³⁵ Ortaçağ'da din, insanlar için sosyal ve psikolojik anlamda değişime sebep olan, tarihe yön veren olayların gelişiminde önemli bir motivasyon kaynağıdır.⁴³⁶ Din ve inançlar savaşta askerlerin başarı elde etmesi için ruhsal ve bedensel yönlerini etkileyen önemli motivasyon aracıdır.⁴³⁷ Sun Tzu: “*Motivasyon eksikliği olan millet savaşı daha başlamadan kaybetmiştir. Yüce bir maneviyata sahip olan ve ilahi inançlara iman eden, imanından istifade eden ve ülküsüne sonuna kadar inanan bir millet, meydanda zaferi elde edeceğini bilir.*”⁴³⁸ Ya şehit olmak ya da zafer kazanmak arası yoktur konuşmasında, öyle net öyle keskin bir mana çıkar askerlerine.⁴³⁹ Psellos: “*İmparator farkında değildi ama sultanın zaferlerinin çoğu onun liderlik vasıflarından kaynaklanıyordu. İmparator askeri bilgi açısından cahil olduğu için kuvvetlerini*

⁴³⁴ Ali Emrah Şarlı, “Selçuklularda Kişisel Gelişim”, **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet Bildiriler I**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 128-131.

⁴³⁵ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 277-278.

⁴³⁶ Merçil, **Alparslan ve Malazgirt**, s. 151.

⁴³⁷ Zikrullah Muhammedi, “Dini İnanç Ve Unsurlarının Malazgirt Zaferindeki Rolü”, **Tarih Dergisi**, Sayı 58, 2013, s. 3.

⁴³⁸ Zikrullah Muhammedi, a.g.m., s. 3.

⁴³⁹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 278.

dağıtmıştı.”⁴⁴⁰ sözüyle özellikle Sultan Alparslan'ın ifade etmeye çalıştığımız kişilik özelliğine dikkat çekmiştir. Şüphesiz Sultan'ın etkileyici konuşması askerlerinin üzerinde çok ciddi bir etkiye sebep olmuştur.

Sultan Alparslan konuşması sonrası ayağa kalkmış, yayını ve okunu bir kenara atmış, eski geleneğe uyarak atının kuyruğunu bağlamış, eline gürzünü ve kılıcını almıştır.⁴⁴¹ Geri kalan tüm askerlerin de onu taklit ettiğini tahmin etmek zor değil. Bu tavırlar ölümü göze alarak hareket etmektir, teslim olmaktır, olumsuz bir sonuca da hazır olmak demektir, korkusuzca atılmaktır meydana bir süre sonra öyle mücadele edecek ki ona bir şey olur diye geride kalması gerektiği kendisine iletilecektir ama biz o zaman da geriye çekilmeyip Allah'a teslim olduğunu biliyoruz.⁴⁴² Hatta onlara Sultan Alparslan: “*Rahat ve istirahat, bu zalim kavme karşı zaferden sonra olacaktır. Müslümanların huzur ve refah içinde olmaları için, çekilmesi gereken bu güçlük ve zahmeti biz huzur ve rahatlık sayarız.*”⁴⁴³ şeklinde cevap verecektir.

Malazgirt savaşının heyecanla devam ettiği sırada Bizans tarafından esen rüzgarın Müslümanları zor durumda bıraktığı anlarda durumu seyreden Sultan Alparslan, atından inip secdeye giderek Allah'a duada bulundu.⁴⁴⁴ Sultan Alparslan'ın duası: “*Yarabbi! Sana tevekkül ettim ve bu cihad sebebiyle sana yaklaştım. Senin azametinin önünde yüzümü topraklara sürdüm, ciğerimin kanıyla boyadım. Gözlerimden yaş, kan boşanıyor. Eğer bu dilimle söylediğim sözlerim kalbimdeki düşüncelerime uygun değilse, beni ve benim yanımdaki yardımcılarımı ve kölelerimi helak et. Eğer kalbimdeki sözlerimi bu söylediğim sözlerime uygun bulursan, düşmanlara karşı yaptığım bu cihadda benden yardımını esirgeme, her müşkili bana kolay yap.*”⁴⁴⁵ Sultan Alparslan'ın duası kabul olmuş ve rüzgar Bizans yönünden esmiştir.⁴⁴⁶

Her ne kadar Bizans hem sayı olarak hem de teçhizat anlamında büyük bir üstünlüğe sahip olsa da Allah, Sultan Alparslan'a zaferi nasip edecek ve ilk defa bir

⁴⁴⁰ Merçil, **Alparslan ve Malazgirt**, s. 115.

⁴⁴¹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 278. Alican, **Doğu'nun ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 199.

⁴⁴² Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 149-150.

⁴⁴³ Mirhand, **a.g.e.**, s. 95. Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 87.

⁴⁴⁴ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 35. Merçil, **Selçuknâme**, s. 107.

⁴⁴⁵ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 35. Mirhand, **a.g.e.**, s. 95. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 107-108. Alican, **Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071**, s. 139-140. Alican, **Doğu'nun ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 201.

⁴⁴⁶ Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 45.

Bizans imparatoru esir olarak alınacaktır.⁴⁴⁷ Tarihimize ‘Malazgirt Zaferi’ olarak silinmemek üzere kazanacaktır bu mücadele. Yüce Allah tarafından Sultan’ın duasının en güzel şekilde kabul edildiğinin akislerinden biri olarak ‘*Malazgirtte çekilen yaydan çıkan okun, İstanbul’un surlarının içine düşmesi*’⁴⁴⁸ sözünün edilmesi suretiyle; Sultan Alparslan’ın Malazgirt Zaferi ile Ortaçağ’ı kapatıp Yeniçağ’ı açacak kadar büyük bir ehemmiyete haiz olan Fatih’in İstanbul’u fethi arasındaki o müthiş ilişkinin kurulmasıdır. Peter Charanis: “*Bizanslıların Malazgirt’teki mağlubiyeti Anadolu’daki Bizans iktidarının çöküşünün doğrudan ve dolaysız nedeniydi.*”⁴⁴⁹ diyerek bu yenilginin çerçevesini çok açık bir şekilde gözler önüne sermektedir, gerçekten de Bizans’ın Malazgirt yenilgisi aynı zamanda İstanbul’un fethine Bizans’ı götürecek büyüklükte sonuçları olan bir yenilgidir.

İbnü’l-Adim Malazgirt zaferi hakkında: “*İslam dininin doğuşundan beri böyle bir zafer görülmediği gibi daha önce herhangi bir Bizans imparatoru tutsak da alınmamıştı.*”⁴⁵⁰ ifadesini kullanmıştır. Sultan Alparslan, zafer sonrası esir edilen Romen Diyojen’i karşısına oturtup: “*Aynı durumda senin yerine ben olsaydım bana ne yapardın?*” sorusunu yönelttiği imparatorun: “*Senin kafanı kopartırdım.*” cevabını alan Sultan Alparslan bu cevap karşısında bile asil tavrını ortaya koyarak Romen Diyojen’in kendisiyle çelişmediğini, doğruyu söylediğini düşünerek onu serbest bırakma erdemliliğini göstermiştir.⁴⁵¹ İmparatora: “*Ben Allah’a muzaffer olursam, sana iyi muamele yapacağımı ahtetmişim. Allah iyilik düşünenlerin arzularını yapar...*” diyen Sultan Alparslan, alicenaplığını, azamet ve asaletini bir kez daha göstermiştir.⁴⁵² İmparator’a bir tokat attığı söylenen imamlardan Kirmanlı Ebu’l-Fadl’a Sultan Alparslan: “*Zillete düşen kavmin büyüklerine merhamet gösteriniz.*” hadisini hatırlatmıştır, Sultan takva sahibi, Allah’a dayanan ve merhametten ayrılmayan samimi bir müslüman ve doğrularından emin bir hükümdardı.⁴⁵³ Sultan Alparslan İslam, Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarının hemfikir olduğu gibi İmparatora savaş tutsağı gibi

⁴⁴⁷ İbnü’l Adim, **a.g.e.**, s. 30.

⁴⁴⁸ Alican, “Malazgirt Zaferine Giden Süreç ve Zaferi Getiren Strateji ve Sonuçları”, **Tvnet**, 26 Ağustos 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=34QLH69m490>, (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019).

⁴⁴⁹ Alican, **Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071**, s. 33

⁴⁵⁰ Alican, **Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071**, s. 161.

⁴⁵¹ Şarlı, **a.g.m.**, ss. 127.

⁴⁵² Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 184.

⁴⁵³ Kara, **a.g.e.**, s. 175.

değil bir hükümdar gibi davranmıştır.⁴⁵⁴ İmparator'u tanıdığı anda onun için özel bir çadır da kurdurtmuştur, yanında tahta oturarak kendi sofrasında ağırlamıştır ayrıca kendisini teskin edici sözlerde de bulunmuştur örneğin: “*Üzülme imparator! Bu işler böyledir ama ben sana bir esir gibi değil bir imparator gibi davranacağım.*”⁴⁵⁵

Serbest bıraktığı Diyojen'in akıbetini duyan Sultan Alparslan'ın hüznü olduğu, çok üzüldüğü hatta ömrü yetseydi belki tekrar sefere çıkmak istediğini biliyoruz ayrıca ve şu sözleri söylediği kayıtlara geçmiştir: “*Romalıların Allah'ı yoktur. İranlılarla Romalılar arasında aktedilmiş dostluk ve ittifak bugün çözülmüş oldu... Bundan sonra arslan yavruları gibi olunuz, bütün memleketleri kartal yavruları gibi süratle katedin... Romalılara karşı merhamet duymayın.*”⁴⁵⁶ Sultan, imparatorun başına gelenlere çok üzülmüştür. Bu sözlerle komutanlarını Anadolu'ya sevk etmiştir. Sultan Alparslan siyaset bilen, ileri görüşlü bir şahsiyetti özellikle Malazgirt zaferi sonrası komutanlarına Anadolu'yu fethetmeleri, ele geçirdikleri her mülkünü kendilerine ait olacağını söylemiş böylece ciddi bir fetih yönü ortaya koymuştur.⁴⁵⁷ Sultan Alparslan Selçuklu devletinin yükseliş döneminin büyük hükümdarı olarak devleti askeri ve mali açıdan sağlam temeller üzerine oturtmuş özellikle de Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun kapılarını Türklerin fethine ve yerleşmesine açmıştır doğal olarak Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşmasını, Türk Yurdu olmasını sağlamıştır.⁴⁵⁸

Anadolu'da yaşayan Ermeni, Süryani gibi bazı kesimler Bizans ile dini tercihlerinden dolayı ters düşmüş ve onların baskılarına maruz kalmışlardır bundan dolayı Türkleri kabulleri daha hızlı olmuştur.⁴⁵⁹ Machiavelli'nin: “*O zamana kadar üzerlerinde egemenlik kurmuş olan güce hınç besleyen, kim duyan zayıf topluluklar, yabancı gücü desteklerler.*”⁴⁶⁰ şeklinde ifadesini Tülay Metin hocamız yorumlarken şöyle ifade eder: “*Bunun en güzel örneği Anadolu'nun fethidir, Anadolu'da yıllarca Bizans'ın baskıcı dini ve iktisadi idaresinden bunalan birçok şehir ve kasaba halkı da devletlerine destek vermek şöyle dursun Türklere karşı direniş göstermeyerek onlara kapılarını açtılar. Türklerin himayesinden istifade etmek istediler. Bu durumda Bizans,*

⁴⁵⁴ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 184.

⁴⁵⁵ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 157.

⁴⁵⁶ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 144. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 188.

Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 159. Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 215.

⁴⁵⁷ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 84.

⁴⁵⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 186.

⁴⁵⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 152.

⁴⁶⁰ Metin, **a.g.e.**, s. 23.

*Türklerin hızlı bir şekilde ilerleyişi ve hakimiyet kurmalarını engelleyememiştir.*⁴⁶¹ Bizans, Gregoryen Ermenileri heterodoks olarak kabul etmiş sürekli olarak onlara karşı baskıcı bir siyaset izlemişlerdir benzer şekilde Süryaniler de Ermeniler gibi Ortodoksları olmaya ve asimile edilmeye çalışılmıştır ancak Selçukluların Anadolu'daki varlığı bu meselenin önünde ciddi bir tehdit oluşturmuş, bu 'uç' kesimlerin rahat bir nefes almasını ve Bizanstan bağımsız bir hareket alanı elde etmelerini sağlamıştır.⁴⁶² Nitekim Selçuklular ile ilgili V. Aleksandroviç Gordlevski'nin: *"Selçuklular insanlara karşı önyargısızdı ve onlara dinsel kör inançların ötesinden bakabilmeyi çok önceden öğrenmişlerdi."*⁴⁶³ ifadesi Bizans'a karşı çoktan bir alternatif olarak sivrilen "Selçukluların" olduğunu göstermektedir. Tıpkı yıllar sonra İstanbul'un fethi sırasında Bizans tekfuru Grandük Notaras'ın ifadesinde olduğu gibi bir anlayışı Selçuklular'ın Malazgirt zaferi sürecinde görüyoruz. Bulgaristan Metropoliti Mihail: *"Dinimizden olmayanların idaresinde bugüne kadar aynı dinden olduğumuz İtalyanlardan gördüğümüz zararın zerresini dahi görmedik. Önümüzdeki büyük tehlikeyi fark ederek İtalyanların yerine Türklerin egemenliğini tercih etmemiz gerektiğini belirtmek isterim. Tanrı'nun buna razı olacağına inanıyorum."*⁴⁶⁴ Mihail, bu ifadeyle açıklamaya çalıştığımız meseleyi çok net bir şekilde özetlemiştir. *"Asırlarca Bizans'ın, bilhassa dini açıdan baskılarına maruz kalan Ermenilere, Selçuklu idaresince, din değiştirmeleri konusunda hiçbir baskı yapılmamıştır. Eğer böyle bir durum vuku bulsaydı, mutlaka kaynaklarda söz konusu edilirdi. Ermeniler, Selçuklu idaresinde dini inançlarının gereklerini rahatlıkla yerine getirebilmişlerdir. Ayrıca düzenin tesis edilmesinden sonra yerli Hristiyanlara karşı Selçukluların gerçekleştirdiği tek bir kovuşturma hadisesi dahi kaynaklarda yer almaz."*⁴⁶⁵ Tüm bunlar Selçukluların Anadolu'daki halk tarafından ciddi bir karşı koymaya maruz kalmadan ilerlemesinin altındaki önemli bir meseledir. Sözde İncil'de yer alan ve Hz. İsa'ya ait olduğuna inanılan: *"Son zamanlarda güneş, ay ve yıldızlarda alametler olacak ve yer sarsıntıları, korkunç nişaneler vukubulacaktır."* gibi ifadeler

⁴⁶¹ Metin, **a.g.e.**, s. 23,80.

⁴⁶² Merçil, **Alparslan Ve Malazgirt**, s. 95. Merçil, **Alparslan Ve Malazgirt**, s. 83. Mehmet Ersan, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, 2010, s. 147.

⁴⁶³ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 225.

⁴⁶⁴ Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazî Çocukları**, s. 128.

⁴⁶⁵ Mehmet Ersan, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, 2010, s. 154.

halk arasında dolaşıyor, bu gibi sözlerin Türklerin ortaya çıkışıyla ve onların Anadolu'ya girişiyle alakalı olduğu dilden dile konuşuluyordu.⁴⁶⁶ Bunun eğrisi doğrusu başka bir konudur muhakkak ama 1071 civarında Selçuklulara bakışın ne derece olduğunu da görebiliyoruz. Sultan'ın ordusuyla Malazgirt'e gidişi Ermeni kaynaklarına etkileyici bir şekilde yansımış olacak ki: “*Sultan Alparslan taşkın bir nehir gibi hareket edip muazzam bir ordunun başında olduğu halde...*”⁴⁶⁷ ve “*Sultan'ın sayısız askerleri ovaları ve zirvelerine kadar bütün dağları kaplamış bulunuyorlardı.*”⁴⁶⁸ bu gibi ifadelere çok yer veriyor, Sultan'ı ve ordusunu defalarca bu şekilde heybetine dikkat çekerek betimliyorlar.

Peter Charanis'in: “*Malazgirt Savaşı, Küçük Asya'nın ve uzun vadede yüzyıllar boyunca da Yakındoğu'nun kaderini belirleyecekti.*”⁴⁶⁹ ifadesi gerçekten de çok yerinde bir söz olmuştur. Anadolu'nun fethinden sonra etnik yapı çok hızlı değişmiştir, çok ciddi bir Türkleşme yaşanmıştır.⁴⁷⁰ Anadolu bir kez daha böyle ciddi bir değişimi Moğol istilası sürecinde yaşayacaktır.⁴⁷¹ Önemli Selçuklu tarihçimiz Osman Turan: “*Anadolu, yerli unsurların tesirlerine rağmen tarihinde ilk defa olarak ırk, din, dil, kültür ve sanat bakımlarından külli bir inkılaba uğramış ve çehresini değiştirmiştir.*”⁴⁷² ifadesiyle Anadolu'nun XII. yüzyıldan itibaren Türkiye adıyla anılmasının, Malazgirt zaferiyle beraber Türkleşmenin bir getirisi olarak görülebileceğini anlatmıştır.⁴⁷³ Mehmet Halid'in ifadesiyle: “*Anadolu Türkler için fetihten evvel bir daru'l cihad iken fetihten sonra vatan oldu.*”⁴⁷⁴ Anadolu artık gerçekten de resmi bir vatan olmuştur Türklere. Mehmet Altay Köymen bu zaferin Anadolu'yu vatanlaştırmaktan da öte bir anlamı olduğu üzerinde durur eserlerinde biz çalışmasını şu cümlesiyle özetleyerek Malazgirt'in önemine bir kez daha dikkat çekeceğiz: “*Selçuklular yalnızca Anadolu'yu Türk vatanı yapmakla kalmadılar; Batılı tarihçilerin de kabul ettiği gibi bu topraklarda,*

⁴⁶⁶ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 138.

⁴⁶⁷ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 138.

⁴⁶⁸ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 139.

⁴⁶⁹ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 135.

⁴⁷⁰ Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 52.

⁴⁷¹ Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 52.

⁴⁷² Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 47.

⁴⁷³ Merçil, **Alparslan ve Malazgirt**, s. 136.

⁴⁷⁴ Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 191.

*Hitit ve Roma dahil gelip geçmiş bütün medeniyetlerden daha üstün, insanlığın henüz ulaşamadığı parlak bir medeniyet kurdular.*⁴⁷⁵

2.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Sultan Alparslan Karahanlılar üzerine sefere çıkmıştı bu sefer sırasında 1072 senesinde Ceyhun nehri üzerinde bir köprü yaptırarak buradan geçti, burada bulunan kale muhafızı Yusuf el-Harezmi bir suç işlemişti ve Sultan'ın huzuruna çıkarıldı.⁴⁷⁶ Sultan onun için “*Yere dört kazık çakılması*” emrini verince, Yusuf'un: “*Ey muhannes, öldürme işi böyle mi olur?*” demesi üzerine Sultan bu sözlere öfkelenmiş çünkü; Muhannes kelimesi hakaret maksatlı bir kelimeydi.⁴⁷⁷ Sultan: “*Onu Bırakın*” emrini verdi ve Yusuf'a okunu fırlattı isabet ettiremeyince Yusuf, Sultan Alparslan'ı bıçakladı karşılığında kendisi de öldürüldü fakat bu bıçak yarası Sultan'ın vefatına sebep olacak kadar ağırdı yalnızca yara değil yaralayan da Sultan'a ağır gelmiş olacak ki şu sözler döküldü Sultan'ın dilinden: “*Ben bir yere veya bir düşmana karşı hareket edeceğim zaman sadece ve daima Yüce Allah'tan yardım isterdim. Yalnızca onun bana olan yardım ve desteğiyle güç ve kuvvet kazandım. Fakat bu Maverâünnehir seferim esnasında durum tamamen farklı bir şekilde işledi. Amacımı gerçekleştirmek için asker toplamakla meşgul oldum. Topladığım askerlerin çokluğu bana güç ve kuvvet kazandırdı. Bu nedenle de hiçbir kimsenin benim karşımda durabileceğini düşünmüyordum. Önceki gün, atıma binerek bir tepenin üzerine çıktım. Askerlerimizin azameti sebebiyle, sanki yeryüzünün ayaklarının altında titremekte olduğunu hisseder gibiydim. Bundan dolayı da kendi kendime 'Dünyada benim gibi bir sultan yoktur. Emrimde toplanan bu kalabalık ordu, şimdiye dek hiçbir hükümdarın çevresinde toplanmamıştır. Ben dünyanın hükümdarıyım. Bana karşı koyabilecek ve benimle boy ölçüşebilecek kimse yok, ben bu orduyla Çin'in en ücra köşelerine kadar giderim.' dedim. Şemsülmülk Nasr'ı tutsak alarak onun memleketine ve bütün Mâveraünnehir'e hakim olacağımı tahayyül ettim. Fakat bu düşünce ve tahayyüllerime cevap olarak başıma böyle bir şeyin geleceği aklıma gelmemişti. Allah, yarattıklarının en zayıfının eliyle beni aciz bıraktı ve ölümüm karşına bir pusuda çıkıverdi. Benden sonra veliaht*

⁴⁷⁵ Köymen, “Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri Ve Önemi”, **Bulleten**, Cilt 53, Sayı 206, 1989, s. 379.

⁴⁷⁶ Alican, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular İbnü'l-Verdi**, s. 36.

⁴⁷⁷ Bundari, **a.g.e.**, s. 44. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 183. İbnü'l-Verdi, **a.g.e.**, s. 37. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 115. Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 217.

olarak seçtiğim oğlum Melikşah tahta çıkarılsın. Vezirim Nizâmülmülk, oğlumun veziri olarak kalsın. Oğlum Ayaz'a babamın mülkü ile birlikte beş yüz bin altın, kardeşim Kavurd Bey'e ise Fars ve Şiraz mülküyle birlikte bir miktar para verilsin ve eşim Seferiye Hatun da onunla evlendirilsin.”⁴⁷⁸ Sultan Alparslan'ın yukarıdaki kendisinde suç arayıcı tavrı farklı olaylarla da kaynaklara yansımıştır. Örneğin bir kez Şiraz-İsfahan arasında giderken atından düşmüştür, düşmesine sebep olarak Hemedan halkıyla yaşadığı sorunu, onlara kötü davranmasını görmüştür hatta Hemedan valisine bir mektup yollayıp bölgedeki vergileri kaldırıp, halka iyi davranılmasını emretmiştir.⁴⁷⁹ Tüm bunlar Sultan'ın karakteri ile ilgili bize önemli ayrıntılar vermektedir. Sultan Alparslan'ın okçuluk konusunda becerisi kaynakların hemen hemen hepsine yansımıştır.⁴⁸⁰ Sultan Alparslan etrafındaki görevlilerden muhafızı serbest bırakmalarını istedi çünkü okunun ona yeteceğini düşündü, okuna çok güveniyordu, oku fırlattı ancak isabet ettiremedi.⁴⁸¹ O güne kadar oku hep isabet etmişti ama bu sefer ok kaderi ıskalamak zorundaydı, isabet ölüm okuna nasip olacaktı. Bu hadiseyle alakalı olarak, Esra Çıplak'ın ifadesiyle: “*Sultan Alparslan'ın yay germe ve ok atmadaki maharetine rağmen asi Berzem Kalesi Kûtvâli Yusuf Hârezmî'ye attığı okun ilk defa hedefini bulamaması onun hayatına mal olan bir ironi olarak tarihte yerini almıştır.*”⁴⁸² olaya bakacak olursak da Sultan'ın aldığı bıçak yarası bedeninden çok ruhunu yaralamıştır diye düşünebiliriz ki yukarıdaki konuşması da bu fikrimizi kanıtlamaktadır. Osman Turan'ın ifadesiyle de bu sözler Sultan'ın hem şuurunu hem de imanını, cihangirlik davasını ortaya koymuştur.⁴⁸³

Sultan Alparslan aldığı bıçak darbesinden dört gün sonra 24 Kasım 1072 tarihinde cumartesi günü hayatını kaybetti.⁴⁸⁴ Sultan Alparslan için, -Mustafa Alican'ın ifadesiyle- ‘*İkbal burçlarında doğan güneş batmaya meyletmiş, tecrübe edeceği*

⁴⁷⁸ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 37-38. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 114. . Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 184-185. İbnü'l-Verdi, **a.g.e.**, s. 37. Bundari, **a.g.e.**, s. 44-45-47. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 115-116. Alican, **Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071**, s. 190. Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 32-33. Alican, **Doğu'nun ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 218-219.

⁴⁷⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 139-140.

⁴⁸⁰ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 85. İbnü'l-Verdi, **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁸¹ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 90. Ravendi, **a.g.e.**, s. 118. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁸² Esra Çıplak, “Zafer Sağlayan Materyaller: Ok ve Yay” **Malazgirt Meydan Muharebesi ve Sultan Alparslan Uluslararası Sempozyumu**, Muş, 2018, s. 1

⁴⁸³ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 191.

⁴⁸⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 184. İsmail Aka, “Selçuklu Sultanlarının Ölümleri Ve Gömüldükleri Yerler”, **Türk Kültürü**, Sayı 310, 1989, s. 103.

yarınlar tükenmişti.’⁴⁸⁵ diyoruz. Hemen hemen bütün kaynakların birleştiğine göre cenazesi Merv’e babası Çağrı Bey’in yanına defnedilmiştir. Sultan’ın vefatı nedeniyle Bağdat’daki çarşılar kapatıldı, Hilafet sarayında yas tutuldu.⁴⁸⁶ Halife üzüntüsünü bildiren bir mektup kaleme aldı ve Melikşah’a gönderdi. Bu mektup şu ifadelerle doludur: “Alparslan’ın İslam dinine hizmetini, Müslümanların işlerindeki dikkatini ve Allah yolundaki savaşını, Bizans askerini yenmekteki gücünü, idaresi altında sayısız asker tutarak kimseye zulüm ve taşkınlık ettirmediğini, onun zamanında yolların ve Müslümanların emniyet içinde olduğunu ve diğer güzel huylarını saymış, iyiliğini bilerek yerinin cennet bahçesi olmasını dilemiştir.”⁴⁸⁷ Sultan’ın ölümünden sonra şair Hakim Senai şu meşhur mersiye yazmıştır: “Alparslan’ın başı, görmüştün, yükseklikte gök üstüne çıkmıştı. Merv’e gel de toprak içinde Alparslan’ın vücudunu göresin! Ne göğün kemerinde ne de ay yüzlülerin yanında. Ne o merkebin altında ne de elinde dizginle görürsün. Ecel gelince mühlet biter, başına gelecek gelir; kaza gelince gözler kör olur.”⁴⁸⁸

Sultan Alparslan henüz çocuk yaşta olan oğlu Melikşah’ı veliaht ilan etmiş: “İşte ben yaralarımın tesiriyle ölüyorum. Oğlum sizin hükümdarınız olsun ve tahtına otursun.”⁴⁸⁹ demiştir. Sultan, kendi hükümdarlık kıyafetlerinin oğluna giydirilmesini seyretmiş, oğlunun önünde eğilerek ve ağlayarak onu Allah’a emanet etmiştir.⁴⁹⁰ Sultan’ın birkaç kez oğlu Melikşah’ı veliaht etmesi onun ilerigörümlü şahsiyetinden ve tecrübelerine dayanarak tedbirli hareket etmesinden kaynaklanır, devletin başsız kalarak kaosa sürüklenmesine karşı önlem almıştır.⁴⁹¹ Sultan Alparslan başsızlığın manasını iyi bilen bir sultandır. Tuğrul Bey’in vefatı sonrası -Alparslan’ın başarısıyla kısa sürmüş olsa da- bir taht mücadelesi ve başsızlık dönemi olmuştur ayrıca İbrahim Yınal ile Tuğrul Bey’in arasında yaşanan taht mücadelesinde de yine Sultan Alparslan’ın derin tecrübeleri vardır o mücadelelerde Sultan Alparslan henüz meliktir ve amcası Tuğrul Bey’i destekleyerek tahtta kalmasını garanti etmiştir. Şüphesiz Sultan Alparslan’ın

⁴⁸⁵ Alican, kündürü s. 114.

⁴⁸⁶ Sıbt İbnü’l-Cevzi, a.g.e., s. 186. Ahmed b. Mahmud, a.g.e., s. 117.

⁴⁸⁷ Ahmed b. Mahmud, a.g.e., s. 117-118.

⁴⁸⁸ Ravendi, a.g.e., s. 119. Cûzcânî, a.g.e., s. 77. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 194. Alican, **Doğu’nun Ve Batı’nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 219. İsmail Aka, “Selçuklu Sultanlarının Ölümleri Ve Gömüldükleri Yerler”, **Türk Kültürü**, Sayı 310, 1989, s. 104.

⁴⁸⁹ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 145. Bundari, a.g.e., s. 46.

⁴⁹⁰ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 1145-1146.

⁴⁹¹ Kesik, a.g.m., s. 49.

Melikşah'ı birkaç kez veliaht ilan etmesinin altında yatan tecrübe buralara dayanmaktadır.

Sultan Alparslan'ın hayatıyla ilgili bazı rüyalar gördüğünü biliyoruz ancak bunlardan belki de en dikkat çekenini ölmeden birkaç gün önce öleceğine dair gördüğü rüyadır. Vezir Nizamülmülk bunu şöyle anlatıyor: “*Biz Ceyhun ırmağını geçtiğimiz zaman sultan rüyasında sanki bir insanın böğrünü bıçakla yaraladığını görmüş, sabah olunca Sultan üzüntüyle yatağından kalktı ve ertesi gün de kendisinin yaralanma hadisesi gerçekleşti ve hayatını kaybetti.*”⁴⁹² Bu anlatı çok dikkat çekici bir anekdottur. Sultan Alparslan, altıncı hissi çok kuvvetli ve maneviyatlı bir sultandır.

Sultan Alparslan da kendisinden önceki müslüman büyükleri gibi biri Türkçe biri İslami olmak üzere iki isim kullanmıştır, bunlardan Türkçe adı Alparslan, İslami adı ise Muhammed'dir.⁴⁹³ Sultan'ın 'Alparslan' ismi kahraman arslan anlamındadır, bu isim kişiliğine sirayet etmiş kahramanlıkları Türk ve İslam tarihi kaynaklarına geçmiş hem günümüzde hem de gelecekte yazılmaya da okunmaya da devam edecektir.⁴⁹⁴

Sultan Alparslan'a halife tarafından layık görülen unvan ve lakaplar şu şekildedir: “*Sultanu'l-muazzam, Şahinşahü'l-azam, Melikü'l-Arap ve'l-Acem, Seyyidü'l-müluki'i-ümem, Ziyâü'd-din, Gıyasü'l-müslimin, Zahirü'l-imam, Kehfü'l-enam, Tacü'l-mille, Es-Sultan Adudu'd-Devle Ebu Şuca Alp Arslan Muhammed b. Çağrı Bey b. Mikail.*”⁴⁹⁵ Abbâsî halifesi el-Kaim, Malazgirt zaferi sonrası Sultan Alparslan'a: “*Tanrı'nın desteğine mazhar, galip ve muzaffer evlad, en büyük Sultan, Arap ve Acem hükümdarı, Dünya hükümdarlarının efendisi, Müslümanların yardımcısı, insanların sığınağı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı, İslam ülkelerinin sultanı, Ziyaüddin Adudüddeve - Dinin ışığı devletin yardımcısı*” gibi unvanlarla hitap etmiştir.⁴⁹⁶

Tuğrul Bey dönemindeki ikili yönetim, Sultan Alparslan döneminde yerini merkeziyetçiliğe bırakmıştır, iki önemli devlet adamı Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin mirası

⁴⁹² Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 185. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 115.

⁴⁹³ Ramazan Şeşen, “Alparslan'ın Hayatı İle İlgili Arapça Kaynaklar”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 17, 1972, s. 106. H. İbrahim Gök, “İbn Hallikan'da Selçuklu Biyografileri”, **Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı 16, 2006, s. 56.

⁴⁹⁴ Refik Turan, “Sultan Alparslan (1063-1072)”, Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 79.

⁴⁹⁵ Zahirü'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 88. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 131. Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 62-63. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 113.

⁴⁹⁶ Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, s. 94-95.

Sultan Alparslan'da birleşerek bir hazineye dönüşmüştür. Bu aynı zamanda daha zor bir görevdir de artık sınırları tek başına koruyacak, daha fazla mesai harcayacak demektir.⁴⁹⁷ Sultan Alparslan'ın omuzlarındaki yük fazlaydı artık kurulu bir devlet vardı, kurucuları neredeyse devleti çok parlak bir halde miras bırakmıştı, bu halde devralanların işi onlardan da zordu çünkü devleti artık daha da ileriye götürme ülküsü vardı.

Sultan Alparslan daha küçük yaşta babası Çağrı Bey ona: *“Oğul, bu adam senin hocandır. Benden sonra onu baba bil ve sözüne kulak ver.”* diyerek kendisini Nizamülmülk'e emanet etmiştir, onun yetiştirmesine oğlunu bırakmıştır.⁴⁹⁸ Nizamülmülk ile Alparslan, melikliğinden itibaren ve Sultanlığında da hep beraber olmuşlar her konuda danışmışlar gerek devlet gerek savaşçılık gerek ilim birçok konuda ortak akıl oluşturmaya çalışmışlardır.⁴⁹⁹ *“Kılıç ve kalem bir kındaydı ve bu ortaklık büyük zafer ve fetihleri, ilim ve fazileti, adalet ve düzeni müjdeliyordu.”*⁵⁰⁰ *“Sultan Alparslan babası Çağrı Bey'in cesaret ve yiğitliğini almıştı. Horasan melikliği döneminde devlet ve saltanat işlerinin inceliklerini de kavramış ve bu süreçte Nizamülmülk onu hiç yalnız bırakmamıştı. Ne gençlik çağının heva ve hevesine ne de cihan sultanı olmanın kibir ve rehabetine dalmış, hiçbir zaman gafil olmamıştı.”*⁵⁰¹ Sultan Alparslan üzüldüğü anlarda, ümitsiz olduğu anlarda en önemli destekçisi veziri Nizamülmülk olmuştur. Sultan Alparslan, Çağrı Bey gibi bir komutanın oğlu, Nizamülmülk gibi bir vezirin de talebesi olarak büyüdü, meliklik dönemi özellikle bu çerçeveden bakılarak değerlendirilirse onun çok özel yetiştiği konusunda soru işaretimiz kalmaz.⁵⁰² Buna ek olarak Tuğrul Bey gibi bir Sultan'dan devraldığı devlet de çok önemli bir noktadaydı. Devraldığı şartları daha da iyileştirme gayretinde olan Sultan Alparslan meliklik döneminden çok daha da ileriye giden bir idarecilik sergiledi. Büyük Selçuklu Sultanlığına doğru bir şekilde hazırlandığını söylersek pek de yanlış olmaz. Sultan Alparslan küçük yaşta askeri kabiliyetlerini kanıtladığı için babası tarafından kendisine idarecilik verildi melikliği boyunca Belh, Toharistan gibi bölgeler idare etti. Özellikle merkezde tutulması babası tarafından gözde olduğu anlamına da geliyor aynı

⁴⁹⁷ Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı**, s. 149.

⁴⁹⁸ Göksu, **Nizamülmülk**, s. 24-25.

⁴⁹⁹ Göksu, **Nizamülmülk**, s. 27.

⁵⁰⁰ Göksu, **Nizamülmülk**, s. 27.

⁵⁰¹ Göksu, **Nizamülmülk**, s. 61.

⁵⁰² Merçil, **Alparslan Ve Malazgirt**, s. 220.

zamanda.⁵⁰³ Yine ileriki dönemlerde Tuğrul Bey'in Yımal isyanında yaşadığı zor zamanlarda da yine onun tahtını korumada maharetini görüyoruz. Sultan olana kadar başarılı bir askeri serüveni olmuştur. Alparslan zor bir çocukluk geçirmiştir.⁵⁰⁴ Zorluklar onu daha güçlü hale getirmiştir özellikle Tuğrul ve Çağrı Beyler dönemlerindeki yurt arayışlarının getirdiği zorlu mücadelelerin onu güçlendirdiğini söyleyebiliriz.⁵⁰⁵ Sultan Alparslan, Çağrı Bey gibi bir komutanın oğlu, Gaznelilerle yapılan mücadeleler esnasında dünyaya geldi doğal olarak küçük yaşından itibaren çok aktif tecrübeli.⁵⁰⁶ “Devletlerin gelişiminde askeri potansiyel ve diplomasi elbette önemlidir ancak coğrafya da geleceklerini belirleme açısından önemlidir. Horasan; Ortaçağ İslam dünyasının önemli merkezlerinden birisidir çünkü dönemin ticaret yollarının İpek, Baharat ve Kürk yolları) kesişiminde yer almaktadır. Dolayısıyla bu bölgede ekonomik güç beraberinde sosyo-kültürel gelişmişliğe farklı mezhep ve tasavvurların ortaya çıkışına medreselerin artmasına ve bunlara bağlı olarak kozmopolit bir nüfusa sahip olmaya başlamıştır tüm bu hareketleri kontrol etmek de Selçuklu sultanlarına düşmüştür.”⁵⁰⁷ Sultan Alparslan işte böyle önemli bir bölgede meliklik yapmış babası Çağrı'yı temsil etmiştir, dolayısıyla onun önemli tecrübelerle sahip olduğunu kabul edebiliriz.⁵⁰⁸ Babasının askeri yetenekleri, amcasının siyasi başarıları Alparslan'da tek bir beden olarak harekete geçmiş devleti de daha önceki ikili görünüşünden kurtarmış daha merkezi ve daha kendinden emin bir devlet görüntüsüne ulaşılmasını sağlamıştır.⁵⁰⁹ Sultan Alparslan meliklik yıllarını çok iyi değerlendirmiş ve kendisini tahta uzun zaman önce hazırlamıştır dolayısıyla Kündüri'nin gözdağına mahal vermeyecek kadar kendinden emin ve taht için hazırlıklarını tamamlamış bir haldedir.⁵¹⁰ Türk hakimiyet anlayışı gereği hanedan üyelerinin tahta geçme hakları vardır bu durum da taht mücadelelerine yol açıyor onları meşru bir zeminden hareket ettiriyordu ancak bu durumun avantajı da şu şekildedir her ne kadar uzun ve sancılı bir süreç de olsa taht mücadeleleri sonucunda en dirayetli ve yetenekli kişi başa geçmektedir bu da toplumun

⁵⁰³ Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 43.

⁵⁰⁴ Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 28.

⁵⁰⁵ Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 29.

⁵⁰⁶ Muharrem Kesik, “Sultan Alparslan'ın Liderlik Vasıfları”, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 4, 2014, s. 44.

⁵⁰⁷ Aydın Usta, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, s. 46-47.

⁵⁰⁸ Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları**, s. 88-89.

⁵⁰⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 194.

⁵¹⁰ Koca, Tuğrul Bey'den Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alparslan Tarafından Nasıl Giderildi?, **Bilgi Dergisi**, Sayı 3, 1996, s. 81-82.

ve devletin hayrına bir çözümdür.⁵¹¹ Sultan Alparslan'ın tahta geçişi de bu şekilde gelişmiştir. Sultan Alparslan askeri becerisi ve çabukluğu, azmi ve yüksek enerjisiyle taht adaylarını bertaraf etmiş, tahtı elde ederek Büyük Selçuklu Sultan'ı olmuştur ve Ahmed b. Mahmud'un ifadesiyle: “*Alparslan'ın askerinin atlarının ayağından kalkan toz dünyayı bürümüştür.*”⁵¹²

Sultan Alparslan, 1066'da Cend'e giderek çok özlem duyduğu dedesi Selçuk Bey'in, atalarının kabrini ziyaret etmiştir.⁵¹³ Merv'de de babası Çağrı Bey'in kabrini ziyaret ettiğini biliyoruz, yıllar sonra kendisi de oraya defnedilecektir. “*Bazı şehirler vardır isimleri anıldığında insana o kadar yakındır ki; insanın zihninde, hatırında o yerlere dair bir anımsama olur. İşte o şehirlerin bir kimliği bir aidiyeti vardır. Şehirlere has bu aidiyet duygusunun Ortaçağ'da zirve yaptığı görülmektedir.*”⁵¹⁴ Bu ifadelerin Sultan Alparslan'ın zihninde dolaşıp dolaşmadığını elbette bilmiyoruz ama O'nun Cend'e karşı böyle bir iştiaqla yola çıktığını düşünmemizde bir sakınca olmasa gerek.

Sultan Alparslan'ı ölümsüz yapan en önemli icraatları Nizamiye medreselerinin temelini atmak ve Anadolu'yu yurt haline getirmektir.⁵¹⁵ Sultan Alparslan iki zaferle İslam dünyasına sevinç yaşattı; birisi Ani diğeri Malazgirt zaferidir.⁵¹⁶ Ani bölgesinin alınması ancak Allah'ın yardımıyla olabilir söylentisi vardı hatta şehir kuşanmaya o kadar uzaktı ki Sultan ve askerleri bölgeye geldiğinde onlar hakkında büyük bir kervan çokça tüccar geldi şeklinde değerlendirilmişlerdir, halkı bile şehirlerini fethetmek ne ordunun varlığına ihtimal vermemiştir elbette böyle bir çizgisi olan şehri fethetmek ne kolaydır ne de azımsanacak bir iştir.⁵¹⁷ Sultan Alparslan Selçuklu devletinin yükseliş döneminin büyük hükümdarı olarak devleti askeri ve mali açıdan sağlam temeller üzerine oturtmuş özellikle de Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun kapılarını Türklerin fethine ve yerleşmesine açmıştır doğal olarak Anadolu'nun Türkleşme ve

⁵¹¹ Koca, Tuğrul Bey'den Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alparslan Tarafından Nasıl Giderildi, s. 85.

⁵¹² Ali Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, Ankara: TTK Yayınları, 2019, s. 18. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 68.

⁵¹³ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 28. İbnü'l-Verdi, **a.g.e.**, s. 35. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 159. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 80. Özaydın, “Selçuk Bey”, ss. 365. Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 66. Merçil, **Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti**, s. 326.

⁵¹⁴ Metin, **a.g.e.**, s. 146.

⁵¹⁵ Köymen, **Alparslan Ve Zamanı**, s. 16.

⁵¹⁶ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 65.

⁵¹⁷ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 27. Aydın Usta, **Doğunun Ve Batının Hakimleri Selçuklular**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, s. 53.

İslamlaşmasını, Türk Yurdu olmasını sağlamıştır.⁵¹⁸ Anadolu'ya ilk defa girme şerefi babası Çağrı Bey'e, Anadolu'yu ilk defa yurt edinme de oğlu Sultan Alparslan'a nasip olmuştur.⁵¹⁹ Sultan Alparslan siyaset bilen, ilerigörüşlü bir şahsiyetti özellikle Malazgirt zaferi sonrası komutanlarına Anadolu'yu fethetmeleri, ele geçirdikleri her mülkün kendilerine ait olacağını söylemiş böylece ciddi bir fetih yönü ortaya koymuştur.⁵²⁰ Malazgirt savaşında makul bir strateji ve üstün bir psikoloji sağlayarak hem kendi hem askerleri yüksek bir moral ile savaşa girdi bu bir başarıdır. Savaşı sürdürülebilir kılan, uğrunda mücadeleye devam edilmesi o savaşa verilen anlam ve ona inançla oldukça alakalıdır dolayısıyla Sultan Alparslan'ın Malazgirt zaferini idrak için bu çerçeve çok önemlidir.⁵²¹ Konuyla ilgili önemli ifadeleri Grotius'un sözleriyle bir kez daha hissedebiliriz: *“Savaşta uğrunda savaşılan ülkünün haklı olduğuna inanmak kadar güçlü bir destek yoktur. Tarihçiler, bunun böyle olduğunu birçok örnekle göstermekte, zaferi başlıca buna dayandırmaktadırlar. Şöyle denilegelmesi bu yüzdendir: ‘Savaş konusunun niteliği askerin cesaretini azaltır ya da artırır. Haksız yere silaha davranmış olan, savaştan, çok seyrek sağ ve sağlam döner.’ Başarı umudu, haklı bir davanın gönülden bağlı yoldaşdır. Yüreği başarı kazanacak ölçüde pekleştirmek için, uğrunda savaşılan ülkünün haklı olması kendi başına büyük bir güç sağlamaya yetmektedir.”*⁵²² Sultan Alparslan'ın *“Burada Sultan yoktur. Ben de sizlerden biriyim, ayrılan ayrılınsın.”* sözleri kendisiyle emrindeki askerleri aynı kefeye koyduğunu göstermektedir bu sözlerin askerlere ne kadar büyük bir moral olduğu konusunda en ufak bir şüphe taşımıyoruz.⁵²³ Sultan Alparslan'ın kulağına Bizans imparatorluğunun ordusunun kalabalık ve güçlü olduğuna dair bir takım söylentiler ulaştı ancak Sultan Alparslan, *“Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır.”*⁵²⁴ ayetine uygun bir şekilde hareket etmiş ordusunun içerisinde emniyet ve huzuru temin etmiştir sonunda da zafer ona nasip olmuştur. Sultan Alparslan, cesur ama sıradan bir asker gibi öne atılmıştır hem de beyaz giysisiyle kefenini yanında taşıyor ölüme ne

⁵¹⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 186.

⁵¹⁹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 37.

⁵²⁰ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 84.

⁵²¹ Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 134.

⁵²² Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 134.

⁵²³ Köymen, “Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri Ve Önemi”, s. 378.

⁵²⁴ **Kur'an-ı Kerim**, Bakara Suresi, Ayet 249.

kadar hazır olduğunu, Allah'ın takdirine teslim olduğunu da gösteriyordu.⁵²⁵ Sultan'ın bu samimiyetle savaşta yer alması ve samimi duaları ordunun moralini yükseltmiştir.⁵²⁶ Sultan Alparslan kendisini Hz. Peygamber ile özdeşleştirmiştir, özellikle Malazgirt savaşı ile Bedir savaşı arasında benzerlikler dikkate değerdir. Örneğin Sultan Alparslan'ın: “*Biz ne kadar az olsak onlar çok olsa da...*” diye devam eden çoğunluk olan Bizans'a karşı Allah'dan zaferi istemesi dualar etmesi ile Bedirdeki Hz. Muhammed'in: “*Ey Allah'ım, Eğer bu küçük Müslüman topluluk helak olursa...*” ifadeleri benzerdir.⁵²⁷ Yine Sultan Alparslan'ın ister savaşır ister gidersiniz anlamındaki konuşmaları da Hz. Peygamber'in Bedir'de muhacirlere ensarlara son sözü bırakması onların fikrini almasıyla benzeşir yine savaş esnasında Sultan Alparslan'ın samimiyetle dua etmesi Hz. Resulullah'ın da savaşta ettiği dualar benzerdir. Savaşlar farklı ancak davranışlar benzerdir ikisi de sonunda galip gelmiştir, Allah yardımını esirgememiştir Resulullah'ı örnek alan ümmetinden-Sultan Alparslan'dan. Sultan Alparslan'ın esir imparatora eziyet etmemesi, iyi davranması da yine Hz. Peygamberin hezimete uğrayan Mekkelilere davranışına benzemektedir.⁵²⁸ Malazgirt savaşının kritik anlarında ellerini semaya kaldıran Sultan Alparslan Allah'a yalvarıyor müjde talep ediyor şüphesiz Müslümanların galibiyetle şereflenmesini arzuluyordu. Dökülen gözyaşları ne kadardı bilinmez ama edilen duanın samimiyeti öyle güçlüydü ki Allah onun duasını o anda savaş meydanında kabul etti zaferi ordusuna gönderdi. Geçmiş doğu ve batı toplumlarında hoş olmayan bazı adetler vardı, savaşta yenilen devletlerin esir olan hükümdarlarına kötü davranılırdı.⁵²⁹ Böyle bir adetin genel anlamda yadırganmadığı çağda Sultan Alparslan'ın savaş esiri Bizans imparatoruna ılımlı davranışı çok önemli bir kişilik göstergesidir. Bizans imparatoru serbest kaldıktan sonra yolda İstanbul'a yeni imparatora mektup yazıp Sultan Alparslan'ın iyiliğini, kendisine ne kadar dostane davrandığını dolayısıyla onunla yapılan antlaşmanın bozulmaması gerektiğini ifade etti.⁵³⁰ Sultan Alparslan Malazgirt'e doğru ilerlemeden önce hazineleri, eşi ve vezirini Hemedan'a doğru göndermiş ve kendisine bir kuvvet hazırlanıp gönderilmesini

⁵²⁵ Zikrullah Muhammedi, a.g.m., s. 15.

⁵²⁶ Zikrullah Muhammedi, a.g.m., s. 21.

⁵²⁷ Kara, “Selçuklu Sultanlarında Hz. Muhammed Sevgisi Ve Bu Sevginin Tezahürleri”, **Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyum**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009, s. 30-31.

⁵²⁸ Kara, “Selçuklu Sultanlarında Hz. Muhammed Sevgisi Ve Bu Sevginin Tezahürleri”, s. 31-33.

⁵²⁹ Zikrullah Muhammedi, a.g.m., s. 18.

⁵³⁰ Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, s. 90.

istemiştir.⁵³¹ Sultan Alparslan tedbirli, ilerigörüşlü davranmış, tüm yumurtaları aynı sepete koymamak üzere alternatifler düşünmüştür. Herhangi bir olumsuzluk ihtimaline karşı her değerli şeyi savaş meydanına bırakmamış, öngörülü davranmıştır. Beklenmedik zamanda alınan bu habere karşı tedbir almak aslında en doğal şeydir.⁵³² Sultan'ın eleştiri konularından öne çıkanı Malazgirt savaşında büyük bir zafer almasına rağmen o büyüklükte bir kazancı masaya yansıtılmamış olmasıyla ilgilidir, bunu kastederek Selçuklu tarihçisi Köymen'in "*Sultan Alparslan iyi bir asker, mükemmel bir hatip fakat zaferlerinin neticesinden iyi istifade edemeyen bir siyaset adamı hüviyetiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu davranışına sebep olan şahsi sebepleri ne kadar asil olursa olsun böyle bir hakikat de vardır.*"⁵³³ ifadelerine yer vermekle yetineceğiz ancak şunu da eklemek gerekecek devletlerin kaderi hükümdarların kaderiyle ortaktır, Sultanlar, hükümdarlar devlet idaresine mutlaka kendi kişiliklerini öyle ya da böyle bir şekilde yansıtırlar.

Şeki bölgesinin sultanı Ahsartan isimli kişi Sultan ile karşılaştığında ondan İslam'ı öğrenmek istemiştir, ve islamı kabul etmişlerdir bunu öğrenen Sultan Alparslan çok sevinmiş, tahtından inip Şeki sultanını öpmüştür ayrıca onlara İslam'ı doğru bir şekilde anlatması için bir bilgini, hocayı onlara tayin etmiştir.⁵³⁴ Sultan Alparslan, İslam'a daveti önemseyen, İslam'a girenlere muhabbet besleyen bir Sultandı. Sultan Sünni İslam'ın yayılması konusunda çok hassas davranmıştır, özellikle İslam ile yeni tanışanlarda bu noktaya dikkat etmiştir. Sultan Alparslan Sünniliğe giren emirlere maddi desteklerde bulunup onları sevindirmiş çevredekileri de bu mezhepe geçişe teşvik etmiştir örneğin Sünni hutbe okuma faaliyetlerinden dolayı Mekke emirine birçok hediye, para, değerli eşyalar göndermiş Medine emirine de bir mektup yazarak aynı şekilde davranacak olursa onun da benzer şekilde mükafat göreceğini belirtmiştir.⁵³⁵ Sultan Alparslan döneminde ilk defa Hicaz bölgesinde Şii hutbeler kesildi ve Sünni hutbeler okundu.⁵³⁶ Mekke, Medine kutsal şehirlerine sultan Melikşah zamanında hakim olunacaktır ancak ilk defa Mekke'de Sultan Alparslan adına hutbe okunmuştur böylece

⁵³¹ Alican, **Malazgirt Kıyametin İlk Günü 1071**, s. 116.

⁵³² Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 146.

⁵³³ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 285.

⁵³⁴ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 87. Alican, **Doğu'nun ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 138-139.

⁵³⁵ Kara, **a.g.e.**, s. 188. Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 161-162.

⁵³⁶ Ahmet Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", **History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı**, 2012, s. 265.

Sultan adını müslümanlar arasında daha sık duyurmayı başarmış, saygınlığı da şüphesiz artmıştı.⁵³⁷

Sultan Alparslan, Gürcistan seferi sırasında bir kısım hırsızın yol kesip eşkiyalık yaptığını bu sebepten ötürü kervanların bölgeye uğramaz olduğunu haber alması üzerine bölgeye askerlerini göndermiş, meseleyi çözmüştür.⁵³⁸ Sultan haksızlıklara karşı zaman farketmeksizin mücadele etmiştir.

Sultan Alparslan, Kutalmış isyanında ona mektup göndererek isyandan vazgeçmesini istiyor ancak bir yandan da bu isyandan vazgeçmeyeceğini de biliyor çünkü malumdur ki Kutalmış'ın eline imkan geçmiş Tuğrul Bey vefat etmiştir, Sultan Alparslan zaman kazanmayı hedeflemiştir benzer mantıkla Malazgirt zaferi öncesi İmparator ile mektuplaşmıştır ve elçiler gidip gelmiştir.⁵³⁹

Sultan Alparslan, kardeşi Kavurd'un af dileyen mektubuna kayıtsız kalmamış ve ona merhamet etmiştir, kızlarına da yüksek miktarda çeyizlik vermeyi kabul etmiştir.⁵⁴⁰ Sultan Alparslan, Kutalmış isyanını kesin olarak halletmiştir ancak Kavurd isyanı meselesi kendisinden sonraya kalmış bir isyan meselesi olacaktır.⁵⁴¹

Sultan Alparslan ile veziri Nizamülmülk arasında yaşanan bir şikayet meselesi üzerine Sultan: *"Bu kağıdı al, oku eğer yazdıkları doğru ise halini, ahlakını ıslah et eğer yalansa onları affet, kendilerini divan işlerinden bir iş vermekle meşgul et, tabii onlar da böyle iftira ile uğraşmaktan el çeksinler."*⁵⁴² ifadelerini kullandı. Hem vezirini kontrol ediyor hem de ona güveniyor, önemli bir idarecilik vasfıdır.⁵⁴³ Ünlü Hanbeli alimi olan Hatibü'l-Acem Abdullah el-Ensari hakkında itikatıyla ilgili bazı yanlış hususlar Sultan Alparslan'a iletilmiş, Sultan ile arası açılmak istenmiştir ancak Sultan bu tarz iftira ve fitnelere karşı çok uyanıktır ve alimi huzuruna çağırarak kendisiyle konuşarak ona atılan bu iftirayı açığa çıkartıp meseleyi sonlandırmıştır.⁵⁴⁴

⁵³⁷ Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı**, s. 163.

⁵³⁸ Delibalta, **a.g.e.**, s. 121.

⁵³⁹ Kesik, "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", s. 102.

⁵⁴⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 160. Mirhand, **a.g.e.**, s. 102. Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 71. Göksu, **a.g.e.**, s. 46.

⁵⁴¹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 73. Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 132-133.

⁵⁴² Hüseyinî, **a.g.e.**, 21.

⁵⁴³ Merçil, **Alparslan Ve Malazgirt**, s. 229.

⁵⁴⁴ Özaydın, "Büyük Selçuklularda Ulema / Sufi-Devlet İlişkileri", s. 343.

Sultan Alparslan, kendisini sözlerinde durmayarak yoran Urfalılar ile aralarında aracılık yapan Bizans imparatorunun elçisinin sözlerine hiddetlenmiş ve onun öldürülmesini emretmiştir ancak vezir Nizamülmülk'ün gelenekte böyle bir şeyin olmadığı, böyle bir yolun açılmaması gerektiğini söylemesi üzerine Sultan, ısrar etmemiş ve veziri haklı görmüş olacak ki elçinin öldürülmesi kararından vazgeçmiştir.⁵⁴⁵ Yine Kutalmış'ın isyanı sonrası çocuklarını öldürtmeyi düşünen Alparslan'a veziri bunun uygun olmayacağını söylemişti onu dinleyen Sultan doğru bir iş yapmıştı.⁵⁴⁶ Bu ve bunun gibi birkaç konuda Sultan'ın vezirini dinlediği görülmektedir, özellikle istişareye önem verdiğini bildiğimiz Sultan'ın kadrosu da önemliydi ne olursa olsun bir vezir Sultan'ın aklı demektir, vezir ne kadar ilerigörüşlü ise ülke de hükümdar da o kadar ileri olabilirdi.

Ebu'l-Fazl-ı Sigezi'nin Sultan Alparslan'a: *“Neden sahihhaberlerin yok?”* diye sorması üzerine Sultan Alparslan: *“Mülkümü yok etmek, taraftarlarımı ürkütmek mi istiyorsun? Bir sahihhaber atayacak olsam, sevdiğim bir insan, aramızdaki sevgi bağına dayanarak sahihhaberi küçümser, ona rüşvet vermeye kalkar. Buna muhalif ve düşman olan biri ise onunla dostluk kurar, ona mal, para verir. Böyle olunca sahihhaber dostlarımdan kötü, düşmanlarımdan iyi sözler nakleder. İyi ve kötü söz oka benzer. Oklardan biri hedefini bulursa, gündün güne dostlara karşı gönlümüz soğur, onlardan uzaklaşırız. Oysa düşmanları kendimize yaklaştırırız. Bir de bakmışsın, sevdiğimiz bize düşman kesilmiş, düşmanlar da onların yerini almış. Bu durumda saltanatta bozukluk baş gösterir; ne olduğu anlaşılabilir.”*⁵⁴⁷ sözleriyle neden bir muhbiri olmadı konusunda fikirlerini açıklar ancak bu sözleri bize aktaran Nizamülmülk onu eleştirir ve böyle bir fikri varsa Sultan'ın güvenilir, dindar bir sahihhaber tercih etmesi gerekir der. Bazı kaynaklarda da Sultan'ın sahihhaber kullanmaması dolayısıyla Batınlığın daha hızlı ilerlediğinden bahseder şüphesiz bu ayrıca araştırma konusudur ancak şu da eklenmelidir ki Sultan tamamen haber almaya karşı bir duruş sergilemedi yalnızca bir teşkilat olarak kullanmayı tercih etmedi yoksa mektuplarla, elçilerle bazen tüccarlarla elbette bazı haberler alıp, bilgiler öğrendiğini biliyoruz kardeşi Kavurd'un

⁵⁴⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzi, a.g.e., s. 166. Alican, **Malazgirt Kıyametin İlk Günü 1071**, s. 89. Merçil, **Selçuklular Makaleler**, s. 115.

⁵⁴⁶ Merçil, **Selçuklular Makaleler**, s. 112.

⁵⁴⁷ Nizamülmülk, a.g.e., s. 136-137. Alican, **Alparslan**, s. 82.

isyanını bir tüccar vesilesiyle öğrenmiştir.⁵⁴⁸ Sultan Alparslan bu meseleye ahlaki yaklaşmıştır o nedenle de tercih etmemiştir.⁵⁴⁹ Biz bu konuyla ilgili Alparslan'ın şüpheli tavrının ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Sultan'ın şüpheli tavrına ek olarak kaynaklara yansıyan bir olay da şudur: Ahvaz bölgesinin amili olan Hezaresb Sultan'ın uzattığı kese altını ayağa kalkıp almaya gelmiştir Sultan'dan ancak Sultan kendi oğluna da bu şekilde keseden altın uzattığında oğlu dizleri üzerinde ilerleyerek yavaşça altın ikramından almıştır. Sultan Alparslan Hezaresb'in bu tavrında artniyet görür ve kendisine: “*Senin zihninde hakimiyet davası yatmaktadır, bunu gerçekleştirmek için halifeyle mektuplaşıyor ve para sarfediyorsun...*”⁵⁵⁰ sözlerini söyler Sultan genel olarak şüphe eden bir insandır ve istihbarat yetkililerinin görevlerini suistimal edecekleri şeklinde yaklaşmıştır sahihaber meselesine de.⁵⁵¹ Bazı önemli kaynaklarda da Sultan'ın kul hakkı konusunda çok hassas olduğu ve sahihaber olayına biraz da bu sebeple yaklaşmadığını söylerler. Berid teşkilatı konusundaki zaafiyeti kardeşi Kavurd'un isyanında ordudaki Kavurd yanlısı teşkilatı farkedememesine sebep olmuştur.⁵⁵² Batınilerin teşkilatlanması kolaylaşmıştır belki de daha önemlisi eğer Halep kuşatması uzamasaydı Sultan Mısır seferinde olabilirdi ve bu durumda imparator Malazgirt seferindeyken sultan ters bir tarafta olacaktı.⁵⁵³ Tablo böyle olmadı ama haberleşme zaafiyetinin sonucu böyle bir ihtimal de vardı.

Sultan Alparslan Halep Mirdasoğulları Emiri Mahmut'u, annesi Seyyide Hanım'ın Sultan'ın huzuruna çıkması üzerine onun hürmetiyle merhamet göstererek affetmiştir halbuki bir ay gibi uzun bir süre boyunca Mahmut, Sultan'ı uğraştırmıştır buna rağmen Sultan'ın merhameti daha baskın gelmiştir.⁵⁵⁴ Bu meselede dikkat çeken bir hadise de yaşanmıştır. Sultan Alparslan kendisine huzursuzluk çıkararak Halep emiri Mahmud'un üzerine gitmek için Suriye bölgesine geçecektir bu yolculukta Fırat ırmağı geçilmiş ve bir çayırılıkta konaklanmıştır. Burada Halep kadısı Fakih Ebu Cafer, Sultan'a: “*Ey efendimiz, sana verdiği bu nimetten dolayı Ulu Tanrı'ya şükret! Bu nimet,*

⁵⁴⁸ Delibalta, **a.g.e.**, s. 54,56-57.

⁵⁴⁹ Delibalta, **a.g.e.**, s. 56.

⁵⁵⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 149.

⁵⁵¹ Delibalta, **a.g.e.**, s. 60.

⁵⁵² Merçil, **Alparslan Ve Malazgirt**, s. 223.

⁵⁵³ Sedat Bilinir, “Malazgirt Savaşının Kaderine Etki Eden Gelişme Kapsamında İstihbarat Teşkilatının Değerlendirilmesi”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 16, Sayı 44, 2019, s. 9.

⁵⁵⁴ Azimi, **a.g.e.**, s. 22. İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 25-26.

bu ırmağı şimdiye kadar Memlûkler dışında hiçbir Türk hükümdar geçmemiştir ancak senin bir hükümdar olarak bu ırmağı geçmiş olmandır.”⁵⁵⁵ demiştir, bu sözler çok hoşuna giden Sultan sözleri tekrar etmesini istemiş ve sonrada Allah’a şükürler etmiştir.⁵⁵⁶ Yıllar sonra Mısır seferinde, Sultan’ın bulunduğu bu yere Sultan öyüğüne Yavuz Sultan Selim de gelecektir. İki büyük Türk sultanının bedenleri aynı yerde aynı dert ve davayla nöbet tutmuştur diye düşünebiliriz.⁵⁵⁷ Sultan Alparslan Halep’e saygı göstermiş bu şehrin yağmalanmasına, zarar görmesine izin vermemiş buna rıza göstermemiş ve askerlerini bundan men etmiştir çünkü: “Ben bu uç kentini kılıç zoruyla almaktan endişe ederim bu takdirde burası Bizans’ın olabilir.” ifadesinde olduğu gibi Sultan, Bizanslılarla Selçuklular arasında bir uç şehri olan Halep’e zarar verilirse ve kısa sürede alınırsa eğer belki zaman içinde Bizanslıların burayı daha rahat elde edeceği ihtimalinden çekinmiştir, buranın kısa sürede alınabileceğinin düşünülmemesi için de bizzat kuşatmayı uzatmıştır.⁵⁵⁸ Çok dikkatli ve ince düşünen, ilerigörüşlü Sultan bir kez daha karakterinin hassasiyetini kaynaklara yansıdığı şekilde bizlere göstermiştir. Sultan Halep gibi önemli bir Müslüman merkezinin ileriye dönük savunmasız kalmasına rıza göstermemiş ileri görüşlü davranmıştır, şahsi menfaatini İslam’ın menfaatine değiştirmemiştir. Sultan bizzat: “Savunmasız kalıp Bizans’ın eline düşmemesi için bu uç kentini kılıç kuvvetiyle almaktan endişe ederim.”⁵⁵⁹ ifadesi meseleyi yeterince açıklamaktadır. Sultan’ın birçok konuda çok titiz davrandığını, önemli hassasiyetlere sahip olduğunu bu ve benzer hikayelerden biliyoruz örneğin buna ek olarak Sultan’ın hiçbir askeri bir çiftçiden hayvan yemi olarak bir saman parçası dahi parasız almamış, bunu talep etmemiştir. Şüphesiz askerlerin bu nizamında tabi oldukları titiz ve hassas Sultan’ın gölgesi olduğunu düşünebiliriz.

Tuğrul Bey zamanıyla kıyasladığımızda Sultan Alparslan döneminde vezir çok da rahat değildi, Sultan Alparslan kendi döneminde vezirlerin yetkilerini sınırlandırmış bu

⁵⁵⁵ İbnü’l Adim, a.g.e., s. 23. Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 271. Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 75. Alican, **Doğu’nun ve Batı’nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 177.

⁵⁵⁶ İbnü’l Adim, a.g.e., s. 23.

⁵⁵⁷ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 171.

⁵⁵⁸ İbnü’l Adim, a.g.e., s. 24-25. Alican, **Malazgirt Kıyametin İlk Günü 1071**, s. 95. Alican, **Doğu’nun ve Batı’nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 178.

⁵⁵⁹ Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 75.

noktada daha otoriter ya da daha tecrübeli davranmıştır diyebiliriz, vezirlerin haddinden fazla güçlenmesine yol açmamıştır.⁵⁶⁰

Sultan'ın kızı Karahanlı Han'ı ile evliydi ancak kızının damadının şiddeti ile öldüğü haberi Sultan'ın kulağına geldi bunun üzerine yaşanan gerilimlerden sonra damadının özür dileyerek meselenin aksettirildiği gibi olmadığı iknası üzerine ve damadının kendi kızkardeşini Sultan Alparslan'a nikahlamasıyla mesele sükunete vardı ancak gelin gelen kızkardeşin çeyizindeki altın leğen Sultan'ın dikkatini çekti çünkü bu leğen oğulları ile yapılan mücadelede oğullarından yağma edilen leğendi ve Sultan: “*Bu leğenin anlamı beni ayıplamaktır, evladımın yenilgisini hatırlatmaktır.*” diyerek planlı şekilde çeyize bırakıldığını düşündü.⁵⁶¹ Bu olayda Sultan'ın yine şüpheli yaklaşımını ve dikkatini görebiliyoruz. Sultan bu meseleye çok öfkelenmiş ve damadı üzerine sefer çıkmıştır ancak yolda ölümüne sebep olacak hadise yaşanacaktır. Sultan Alparslan çok dikkatli bir insandı, kaynaklarda kızının nikahı şerefine verilen eğlence sofrasında Sultan birkaç dizi inci dağıttı bunların arasından üç mücevher dolu torbayı da Amidülmülk'e uzattı ve sen daha önce saçıklarına el uzatmadığın için bunlar senin hakkındır demişti.⁵⁶²

Selçuklu tarihçisi Osman Turan'ın vurguladığı önemli bir nokta da Sultan Alparslan ile Yavuz Sultan Selim'in benzerliğidir özellikle ikisinin de kısa zamana çok iş sığdırmaları önemli ortak noktalarıdır ayrıca Türk cihan hakimiyeti noktasında iki Sultanın da ufku çok açıktır.⁵⁶³ Sultan Alparslan cihan hakimiyeti fikrini ölmeden önce söylediği o anlamlı sözlerle bir kez daha ifade etmiştir: “*Bu ordu ile Çin'i dahi fethederim...*”⁵⁶⁴

Sultan Alparslan oğlu Melikşah'ı iki defa veliaht ilan etti birisi Maveraünnehir bölgesinde siyasi evliliklerin düzenlendiği zaman 1066'da Radgan'da diğeri de Malazgirt zaferi sırasında olur da ölmesi durumunda veliaht olarak Melikşah'ı bildirdi ve yine öleceği zamanda bu siyasi vasiyeti tekrarladı.⁵⁶⁵ Sultan Alparslan ayrıntılı bir

⁵⁶⁰ Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 172.

⁵⁶¹ Sibt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 183. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 189.

⁵⁶² Sibt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 79.

⁵⁶³ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 191.

⁵⁶⁴ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 191.

⁵⁶⁵ Bundari, **a.g.e.**, s. 46. Sevim, “İbnü'l Cevzi'nin El-Muntazam adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (1038-1092)”, **Belgeler**, Cilt 25, Sayı 30, 2005, s. 47. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 143. Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 129. İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine**

vasiyet bırakmıştır bunun altında yatan sebep kendisinin de veliaht sorunlarıyla tahta çıkmasıdır, böyle sorunlar olmaması için tecrübesine dayanarak karar almıştır bu durum onun hatalardan ders çıkaran ileri görüşlü sorunları daha ortaya çıkmadan önleyici bir uslupla çözüme gayreti içinde olduğunu da gösterir.

Selçuklulara ait Aal-Lal şehrinin Gürcülerin eline geçmesiyle Sultan Alparslan bu bölgeye yönlendi, zorlu bir mücadele sırasında Sultan Alparslan namaza durmuş görevini yerlne getiriyordu ki bazı çığlıklar duydu ancak buna rağmen yine de namazını bırakmadı, namazını bitirdikten sonra ise atına binerek düşman üzerine doğru hareket etti, savaşa girdi ve şehre hakim olmak kendisine nasip oldu. Sultan Alparslan Ceyhun nehri civarında çadırını kurdurduktan sonra namaz kılmış, Allah'a dua etmiş ve niyazda bulunmuştur.⁵⁶⁶ İnsanlara hükümdar olan Sultan Alparslan Rabbine yalvarırken aciz bir kul olarak yalvarıyor, dualar ediyordu, kulluğunun bilincindeydi.⁵⁶⁷ Sultan Alparslan Diyarbakır'a geldiğinde surları görünce çok etkilenmiş ve ellerini surlara dokundurarak göğsüne sürmüş ve dualar etmiştir.⁵⁶⁸ Halifelikten kendi adına hutbe okutulduğuna dair mektup alan Sultan Alparslan, buna çok sevinmiş, memnun olmuş ve hemen secdeye kapanarak şükür ve dualarda bulunmuştur.⁵⁶⁹ Sultan Alparslan olumlu haberler aldığıında genelde secdeye kapanan şükreden, dualar eden bir sultandır.⁵⁷⁰ Ani fethi sonrası şehri Şeddadilerden Menuçih'r'e veren Sultan orada bir cami yapılmasını emretti.⁵⁷¹ İslam nüfuzu altına alınan şehirlerin ilk özelliği merkeze ibadethane inşasıdır, bu merkezin etrafında şehrin gelişmesi amaçlanmıştır.⁵⁷² Gürcülerle mücadelelerinde çadırına gidip Allah'a yalvarıp yardım dileyip namaz kılmıştır.⁵⁷³ Bu mücadelelerden başarıyla çıkan Sultan, Gürcü Meliklerine mektup yazarak kendilerini de dine davet etmiştir ve bir kısım Gürcü'nin İslam'a geçtiği bildirilmiştir kendisine.⁵⁷⁴ Sultan Alparslan bu duruma çok sevinmiştir. Sultan Alparslan Gürcü şehirlerinden olan

Araştırmalar, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014, s. 337. Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 122-123.

⁵⁶⁶ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁶⁷ Kesik, a.g.m., ss. 48.

⁵⁶⁸ Alican, **Malazgirt Kıyametin İlk Günü 1071**, s. 85.

⁵⁶⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 131.

⁵⁷⁰ Köymen, **Alparslan Ve Zamanı**, s. 12.

⁵⁷¹ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 142.

⁵⁷² Metin, **a.g.e.**, s. 34.

⁵⁷³ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 75.

⁵⁷⁴ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 76-77.

bir bölgeyi Nemrut'un inşa ettirdiği yeri tahrip ettirmiş yerine İslam'ı temsil edecek yeni bir şehir kurulmasını istemiştir.⁵⁷⁵

Nişabur'da cami önünde üstü başı perişan halde bekleyen insanları vezirine soran Alparslan onların ilim talebeleri olduğunu öğrenince çok üzülür ve onlar için özel bir mekan yapılmasını vezirinden ister bu anekdot ile Nizamiye medreselerinin öyküsü başlar ve ilk Nizamiye medresesi Bağdat'da 1067'de hizmete girer. Nizamiye medreselerinin açılmasıyla seyahat tarzındaki eğitim metodu bir nevi alternatif ve keyif oldu artık daha konforlu bir eğitim alınabiliyordu. Şüphesiz seyahat yoluyla ilim almak yorucu ve maddi-manevi külfeti olan bir yöntemdi.⁵⁷⁶ Nizamiye medreselerini açması ilme ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Nizamiye medresesi gibi önemli bir eğitim kurumunun varlığı ve çok değerli alimlerin buralarda ders vermesi, kurumun ilmi seviyesinin yüksekliği, Selçuklularda eğitimin ne derece değerli olduğunun göstergesidir. Sultan hiçbir zaman eğitimi ikinci plana atmamış, eğitime önem vermiş, alimlere saygı göstermiş onlara hakettikleri ortamı sağlamak için gayret göstermiştir, din adamlarını, ilim insanlarını himaye etmiş onlara maddi manevi destek olmuştur. Nizamiye medreseleri ilmi seviyeyi arttırdı. Nizamiye medreseleri ve alimler Türkleşme ve İslamlaşmayı hızlandırdı, toplumsal ahlak ve kültür seviyesinin yükselmesini sağladı.⁵⁷⁷ Özellikle önemli tartışmaların yapılacağı seviyelere gelmeleri, şiilikle ilmi olarak mücadele edebilmeleri çok mühimdir. Nizamiye medreselerinin kurulması Sultan'ın dini hassasiyetlerini gözler önüne sermektedir nitekim bu kurumların varlığı ile beraber Ravendi'nin de vurguladığı gibi sapkın inançlar ortadan kalkmaya başlamıştır.⁵⁷⁸ Nizamiye medreseleri İslam tarihinin ilk üniversiteleri olarak tahayyül edilebilir.⁵⁷⁹ Fatımilerin yıkıcı faaliyetleriyle mücadele etmek isteyen Selçuklular bu zemini en güçlü şekilde medreselerin açılmasıyla elde ettiler.⁵⁸⁰ Sultan Alparslan'ı ölümsüz yapan en önemli icraatları Nizamiye medreselerinin temelini atmak ve Anadolu'yu yurt haline getirmektir.⁵⁸¹

⁵⁷⁵ Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 142.

⁵⁷⁶ Usta, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, s. 77.

⁵⁷⁷ Metin, **a.g.e.**, s. 97.

⁵⁷⁸ Kara, **a.g.e.**, s. 176.

⁵⁷⁹ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 231-232.

⁵⁸⁰ Ocak, **a.g.m.**, s. 267.

⁵⁸¹ Köymen, **Alparslan Ve Zamanı**, s. 16.

Sultan Alparslan'ın hanefiliğe çok bağlıydı ve devlet teşkilatında sünnilik dışı mezheplere bakışı çok titizdi, devlet teşkilatında barınmalarına şiddetle karşı çıkardı ancak buna karşılık devletin menfaatleriyle ters düşmeyen, sosyal huzuru bozmayan, düzeni değiştirme gayreti içinde olmayan gayrisünni herhangi bir mezhep ya da fikre geniş bir müsamaha göstermiştir.⁵⁸² Süryani Mihael'in: "*Türkler, şerir ve Rafizi Rumların aksine, kimsenin dinine ve inancına karışmıyor, onlar hiçbir baskı ve zulüm düşünmüyorlar.*"⁵⁸³ İfadesi gerçekten de Türkleri anlatan bir ifadedir. Sultan Alparslan fakir insanlar gördüğünde üzülür, ağlar bolca sadaka dağıtırdı, tasavvufa önem vermiş, sufilere sevgi beslemiştir, kaynakların çoğu dini-ahlaki yaşamı hakkında hemfikirdir.⁵⁸⁴ Nizamülmülk, Sultan Alparslan'dan eserinde şöyle bahsetmiştir: "*Şehit Sultan kendi mezhebine sınımsız sarılmış biriydi. Defalarca şöyle demiştir: 'Yazık! Vezirim bir de Şafii mezhebinde olmasaydı ne kadar siyasetli, heybetli olurdu!' Kendi mezhebinde bu kadar samimi, bu kadar itikatlı olduğundan dolayı ondan hep çekinir, korkardım.*"⁵⁸⁵ Sultan Hanefiliği fikhi bir ekol olarak hakim kılmak istemiştir ancak Şafii mezhebi karşıtlığı yapmamıştır bu da ayrıca dikkate değer bir ilerigörürlük, bilginlik, olgunluktur.⁵⁸⁶

Merv bölgesinde el-Harrain fakirlerine Sultan'ın çok ağladığı anlatılır kayıtlarda.⁵⁸⁷ Sultan Alparslan sufi Hassan b. Said b. Hassan el-Mahzumi el-Menii'ye çok saygı gösterir ve teberrüken ona ziyarette bulunurdu.⁵⁸⁸ Sultan Alparslan Selçuklu alimlerinin ülkeyi terketmesinden, ülkedeki entelektüel havanın kaos ve karmaşaya dönmesinden çok rahatsızlık duyduğu için tahta geçtikten kısa bir süre sonra –olayların başlatıcısı- Amidülmülk'ün yerine Nizamülmülkü getirmiştir.⁵⁸⁹ Mihne olayları dolayısıyla ülkeyi terk eden ulemanın sayısı dört yüze yakındır, bu kişilerin Sultan Alparslan ve Nizamülmülk tarafından geri dönmeleri sağlanmıştır.⁵⁹⁰ Sultan Alparslan

⁵⁸² Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 480, 482.

⁵⁸³ Münir Atalar, "Selçukluların Gayr-i Türk Unsurlara Hoşgörüsü, Adaleti ", **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 444.

⁵⁸⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 193.

⁵⁸⁵ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 168-169.

⁵⁸⁶ Kara, **a.g.e.**, s. 248.

⁵⁸⁷ Kesik, **a.g.m.**, s. 44.

⁵⁸⁸ Özaydın, "Büyük Selçuklularda Ulema / Sufi-Devlet İlişkileri", **Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, Cilt 2, 2013, s. 338.

⁵⁸⁹ İsmail Pırlanta, "Büyük Selçukluların Horasan'da Dini ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Bazı Uygulamaları Ve Bunların Halka Yansımaları", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, s. 707.

⁵⁹⁰ Özaydın, "Büyük Selçuklularda Ulema / Sufi-Devlet İlişkileri", s. 342.

güçlü bir perspektif çizmişti kendisine onun önceliği İslam dünyasındaki karışıklığı önlemek birliği sağlamaktır.⁵⁹¹ Özellikle Malazgirt savaşındaki duruşundan bunu net bir şekilde anlıyoruz elinden geldiği kadar anlaşma zemininden hareket etmesi, savunma savaşı olarak görmesi bunlar fikrimizi netleştiren kısımlardır. O'nun kurduğu ideal daha büyük bir idealdi, büyük ideale giden yolda biraz yollar kesişmişti. Fatımiler, İslam dünyası açısından yalnızca o gün için değil gelecek açısından da önemli bir tehditti. Sultan Alparslan bunun bilincindeydi, yeni kurulan bir devlet olması açısından birçok önceliğine rağmen yine de Mısır seferini düşünmüş, planlamış hatta yola da çıkmıştır ancak Bizans'ın Anadolu üzerine harekete geçmesi bu planları sekteye uğratmıştır kısa süre sonra Sultan'ın vefatıyla da bu plan ileriye devredilmiş bir sorun halini almıştır. Sultan Alparslan'ın ilk hedefinin Bizans değil İslam dünyası olması çok önemli bir konudur önce Bizans üzerine değil İslam dünyasındaki ikiliğin ana merkezi olan Mısır'a doğru yönelmiştir.⁵⁹² Bu siyaset onun ne kadar büyük bir devlet adamı olduğunu göstermektedir.

Sultan Alparslan'ın hayatıyla ilgili bazı rüyalar gördüğünü biliyoruz ancak bunlardan belki de en dikkat çekenini ölmeden birkaç gün önce öleceğine dair gördüğü rüyadır. Vezir Nizamülmülk bunu şöyle anlatıyor: “*Biz Ceyhun ırmağını geçtiğimiz zaman sultan rüyasında sanki bir insanın böğrünü bıçakla yaraladığını görmüş, sabah olunca Sultan üzüntüyle yatağından kalktı ve ertesi gün de kendisinin yaralanma hadisesi gerçekleşti ve hayatını kaybetti.*”⁵⁹³ Bu anlatı çok dikkat çekici bir anekdotur. Sultan Alparslan, altıncı hissi çok kuvvetli ve maneviyatlı bir sultandır. Sultan Alparslan bir gece rüyasında Gence bölgesinin valisi Fadlun'un esir edilerek, kalesinin de fethedildiğini görür, uyandığında rüya tabircilerine rüyasını soran Sultan çok geçmeden rüyasının bir müjde olduğunu gerçekten de kalenin düştüğünü ve valinin esir edildiğini haber alır.⁵⁹⁴

Sultan Alparslan'ın kerametlerine dair birkaç kayıt bulunmaktadır bunlardan dikkat çekenlerden birisi de şu hadisedir Emir-i Arız zayıf ve çelimsiz bir gulamın askerliğini defterden düşürmek ister: ‘*Senden ne iş gelir ki?*’ diyerek orduya kayıt etmek

⁵⁹¹ Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 140-141.

⁵⁹² Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 169.

⁵⁹³ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 185. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 115.

⁵⁹⁴ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 30. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 85-86. Alican, **Doğu'nun Ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 151.

istememiştir bu olaya şahit olan Sultan Alparslan: “Neden öyle söylüyorsun, öyle söyleme, ola ki Sultan-ı Rum onun eline esir düşüp onun tarafından yakalansın.”⁵⁹⁵ şeklinde konuşarak gulamın orduya dahil edilmesini sağlamıştır, ne gariptir ki yıllar sonra Malazgirt zaferi Sultan’a imparatoru esir etmek de bu gulama nasip olacaktır, imparatorun savaş alanında gizlenmeye çalıştığı anlarda gulam onu tanımış ve yakalanması için çabalamıştır.⁵⁹⁶ Sultan Alparslan oğlu Melikşah’ın düğün merasimi için yolculuktaydı İsfahan’dan Nişabur’a doğru uzanan yolculuk sırasında Horasan çölünde yiyecek ve su sıkıntısı yaşandı bu durum Sultan’ın kulağına gelince Sultan Alparslan dua ve niyazda bulundu ve duasından bir süre sonra yağmurların yağdığı görüldü. Sultan’ın duası: “Ben daima affedici olan Allah’ın inayet ve merhametine güvenirim, yiyeceğe ve suya değil. Dünyada bulunan ve tükenen her şey onun inayetiyledir.”⁵⁹⁷

Sultan’ın mezar başında ihsanda bulunduğu, sadaka vb. dağıttığını biliyoruz. Bazı kaynaklara göre Cend’te bazı kaynaklara göre ise Merv’de denilse de kesin olan bilgi mezarlıkların çevresinde atalarının hatırası ve hayrı için sadakalar dağıttığı, iyilikler yapıp Sultanların ihsan sıfatını sergilediğidir.⁵⁹⁸ Her yıl Ramazan ayında fakirlere on beş bin altın dağıttığına dair bilgiler verilir.⁵⁹⁹

Sultan Alparslan, Gazneli hükümdarının ölümüyle dul kalan eşi aynı zamanda Karahanlıların da kızı olan Hanım ile evlenmiştir ayrıca Tuğrul Bey’in dul kalan eşi ile de evlenmişti, Abhaz Meliki Bagrat’ın eşiyle evlenmiş ancak bir süre sonra sebep aleni olmadan boşanmıştır, kızlarını da benzer şekilde Halifelik ve Karahanlılarla nikahlamıştır.⁶⁰⁰ Tüm bu evliliklerin siyasi olduğu çok açıktır, Sultan çevre devletlerle ilişkilerini güçlendirmek, nüfuz elde etmek için bu evlilikleri tercih etmiştir. Sultan Alparslan yolların güvenliğinin sağlanmasına önem vermiştir buradaki esas amaç ticareti kontrol altına almak daha güvenli hale getirilmesini sağlamak insanların daha emin bir şekilde hareket edeceği alanlar oluşturmaktır temelde. Sultan binaların yapımına önem verir, güzel ve yüksek yapılmasını isterdi çünkü: “Bu eserlerimiz

⁵⁹⁵ Reşidü’-d-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 81. Bundari, **a.g.e.**, s. 41. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 35-36.

⁵⁹⁶ Reşidü’-d-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 82. **a.g.e.**, s. 35. Bundari, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁹⁷ Mirhand, **a.g.e.**, s. 103. Alican, **Alparslan**, s. 103.

⁵⁹⁸ Merçil, **Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti**, ss. 326-327.

⁵⁹⁹ Usta, **Selçuklu Sultanları**, s. 33.

⁶⁰⁰ Ayan, “Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 173, 2008, s. 115-116.

himmetimizin yüksekliğine ve servetimizin çokluğuna delalet eder.” şeklinde düşünmektedir.⁶⁰¹

Sultan Alparslan, Mirdasoğulları Emir’i Mahmud’a: “*Niçin katıma gelmekten çekiniyorsun? Halbuki sen, katıma gelen bütün hükümdarlara yaptığım lütuf ve ihsanları çok iyi biliyorsun.*” sözleriyle kendisini kendi ifadesiyle anlatmıştır.⁶⁰² Bu anlatı bizim çizmeye çalıştığımız Sultan Alparslan portresi ile örtüşmektedir. Sultan Alparslan adil bir hükümdardır bu özelliğinden dolayı *El-Adil unvanı almıştır.*⁶⁰³ Sultan Alparslan, merhametli, hayırsever ve halkına karşı çok şefkatli, dindar, adil ve yiğit bir hükümdardır.⁶⁰⁴ Sultan Alparslan, bütün celadet ve haşmetine rağmen son derece duygulu bir insandır.⁶⁰⁵ Sultan Alparslan mert, cesur, yiğit, kudret ve azamet sahibi, adil, affedici ve müsamaha sahibi, çok dindardı, dini hükümlerin uygulanmasına dikkat ederdi hatta bu özelliklerinden dolayı halk arasında veli denilebilecek bir algısı vardı, keramet sahibi olarak düşünülürdü.⁶⁰⁶ Sarayında günde elli koyun kesilip dağıtıldığı bilgisi vardır. Yeni bir belde fethettiğinde özellikle İslam’a girmemiş yerlerde cami yaptırıyordu. Askeri faaliyetlerinden dolayı zaman bulamadığı imar işlerini ve ilim, fikir, sanat adamlarını toplayıp devlet himayesine alma işiyle sosyal faaliyetleri de veziri eliyle yürütmüştür. Her şeyden önemlisi de Sultan Alparslan gibi hristiyan dünyaya ciddi kayıplar verdiren bir Sultan’ın dönemiyle ilgili hristiyan kaynakların (Bizans, Ermeni, Süryani) O’nun adaletinden, insanlığından bahsediyor olmasıdır.⁶⁰⁷ “*Hristiyanlar en büyük mağlubiyeti Alparslan’dan gördükleri halde devrin Bizans, Ermeni ve Süryani kaynakları onun adaleti ve yüksek insani vasıflarını övmekte mütefiktirler.*”⁶⁰⁸ Bu durum ayrıca dikkate değerdir. Sultan Alparslan kaynaklarda ifade edildiğine göre meclislerde, hükümdarların tarihleri, ahlakları, terbiyeleri ile alakalı kitaplar okunmasını isterdi ve bunları dinlerdi.⁶⁰⁹ Lider kişiliği baskın, istişareye önem verir, merhameti çoktur bu da bağışlayıcı olmasını sağlamıştır öyle ki Bizans imparatorunu bağışlaması en zirve örnektir, hayatından. Başarılı bir devlet adamı ve

⁶⁰¹ Merçil, **Alparslan Ve Malazgirt**, s. 232.

⁶⁰² Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, s. 47.

⁶⁰³ Azimi, **a.g.e.**, s. 22. İbnü’l Adim, **a.g.e.**, s. 17, 20.

⁶⁰⁴ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 95.

⁶⁰⁵ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 337.

⁶⁰⁶ Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 91. Ravendi, **a.g.e.**, s. 120. Reşidü’d-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 79.

⁶⁰⁷ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 192.

⁶⁰⁸ Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 192.

⁶⁰⁹ Merçil, **Selçuklular Makaleler**, s. 139.

komutandır. İlme de alimlere de değer veren, medreseler kuran ufku açık, zeki bir sultandır. Sultan Alparslan enerjili, adaletli, merhametli, özellikle antlaşmalara sadık kalma noktasında hassasiyete sahiptir. Hakimiyet sahası geniş olduğundan kendisine ‘*Sultanu’l-alem*’ denildi.⁶¹⁰ Sultan iyi bir hatipti Malazgirt konuşması. Şafii Nizamülmülk’ü vezirlikte bırakması, hoşgörüsü ve liyakate dikkat etmesiyle açıklanabilir. Sultan Alparslan, bir liderde olması gereken yüksek meziyetlere sahipti.⁶¹¹ Sultan Alparslan yüksek şahsiyetiyle, ilim hayatına katkılarıyla, ülkede sağladığı güven ve huzur iklimiyle Selçuklu tarihinde sarsılmaz bir üne sahiptir.⁶¹² Sultan Alparslan Türklerin güzel bir örneğiydi; uzun boylu, uzun sakallı, kıvrık bıyıklıydı, başında uzun bir tacı olurdu.⁶¹³ Görünüşü heybetli, yiğit bir hükümdardı öyle ki kendisinin Selçuklu tarihindeki en kudretli sultanlardan biri olduğu ifade ediliyor ve huzurundaki insanların heybetinden korktukları söylenmektedir.⁶¹⁴

Sultan Alparslan’ı anarken söylenecek en önemli söz şuan üzerinde yaşadığımız toprakların yurt olmasını sağlayan Sultan’dır o ve beraberinde mücadele edenler her zaman saygıyla anılmaya layıktırlar, en önemli ve öne çıkan, günümüze değen etkileri böyledir. Sultan Alparslan’ı anlamaya çalışarak ortaya koyduğumuz Sultan portresi ile ilgili ifadelerimizi destekleyeklerine inandığımız bazı önemli söylemler vardır. Bunlar Sultan Alparslan’ın kişiliği ile ilgili ifadelerdir. Şimdi bu ifadeleri ortaya koyarak Sultan’ı bir de başkalarının gözüyle anlamaya çalışacağız. Onun hakkında bazı ifadeler aşağıdaki gibidir.

Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk tarafından Sultan Alparslan’a elçi gönderilmiştir bu elçinin Sultan Alparslan ile ilgili kaydı şu şekildedir: “*Sultan’ın görünüşü, yiğitliği, siyaseti, heybeti, fermanı, padişahlığı kusursuz. Askerinin sayısını Allah bilir. Ziyeti, teşhizatı, görkemi kıyas kabul etmez. Dergahın, bargahın, divanın düzeni iyi. Ülkelerinde sorun yok.*”⁶¹⁵ Ortaçağ’da dönemin elçilerinin gittikleri ülkeler ve hükümdarları hakkında geldikleri ülkede kullanılmak üzere kusur aradıklarını düşünürsek, yukarıdaki elçinin Sultan Alparslan ve onun dönemindeki Selçuklu devleti

⁶¹⁰ Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, s. 73.

⁶¹¹ Kesik, a.g.m., s. 50.

⁶¹² Özaydın, “Arapça Kaynaklara Göre Sultan Alparslan’ın Ölümü Ve Defnedildiği Yer”, **Tarih Dergisi**, Sayı 65, 2017, s. 19.

⁶¹³ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 194.

⁶¹⁴ Usta, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, s. 57.

⁶¹⁵ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 170. Köymen, **Alparslan Ve Zamanı**, s. 135.

hakkındaki ifadeleri Sultan Alparslan'ın ne kadar ölçülü bir devlet yönettiğinin bir nebze de olsa göstergesidir.

İbnü'l-Esir: “Sultan Alparslan’a meclislerde, hükümdarların tarihlerine, ahlak ve terbiyeleriyle şeriat ahkâmına dair kitaplar okunurdu. Alparslan’ın güzel ahlakı, yaşayışı, yemin ve anlaşmalarına sadık kaldığı hükümdarlar arasında duyulup meşhur olunca, başlangıçta ona karşı çıktıkları halde sonradan itaat ve kabul bildirdiler. Maverâünnehir’in en uzak noktalarından Suriye’nin en uçtaki yerlerine kadar uzanan ülkelerdeki bütün hükümdarlar onun huzuruna geldiler.”⁶¹⁶ Mükrimin Halil Yinanç’ın ifadesiyle: “Sultan Alparslan, Türk tarihinin gelmiş geçmiş en büyük şahsiyetidir.” ifadesiyle Sultan Alparslan’a dair en anlamlı güzellemeyi yapmıştır. Osman Turan: “Alparslan doğuştan bir fetihçidir ve hiçbir yöntem onun egemenlik bölgelerini genişletmesine engel olamamıştır.”⁶¹⁷ Mustafa Alican’ın ifadesiyle Sultan Alparslan: “Tarihin kilidini açmış, keskin kılıcıyla ‘Gordion’un Düğümü’nü kesmiştir.”⁶¹⁸ Ioannes Zonaras: “Sultan, imparatorun tutsak edildiğini öğrenince doğal olduğu gibi sevindi ama kibirlenecek kadar şişinmedi. Adı Alparslan idi. Adil olması ve alçakgönüllülüğü üzerine pek çok söz dillerde geziyordu.”⁶¹⁹ Psellos: “İmparator farkında değildi ama sultanın zaferlerinin çoğu onun liderlik vasıflarından kaynaklanıyordu. İmparator askeri bilgi açısından cahil olduğu için kuvvetlerini dağıtmıştı.”⁶²⁰

“Sultan Alparslan Selçuklu tarihinin en büyük sultanlarından biriydi. Dokuz yıllık hükümdarlığı içinde yüzyılları etkileyecek işler başarmıştı. Şüphesiz büyük bir lider ve askerdi, çok sayıda askeri başarılar kazanmıştı. En önemlisi Malazgirt savaşı ve zaferiydi. Bu zaferin sonucu Anadolu’nun Türk vatanı olmasıydı. Bu, dünya çapında bir olguydu. Alparslan’ın başarısı sadece askeri alanda değildi. O, aynı zamanda Bağdat Nizamiye Medreselerini de kurdurarak, bilim kurumları alanında olağanüstü bir gelişmenin de önderi olmuştu. Son derece adil olan hükümdar, bütün İslam toplulukları tarafından sevilen ve unutulmayan bir şahsiyet olmuştu.”⁶²¹

⁶¹⁶ Piyadeoğlu, “Sultan Alparslan’ın Liderlik Özellikleri”, Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal (ed.), **Türk Tarihinde Liderler** (157-212), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 149.

⁶¹⁷ Aleksis G. K. Savvidis, “Selçuklu Sultanı Alparslan ve Bizans”, **Tarih Dergisi**, Sayı 35, 1994, s. 309.

⁶¹⁸ Alican, **Doğu’nun Ve Batı’nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 225.

⁶¹⁹ Piyadeoğlu, “Sultan Alparslan’ın Liderlik Özellikleri”, Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal (ed.), **Türk Tarihinde Liderler** (157-212), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 151.

⁶²⁰ Merçil, **Alparslan ve Malazgirt**, s. 115.

⁶²¹ Turan, “Sultan Alparslan (1063-1072)”, s. 88.

“Alparslan ahlaki iyi ve yaratılışı sevimliydi. Gayet dindardı, adalet ve insafı vardı. Savaşlarında zafer kazanır ve düşmanlarını yenilgiye uğrattı. Din uğrunda savaşları çoktu. Beyler ve askerler için pişen yemek, ekme ve katıktan başka her gün elli koyun keser, yemek pişirtir ve fakirlere verirdi. Çok cömertti.”⁶²²

“Alparslan yüksek ahlaki, büyük enerjisi ve adaletiyle idarecilik etmiştir. Heybetli bir görünümü olan Sultan, dönemin kaynaklarında iyi bir okçu, cesur savaşçı, hayırsever bir insan ve adil bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir. Divanında yoksullara bir çok maddi yardım kaydedilmiştir. İbnü'l-Esir'in de vurguladığı gibi kısa iktidarına pek çok fetih ve Sultanu'l-alem (dünya hükümdarı) unvanını sığdırmış ve taşımıştır.”⁶²³

“Alparslan heybetli, siyaset bilir, uyanık, cengaver, düşman yıkan, cihangir ve ülkeler fatihi bir padişahı. Boylu poslu idi ve uzun sakalı vardı. Ok atarken sakalını düğümlerdi ve derler ki oku asla hedefinden şaşmazdı. Uzun bir külahı vardı. Divanın toplandığı gün (kabul günü) çok ihtişamlı ve görkemli olurdu. Sakalının ucundan külahının düğmesine kadar olan mesafenin iki gez olduğu söylenir. Huzuruna gelen her elçi ondan korkardı. Hükümdarlığı sakın geçmiştir.”⁶²⁴

“Alparslan muktedir, muradına erişmiş, şahlığın büyüklüğüyle bezenmiş bir hükümdardı. Onun yiğitliği yeryüzünde meşhur ve mezkur...onun iyilikleri bakidir.”⁶²⁵
“Sultan Alparslan'ın meclisi daima alimler ve fazıllarla doluydu. Onun huzurunda sık sık Haydar'ın gazaları ve İskender'in savaşlarından bahsedilirdi.”⁶²⁶

“Alparslan halka ihsan edici olup evinden ahaliye ihsan akardı, her gün mutfağında, asker ve ümera sofrası için tahsis edilenden başka, fakara için elli koyun pişerdi, eğer bina yapmak emrederse o binanın en ali ve en yüksek bina olmasını, en şerefli ve en ziyadar yerde olmasını emrederdi, bu eserlerimiz, himmetimizin yüksekliğine ve servetimizin çokluğuna delalet eder, derdi.”⁶²⁷

“Sultan Alparslan, halka adalet, merhamet ve cömertliği yaydı, zulüm ve haksızlıktan kaçındı. Halktan haraç ve öşürden başka bir nesne almaz, şeriata uygun

⁶²² Ahmed b. Mahmud, a.g.e., s. 118.

⁶²³ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 160-161.

⁶²⁴ Zahirü'd-Din Nişaburi, a.g.e., s. 88. Ravendi, a.g.e., s. 115. Reşidü'd-din Fazlullah, a.g.e., s. 78. Alican, **Doğu'nun ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 217.

⁶²⁵ Mirhand, a.g.e., s. 88.

⁶²⁶ Mirhand, a.g.e., s. 90.

⁶²⁷ Bundari, a.g.e., s. 47-48.

hükümden öteye geçmezdi. Her yıl Ramazan ayında dört bin altın sadaka verirdi. Bin altın Belh'te, bin altın Merv'de, bin altın Herat'da ve bin altın Nişabur'da ayrıca bin altın kendi huzurunda fakirlere bağışlardı. Daima iyilik ve cömertlik yoluna giderdi.”⁶²⁸

Sultan Alparslan İslam'ın fetva verdiği vergiler dışında vergi almaz, aldıklarını da iki taksitte halkın kolay ödeyeceği şekilde alırdı.⁶²⁹

“Sultan Alparslan amcasından devraldığı devleti, daha da genişletmiş ve kudretli bir boyuta getirmiştir. Dindarlığı, adaleti birçok memlekete yayılan özellikleri arasındaydı, sözünü tutmaya çok önem veren bir yapısı vardı. Devlet idare ederken dedikodulara, rekabetlere kapılmaz dikkatli davranırdı, daha önce bahsettiğimiz Nizamülmülk ile ilgili ihbara karşı: ‘Eğer doğruysa ahlakını düzelt eğer iftiraysa onları affet ve bu gibi şeylerle uğraşmamaları için onları mühim işlerle uğraştır.’ sözleri bunu yeterince açık göstermektedir. Merhametli, şefkatli Sultan özellikle Türklerin bidat bilmediklerine ve temiz dinli olduklarına dikkat çekerdi: ‘Kaç defa söyledim, biz bu ülkeleri silah kuvvetiyle aldık temiz müslümanlarız ve bidat bilmeyiz. Bu sebeple Allah halis Türkleri aziz kıldı.’ şeklinde idarecilerine, halkına önemli bir duruş tayin ederdi özellikle Batını tehlikesini çok uzun zaman önce tahmin edip tedbirler alması, etrafını tedbir almaya yönlendirmesi takdire şayandır. Sultan saltanatlarını ve hakimiyetlerini çoğu zaman İslamiyetin ve Sünniliğin zaferine bağlıyor, buna inanıyor ve bu düşüncüyü miras bırakıyordu.”⁶³⁰

“Sultan Alparslan cihad konusunda istekli bir sultandır disiplinli, sert karakterli, cesur, beraberinde merhametli ve şefkatli, siyaseti ahlaki açıdan değerlendirirdi anlaşmalara sadakatini böyle okuyabiliyoruz. Journallere karşı şüpheli yaklaşımı, kul hakkı açısından tasvip etmeyip uygulamaması önemlidir. Kibirden korkmuş hayatı boyunca öyle davranmak istememiştir ama ne yazık ki ömrünün sonuna kibirli bir tavrının sebep olduğunu düşünerek kendi kendisine vicdan azabı çektirerek hayatını kaybetmiştir.”⁶³¹

“Çocuk yaşta karşılaştığı haksızlığa karşı sessiz kalmamış zalimi cezalandırmıştır. Askerlerinin de kendisi gibi halktan kimsenin malına tenezzül etmeyip zarar

⁶²⁸ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 65.

⁶²⁹ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 97.

⁶³⁰ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 191-192. Alican, **Doğu'nun ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan**, s. 182.

⁶³¹ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 67-68.

vermemesini istemiştir, dönemi sakin ve huzurlu geçmiştir. Adil Sultan unvanını hakedecek şekilde yaşama gayreti göstermiştir. Devlet yönetiminde duygusallığa yer vermeden profesyonel kararlar aldığına şahit oluyoruz kaynaklardan, liyakate önem verirdi, hak konusunda dikkate değer bir hassasiyeti vardı, mazlumlara korur gözetirdi zulme rıza göstermedi. Dindar bir sultandı Malazgirt savaşına ona tavsiye edildiği üzere Cuma namazı vaktinde başlaması, dualar etmesi, hutbeler eşliğinde mücadele etmesi, islam dünyasının maneviyatını üzerinde hissetmekten gurur duyan, Allah'a ruhunu teslim etmiş ve olacak olanları sükunetle bekleyen ama elinden gelen gayreti de gösteren son ana kadar askerlerine siper olan en önde koşan, bembeyaz kefen temsili kıyafetlerle meydana atılan cesur, gözü pek Sultan Alparslan. Çok dua ederdi yolda gördüğü ilim talebelerine medrese inşa ettirir, gördüğü fakir halk için hem dua eder hem de elinden gelen desteği verirdi, sadakalar dağıtan ihsan sıfatı güçlü olan eli bol, sofrası yerde bir hükümdardı. Mütevazı bir karakterdi ömrü boyunca bu çizgide ilerledi ne yazık ki ömrünün sonunda kendi ifadesine göre kibre düştü ve bunun bedelini canıyla ödedi, bu belkide ömründe bir ilkti çünkü daha önce böyle bir kibre düşse onun düşüncesine göre daha önce cezalandırılırdı. Huzuruna herkesi kabul eder, derdi olanı dinlerdi.”⁶³² Nizamülmülk'ün düşmanları onu Sultan'a harcamaları dolayısıyla şikayet etmiş Sultan da neler olduğunu vezirine sorunca veziri: “İlim ve irfan orduları kurup kendisine dualar edildiğini ve bu duaların semanın yüksek katlarına ulaştığını, bunun da savaşa giden askerlerden daha da evla olduğu” şeklinde belirtmesi üzerine Sultan Alparslan çok sevinmiştir şüphesiz sevinmesi manevi desteğedir, o arkasına temiz dua almaktan çok mutlu olan, enerjisi yükselen, motive olan bir sultandır, bu sözlere çok memnun olduğunu söyleyebiliriz.”⁶³³

Şair Muizzi'nin Sultan Alparslan için yazdığı satırlar: “Amcadan sonra çıkınca tahta Şah Alparslan, düştü Kayzer taht için derman derman üstüne.”⁶³⁴ Nizami-i Aruzi: “Selçukoğullarının tamamı şiir severdi ancak onların içinde en çok Alparslan severdi. Onlarla devamlı muhavere ve muaşere ederdi. Şairlerin tamamı onun nedimiydi.”⁶³⁵ Selçukluların ilk saray şairi Lamii-i Gürgani-i Dehistani: “Ülkeye kimi zaman korkusu,

⁶³² Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 95-97.

⁶³³ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 108.

⁶³⁴ Nadir Ricaloğlu, “Şair Muizzi'nin Büyük Selçuklular Hakkında Yazdığı Şiir”, **Türk Kültürü**, Sayı 122, 1972, s. 71.

⁶³⁵ Kartal, “Fars Edebiyatında ‘Türk’ Kavramının Kullanımı”, **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Selçuklu Tarihi Kültür Ve Medeniyet Bildiriler I**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 59.

Mısır'a varan kimi zaman ordusu, Çin'e saldıran böylesine bir padişahlar padişahı ve sultan gerektir. Gazne sınırından ordusu Antakya'ya kadar ilgar etmeli; saltanat alayı Ogan'dan Meyyafarikin'e kadar varmalı. Ebu Şuca Burhan-ı emirü'l-mü'minin Alparslan'dan başka kainatta halkın sığınacağı hangi padişah vardır.”⁶³⁶

⁶³⁶ Kartal, **a.g.m.**, ss. 77.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN MELİKŞAH

3.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ

Sultan Alparslan, oğlu Melikşah'a ayrı bir önem vermiş, onu çok özel bir şekilde yetiştirmiştir.⁶³⁷ Ona 'Melik' ve 'Şah' unvanlarını vermesi de bunun göstergesidir çünkü dönemin önemli iki unvanıdır bunlar ve oğlunun bu isimleri taşıyacağına inanmıştır. Melikşah, 6 Ağustos 1055'te pazar günü dünyaya gelmiştir.⁶³⁸ Bahsettiğimiz gibi babası tarafından özel şekilde yetiştirilmiş, iyi bir eğitim aldırılmış olan Melikşah özellikle Nizamülmülk'ün eğitimi ve gözetimi altında kalmıştır. Onun için küçük yaşlardan itibaren taht için hazırlanıyordu diyebiliriz. İlk oğul olmamasına rağmen onun babası tarafından veliyaht ilan edilmesi tahta hazır olmasıyla, özel yetiştirilmesiyle alakalı olsa gerektir. Melikşah, babasının ani bir şekilde hayatını kaybetmesinden sonra çok genç bir bir yaş olan on sekizinde Büyük Selçuklu Sultanı olmuştur.⁶³⁹ Sultan Melikşah, divanı toplayarak sultan ilan edilmesinde katkısı olan Nizamülmülk'ü tekrar vezir tayin etmiştir. Nizamülmülk, Sultan'a: "*Konuş ey sultan!*" dediğinde, Melikşah: "*Sizlerin büyükleri, benim babam, ortancuları benim kardeşlerim, küçükleri de oğullarımdır. Ben ancak sizlerin haber ve bilgileriniz dahilinde olan şeyleri yapacağım.*"⁶⁴⁰ demiştir ve her birisine güzel vaatlerde bulunarak bahşişler dağıtmıştır.⁶⁴¹

Sultan Melikşah, Sultan Alparslan'ın ölümünü duyunca ülkeyi ele geçirmeye çalışan amcası Kavurd'dan önce Rey önlerine gelmiş burada hazineden bir miktarı askerlere dağıtarak onları kendi yanına çekmiş ve sonrasında bu üstünlüğü kullanarak amcasının üzerine giderek onu mağlup etmiştir.⁶⁴² Sultan Melikşah, amcası önüne getirilince ona: "*Ey amca böyle yorgun ve perişanlıktan ne hale gelmişsin. Bana karşı girdiğin bu hareket ve davranışlarından utanmıyor musun? Senin kardeşin olan babam Alparslan'ın ölümü dolayısıyla bir taziye düzenlemediğin gibi onun kabrine örtülmek*

⁶³⁷ Salim Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler Ve Melikşah'ın Büyük Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Gazi Türkiyat*, Sayı 1, 2007, s. 13.

⁶³⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019, s. 39.

⁶³⁹ Azimi, *a.g.e.*, s. 23. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 146. İbnü'l Cevzi, *a.g.e.*, s. 110. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 265. Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 186.

⁶⁴⁰ İbnü'l Cevzi, *a.g.e.*, s. 111. Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 186.

⁶⁴¹ Göksu, *Nizamülmülk*, s. 68.

⁶⁴² Göksu, *Sorularla Selçuklular Siyasi Tarih*, s. 89.

üzere bir örtü bile göndermedin. Halbuki yabancılar bile onun ölümü dolayısıyla yas tuttular. Sen bir kardeş olarak onun vasiyetini bir tarafa atarak şenlik yapıp eğlendin fakat ulu Tanrı senin bu kötü hakaret ve davranışının karşılığını sana işte böyle verdi.”⁶⁴³ diyerek babasının ardından vasiyete riayet etmeden kendisine muhalif olmasını eleştirmiştir.⁶⁴⁴ Bir başka kayda göre ise Sultan Melikşah amcasını karşısında görünce merhameti artmıştır ve vezir Nizamülmülk’ün amcasının öldürülmesi gerektiği telkinlerine: “...Nesebi zayi etmem, amca baba yerindedir.” diyerek isyanına rağmen amcasına merhametli davranacağını göstermiştir bunun üzerine Nizamülmülk: “...Eğer O muzaffer olsaydı, sana merhamet etmezdi.” demiştir ancak Sultan Melikşah: “Yeryüzünde sağ elini sol eli ile kesen ve babası yerindeki amcasını katleden bir kimse kadar hüsrana uğrayan var mıdır?”⁶⁴⁵ diyerek merhametinde ısrarcı olduğunu göstermiştir ancak Sultan Melikşah’ın bu merhameti karşılığında ordudan bazı askerlerin Kavurd’u kendi şahsi çıkarları için kullanabileceği ihtimali aşikar olunca Sultan Melikşah veziri Nizamülmülk’ü dinleyecek ve amcasının öldürülmesi emrini vermeye mecbur kalacaktır.⁶⁴⁶

3.2. SİYASİ YÖNÜ

Sultan Melikşah’ın ilk taht yılları özellikle iç karışıklıkların çözülmesi, sınırlarda güvenliğin sağlanması genel anlamda huzurun ve barışın ülkenin tamamında tesis edilmesiyle tamamlanacaktır.⁶⁴⁷ Kavurd isyanı sonrası Semerkand bölgesinde ve Gazneliler üzerine fetihlerde bulunmuş daha sonra başkenti Rey’den İsfahan’a taşımıştır. Kafkasya bölgesinde hakimiyetini sağlamlaştıracak faaliyetlerde bulunmuştur.⁶⁴⁸ Sultan Melikşah birkaç yıl içerisinde Maveraaünnehr’e yaptığı seferlerle hem Karahanlıları hem de Gaznelileri hakimiyeti altına almış, yeni otoriteye bağlılığı teyit etmiştir.⁶⁴⁹ Doğudaki meseleleri kısmen halletmesi üzerine de Suriye-Filistin hattında toprakların genişlemesi için mesai harcadı böylece Musul, Harran, Halep, Amid, Meyyafarikin gibi önemli merkezler artık Selçuklu topraklarına dahil

⁶⁴³ Sıbt İbnü’l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 189.

⁶⁴⁴ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 74.

⁶⁴⁵ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 40. İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 267.

⁶⁴⁶ Usta, **Selçuklu Sultanları**, s. 76.

⁶⁴⁷ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 59.

⁶⁴⁸ Göksu, **Sorularla Selçuklular Siyasi Tarih**, s. 89-93.

⁶⁴⁹ Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazi Çocukları**, s. 140.

oldu.⁶⁵⁰ Ayrıca bölgedeki Mervani hakimiyetine son verilerek Selçuklu hakimiyeti altına alınmıştır.⁶⁵¹

Sultan Melikşah, Antakya gibi önemli bir şehri fethederek batıdaki en geniş sınırlara ulaşmış ve fetih sonrası Akdeniz kıyılarına doğru ilerlemiştir, Akdeniz'e ulaştıktan sonra heybetli atını denizin sularına doğru sürmüş ve kılıcını üç defa denize daldırarak: “*İşte Allah, İran denizinden bu denize kadar olan yerleri benim elime vermiştir.*”⁶⁵² diyerek atından inip tüm inancıyla şükür namazını kılmış, yanındakilerden de babasının mezarına götürmek üzere kum almalarını istemiş ve bu sefer dönüşü toplanan kumları babası Alparslan'ın Merv'de bulunan türbesine serpererek şunları söylemiştir: “*Ey babam Alparslan, işte sana müjde! Henüz çocuk olarak bıraktığın oğlun dünyayı baştan başa fethetmiştir.*”⁶⁵³ Elbette tüm yaşamı değerli olan insan için şüphesiz en değerli anları da vardır, bir kırılma noktası bir dönüşüm öyküsü olan anlar. Melikşah için o an birçok anlarda gizliyse bile onlardan birinin de bu deniz kıyısındaki duyguları olduğunu düşünebiliriz çünkü kendisine ciddi bir güven duygusu oluşmuştur burada, başardıkları, elde ettikleri, ileride yapacaklarının bir ön çalışmasıydı belki de bunları düşündü, daha yapılacak çok işler olduğunu, her birini yapmak için kendinde kuvvet buldu secdesiyle, şükürüyle, babasını ziyaret edip ona söyledikleriyle.

Sultan Melikşah, Artuk Bey'i Ahsa ve Bahreyn seferiyle görevlendirmiştir, kendisi bu bölgede Şii Karmatilerle mücadele etmiş ve sonuç olarak bölgedeki hutbenin Abbâsî halifesi ile Sultan Melikşah'ın adına okunmasını sağlamıştır.⁶⁵⁴

Sultanların Abbâsî Halifeliğini ziyaret etmesi Tuğrul Bey'den itibaren bir ritüel halini almıştı.⁶⁵⁵ Sultan Melikşah, 1087'de Abbâsî Halifeliğine I.Bağdat seferini gerçekleştirdi, bu seferde halife tarafından ‘*Doğu ve Batı'nın Hükümdarı*’ unvanını aldı. Sultan'ın kızı Mahmelek Hatun ile halife el-Muktedi Billah da bu sefer sırasında

⁶⁵⁰ Erkan Göksu, **Sorularla Selçuklular Siyasi Tarih**, Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2021, s. 89-93.

⁶⁵¹ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 172-173. Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazî Çocukları**, s. 140. Ersan ve Alican, “Sultan Melikşah ve Diyarbakır”, ss. 360.

⁶⁵² Azimi, **a.g.e.**, s. 24-30. Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 94. Ravendi, **a.g.e.**, s. 126. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 90.

⁶⁵³ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 172. Azimi, **a.g.e.**, s. 30. Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 94. Ravendi, **a.g.e.**, s. 126. Merçil, **Selçuklular Makaleler**, s. 327.

⁶⁵⁴ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 171.

⁶⁵⁵ Muharrem Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021, s. 145.

evlendi böylece siyasi ilişkilerin kuvvetlendirilmesi amaçlandı.⁶⁵⁶ Bu evlilik dolayısıyla gelinin çeyizi Bağdat'a gönderilmiştir, bu çeyizin yaklaşık olarak yüz otuz deve yükü olduğu bilinmektedir.⁶⁵⁷ Çeyizin bu kadar çok olması Sultan'ın ekonomik gücünü yansıtmaya şöyle dursun, Halifelige devletlerinin ihtişamı hakkında da büyük ipuçları taşımaktadır. 1091 yılında ise Sultan Melikşah II.Bağdat seferine çıkacaktır ancak bu seferden dönemeyecektir.⁶⁵⁸

Sultan Melikşah, Semerkand Han'ı Şemsülmülk ile şöyle bir mesele yaşamıştır. Şemsülmülk Sultan'ı tehdit maksatlı bir topuz ve kılıç göndermiş üzerine de *'Biz bu kılıçla savaşmaz, oynarız.'*⁶⁵⁹ *Bu topuz da vurduğu zırhı paramparça eder, bununla savaşırız'* mesajını eklemiştir.⁶⁶⁰ Mesajı alan Sultan Melikşah heyecanla ata binerek meydana çıkıp topuzu seksen adım ileriye fırlatmış, kılıçla da tek hamlede bir deve boynunu ikiye bölmüştür, elçinin önüne de bir ok atarak *'Bize kamçı ve yay yeter de'* demiştir.⁶⁶¹ Sultan Melikşah'ın Han'a gönderdiği yayı han germekten bile aciz kalmıştır.⁶⁶²

Sultan Melikşah'ın ordusu Ceyhun'u geçince Nizamülmülk gemicilerin ücretini Antakya'dan tahsil edebileceklerini söylemiştir, Sultan Melikşah gemiye bindiği zaman da bu gemiciler: *"Biz yoksul insanlarız. Geçimimiz bu sudandır ve eğer bir genç buradan Antakya'ya gitse yaşlı olarak döner."* şeklinde ücretlerinin tahsiline itiraz ettiler.⁶⁶³ Bunun üzerine Sultan, Nizamülmülk'e dönerek: *"Ey baba, bu ne aymazlık! Bizim bu vilayette hiç kudretimiz yok mu ki bunların ücretinin havalesi Antakya'ya yapılmak zorunda."* dedi.⁶⁶⁴ Nizamülmülk ise tarihe geçmiş olan o meşhur sözlerini söyleyerek Sultan'a durumu açıkladı: *"Ey hünkarımız, onların Antakya'ya gitmelerine hacet yoktur, zira onların beratlarını bizim hizmetkarlarımız şimdi de nakit altın ile satın alır ama kulunuz bunu, ülkenin saygınlığı için buyurdu ki tüm cihan, memleketin*

⁶⁵⁶ Azimi, **a.g.e.**, s. 31. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 325,356. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 132. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 279. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 154. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 113.

⁶⁵⁷ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 145.

⁶⁵⁸ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 325,356.

⁶⁵⁹ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 89. Mirhand, **a.g.e.**, s. 117.

⁶⁶⁰ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 89. Mirhand, **a.g.e.**, s. 117.

⁶⁶¹ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 89. Mirhand, **a.g.e.**, s. 117.

⁶⁶² Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 89. Mirhand, **a.g.e.**, s. 117.

⁶⁶³ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 93. Ravendi, **a.g.e.**, s. 126. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 48. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 41. Mirhand, **a.g.e.**, s. 118. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 164.

⁶⁶⁴ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 93. Ravendi, **a.g.e.**, s. 126. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 48. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 41-42.

genişliği ve padişahın hükmünün nüfuzu nereden nereye kadardır bilsinler ve nakledenler tarihlerinde yazsınlar.”⁶⁶⁵ Bu mesele tarihe geçmiştir ve gerçekten de vezirin planladığı gibi Sultan Melikşah döneminde nereden nereye kadar hakim oldukları gözler önüne serilmiştir. Bu meselenin farklı bir versiyonu da İbnü'l-Esir'de anlatılmaktadır orada da Bizans elçisinin benzer şekilde yıllık haracı ödemek için Selçuklu ülkesine geldiği Nizamülmülk'ün de onu birkaç şehirde dolaştırarak hem ülkelerinin genişliğini görmesini sağlamış hem de Bizans'ın ödediği haracın bilinmesini yaygınlaştırmak, tarihe geçmesini sağlamak istemiştir.⁶⁶⁶ Bunu düşünen Nizamülmülk için kaynağın ifadesiyle: “*Onun bu davranışı, O'nun yıldızları aşacak kadar yüce bir gaye ve üstün bir gayret içinde olduğuna delalet eder.*” denilmiştir.⁶⁶⁷

Sultan Melikşah'ın Mısır bölgesine doğru sefer hazırlığı başlattığı ve şehirde yaşadığı şu hikayecik anlatılmaktadır. Sultan Melikşah çevresindekilere Firavun'un kasrını sorar, yeri öğrenince oraya doğru yönelir, atından iner ve iki rekat namaz kıldıktan sonra şöyle dua eder: “*Ey Hüdavend! Bir kuluna Mısır mülkünü verdin ancak o burada 'Ben sizin yüce Rabbinizim' iddiasında bulundu. Şark ve garp memalikini hediye ettiğin bu zayıf kulun ise aynı yere geldi ve yüzünü toprağa koyup fazl ve keremine layık olmak için 'Subhane rabbiye'l-ala' diyor ki bu kuluna rahmet edip bağışlayasın.*”⁶⁶⁸ Sultan Melikşah, bu anekdotta olduğu gibi Allah'tan korkan, af ve bağışlanma dileyen samimi Müslüman bir kuldur.

Sultan Melikşah hal ve hareketlerini beğenmediği yaklaşık yedi bin askeri ordudan ihraç etmek istemiştir ancak veziri Nizamülmülk: “*Bunlar arasında katip, tüccar, terzi ve askerlik dışında herhangi bir sanat ve mesleği olan yoktur. Eğer bunlar ordudan ihraç edilirse içlerinden birini seçip 'İşte Sultan budur.' demelerinden emin olamayız. Bu takdirde onlarla uğraşmak zorunda kalırız ve ödediğimiz ücretin kat kat fazlasını itaat altına almak için sarf etmeğe mecbur oluruz.*” demiştir ancak Sultan Melikşah kendisini dinlemeyip ileride kardeşi Tekiş'in isyanında bu ordudan ihraç ettiği askerlerle karşılaşınca meselenin bu kadar önemli olduğunu anlamıştır ve çok pişman

⁶⁶⁵ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 93. Ravendi, **a.g.e.**, s. 126. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 48. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 164.

⁶⁶⁶ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 338.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 338.

⁶⁶⁸ İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 82.

olmuştur.⁶⁶⁹ Maalesef Sultan Melikşah, vezirini dinlememenin bedelini isyanı bastırmak için biraz fazla mesai harcamak zorunda kalarak ödemiştir.

1082 yılında Sultan Melikşah'ın oğlu Davud İsfahan'da hayatını kaybetmiştir bu duruma Sultan'ın çok üzüldüğü, daha önce hiç görülmediği gibi çok fazla acı çektiği hatta birkaç defa canına kıymak istediği ancak buna engel olunduğu, oğlunun cesedinin yıkanmasına günlerce engel olduğu hatta cesedin kokmaya başladığı, bu ölüme çok zor dayandığı, yemeden içmeden kesildiği, giysilerini parçaladığı anlatılmaktadır.⁶⁷⁰ Bu acı Sultan'ı derinden etkilemiştir, evlat acısı günümüzde de şahit olduğumuz şekliyle büyük bir acıdır dolayısıyla sultanın çok zor zamanlar geçirdiğini, psikolojisinin çok etkilendiğini tahmin edebiliyoruz. Sultan Melikşah, taziyeden sonra muhtemelen de kendisini toparlamak adına en sevdiği şeylerden biri olan avlanmaya gitmiştir ancak en sevdiği meşguliyet bile ona bu ölümün acısını bir an olsun unutturamamıştır bunu da avda sultanın bir kağıda şunları yazmasından anlıyoruz: *“Ey oğlum Davud! Sen, benden kayıp olduğun halde sensiz ava çıktım, senden ayrılmamın getirdiği yalnızlık içindeyim. Felek seni benden aldığı, gecelerimi uykusuz bıraktığı, hayatımı berbat ettiği, ciğerimi parçalayıp üzüntü ve sıkıntıyı artırdığı için ağlıyorum. Hadi bana haber ver, benden ayrıldıktan sonraki durumun nasıldır? Sana ölümden başka bir şey geldi mi? Mezar kurtları, vücuduna ne yaptı? Sen de benim gibi misin? Benim kadar üzüntülü müsün? Seni ne kadar özliyorum, senin için ne kadar çok üzüliyorum, acı duyuyorum. Vah senin yokluğuna vah!”*⁶⁷¹ Bu sözlerden de Sultan'ın ne kadar üzüntü duyduğunu bir kez daha hissediyoruz. İbnü'l-Esir, Sultan Melikşah'ın Ahmed adında on bir yaşlarında bir oğlunu daha kaybettiğini ve onun için de taziye kurulduğunu anlatmaktadır.⁶⁷²

Sultan Melikşah bir gün avlanmak için atına binmeye hazırlanıyordu ki ağlayan bir köylüye rast geldi. Köylünün ağlama sebebi satacağı karpuzları, sultanın ordusundan askerler aldığı için olduğunu öğrendi.⁶⁷³ Sultan bu olaya kayıtsız kalmadı ve mutlaka çözeceğini söyleyerek köylüyü teskin etti.⁶⁷⁴ Sultan meseleyi çözmek için alenen anlatmadı ancak hacibine *‘Ben karpuz istemiştım, bana karpuz bul.’* diyerek köylünün

⁶⁶⁹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 297.

⁶⁷⁰ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 131. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 300. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 242. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 139-140.

⁶⁷¹ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 131-132. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 300. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 243. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 140.

⁶⁷² İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 336.

⁶⁷³ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 175.

⁶⁷⁴ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 166-167. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 50. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 365. Bundari, **a.g.e.**, s. 68.

karpuzlarını buldurttu. Karpuzların alınmasında hacibi suçlu görüp onu köylüye teslim etti, hacip de yaklaşık üç yüz altın karşılığında köylüden kendisini kurtardı.⁶⁷⁵ Bu meselede sultana şikayette bulunan bir köylünün sorununun köylünün razı olacağı şekilde çözülmesi vardır. Sultan halkın dertlerini dinlemiş onların lehine çözüm bulmuş ve onlara merhamet ederek yardımcı olmuştur. Sultan Melikşah'ın halkını dinlemesi, kendinin çözüm üretmesi, halkla arasına kimseyi koymaması dönemin şartlarına göre çok ileri bir hükümdar anlayışı olarak tarihe geçmiştir. Sultan Melikşah, İsfahan'dan Antakya'ya, oradan da Bağdat'a gitmiş ve geçtiği yerlerden hiçbirinde halktan zorla ya da haksız şekilde bir şey alındığıyla ilgili bir bilgi kayıtlara geçmemiştir.⁶⁷⁶

Sultan Melikşah İsfahan'dan yola çıkmış hareket halindedir yolculuk sırasında Musul'a doğru hareket eder, El-Cezire bölgesinde kendisinden güvence isteyen Araplara bir ok göndermiştir.⁶⁷⁷ Bu bölgede konaklarken bir bedevi Sultan'a gelip mızrağının Selçuklu askeri tarafından alındığını söyler, Sultan hemen emir vererek mızrağın bulunmasını sağlar ve bir asker huzura çıkartılınca Sultan bu askerin elinin kesilip bedeviye teslim edilmesini onun da bu kesik eli mızrağının ucuna takıp obasına götürerek Araplara güven vermek için obalarında dolaştırmasını ister.⁶⁷⁸

Sultan'ın hayvanlara karşı merhametini şöyle bir meseleden anlıyoruz. Bir gün Sultan beraberindekilerle yolda giderken karşıdan katır gibi hayvanlarla yüklerle dolu bir tüccar grubu geliyordu Sultan'ın yanındakiler karşısındaki bu gruba onların dağ yolunu kullanmalarını söyledi ancak Sultan Melikşah buna itiraz ederek: "*Hayır, ben dağ yolundan gidebilirim ancak o hayvanlar üzerlerindeki ağır yüklerle dağ yolundan gidemezler.*" demiştir.⁶⁷⁹

Bizans imparatorluğu Selçuklu Devleti'nin batı sınırlarında bulunuyordu, Selçukluların fetih politikasının da bu yönde olması ve Bizans'ın Anadolu'ya hakim olmasından dolayı Selçuklular ile Bizans temasta olmaya bir nevi mecburdu.⁶⁸⁰ Sultan Melikşah'ın Bizans imparatoru arasında bir mektuplaşmadan bahsedilmektedir. Sultan

⁶⁷⁵ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 166-167. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 50. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 365. Bundari, **a.g.e.**, s. 68. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 175.

⁶⁷⁶ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 170.

⁶⁷⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 272-273. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 148.

⁶⁷⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 272-273. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 148.

⁶⁷⁹ Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 248-249.

⁶⁸⁰ Türkan Dizer Karaosman, "Sultan Melikşah Dönemi Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dış Politikası", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, 2019), s. 52.

Melikşah elçi Siyavuş'u Bizans imparatoru Alexios'a göndererek imparator Alexios'a şunları söyledi: *"Evlilik yoluyla hısım olmak ve bu gerçekleşirse, Türkleri kıyı bölgesinden çekerek tüm hisarların geri verileceği ve tüm gücüyle etkili bir destek olacağını vaat etti."*⁶⁸¹ Ancak Sultan'ın gönderdiği elçi Siyavuş'u kendi tarafına çekmeyi ve onu hristiyan yapmayı başaran Bizans imparatoru aynı zamanda onu kendi çıkarları için de kullandı. Sultan Melikşah, elçi Siyavuş'un kendisine karşı ortaya koyduğu ihaneti gördükten sonra farklı bir elçiyle tekrar Bizans imparatoruna haber gönderdi.⁶⁸² Sultan Melikşah: *"İmparator, sana ilişkin şeyleri öğrendim: nasıl devletin yönetimine henüz geçmiş iken, kendini çeşitli tehlikelerle karşı karşıya bulduğunu; nasıl sen Latinleri yeni haklamış iken Peçeneklerin sana karşı saldırı hazırlığına giriştiklerini: Emir Ebu'l Kasım'ın vaktiyle Süleyman'ın seninle yaptığı antlaşmayı çiğneyerek, Anadolu'yu ta Domalis/Üsküdar'a kadar talan ettiğini bana anlattılar. Ebu'l-Kasım'ın o yörelerden kovulmasını ve Anadolu'nun Antakya ile birlikte, senin egemenliğine dönmesini istiyorsan, oğullarımın en büyüğü ile evlendirilmek üzere bana kızını gönder. Böylelikle artık engel tanımayacaksın ve yanında bağlaşıklık olarak ben bulununca, yalnız doğuda değil, ta İlyrikon/Arnavutluk'a kadar ve tüm batıda da, her şeyi başaracaksın; bizim sana göndereceğimiz ordular sayesinde artık hiç kimse sana karşı koyamayacak."*⁶⁸³ sözleriyle imparatora hitap etmiştir. İmparator Alexios, aralarında anlaşma olabileceği ve kızını verebileceğini ifade eden mektubunu üç farklı elçiyle İsfahan'a gönderdiyse de elçiler Sultan Melikşah'a ulaşmadan; Sultan Melikşah bu dünyaya gözlerini kapatmış olacaktı.⁶⁸⁴

Sultan Melikşah döneminin en önemli olaylarından birisi de Hasan Sabbâh'ın Alamut'u işgal ederek orada Nizâri-İsmâili bir devlet kurmasıdır.⁶⁸⁵ Hasan Sabbah, Nizari-İsmaililiğe meyletmiş, Fatımi devletiyle ilişki kurduktan ve fikirleri açısından belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra da yıkıcı düşünce ve faaliyetlerini İran coğrafyasında, Selçukluların aleyhine genişletmiştir.⁶⁸⁶ Dailer aracılığıyla propagandalarla fikirlerini daha geniş bir alana etkili bir biçimde yayma gayreti

⁶⁸¹ Anna Kommena, **Alexiad**, Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1996, s. 195.

⁶⁸² Sedat Koç, "Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu İlişkileri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2013), s. 129.

⁶⁸³ Anna Kommena, **a.g.e.**, s. 203.

⁶⁸⁴ Koç, "Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu İlişkileri", s. 134.

⁶⁸⁵ Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", **DİA**, Cilt 29, 2004, s. 56.

⁶⁸⁶ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 184-185.

içerisinde hareket etmişlerdir.⁶⁸⁷ Nizamülmülk meşhur eseri Siyasetname’de Batınilerin amaçları ile ilgili şunları söylemiştir: “*Müslümanlığı nasıl ortadan kaldırırsınız? Halkı nasıl yoldan çıkartır, doğru yoldan uzaklaştırırız? İşte bunların amaçları!*”⁶⁸⁸ Mustafa Alican da yine Batınilerin bir yöntemi olan suikast eylemleriyle ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “*Cinayet dinsel bir anlama sahiptir, hatta bir ayin değeri taşır. Haşhaşilerin ne zehir ne de ok kullanmayıp her zaman hançer kullanmaları anlamlıdır... İsmaililer, kendileri için ‘adanmış’ ve ‘gerçek katil’ anlamlarını taşıyan ‘fedai’ ya da ‘fedawi’ terimlerini kullandılar... İslam toplumuna yönelmiş olan Haşhaşi tehdidinin çok yönlü yapısı, tebasının fikirlerini İsmaili etkisinden korumak için tedbir alan Selçuklu yöneticileri tarafından iyi algılanmıştı. Bu durum, insanların, İsmaili hanedanının terörüne karşı daha başarılı bir şekilde korunmalarını sağladı.*”⁶⁸⁹ Sultan Melikşah, İslam dünyası için çok ciddi bir tehlike oluşturan Hasan Sabbah ve zihniyetiyle mücadeleyi bir devlet politikası haline getirmişti, bu politika gereği bir taraftan Nizamiye medreseleri aracılığıyla ilmi alanda; diğer bir taraftan da harekâtlarla askeri alanda mücadele etmiştir.⁶⁹⁰ Ancak özellikle medreseler aracılığıyla ilmi bir zeminde mücadelenin etkili olması için gayret gösterilmiştir. “*Çünkü kalem kılıçtan daha keskindir ve tesir itibariyle daha süreklidir.*”⁶⁹¹

Sultan’ın bu tavrının gerekçeleri arasında en öne çıkanı; Sünni İslam’ın zihinlerde herhangi bir karışıklığa mahâl vermeden yaşanabilirliğini sağlama yolunda; Hasan Sabbâh hareketinin zararlarını bertaraf etmek isteğidir. Batınilerin içeriden destekçiler bulması da mücadeleyi daha karmaşık bir hale getirmektedir örneğin Tacülmülk’ün batınilerle ilişkisi olduğu şüphesi güçlüdür.⁶⁹² Hasan Sabbâh’ın faaliyetlerini arttırması üzerine Sultan Melikşah tarafından kendisine bir mektup gönderilmiştir. Sultan Melikşah’ın, Hasan Sabbâh’a mektubu: “*Hasan Sabbâh bilsin ki bizim yüce kulağımıza böyle ulaşmıştır: Sen yeni bir din ve millet peyda etmişsin. Bazı cahil dağlı halkı başına toplamışsın. Onların tabiatına uygun sözler söyleyerek benim adamımı bıçaklamaya gönderiyorsun. Mülk ve millet kuvveti, din ve devlet nizamı onlarla muhkem olan İslam*

⁶⁸⁷ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 184-185.

⁶⁸⁸ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 341.

⁶⁸⁹ Bernard Lewis, “İsmaililer ve Haşhaşiler”, Mustafa Alican (çev.), Tarih Okulu Dergisi, Sayı 20, 2014, s. 480-481.

⁶⁹⁰ Özaydın, “Hasan Sabbâh”, **DİA**, Cilt 16, 1997, s. 348.

⁶⁹¹ Özaydın, Sultan Berkıyaruk Devrinde Batınilerle Yapılan Mücadeleler, s. 181.

⁶⁹² Göksu, **Sorularla Selçuklular Siyasi Tarih**, s. 97.

halifelerine sövüyorsun. Bu dalaletten vazgeçip Müslüman olmalısın. Yoksa senin üzerine gelmeyi bekleyen çokça asker tayin buyurduk. Karşılık vererek zinhar, zinhar, zinhar kendini bu bela kuyusuna atmayasın! Kendinin ve tâbilerinin canını kendin bağışlarsın. Kalenin muhkemliğiyle mağrur olmayasın! Hakikati toprakla yeksan ederim! Vallahu a'lemu bi's-sevab.”⁶⁹³ Sultan Melikşah'ın mektubuna Hasan Sabbâh'ın uzun bir cevabı olmuştur, o mektuptan bir kısım şu şekildedir: “...Cihangir Sultan'ın hayatı adalet bolluğunda ve raiyyetperverlikte uzun ola! Bundan sonra: Sultan'ın dergâhından Alamut kalesinde sakin olan ben kuluna hitap buyurmuşlardır... Sadr-ı kebir Ziyaeddin Hakan buraya gelip sultanın hükmünü getirince onu ululayarak sultanın hükmünü gözüme koydum. Sultan'ın bu aciz kulunu yad buyurmasından başım göğe erdi. Şimdi biraz itikadım ve ahvalimden söz edeyim. Sultan'ın dergâhının kullarının ahvalimi işitip o hususta düşünmesini umuyorum. Benimle düşmanlığı Sultan'ın malumu olan devlet erkânıyla ve özellikle Nizamülmülk'le meşveret buyurmasınlar...”⁶⁹⁴ Sultan Melikşah, 1091 yılında veziri Nizamülmülk ile birlikte Alamut kalesini kuşatmış ancak başarılı olamamışlardır daha sonra 1092 yılında tekrar hazırlıklara girilerek Batıniler için daha büyük bir ordu oluşturulmuş tekrar kale kuşatılmıştır ancak bu sefer de Sultan Melikşah'ın ani ölümü yüzünden Batınilerle devam eden mücadele yarım kalmıştır.⁶⁹⁵

Vezir Nizamülmülk Sultan Melikşah'a ordu içinde Kavurd'un ölümü sonrası bazı karışıklıklardan bahsedilince Sultan kendisine: “*Sen nasıl uygun görürsen öyle yap*” sözüyle cevap verdi buna karşılık vezir Nizamülmülk “*Ben sizin emriniz olmadan hiçbir şey yapamam*” diyerek sözü Sultan'a bıraktı, Sultan Melikşah ise: “*Bundan sonra, büyük küçük bütün devlet işlerini sana havale ettim. Bu hususta benden sana itiraz ve senden de bana red olmaz çünkü sen, benim babam durumundasın.*” sözleriyle vezir Nizamülmülke olan itimatını ve desteğinin boyutunu hükümdarlığının en başında ortaya koydu.⁶⁹⁶ Sultan Melikşah, veziri Nizamülmülk'ü özellikle Kavurd'un isyanını başarıyla bastırması dolayısıyla “*Babam'ın emiri*” anlamına gelen “*Atabek*” gibi özel kişilere layık görülen unvanla lakaplandırmıştır ayrıca bu unvan aynı zamanda bir

⁶⁹³ Mehmet Çalışkan, “Melikşah İle Hasan Sabbah'ın Mektuplaşması Meselesi”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2018, s. 56-57.

⁶⁹⁴ Çalışkan, **a.g.m.**, ss. 57.

⁶⁹⁵ Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 178-179. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 186.

⁶⁹⁶ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 113. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 268. Göksu, **Nizamülmülk**, s. 70.

makamdır da.⁶⁹⁷ Yukarıdaki askeri sorunların Kavurd'un ölümü sonrası orduda başgösteren hareketlilik olduğunu da ifade edebiliriz.

Sultan ile veziri arasında kaynaklara yansıyan birçok birbirine benzer ve farklı anekdot vardır ki bunların arasından ikilinin ilişkisini net bir biçimde tayin etmek çok da mümkün değildir genel olarak ilişkilerinden çok ilişkilerinin gerginleşme sebebi daha nettir; otorite mücadelesi.⁶⁹⁸

Sultan Melikşah veziri için '*Baba*' hitabını kullanıyordu fakat zamanla özellikle de Sultan Melikşah üzerinde çok nüfuzu olan Terken Hatun ile Nizamülmülk'ün arasının veliaht meselesinden dolayı açılması üzerine maalesef Terken Hatun veziri kendine düşman görmüş onun Sultan üzerindeki nüfuzunu kırma gayesiyle Nizamülmülkten haz etmeyen bir nevi onu kendisine rakip gören ve Batnilere yakınlığıyla bilinen Tâcülmülk ile ittifak kurma yoluna giderek Nizamülmülk hakkında en sonunda Sultan Melikşah'ı soğutacak derecede kara propagandalar da bulunmuştur.⁶⁹⁹ Terken Hatun henüz çok küçük yaşta olan oğlu Mahmud'un veliaht olması için Sultan'a baskı yapıyordu, Nizamülmülk ise Zübeyde Hatun'dan olma ve Sultan'ın en büyük çocuğu olan Berkyaruk'un saltanatına destek veriyordu.⁷⁰⁰ Nizamülmülk'e düşman insanlardan Humartekin ve Gevherayin Sultan Melikşah'ın ava çıktığı bir gün onu Basra mültezimi çok zengin yahudi iş adamı İbn Allan'ı öldürtmesi için teşvik etmiştir bu teşvikleri ve bazı iftiraları Sultan Melikşah tarafından kabul gördü ve İbn Allan öldürüldü.⁷⁰¹ Bu ölüme çok üzülen veziri Nizamülmülk oldu çünkü onunla çok anlaşılıyor ve birbirlerini seviyorlardı. Bu olay üzerine vezir ile sultanın arası açıldı hatta vezirin üç gün odasından çıkmadığı kaynaklara yansımıştır.⁷⁰² Bu olay sultan ile vezirinin arasını açmıştır. Nizamülmülk ile ilgili birçok eleştiri vardır ancak temel eleştiri noktası onun iltimas sağladığı ile alakalıdır özellikle yakınlarını üst derecelere getirerek maaş bağlaması kamuoyunda tepki oluşturmuştur.⁷⁰³ Nizamülmülk'ün oğlu Cemalülmülk Sultan Melikşah'ın maskotu Caferek'i babasının

⁶⁹⁷ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 166. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 74. Göksu, *Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazî Çocukları*, s. 136-139.

⁶⁹⁸ Göksu, *Büyük Selçuklular*, s. 91.

⁶⁹⁹ Bundari, *a.g.e.*, s. 130.

⁷⁰⁰ Ravendi, *a.g.e.*, s. 131.

⁷⁰¹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 295. Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 231. Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*, s. 128.

⁷⁰² İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 295. Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 232.

⁷⁰³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 15. Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 187.

taklidini yaptığı gerekçesiyle öldürmüştür, bunun üzerine Sultan Melikşah da Cemalülmülk'ün öldürülme emrini vermiştir.⁷⁰⁴ Sultan Melikşah otoritesi üzerinde dolaşan hiçbir karabulutunu kabul etmemiş, sessiz kalmamıştır. Nizamülmülk'e yapılan eleştirileri anlamak açısından bu meselede önemlidir, oğlu sınırını aşarak Sultan Melikşah'ın maskotunu öldürmesi normal bir olay değil ciddi bir meseledir. Nizamülmülk'ün hem oğulları hem damatları hem de torunları benzer bazı siyasi sınır ihlalleri yapmış bundan dolayı da Nizamülmülk'ün otoritesini sarsmışlardır. Bu kişiler zamanla hem zenginleşmiş hem de nüfuzları artmıştır, bazıları nüfuzuna yakışmayan hal ve hareketlere büründüğü için halk tarafından iyice Nizamülmülk'e yüklenilmiştir, bu tarz şikayetler ile Nizamülmülk'e yöneltilen kişisel ihtiraslara dayalı şikayetler ve eleştiriler birleşince Sultan Melikşah ile veziri Nizamülmülk'ün arası bir daha toparlanmamak üzere bozulacaktır.⁷⁰⁵ Öyle ki artık karşılıklı bir tehditleşmeye dönüşecek ve bir kargaşa ortamı oluşacaktır. Geline böyle bir ortamda son olarak da Nizamülmülk'ün torunu ile Sultan'ın aynı bölgeye atadığı görevli ters düşmüş Nizamülmülk'ün torunu Osman dedesinin nüfuzuna güvenerek rahat hareketlerde bulunmuştur bu durum Sultan Melikşah'ın kulağına da gidince artık ipler iyice gerilmiştir.⁷⁰⁶ Sultan Melikşah vezir Nizamülmülk'e şu sözleri içeren mektubunu gönderdi: *“Ey vezir! Saltanatta benim ortağım mısın ki vilayet ve iktaları kendi evladına veriyor, benimle meşveret etmeksizin istediğin mülk üzerinde tasarrufta bulunuyorsun? Niçin haddini aşıp edepsizlik yaparsın? Oğullarının her birisi bir ülkeye vali ve hakim oldu. Saltanat hürmetine ve devletin şerefine bozukluk getirmeğe başladılar. Şimdi haddini bil, dairenden tecavüz etme. Benim olduğum yerde bulunma ve dilemediğim yerde olma. Yoksa vezirlik alâmeti olan divitini önünden, sarığını da başından alıp seni azletme mi istersin?”*⁷⁰⁷ Bu sözlerin Nizâmülmülk'e çok ağır geldiği şüphesizdir ama bir de bu sözleri getiren elçinin Nizâmülmülk'e iftiralar atıp sultan ile ilişkisini bozmaya çalışan Tacülmülk olması Nizâmülmülk'ü derinden etkilemiştir. Nizamülmülk bu mektuba cevaben: *“...Benim divitim ve senin tâcın birbirine bağlıdır ve senin emânındadır (sana emanettir) ama ölüm fermanıma gelince, o da istediğin gibi*

⁷⁰⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 302-303.

⁷⁰⁵ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 15.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 360.

⁷⁰⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, **a.g.e.**, s. 93. Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 96. Ravendi, **a.g.e.**, s. 131. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 47-48. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 360. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 165.

olsun.”⁷⁰⁸ Kaynağın ifadesiyle bu sözler sanki fal gibiydi, bir nevi kadere tercümandı gerçekten de Nizamülmülk’ün ölümü ardından Sultan Melikşah’ın da ölümü yakın olmuştur hakikaten de sarıkla taç birbirine bağlı olmuştur önce Nizamülmülk; Batını bir çocuğun dilenci kılığında gelip kendisini bıçaklaması üzerine vefat etmiş, çok kısa bir zaman sonra ise Sultan Melikşah hayatlarını kaybetmiştir.⁷⁰⁹ Bu ardı ardına sarsıcı ölümle ilgili İbnü’l-Esir şu betimlemeyi yapmıştır: “Nizamülmülk’ün ölümünden otuz beş gün sonra da Sultan Melikşah öldü; böylece devlet çözüldü, kılıç düştü.”⁷¹⁰

Nizâmülmülk ölmeden önceki anlarda yanına gelen Sultan Melikşah’a hitaben: “Sultanım siz de bilirsiniz ki ömrümü baban Alparslan ile senin devletine harcadım, ihtiyarladım. Zaten ömür sermayem tükenmiş, ruhum yaşlı bedenimi terk etmek için yola düzülmüştü. Ecelimle ölmemi bekleyecek kadar hatırım yok muydu? Neden ecelimle ölmeme izin vermedin? Ya da vezirlikten azletseydin de bana bu akıbeti reva görmeseydin.” Sultan Melikşah kalbine ok gibi saplanan bu sözlere şöyle cevap verdi: “Sen benim devletimin bereketi, vezirim, hocam ve atabegimsin. Ben ki seni babam yerine koymuşum. Bunu sana nasıl reva görebilirim?” ancak Sultan’ın bu sözleri karşısında vezir Nizamülmülk gözlerini dünyaya kapatmış, ruhu öte alemin yolculuğuna çoktan çıkmıştı.⁷¹¹ Nizamülmülk ölmeden önce şu dizeleri yazmıştır ve sultan Melikşah’a göndermiştir: “Ey genç bahtlı padişah, kırk sene senin ikbalinle, vatan ufuklarının çehresinden zulmün tozunu ve kirini, pasını sildim. Senin iyi namı tuğranı ve saadet menşurunu, tevkiinle Allah’ın huzuruna götürdüm. Ömrüm doksan altı yaşındayken sona erdi. Nihavend sınırında aldığım yara sebebiyle bu fani dünyaya veda ettim. Eski hizmeti oğluma bıraktım. Onu, Allah’a ve padişaha teslim eyledim.”⁷¹² Nizamülmülk’ün ölümüyle ağıt yakan Mukatil b. Atiyye şu şiiri söylemiştir: “Vezir Nizamülmülk, Tanrı’nın şan ve şereften çıkarıp işlediği nadir bir inci idi. Zaman onun değerini bilmedi. Tanrı da onu sedefinin içine geri koydu.”⁷¹³ Nizamülmülk’ün ve Sultan Melikşah’ın aniden hayatlarını kaybetmeleri sonucu yoğun bir taht kavgası başlamıştır bu iç mesele İslam dünyasını derinden etkileyecektir çünkü bu kargaşa

⁷⁰⁸ Reşîdü’l-dîn Fazlullah, **a.g.e.**, s. 93. Zahirü’l-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 96. İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 360-361. Bundari, **a.g.e.**, s. 63. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 166.

⁷⁰⁹ Alican, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular İbnü’l-Verdi**, s. 45. Zahirü’l-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 96. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 48.

⁷¹⁰ İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 361.

⁷¹¹ Göksu, **a.g.e.**, s. 96-97.

⁷¹² Devletşah, **Şair Tezkireleri**, Necati Lugal (çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011, s. 102-103.

⁷¹³ İbnü’l Cevzi, **a.g.e.**, s. 165.

ortamından yararlanan Batınlık İslam beldelerin gün geçtikçe daha fazla saracaktır.⁷¹⁴ “Zuhal ile Merih yıldızları öğle vaktinde birleşmişlerdir. Bu burçta şimdiye kadar böyle bir şey vuku bulmamıştır. Tesadüfdir ki o yıl Sultan Melikşah ile Nizamülmülk ölmüşlerdir. Yıldızlarla uğraşanlar bu olayın Sultan’ın ve vezirinin ölümünün etkisiyle olduğunu düşünmektedir.”⁷¹⁵

Vezirin ölümü sonrası bazı kaynaklar Sultan’ın üzüldüğünden bahsederken bazı kaynaklar da aksine sevindiğini ifade ederler.⁷¹⁶ Nizamülmülk öldükten kısa bir süre yaklaşık dört beş hafta sonra Sultan Melikşah da vefat etmiştir, ardı ardına yaşanan bu iki ölüm Selçuklular için çok önemli bir kırılma noktası olacaktır çünkü her ne kadar son zamanlarda çekişmelerinden bahsedilse de Sultan ve veziri ülkenin idaresinde önemli bir birlikteliğe, güce sahipti, devlet yarasını tam da o güçlü yerinden aldığı için toparlanması çok zaman alacaktır.⁷¹⁷ Bu ardı ardına ölümle ilgili olarak Emir Mu’izzi çok anlamlı bir mersiye yazmıştır: “İhtiyar vezir bir ayda yüce cennete gitti, genç şah ertesini ay onun ardından gitti. Tanrı’nın kahrını Sultan’ın aczini aşikat eyledi ansızın; Yaradan’ın kahrını gör ve Sultan’ın aczine bak.”⁷¹⁸ Nizamülmülk vasiyetnamesinde ölümü sonrasında olacaklardan şöyle haberdar etmiştir: “Devletin ve bütün halkın hayrı için yapmış olduğum işler, benim ölümünden sonra ortaya çıkacaktır. Hükümetin sorumluluğu bir başkasına devredildiğinde, benim tahmin ve düşüncem odur ki, benden sonra hiç kimse devlet işlerini bir süre için de olsa doğru idare edemeyecektir. Takdir yüce ve izzetli olan Allah’ındır.”⁷¹⁹ İlerleyen bölümlerde merhum vezirin haklılık payı daha da netleşecektir.

3.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Sultan Melikşah, Kaşgar’dan Boğaziçine, Kafkasyalardan, Yemen ve Aden’e kadar topraklarını genişletmiş, dolayısıyla Çin’den Akdeniz’e kadar büyük bir imparatorluk oluşturarak başarılı fetihlerde ve mücadelelerde bulunmuş, yaşadığı sürece umudunu diri tutmuş, Müslümanların daha müreffeh ve huzurla yaşaması için

⁷¹⁴ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 14.

⁷¹⁵ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 159.

⁷¹⁶ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 16.

⁷¹⁷ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 17. Azimi, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁷¹⁸ Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 96-97. Ravendi, **a.g.e.**, s. 132. Reşidü’l-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 94. Mirhand, **a.g.e.**, s. 129. Devletşah, **a.g.e.**, s. 103.

⁷¹⁹ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 39.

çabalamış, dönemine göre çok başarılı bir sultandır, onun ölümü herhangi bir ölüm olmayacaktı.⁷²⁰

Sultan Melikşah, Abbâsî Halifesi el-Muktedi'ye özellikle kızı Mahmelik'le olan gergin ilişkilerinden dolayı kızgın ve öfkelidir. Abbâsî halifesine gönderdiği mektupla üç gün gün içerisinde Bağdat'ı terketmesi gerektiğini iletmiştir bu duruma Abbâsî Halifesi: "*Halk tabakasından herhangi birisi bile oturduğu evden çıkması için zorlanır, o da buradan çıkmak isterse o adam, nasıl aile ve yakınlarını hemen evden nakledebilir? Bu takdirde böyle bir kimseye bile on gün mehil verilir?*"⁷²¹ sözleriyle itiraz edince de kendisine bu sefer on gün mühlet verilmiştir ancak bu süre bitmeden Sultan Melikşah, şüpheli bir şekilde vefat etmiştir.⁷²² Sultan 6 Kasım 1092 tarihinde çıkmış olduğu avdan hasta bir şekilde dönmüş, 18-19 Kasım 1092 tarihinde de vefat etmiştir.⁷²³ Sultan'ın ölümüyle ilgili birkaç bilgi kaynaklarımıza yansımaktadır bunlardan biri av etinden zehirlenerek öldüğü diğeri av sırasında veya sonrasında sıtma geçirerek hastalandığı kendisinden kan alınmış, tedavi yapılmış olsa da başarılı olunamadığı ve öldüğü, bir diğeri rivayet kasten öldürüldüğü, zehirlendiği ya da suikast olduğu şeklindedir.⁷²⁴ Şunu da ifade etmeliyiz ki Sultan Melikşah'ın ölümü en çok da Abbâsî Halifeliğinin, Batınilerin ve Terken Hatun'un işine yarayacaktır böyle bir ortam Selçuklu devletine hakimken nedense eceliyle ölmüş olacağı ihtimali daha uzak durmakta insan ister istemez suikast ve zehirlenme üzerinde durup dolaşmaktadır.⁷²⁵ Sultan'ın vefatı üzerine Terken Hatun'un bu ölümü gizlemeye çalışmıştır dolayısıyla sultanın matemi olmamış, atların kuyrukları bağlanmamış hatta cenaze namazı bile kılınmadan cesedi saklanmış ve Bağdat'dan yola çıkmıştır, Terken Hatun'un amacı küçük yaştaki oğlu Mahmud'u tahta çıkarmaktır.⁷²⁶ İbnü'l Esir bu konuyla ilgili şu meşhur sözleri dile getirmiştir: "*Melikşah gibi, kimsenin cenaze namazını kılmadığı ve hiç kimsenin yüzünü gözüne vurarak ağlamadığı bir Sultan daha duyulmamıştır.*"⁷²⁷ Sultan Melikşah, İsfahan'daki kendi yaptırdığı medresenin görkemli türbesine

⁷²⁰ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 234. Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, s. 172.

⁷²¹ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 154.

⁷²² Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 189-190.

⁷²³ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 365.

⁷²⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 364. İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 173. Bundari, **a.g.e.**, s. 68. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 207. Aka, "Selçuklu Sultanlarının Ölümleri Ve Gömüldükleri Yerler", ss. 106.

⁷²⁵ Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 220.

⁷²⁶ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 364. Aka, **a.g.m.**, ss. 106.

⁷²⁷ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 365.

gömülmüştür.⁷²⁸ Bu türbeye ‘*Medrese-yi Celaliye, Medrese-yi Melikşahi*’ denilmektedir.⁷²⁹ Onun ölümüyle ilgili: “*Sen insanların kalplerinde büyük bir şahsiyet olduğundan geceleri sabahlara kadar mutemet bir takım bekçiler ve nöbetçilerle muhafaza ediliyorsun. Yerin içi ölümden sonra senin büyüklüğünü istiap etmekten aciz olduğundan sana fezada kabir hazırladılar; rüzgarlardan sana kefen yaptılar. Sen bir cemiyet için öyle bir saadettin ki o cemiyet sen dünyadan göçüp gittikten sonra türlü türlü uğursuzluklarla perişan oldular.*”⁷³⁰

Sultan Melikşah’ın güzel bir yüzü ve uzun boyu vardı, geniş omuzlu, güçlü, kuvvetli biraz toplu, yuvarlak sakallı ve beyaz tenli, al yanaklı olduğu kaynaklarda geçen bilgilerden öğrenilmektedir.⁷³¹ Bir gözünün biraz şaşı baktığı kaynaklarda anlatılmaktadır.⁷³² Sultan Melikşah, kudretli, şanslı, her şeyi önünde hazır olan bir zattır.⁷³³

Sultan Melikşah; ‘*Es-Sultan Mu’izzu’d-Dünya ve’d-Din Melikşah b. Muhammed b. Davud Kasım Emiru’l-Müminin, Ebu’l-Feth, el-Adil, Celalü’d-din*’ lakaplarını kullanmıştır.⁷³⁴ Sultan Melikşah babasının otoritesi altında disiplinle yetişmiş her anlamda çok başarılı bir sultandır, annesi de bir Karahanlı prensesidir.⁷³⁵ Sultan Melikşah, büyük ideallere sahip bir sultandır belki de en büyük misyonu tüm İslam alemini tek bir çatı altında toplamaktır ancak genç yaşta vefatı buna imkan vermeyecektir.⁷³⁶ Sultan Melikşah, Bizans imparatorunu cizye vergisine bağlamıştır ayrıca Mekke ve Medine gibi iki önemli şehirde hutbelerin Abbâsî Halifeliği ve kendi adına okunmasını sağlamıştır.⁷³⁷ Bu durum, Sultan Melikşah döneminin ne derece güçlü olduğu hakkında bilgi vermektedir. Sultan Melikşah sonrası yaşanacak fetret döneminde Haçlı ve Batını gibi dış saldırıları paranteze alarak ifade edecek olursak ciddi bir toplumsal kaos, kargaşa, içinden çıkılmaz bir kitle sorunu yaşanmadı bunda Sultan

⁷²⁸ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 235.

⁷²⁹ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 190.

⁷³⁰ Beyhaki, **a.g.e.**, s. 179.

⁷³¹ Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 98. Ravendi, **a.g.e.**, s. 122. İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 365. Reşidü’d-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 95.

⁷³² Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 98. Ravendi, **a.g.e.**, s. 122. Reşidü’d-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 95.

⁷³³ Ravendi, **a.g.e.**, s. 123. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 39.

⁷³⁴ Azimi, **a.g.e.**, s. 24. Salim Koca, “Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler Ve Melikşah’ın Büyük Selçuklu Tahtına Çıkışı”, **Gazi Türkiyat**, Sayı 1, 2007, s. 30.

⁷³⁵ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 144.

⁷³⁶ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 117.

⁷³⁷ Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, s. 159.

Melikşah'ın geride bıraktığı güçlü merkezi devlet olmanın ve Nizamülmülk ile Sultan'ın muhteşem, uyumlu birlikteliği vesilesiyle Selçuklu topraklarında birlik, beraberlik ve nizamın etkileri vardır.⁷³⁸ Sultan Melikşah hükümdarlığı boyunca genel olarak üç politika üzerinde durmuştur, Kafkasya, Suriye ve Filistin.⁷³⁹ Sultan Melikşah Türk Cihan Hakimiyet ülküsü doğrultusunda bu bölgelerde ilerlemek, fethetmek istiyor, alemin Müslümanların idaresi altında huzurla yaşamalarını hedefliyordu. Merkeziyetçi yönü çok sağlamdır, nizamülmülk ile tartışmalar da bu sebeptendir bu özelliğinden dolayı Sultan Melikşah, halifelere karşı diğer Sultanlar da olmadığı kadar baskıcı davranmış, daha kontrolcü olmuştur Sultan'ın halifelik ile saltanatı bir araya getirme hedefi olduğu birçok kaynakta vurgulanmaktadır.⁷⁴⁰ Nitekim hayatını kaybettiği zaman da tam olarak bu baskı meselesiyle ilgilenmektedir, belki de ölümünde bu baskıdan rahatsız olan halifenin etkisi olabilir ki bu şüpheyi dile getiren bazı kaynaklarımız vardır.⁷⁴¹ Onun ölümüyle taht kavgaları yaşanması tüm bu ifade etmeye çalıştığımız nizamı alt üst etmiştir.⁷⁴² Sultan'ın vefatıyla oluşan boşluk, taht kavgalarıyla daha da derinleşecek ve kapanmayacaktır.⁷⁴³

Sultan Melikşah fakir ve salih insanlara bol miktarda para bağışlıyor ve sadaka veriyor, hapisteki mahkumları serbest bırakıp, sevinmelerini sağlıyordu.⁷⁴⁴ Sultan Melikşah, 1086-87 yılında tüm pazar vergilerini ve hacca gidenlerin vergilerini kaldırmış, halkının ekonomik anlamda daha rahat olmasına vesile olmuştur.⁷⁴⁵ Sultan Melikşah, kendisine anlatılan hikayelere kendi hikayeleriyle cevaplar vermesi genelde bulunduğu cemiyette övülmüş ve bunun zekasından ileri geldiği düşünülmüştür.⁷⁴⁶ Sultan Melikşah, veziri Nizamülmülk'e elçileriyle gönderdiği sert mesajların takibini yapmak için özel olarak bir kişi seçmiştir -olanı biteni eksiksiz kendisine anlatması için- bu davranışı Sultan'ın ne derece tedbirli, dikkatli olmasıyla çok alakalıdır, gerçekten de kaynaklarımıza yansıdığı kadarıyla elçiler eksik bilgiler vermiş, o eksikleri Sultan

⁷³⁸ Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 227. Usta, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, s. 98-100.

⁷³⁹ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 71-72.

⁷⁴⁰ Usta, **Selçuklu Sultanları**, s. 39.

⁷⁴¹ Usta, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, s. 80.

⁷⁴² Usta, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, s. 98.

⁷⁴³ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 82.

⁷⁴⁴ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 125.

⁷⁴⁵ Azimi, **a.g.e.**, s. 30. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 327-335. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 247. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 91-92. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 213. Metin, **Selçuklu Çağında Yaşamak**, s. 126.

⁷⁴⁶ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 169-170. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 177-178.

Melikşah'ın görevlendirdiği muhbir tamamlamıştır böylece Sultan daha isabetli bir çözüm yolu üretmiştir.⁷⁴⁷ Sultan Melikşah, merhametli bir sultandır ancak aynı zamanda profesyonel bir devlet idarecisidir, merhameti devletin idaresini tehlikeye atmayacak ölçüde ve dengededir, buna örnek olarak amcası Kavurd ile kardeşi Tekiş'i -cezalandırılmaması hallerinde daha büyük tehlikelere yol açacakları için- cezalandırmasını gösterebiliriz.⁷⁴⁸ Sultan Melikşah'ın eleştiri konularından en öne çıkanı ise Mısır topraklarının ilhakını Türkmen ve Selçuklu beylerine bırakmış olmasıdır eğer bu seferlerde bizzat kendisi olsaydı Fatımilerin yıkılması Sultan'a nasip olmuş olabilirdi.⁷⁴⁹

Sultan Melikşah dini bütün, samimi bir müslümandı, hayatındaki dini motiflerin kaynaklara ne derece yansıdığını çok net bir biçimde görebiliyoruz, genel anlamda bir Sultan Melikşah anlatısının inşasında en temel çıkış noktalarından birisi de onun inancının ne kadar güçlü olduğu, iyiliğe ne kadar meyilli bir gönlü olduğuyla ilgisi olsa gerektir. Bu konuda birçok rivayet, anekdot vardır ancak bunlardan yalnızca birkaçını ifade etmekle yetineceğiz. Sultan Melikşah'ın yanına Humartekin'in iktâ bölgesinden iki şahıs gelerek ona Humartekin ile ilgili altınlarını aldığı ve şiddet gösterdiği şeklinde şikayette bulunmuş ve haklarını, adaleti etrafta yayılmış olan Sultan Melikşah'tan almaya geldiklerini söylemişlerdir.⁷⁵⁰ Sultan Melikşah bu meseleyi şu şekilde çözmüştür, adamların ikisinin de her bir koluna girmesini o şekilde kendisini Nizamülmülk'ün evine kadar götürmelerini istemiştir. Sultan'ın bu halde geldiğini gören Nizamülmülk: *“Ey yüce Sultan, neden böyle yapıyorsun?”* diye sorunca da Sultan Melikşah: *“Yarın benden Tanrı'nın huzurunda Müslümanların hakkı sorulduğunda halim nice olacak? Seni, benim adıma bu görevi yerine getirmen için atamıştım. Halkın başına bir zarar gelirse senin yüzünden gelir, muhatap sen olursun, bu nedenle işine iyi bak! Bu hal kıyamet gününün oluşu gibidir.”*⁷⁵¹ demiştir. Bu meselede Sultan Melikşah'ın kul hakkına ne derece dikkat ettiğini, Allah korkusunu, halkın zulüm görmesine tahammülü olmadığını bu işlerde de vezirinin üzerine düşeni yapması gerektiğini anlayabiliyoruz. Yine başka bir meselede ise; eşraftan zengin bir adamın

⁷⁴⁷ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 164. Delibalta, *a.g.e.*, s. 110.

⁷⁴⁸ Usta, *Selçuklu Sultanları*, s. 41-42.

⁷⁴⁹ Gülay Öğün Bezer, “Terken Hatun Ve Tarihi Şahsiyeti”, ss. 169.

⁷⁵⁰ Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 179.

⁷⁵¹ İbnü'l Cevzi, *a.g.e.*, s. 170-171. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 366. Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 179-180.

ölmesiyle yüklü miktarda mal sahipsiz kalmıştır bu durum Nizamülmülk'e haber edilmiş paranın ve malın Beytü'l-Mal'e aktarılması için harekete geçmesi söylenmiştir.⁷⁵² Nizamülmülk hazinenin daha da artması telaşıyla bu durumu Sultan Melikşah'a birkaç kez iletmişse de bir cevap alamamış en son Sultan, cevap için yarını bekle demiştir.⁷⁵³ Ertesi gün avdan dönerken sultan ve tüm hizmetlileri acıkmış, çevreden yemek ayarlamış ve sultan tüm bu yemeğin ücretini dört buçuk altın gibi cüzi bir miktara ödemiştir bunun üzerine de şöyle konuşarak Nizamülmülk'ün beklediği cevabı, beklemediği şekilde vermiştir.⁷⁵⁴ Sultan Melikşah: *“Ben gibi bir zayıf, sen Nizamülmülk gibi bir vezir ve bu kadar asker dört buçuk altınla doyduk. Öyleyse yetimlerin malına tamah etmek insafsızlık olur. Her kim mal kazanıp biriktirmiş haram veya helal toplamış ise bunun sebebi ondan sonra evlad ve yakınlarına ulaşması içindir; biz onu zulümlerle, zorbalıkla alalım diye değil. Bu işten vazgeç ve artık konuşma!”*⁷⁵⁵ Sultan Melikşah kanaatkar tavrını hissettiğimiz bu meselede bir diğer hassasiyet noktasının da tıpkı İslam'ın öğütlediği gibi yetim malına yaklaşmamak olduğunu anlıyoruz.

Tacülmülk, Nizamülmülk'ü Sultan'ın nazarında değersiz kılmak için çoğu fırsatı değerlendiriyordu bunlardan birisi olarak bir gün Sultan Melikşah'a vezirinin fakih ve sufilere dağıttığı para ile İstanbul'u fethedecek ordu kurulabilirdi demiştir bu sözler üzerine Sultan Melikşah meseleyi anlamak adına veziri huzuruna çağırarak işin aslını sormuştur. Bunun üzerine Nizamülmülk: *“Ey Sultan, ben ihtiyar bir adamım eğer beni mezada versen bana kimse on dinardan fazla kıymet vermez. Sen gençsin, seni de mezada verseler sen de yüz dinardan fazla etmezsin. Tanrı sana ve bana kullarından hiç kimseye nasip olmayan lütuf ve ihsanda bulunmuştur. Buna mukabil sen o Tanrı'nın dinini ihyaya çalışan onun aziz kitabını hamil bulunanlara yılda üç yüz bin dinar sarf etsek çok mudur? Sen her yıl askerlere bunun iki mislini sarf ediyorsun halbuki bunların en kuvvetlisi ve en nişancısının attığı ok bir milden ileri gitmez. Bunlar ellerinde bulunan kılıçlarıyla yalnız kendi yakınında bulunan kimseleri öldürebilirler ben ise sarfettiğim bu parayla öyle bir ordu teçhiz ediyorum ki onların duaları ok gibi ta arşa kadar gider ve tanrıya vasil olmak için ona hiçbir şey mani olamaz. Allah'ın dinini*

⁷⁵² İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 82-83.

⁷⁵³ İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 82-83.

⁷⁵⁴ İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 82-83.

⁷⁵⁵ İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 83.

yüklenen bilginler, fakihler ve Kur'an'ı okuyan hafızlara yılda üç yüz bin dinar vermek çok mudur?"⁷⁵⁶ Bu sözler üzerine Sultan Melikşah: "Sen bu ordunun sayısını elinden geldiği kadar çoğalt, sana istediğin kadar mal hazırdır, dünyanın serveti senindir."⁷⁵⁷ diyerek Nizamülmülk'ün ne kadar doğru bir iş yaptığını belirtmiş ve onu desteklemiştir. Sultan Melikşah kalem ehline verdiği desteği ve önemi bir kez daha net bir şekilde göstermiştir. Gerçekten de böyledir, bugün Melikşah'ı anlatanlar, yazarlar da kalem ehli bilim insanlarıdır. Bu misal farklı şekilde de kaynaklara yansımıştır.⁷⁵⁸ Sultan Melikşah, kardeşi Tekiş ile savaşmak üzere çıktığı yolculukta Tus şehrindeki Musa er-Rıza'nın türbesini Nizamülmülk ile ziyaret etmiş oradan çıkınca da vezirine: "Ey Hasan, sen ne için dua ettin?" diye sorunca veziri: "Tanrı seni kardeşine karşı başarılı kılsın diye duada bulundum" diye cevap vermiştir, bunun üzerine Sultan Melikşah: "Ben Tanrı'dan bunu istemedim; ancak Tanrı'm; eğer kardeşim Müslümanlar için benden daha iyi hizmette bulunuyorsa onu, bana başarılı kıl, yok eğer ben ondan daha iyi hizmet ediyorsam o takdirde beni, ona karşı başarılı kıl şeklinde dua ettim."⁷⁵⁹ cevabını vererek Müslümanların rahatını şahsi arzularından üsttün tutmuş olduğunu - faaliyetleri dışında bir kez de- sözleriyle bize göstermiştir; Sultan'ın gözünde Müslümanların refahı, dünyada ulaşılabilecek en büyük makamlardan olan saltanattan çok daha önemlidir ki hükümdar olmak lider olmak da bu ölçüyü gerektirirdi. Sultan Melikşah bu ölçüye harfiyen uyduğunu bu sözleriyle bizlere göstermektedir. İbnül Cevzi'nin anlatımıyla: "Sultan Melikşah bir gün yürümekte olan bir kadına rastladı ve ona: 'Böyle nereye gidiyorsun?' diye sorunca kadın da 'Hacca' diye cevap verdi. Bunun üzerine sultan ona: 'Nasıl olur da buna gücün, kuvvetin yeter?' diye sorunca kadın, 'Böyle yaya olarak Bağdad'a gideceğim, orada sevap kazanmak için beni hacca taşıyacak olan birisine yamanacağım.' dedi. Bunun üzerine Sultan, çantasında bulunan altınları çıkarıp kadının üzerindeki şala attı ve 'Bunlarla kendine bir binek hayvan satın al, geri kalanını da diğer masraflarına harca' dedi."⁷⁶⁰ Bu ve buna benzer birçok anekdot anlatılmaktadır ne var ki anlatılanlar kadar anlatılamamış olanların da olduğuna

⁷⁵⁶ Hüseyinî, a.g.e., s. 46. Ahmed b. Mahmud, a.g.e., s. 143. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 214.

⁷⁵⁷ Hüseyinî, a.g.e., s. 46. Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, s. 163.

⁷⁵⁸ İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 307.

⁷⁵⁹ İbnü'l Cevzi, a.g.e., s. 168. Hüseyinî, a.g.e., s. 51. İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 365. Ahmed b. Mahmud, a.g.e., s. 174-175.

⁷⁶⁰ İbnü'l Cevzi, a.g.e., s. 167-168. Ahmed b. Mahmud, a.g.e., s. 176.

inanarak Sultan Melikşah'ın hayırsever, etrafına faydalı, fakirlere sadaka dağıtan bir hükümdar olduğunu hem kaynaklardan biliyoruz hem de yazılanlardan fazlası olduğunu tahmin edebiliyoruz. Genel olarak Büyük Selçuklu Sultanları hayır ve hasenat yapmaya çok önem vermiştir, Melikşah gibi devletin en parlak dönemini yaşayan ve yaşatan bir sultan ekonomik kaynağını Müslümanların rahatı için kullanmaktan imtina etmemiştir.

Sultan Melikşah'ın şiir yazmada çok yetenekli olduğu bazı zamanlarda çok güzel şiirler söylediği ve bu şiirlerin ciddi manada edebi bir zevk ve edebi bir usluba sahip olduğu kayıtlara geçmiştir.⁷⁶¹ Sultan, askeri alandaki başarılarının arasına naif ve şairane kişiliğini eklemeyi başarmıştır. Sultan Melikşah; edebiyatı seven, şiirler yazan, şair ve alimleri koruyan kollayan onları destekleyen, kurduğu medrese ve rasathanelerle ilme, bilime önem veren, çalışmalarını destekleyen bir sultan portresi çizmektedir.⁷⁶² Sultan Melikşah veziri Nizamülmülk ile beraber bilime, ilme çok büyük destek vermiştir, buna örnek olarak ülkedeki astronomi bilgilerini bir araya getirerek yeni bir takvim oluşturulmasını sağlamış olmalarıdır.⁷⁶³ Bu takvim Celali ve Takvim-i Melikşah olarak anılmıştır.⁷⁶⁴ Takvimin hazırlanması için oluşturulan ekibin başında Ömer Hayyam ve el-İsfizari bulunmaktadır.⁷⁶⁵ Sultan'ın döneminde İsfahan'da ve Bağdat'ta rasathane kurulmuş ve gökyüzüyle ilgili çalışmalar devam etmiştir. Sultan Melikşah, ilim insanlarına destek veriyor onların sayısının artması için gerekli altyapıyı sağlıyordu. Onun döneminde birçok önemli ilim insanı yetişmiş ve ileride de birçok bilginin yetişmesine zemin hazırlanmıştır, bu alimlerden bazıları; Abdülkerim Kuşeyri, Ebu İshak Şirazi, İmamü'l-Harameyn Cüveynî, İmam Gazzali, Ömer Hayyam ve daha bir çok kıymetli isimdir.⁷⁶⁶ Yalnızca Abdülkerim Kuşeyri ile ilgili: "*Taşa hitap etse eritir, meclise şeytan getirip bağlasan, ona bile tövbe ettirip gönderir.*" denilmesi bile

⁷⁶¹ Kartal, "Fars Edebiyatında 'Türk' Kavramı", ss. 60. Göksu, "Sultan Melikşah Ve Liderlik Özellikleri", Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal (ed.), **Türk Tarihinde Liderler** (157-212), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 223. Osman G. Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", **17.Türk Tarih Kongresi**, Ankara: TTK Yayınları, 2018, s. 39.

⁷⁶² Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 191.

⁷⁶³ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 281. İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 84. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 235. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 332. Alican, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular İbnü'l-Verdi**, s. 38.

⁷⁶⁴ İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 84. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 192.

⁷⁶⁵ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 281.

⁷⁶⁶ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 149.

dönemin ilmi seviyesini alimlerin potansiyelini göstermesi bakımından oldukça yeterlidir.⁷⁶⁷

Sultan Melikşah avı çok severdi, oku ile yetmiş ceylanı vurduğu anlatılır kaynaklarda ancak bundan daha da dikkat çeken bir av usulü vardı şöyle ki; Sultan her avladığı av için fakirlere sadaka dağıtırdı.⁷⁶⁸ Bu konuda çok hassas ve merhametliydi.⁷⁶⁹ Irak'tan Horasan'a kadar avlandığı her yerde ceylanlardan ve yaban eşşegi toynağından minareler yaptırmıştır.⁷⁷⁰ Sultan keyfi hayvan avlamasından dolayı vicdanen huzursuz olmuş ve günah işlemekten imtina ettiği için sadaka dağıtmış sonrasında da bunu huy haline getirmiştir bu davranışı kaynakların ifadesiyle nefsinin muhasebe etmesi ve Allah'tan korkmasıyla alakalıdır.⁷⁷¹ Sultan Melikşah'ın avcılığı çok meşhurdur ve kaynaklara çok yansımıştır bununla ilgili yine kendisi ve beraberindekilerin binlerce hayvan avladığı ve öyle ki hayvanların ayaklarından, boynuzlarından Mekke yolunda Rahbe yakınlarında büyük bir minare yaptırmış ve buraya da “*Minaretü'l-kurun*” denilmiştir, burada yaklaşık dört bin hayvan boynuzu olduğu kayıtlara geçmiştir.⁷⁷² Kaynaklarda bir seferde çok yüksek miktarda geyik avladığından bahsedilir bu sayı dört bin ile on bin arasındadır.⁷⁷³ Sultan Melikşah'ın avcılığına bir de şu ifadelerin çizdiği çerçeveden bakacak olursak, avcılığın isminden de derin anlamlara karşılık geldiğini idrak edebiliriz. “*İyi bir avcı beraberinde iyi bir binici iyi bir iz sürücü iyi bir asker demektir, dikkat kabiliyeti yüksek, çevik, ok ve yay atmada yetenekli olmayı gerektirmekteydi. Ortaçağda avcılık, Türk-İslam devlet adamlarının spor anlayışıyla yürüttüğü, itibarı son derece yüksek, eğlenceli bir etkinliğe dönüştü. Ortaçağ için prestijli bir aktiviteydi.*”⁷⁷⁴ Sultan Melikşah, savaş aletlerini çok iyi kullanmaktadır, tıpkı babası gibi attığı oku hedefini şaşırmayan, maharetli bir sultandı, mızrak kullanır,

⁷⁶⁷ Göksu, **Nizamülmülk**, s. 18.

⁷⁶⁸ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 220. Alican, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular İbnü'l-Verdi**, s. 45.

⁷⁶⁹ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 150.

⁷⁷⁰ Zahirü'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 95. Ravendi, **a.g.e.**, s. 128-129. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 50. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 366. Bundari, **a.g.e.**, s. 68-69. Sibt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 276-277. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 92. Mirhand, **a.g.e.**, s. 118.

⁷⁷¹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 366. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 220.

⁷⁷² İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 142. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, s. 366. Sibt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 276-277. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 92.

⁷⁷³ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 153-171.

⁷⁷⁴ Tülay Yürekli, “Büyük Selçuklularda Ve Memlûklerde Av”, Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalıya Armağan, Ankara, 2017, Gece Kitaplığı yayınları, s. 723-725.

ata çok iyi binerdi ve ve çok başarılıydı.⁷⁷⁵ Tıpkı avcılık gibi binicilikte ve çevgan oynamakta da yine aynı şekilde başarılı olduğu biliniyordu.⁷⁷⁶

Sultan Melikşah, değerli mezhep büyüğü İmam Azam Ebu Hanife'nin kabrini ve o bölgedeki diğer büyüklerin mezarlarını ayrıca Kufe'de Musa b. Cafer'in, Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in kabrini ve tasavvufun önemli isimlerinden Maruf el-Kerhi'yi ziyaret etmiş, mezarların çevresindeki surların onarılıp bölgenin düzenlenmesini sağlamıştır.⁷⁷⁷ Sultan Melikşah ile ilgili tarikat ehli olduğu gibi bazı rivayetlerde vardır onun Gazzali'nin kardeşi Ahmed el-Gazzali'ye mürid olduğu hatta bir seferinde Sultan Melikşah oğlu Sencer'in bir yanağından mürşidinin öptüğünü duymuş ve şunları söylemiştir: *"Yeryüzünün yarısına sahip oldun, eğer seni diğer yanağından da öpmüş olsaydı dünyanın tamamına sahip olacaktın."*⁷⁷⁸ Sultan Melikşah, Nişaburlu alim Ali b. Hasan al-Sandali ile görüştüğünde ona neden kendisini ziyarette bulunmadığını sorar aldığı cevap ise şöyledir: *"Sizin hükümdarların en iyi olmanız, benim de alimlerin en kötüsü olmamaklığım içindir; zira hükümdarların en iyisi alimleri ziyaret eden, alimlerin en kötüsü de hükümdarların ziyaretine koşandır."*⁷⁷⁹ Bu cevap dönemin zihniyetini göstermesi ve Sultan'ın alimleri ziyaretini anlamak bakımından önemlidir.⁷⁸⁰ Sultan Melikşah'ın bir bayram gününü hilal görmesi üzerine ilan etmesi Cüveynî'nin dikkatini çeker ve bunun böyle olmadığını o günün de ramazan olduğunu oruçlu geçirilmesi gerektiğini söyler.⁷⁸¹ Bu durum üzerine kendisi Sultan tarafından saraya davet edilir, bu görüşmede İmamı'l Haremeyn: *"Sultana ait işlerde fermana itaat vazifemizdir; lakin fetvaya taalluk eden meselelerde de sultanın bize sorması gerekir."*⁷⁸² diyerek sultanı bu konuda kısmen uyarmıştır. Sultan'ın etrafındaki şairler, nedimler, devlet erkanı hemen hemen herkes serbestçe konuşurdu kaldı ki Cüveynî herhangi birisi de değildi dolayısıyla Sultan Melikşah, bu fetvaya uygun davranmış ve Cüveynî'nin dediği şekilde bayramı ilan etmiştir. Sultan mütevazî, akıl ve mantıkla

⁷⁷⁵ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 41, 50. Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 226.

⁷⁷⁶ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 98. Ravendi, **a.g.e.**, s. 122. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 95.

⁷⁷⁷ İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, s. 140. Sıbt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 276. Mirhand, **a.g.e.**, s. 123. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 179. Kara, **a.g.e.**, s. 194.

⁷⁷⁸ Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 236.

⁷⁷⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 324. Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 237.

⁷⁸⁰ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 324.

⁷⁸¹ Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 236.

⁷⁸² Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 236.

hareket eden, alimlere hakettikleri değeri veren örnek bir şahsiyetti.⁷⁸³ Sultan Melikşah sarayına gelen bütün alim ve filozoflara ciddi miktarlarda ikramlarda bulunmuş onlara özel bir miktar tahsis etmiş, ihsan sıfatını göstermiş, alimlere yakın ve ilgili durmuştur.⁷⁸⁴

Sultan Melikşah döneminde toprakların tamamında şehir merkezleri ve şehirdışları dahil her taraf imar edilmiş, onarımlar yapılmış, yenilemeler yapılarak tesisler açılmış, mimariye büyük bir önem verilmiştir.⁷⁸⁵ “*Mimari, yerleşik olmanın, bir yere aidiyet duygusuyla bağlanmanın orayı sahiplenmenin ve vatan edinmenin bir göstereni, belki de en önemli göstereni olduğu için çok önemlidir.*”⁷⁸⁶ Özellikle de başkent İsfahan’a önem vermiş, şehri kaynağın ifadesiyle ‘*cennet gibi*’ süslemiştir, bunlara ek olarak surlar, kaleler de inşa ettirmiştir.⁷⁸⁷ Bağdat’daki Tuğrul Bey şehrini imar etmiştir. Eğitimin daha kolay devam edebilmesi için Ebu Hanife’nin türbesinin karşısına ve Hemedan ile İsfahan’da ülkenin dört bir yanında medreseler inşa ettirmiştir.⁷⁸⁸ Sultan Melikşah, başkent olarak kullanılan ‘*Nısf-ı cihan*’ unvanlı İsfahan’da birçok imaret yapılmasını istemiştir, hem şehir içi hem şehir dışı olmak üzere birçok köşkler, bahçeler yaptırılmıştır.⁷⁸⁹ İsfahan kalesini ve Dizkuh kalesini inşa ettirerek devletin hazinesini de buralara götürmüştür.⁷⁹⁰ İsfahan ile ilgili Nasır-ı Hüsrev’in şu sözleri büyük bir önem arz etmektedir: “*Ben farsça konuşan hiçbir yerde İsfahan’dan daha derli toplu ve daha mamur bir şehir görmedim.*”⁷⁹¹ Sultan Melikşah, yalnızca başkent ve ülkesindeki diğer şehirlerle değil İslam dünyasının mamur edilmesiyle de ilgilenmiştir. Mekke yolunda hacıların dinlenmesini sağlamak amacıyla tesisler yaptırarak imkanlarını İslam alemi için kullanmıştır, Mekke-Medine’ye su götürmüş o yolda havuzlar, hanlar, ribatlar yaptırmıştır.⁷⁹² Sultan Melikşah, Fırat

⁷⁸³ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 324. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 236.

⁷⁸⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 183-184.

⁷⁸⁵ İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 366. Göksu, “Sultan Melikşah Ve Liderlik Özellikleri”, Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal (ed.), **Türk Tarihinde Liderler** (157-212), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 231.

⁷⁸⁶ Ersa ve Alican, **a.g.e.**, s. 201.

⁷⁸⁷ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 171.

⁷⁸⁸ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 171. Kara, **a.g.e.**, s. 173-180.

⁷⁸⁹ Zahiru’ d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 95. Ravendi, **a.g.e.**, s. 129. Metin, **Selçuklu Çağında Yaşamak**, s. 148. Hosein Mirjafari, “İsfahan’da Bulunan Melikşah, Nizamülmülk Ve Diğer Selçuklu Hükümdarlarının Mezarları Hakkında İzahat”, **12.Türk Tarih Kongresi**, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 621.

⁷⁹⁰ Zahiru’ d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 95. Ravendi, **a.g.e.**, s. 129. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 171.

⁷⁹¹ Köymen, **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, s. 122-123. Hosein Mirjafari, **a.g.m.**, ss. 621.

⁷⁹² Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 172-174. Alican, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular İbnü’l-Verdi**, s. 45. Göksu, “Sultan Melikşah Ve Liderlik Özellikleri”, Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal (ed.), **Türk Tarihinde Liderler** (157-212), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 231.

nehriden gelen bir çay suyunun bölgedeki bendlere verilmesi için çalışmalar başlatmıştır.⁷⁹³ Sultan Melikşah , Tuğrul Bey şehrinde bulunan çarşıların onarılmasını emretmiş bu bölgede birçok han, çarşı, yol ve sokak ve cami yapılmıştır.⁷⁹⁴ Sultan Melikşah, 1092’de ölümüne yakın ‘Sultan Camii’nin’ yapılmasını da emretmiştir.⁷⁹⁵ Sultan’ın İsfahan’da yaptırdığı Cuma Camii o dönem için ‘*Camilerin en büyüğü ve en güzeli*’ olarak anılmıştır ve dört eyvanlı özelliğiyle en önemli camilerden birisi olarak öne çıkmaktadır.⁷⁹⁶

Adaletine çoğu kaynağın hem fikir olduğu Sultan Melikşah, haftada iki gün halktan mahkemeye başvuranları ve mazlumları dinliyordu, adil bir sultan olarak biliniyor ve anılıyordu.⁷⁹⁷ Adaleti sayesinde bölgede zulüm görenler en aza inmişti, haksızlığa uğrayanları yüz yüze konuşarak dinlemesi, herkese hakkını vermesi, haksızlığa karşı gereken cezayı uygun bir şekilde düzenlemesi tıpkı kendisinden önce hükümdar olanların yolundan titizlikle gittiğini göstermektedir.⁷⁹⁸ Sultan Melikşah bazı önemli hukuki fikir ayrılıklarının çözümlenmesi için önemli hukukçuların var olduğu bir kurul toplamıştır.⁷⁹⁹ Sultan Melikşah’ın “*El-Mesail ül-Melikşahiyye*” adını taşıyan, evlenme, boşanma ve emlak, alım-satım gibi konularda hükümleri olan bir kanunnamesi bulunmaktadır ayrıca bu kanunname Sultan Melikşah dönemi hukuki seviyenin ne derece olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁸⁰⁰ Sultan Melikşah özellikle kanunların adaletle konulmasında çok titiz davranır aynı şekilde bu kanunların uygulanmasına da önem verirdi.⁸⁰¹ Eğer konu adalet ve hakkı yerine getirmekse bu noktada duygusal davranmaz en has adamını bile cezalandırmaktan imtina etmez bir şahsiyeti.⁸⁰² Sultan Melikşah, halkın içerisinde kendisine gelen şikayetlerin üzerinde durarak, halkı koruyor ve adil bir şekilde sorunları çözmeye gayret ediyordu.⁸⁰³ Zulüm

⁷⁹³ İbnü’l Cevzi, **a.g.e.**, s. 140.

⁷⁹⁴ İbnü’l Cevzi, **a.g.e.**, s. 152.

⁷⁹⁵ İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 356. Mirhand, **a.g.e.**, s. 126.

⁷⁹⁶ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 384. Usta, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, s. 133.

⁷⁹⁷ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 71. Bundari, **a.g.e.**, s. 68.

⁷⁹⁸ Reşidü’l-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 91. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 151.

⁷⁹⁹ Usta, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, s. 132.

⁸⁰⁰ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 157-158.

⁸⁰¹ Göksu, “Sultan Melikşah Ve Liderlik Özellikleri”, Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal (ed.), **Türk Tarihinde Liderler** (157-212), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 227.

⁸⁰² Göksu, “Sultan Melikşah Ve Liderlik Özellikleri”, Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal (ed.), **Türk Tarihinde Liderler** (157-212), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 227.

⁸⁰³ Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, s. 140.

görmüş kim olursa olsun Sultan'ın huzuruna çıkabiliyor, şikayetçi olabiliyordu.⁸⁰⁴ Önünde herkes konuşuyor, kendisini ifade ediyordu. Bu adalet ortamının Selçuklu devletinin tamamına yayılması ve insanların gönlüne sirayet etmesi o dönemde kaynaklara ciddi bir adaletsizliğin yansımamasını sağlamıştır.

Sultan Melikşah hem müslümanlara hem de gayrimüslimlere yüksek hoşgörü beslediği için hem yerli hem yabancı kaynaklar onun yüksek meziyetlerinden bahsederler.⁸⁰⁵ Ani bölgesinin Ermeni Başpiskoposu bazı şikayetleriyle beraber Sultan'ın huzuruna gelmiştir, bu görüşmede Sultan heyeti hoşgörüyle karşılaşmış, kendilerini dikkatle dinlemiş ve kendilerine kilise, manastır ve rahiplerinden vergi almayacaklarını ifade etmiştir.⁸⁰⁶ Bu ferman uygulanarak Ermeni coğrafyasında vergiler kaldırılarak, bölgeleri imar edilmiştir, tüm bunlar Hristiyan kaynaklarına yansımıştır.⁸⁰⁷ Sultan Melikşah hakkında Urfalı Mateos: “*O, iyi merhametli ve hristiyanlara karşı tatlılıkla hareket eden bir zat oldu. Melikşah, babasının ölümünden sonra onun cenazesini beraberine alıp memleketine döndü ve babasını Marand şehrinde atalarının kabrine defnetti. Melikşah hakimiyeti boyunca Allah'ın yardımına mazhar oldu. O, bütün ülkeleri fethetti ve Ermenistan'ı sulh ve asayişe kavuşturdu.*”⁸⁰⁸ şeklindeki kaydı tutmuştur. Ermeni bir yazarın Sultan hakkında böyle olumlu ifadeler kullanması bir başkasının kullanmasına göre çok daha önemlidir çünkü Ermeniler Anadolu'da yaşadıkları için Sultan Melikşah'a da Selçuklulara da önyargılı davranırlar diye düşünüyoruz ama Mateos'un ifadeleri bu düşüncemizi alt üst ediyor. Yine Mateos eserinde Melikşah için: “*İranlıların cihangir sultanı*” ifadesini kullanmıştır.⁸⁰⁹ Sultan Melikşah'ın vefatı dolayısıyla da Mateos şunları söylemiştir: “*Aynı yılda herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi bir zat olan büyük sultan Melikşah öldü. O Bağdat şehri içinde Semerkand sultanının kızı olan karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. O, bu muhterem zate zehir içirdi ve bu en büyük hükümdarın canına kıydı. Melikşah'ın ölümü, bütün dünyayı büyük bir matem içine düşürdü.*”⁸¹⁰ Sultan Melikşah'ın gayrimüslimlere olan bakışını göstermesi daha doğrusu

⁸⁰⁴ Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, s. 170.

⁸⁰⁵ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 235.

⁸⁰⁶ Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, s. 91. Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 80-81.

⁸⁰⁷ Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, s. 91.

⁸⁰⁸ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 146.

⁸⁰⁹ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 171.

⁸¹⁰ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 178.

açıklamalarımızı kanıtlaması açısından şu anekdotu da ifade edebiliriz. Sultan Melikşah, Abbâsî Halifesinin vekili Ebu Şuca'nın sebep olduğu, bir yahudinin başka bir satıcı tarafından tartaklandığı meselesinde yahudiye destek vermiş, onun hakkını korumuş hatta bu meseleyi Ebu Şuca'nın azledilmesine kadar götürmüştür.⁸¹¹ Kendisine iletilen şikayeti bu derece dikkate alan ve adaletin sağlanmasında çaba harcayan, müslüman gayrimüslim ayrımı yapmayan Sultan Melikşah elbette bu özelliklerinden dolayı dönemin gayrimüslim kaynaklarına hoşgörü ve adaletiyle yansımıştır. Sultan Melikşah için Müslümanlar başta olmak üzere Yahudi, Hristiyan her kesim 'Adil Sultan' diyordu.⁸¹² Sultan'ın müsamahakar tavrı gayrimüslimlerin devlete karşı daha sadık olmalarına vesile olmuştur.⁸¹³ Sultan Melikşah yalnızca gayrimüslimlere değil İslam içerisindeki farklı mezheplere karşı da herhangi bir emel beslememiş ayırım gözetmemiştir örneğin Sünnilerin büyüklerini ziyaret ettiği gezisinde aynı şekilde Şii büyüklerinden Musa Kazım'ı da ziyaret etmiştir.⁸¹⁴ Sultan Melikşah: "*Ben her ne kadar Hanefi mezhebinden isem de, Allah rızası için bina ettirdiğim bu medresede din ashabı; adalet ve eşitlik üzere faydalanmış olsunlar.*" ifadelerini İsfahan'da inşa ettirdiği medrese için kullanarak herhangi bir mezhep ayrımı yapmadığını net bir biçimde ifade etmiştir.⁸¹⁵ Hem Sultan Melikşah hem de genel olarak diğer sultanlar için de rahatlıkla şunu ifade edebiliriz ki Sünniliği ihya etmek ve yaymak konusunda hareket ettiler ama buna karşılık gayrisünniliğe karşı herhangi bir baskı oluşturmadılar.⁸¹⁶ Genel anlamda hükümdarın sahip olduğu bu hoşgörü kültürü: Türk gelenek ve görenekleri ile İslamiyet'in değerler sistemi olmak üzere iki temele dayanırdı.⁸¹⁷

Nizamülmülk yazmış olduğu meşhur eseri Siyasetname'nin yazılış serüveni hakkında Sultan Melikşah'ın bir gün cemiyeti etrafına topladığını ve şunları söylediğinden bahseder: "*Her biriniz ülkemiz hakkında düşünün. Bakın bakalım bizim dönemimizde ne iyi gitmiyor. Dergahta, divanda, sarayda neler yerine getirilmiyor ya da üstü örtülmüş halde? Bizden önceki padişahlar hangi işleri gerektiği gibi yapmış da*

⁸¹¹ Metin, **Selçuklu Çağında Yaşamak**, s. 77.

⁸¹² Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 80.

⁸¹³ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 130.

⁸¹⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 164.

⁸¹⁵ Kara, **a.g.e.**, s. 173.

⁸¹⁶ Kara, **a.g.e.**, s. 360-361.

⁸¹⁷ Münir Atalar, "Selçukluların Gayri Türk Unsurlara Hoşgörüsü, Adaleti", **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Selçuklu Tarihi Kültür Ve Medeniyet Bildiriler II**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 446.

biz eskisi gibi yapamıyoruz? Ayrıca eski padişahların ülkedeki töreleri adına Selçuklu sultanları ile diğer hükümdarların yaptığı ne varsa, düşünün; bunları açıkça yazın sonra bize verin. Biz de üstünde kafa yoralım; bundan böyle din ile dünya işlerimizin kendi sistemimiz üzerinde yürütülmesini emredelim. Anlaşılabilir olanı anlayalım. Her iş kendi kuralına göre yürüsün. Yüce Allah'ın emirlerine uyalım. Hayır, şer adına ne yapılmışsa, bilelim. Böylece Allah'ın gazabına maruz kalmayalım. Madem yüce Allah bu dünyayı, dünya saltanatını bize layık gördü; bize bütün nimetlerini verdi, düşmanlarımızı kahretti; bundan böyle ülkemizde hiç bir şey eksik olmamalı, bozuk olmamalı; şeriata, yüce Allah'ın emirlerine aykırı olmamalı.”⁸¹⁸ Sultan Melikşah'ın ülkenin gidişatı ile ilgili devlet ricalinden ayrıntılı bir rapor istemesi önemli bir devlet adamı özelliğidir. Yalnızca kendi tecrübelerine değil başka gözlerin tecrübelerine de başvurmak suretiyle ülkesindeki aksaklıkları tespit edip düzeltme çabası içerisinde olmuştur, bu elbette takdire değer bir davranıştır. Vezir Nizamülmülk Sultan hakkında: “Hükümdarımızın bilgisi muma benzer. Birçok aydınlık o mumla sağlanır. İnsanlar bu aydınlık sayesinde yollarını bularak karanlıktan çıkar. Padişahımızın hiçbir yol göstericiye ihtiyacı yoktur fakat efendimizin bazı kaygıları var. Belki de kullarını sınamak, onların durumunu, aklını, bilgisini öğrenmek istiyor. Padişahların uygulamaları gereken iyi icraatı onların yaptığını şimdi yapmayanları, makbul olan ve olmayan şeyleri, gördüklerimi, bildiklerimi, duyduklarımı, okuduklarımı, belirttiklerimi yüce ferman uyarınca yazdım.”⁸¹⁹ demiştir. Nizamülmülk de bizim yukarıda ifade etmeye çalıştığımız durumu sözleriyle kanıtlamıştır. Her ne kadar Sultan Melikşah ülkesini adalet ve huzurla yönetiyor olsa da çevresindeki tecrübeli insanların ülke hakkında düşüncelerini merak etmiş hem olumlu hem olumsuz her şeyden kendisini haberdar etmelerini onlardan rica etmiştir. Bu çok ileri görüşlü, deneyime önem veren, kendini doğru hareket noktasından yola çıkarak biçimlendirme çabası barındıran, yenilikçi, eleştiriye açık bir hükümdar duruşudur, pek de değerli bir duruştur. Hem devlet işleriyle ilgili istişarede bulunmanın, hem de sağlam görüşlü bir insan olduğunun öneminin anlaşılması bakımından da bu raporun istenmesi takdire değerdir.⁸²⁰ Nitekim bu durumu Nizamülmülk eserinde de dile getirmiştir: “İstişare etmemek düşünce zayıflığından ileri gelir. Böyle kimseler bencildir. Hamdolsun padişahımız sağlam

⁸¹⁸ Nizamülmülk, a.g.e., s. 55.

⁸¹⁹ Nizamülmülk, a.g.e., s. 67-68.

⁸²⁰ Nizamülmülk, a.g.e., s. 163.

fikirlidir hem iş hem tedbir bilir.”⁸²¹ Sultan Melikşah, bu çerçeveden hareketle sağlam görüşlü bir insan portresi çizmektedir.

Aşağıda; Büyük Selçuklu Devleti’nin en parlak döneminde ülkeyi yöneten Sultan Melikşah ile ilgili kaynaklardan derlediğimiz önemli ifadeler vardır. Hiç şüphesiz bu cümleler Sultan hakkında bizim anlatmaya çalıştığımızdan da fazlasını, o dönemlerin dilinden barındırmaktadır.

Nizamülmülk, Sultan Melikşah hakkında: “*Yüce tanrı onu dünya padişahlarında görülmeyen yücelik ve büyüklükte donattı. Tanrı onun heybetini, siyasetini bütün iklimlere ulaştırdı.*” demiştir.⁸²²

“*Melikşah, Selçuki melikleri arasında işlerin hal ve akdinde bir mazhariyete malik idi. Her tarafta bu suretle meşhur idi. Allah ona evvelce gelen ve sonra gelecek olan hiçbir melike vermediği bu kabiliyeti ihsan eylemişti. Tanrının ona ihsan ettiği en büyük saadetlerinden birisi de, seferlerde babası ile arkadaşlık etmediği halde yalnız onun katledildiği seferde bulunmasıdır.*”⁸²³

“*Sultan Melikşah hüsnü niyet sahibiydi, onun zamanında yollar emin bir hale gelmiş, her tarafta feyz ve bereket hasıl olmuştu. Ahali kendisinden çok korkardı, zalimleri kahreder, mazlumlara hakkını verirdi. Kadınların, zaiflerin, mazlumların hakkını almadan zalimlerin yakasını bırakmazdı.*”⁸²⁴

“*Melikşah gibi kimsenin cenaze namazını kılmadığı ve hiç kimsenin yüzüne gözüne vurarak ağlamadığı bir Sultan daha duyulmamıştır. Sultan fiziki ve ruhi bakımdan insanların en güzellerindendi. Sultan Melikşah Çin sınırlarından Suriye sahillerine, kuzeydeki İslam ülkelerinin en uzak noktasından Yemen diyarının en uç noktasına kadar uzanan sahada adına hutbe okuttu. Bizans hükümdarları O’na cizye ödediler. Her istediğini yerine getirdi. Hükümdarlık yılları umumi bir huzur, emniyet ve adalet içinde geçti.*”⁸²⁵

Nişaburi Selçuknamesinde Sultan Melikşah’ın şahsiyeti hakkında şu önemli bilgileri vermektedir: “*Sultan Melikşah, cabbar, muradına erişmiş, talihli, bahtiyar, her*

⁸²¹ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 164.

⁸²² Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 67.

⁸²³ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 38.

⁸²⁴ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 51.

⁸²⁵ İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, s. 365.

şeyi hazır, istediğini kolaylıkla elde eden, yaradan tarafından onaylanmış ve ilahi tevfiğ ile mükafatlandırılmış bir padişahı. Babası ve ataları cihangirlik yapıp ülkeler fethetti, O, bunları yönetti ve muhafaza etti. Onlar, devlet ağacı dikti ve o nasıplandı. Onlar, saltanat tahtını kurdular ve o hüküm sürdü. Sanırsın ki onun devri, devletin gençliği, hükümdarlık zamanının baharı ve padişahlık elbisesinin güzel işlemeleriydi. Cihan sapaşğlam elde, bayrak muzaffer, halk memnun ve memleket mamurdu. Bir süre cihan sahasında murad topunu oynadı ve kam atını sürdü ve istediğine erişmediği sürece yüzünü hiçbir tarafa ve önemli işe çevirmedi, ona boyun eğmediği müddetçe de hiçbir zorluğa yanaşmadı. Onun ikballerinden birisi de Nizamülmülk gibi aleme yeten bir üstat ve insanoğlu dehasının önderi konumunda bulunan bir vezire sahip olmasıydı. Babası Alparslan'ın başına, Ceyhun ırmağının kıyısında bu hadise gelince saltanat dokuz büyük ve küçük kardeş arasından onda karar kıldı.”⁸²⁶ “Sultan Melikşah'ın adalet ve siyaseti o dereceydi ki onun devrinde zulüm görmüş kimse yoktu; eğer zulüm görmüş biri varsa Sultanla görüşmesi için haciblere hacet yoktu. Sultan ile yüz yüze konuşur ve hakkını isterdi. Onun hayırlarından biri de Mekke yolunda su hayratı kurulmasını emretmesi ve hacıların üzerinden haraç ve koruma ücretinin kaldırılmasıdır.”⁸²⁷ Bu sözlerde Sultan Melikşah ile ilgili çok önemli ayrıntılar yer almaktadır özellikle onun idarecilik dönemi övgüye tabi tutulmuştur, saltanat çağı çok parlak bir dönem olarak ifade edilmiştir biz gerçekten de kaynaklarımızdan onun döneminin Selçuklu Sultanları içerisinde en ışıldayan, en parlayan dönem olduğunu anlayabiliyoruz. Hususen Sultan'ın halkla aracısız görüşmesi çok önemli bir meseledir.

“Melikşah öyle bir padişah idi ki sireti adaletten ve seriresi insaf ve faziletten ibaret idi, cesur, mukdim, rey ve tedbirlerinde isabetliydi, taç, mühür ve tahta hakkıyla layıktı. Selçuki günleri içinde, Melikşah'ın zamanı gerdanlıkta olan vasıta gibidir güzellik cihetinden, bunun zamanının başı ve sonu aynıdır, ikbal cihetinden fatihasıyla hatimesi birdir, herhangi bir iklime teveccüh ettiyse, orasını feth ve düşmanını kahretti ve ezdi, Şam ve Antakya cihetine azimet ettiğinde, Kostantiniye hududuna erişti ve bu vilayetlere bir milyon kırmızı altın vergi tarh etti ki bu mal, Melikşah'ın hazinesine getirildi.”⁸²⁸

⁸²⁶ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 91-92. Bundari, **a.g.e.**, s. 123.

⁸²⁷ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 94-95. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 87-88. Mirhand, **a.g.e.**, s. 130.

⁸²⁸ Bundari, **a.g.e.**, s. 56.

“Sultan Melikşah, heybet ve azamet bakımından insanların en ulusu, adalet bakımından da pek çok hükümdarlardan daha adil idi. Öyle ki hiç kimse, onun dört yüz bin kişilik olduğu tahmin edilen o muazzam ordusundan bir askerin, halktan birisinden, bir dirhem değerindeki şeyi zorla aldığı söyleyemez. Hatta Sultan’ın doğancısı, yolda, doğanlara yiyecek (yem) olsun diye iki tavuk avladı. Sultan, bunu öğrenince çok ağrına gitti ve Antakya’dan dönüşünde, doğancısının avladığı iki tavuğu sahibine geri vermesi için onu tehdit edip korkuttu. Sultan Melikşah, avlanmak amacıyla bir köyde gecesinin geçirirken askerleri burada ihtiyaç duyduğu şeyleri en gerçek değerleriyle satın aldılar.”⁸²⁹

“Bahtiyar bir padişah ve mutlu bir hükümdar idi. Yaratanın tevfikine, zamanın Sultanlarından daha fazla imtiyaz buldu. Parlak kılıcının lezzetli bir içeceğin çisentisi gibi saçtığı ateş, memleketi isyan ve tuğyan pisliğinden temizledi. Bilad-ı mahrusenin her yerinde hayır ve iyilik kapıları yapılmasını emretti.”⁸³⁰

“Sultan Celaleddin Melikşah, Emir Şuca Alparslan’ın veliahtıdır. Selçuklu hanedanının kıymetli bir melikidir. Onun zamanında memleket, süslenmiş bir gelin gibiydi. Onun devrinde insanların gördüğü refah ve saadet ta Adem peygamber zamanından bugüne dek hiçbir devirde görülmemiştir. Mekke ve Medine’de Sultan Melikşah’ın namına hutbe okunmuş olduğunu söylerler. Tanrı’nın Sultan Melikşah hakkındaki inayetlerinden biri, ona dünya ve ahiretin efendisi olan Nizamülmülk gibi bir veziri layık görmesidir. İlimde, adalette ve hayır işlemede onun gibi bir vezir gösterilemez. İlimde, adalette ve hayır işlemede onun gibi bir vezir gösterilemez.”⁸³¹

“Sultan Melikşah, fazilet sahiplerinin sığınağı olup cihan onun adaleti ile öğünür; dünya onun mekanı ile asumana karşı iftihar ederdi. Yirmi yıllık saltanatı esnasında devrin dizginleri onun elinde, havas ve avamın işleri onun ihtimamı ve avucunda bulunurdu. Sultanın adalet kanatları cihan halkının başında yayılmıştı. Hem ünsiyet ve hem de iktisap ile sahip olduğu hasletler sayesinde bütün insanlar onun himayesinde asude ve huzur yatağında rahat uyurdu. Türk hakanı ve Rum kayseri ona muhalefetten sakınır ve Hind racası kulluğuna koşardı.”⁸³²

⁸²⁹ İbnü’l Adim, **a.g.e.**, s. 63.

⁸³⁰ Mirhand, **a.g.e.**, s. 114.

⁸³¹ Devletşah, **a.g.e.**, s. 102.

⁸³² Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 220.

“Sultan Melikşah, Allah’ın tevfikini kazanmış bir padişahı.”⁸³³

Stefanos Orbelian: “Melikşah çok iyi, sulhperver bir hükümdardı.”⁸³⁴

“Melikşah zamanına gelinceye kadar, dünyaya Melikşah gibi heybetli sultan gelmiş değildi.”⁸³⁵

“Selçukluların saltanat sürdükleri zaman içinde Melikşah’ın günleri gerdanlıkta olan büyük bir inci gibidir.”⁸³⁶

“Selçuklu Devleti’nin baharı, onun saltanat dönemiydi. Güzel bir yüze, takdir edilmiş bir ömre ve dünyada eşi ve benzeri bulunmayan Nizamülmülk gibi bir vezire sahipti.”⁸³⁷

Ani’li Samuel: “Krallar kralı Melikşah her tarafta hakimane ve sulhperverane bir idare kurdu. Hiç kimseyi incitmek, kimseye ızdırap vermek istemezdi. Asil adetleri, yüksek düşünceleri ve tam bir hükümdar tavrı ile O, herkes tarafından sevilmişti. Benim fikrime göre, Avrupa ona tabi olmakta gecikmeyecektir.”⁸³⁸

“O, adil idi, zalimleri kahreder, mazlumların haklarını verirdi; Zamanında sükun, emniyet ve adalet hakim olmuştur; Melikşah’ın adaleti ve siyaseti sayesinde halk öyle rahat etmişti ki, hiçbir padişahın zamanında kafir ve Müslüman böyle rahat edememişlerdi. O, sulh yoluyla az zamanda dünyaya hakim oldu.”⁸³⁹

Mansur el-Yemani, göz hastalıklarıyla ilgili eserini Sultan’ın emriyle yazdığını ifade ederken şunları da söyler: “...Devrin hükümdarı Sultan Melikşah Farsça biliyordu ve bu dili seviyordu. O bütün ilimlerden haberdardı. Benden tıp ile ilgili halka faydalı olacak bir eser kaleme almamı istedi.”⁸⁴⁰ Bu sözler sultan hakkında önemli bilgileri

⁸³³ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 143.

⁸³⁴ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 210.

⁸³⁵ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 151.

⁸³⁶ Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, s. 170.

⁸³⁷ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 130.

⁸³⁸ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 210.

⁸³⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019, s. 10.

⁸⁴⁰ Osman G. Özgüdenli, “İlk Türk İslam Devletlerinde Eğitim”, Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı** (625-636), Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 625-656.

ifade etmektedir, örneğin Melikşah'ın Farsçaya destek olması ve bilimlerden haberdar olması gibi.⁸⁴¹

Genceli Kiragos: “*Bahtiyar Melikşah hüsnüniyet sahibi, iyilik sever bir adamdı. Bütün tebasına karşı böyle idi. Basiretli ve kahraman bir zat olan Melikşah akilane ve iyi hareket eder, kimsenin mağdur olmamasına çok itina gösterirdi. O, sulh yoluyla az zamanda dünyaya hakim oldu.*”⁸⁴²

“*O, (Melikşah) bütün memleket ve beldeleri arasından, darülmülk ve ikametgah olarak İsfahan'ı seçmiş idi. Orada, şehirde birçok imaret yaptırdığı gibi, şehrin dışında da köşkler ve Bağ-ı Karan, Bağ-ı Beytü'l-mal, Bağ-ı Ahmed-i Siyah ve Bağ-ı Deşt-i Gur gibi bağlar yaptırdı. Şehir kalesi ve Dizkuh Kalesi'nin inşasını o emretmişti. Hazinelelerini oraya koymuştu.*”⁸⁴³

“*Gürcistan Tarihi'nde Sultan Melikşah için: 'Sultan Melikşah, hakimiyeti altındaki toprakların genişliği bakımından bütün hükümdarlar içerisinde birincisi, siyaseti ve kişiliği bakımından da en seçkini idi. O, Hristiyanların lehine yaptığı binlerce adaletli icraatıyla tanınmıştır.' ifadeleri yer alır.*”⁸⁴⁴

“*Ermeni kaynakları hemen hemen aynı ifadeleri kullanarak, adil, barışsever, Hristiyanlara karşı şefkatle dolu ve herkesin gönlünü kazanmış, geçtiği memleketlerin halkına baba gözü ile bakan bir hükümdar olduğunda birleşmişlerdir. Hatta Anili Samuel, Melikşah için: 'Milletimizi o kadar çok seviyordu ki, dua ve takdislerimizi talep ediyordu' derken, Mateos, hakimiyeti boyunca Ermenistan'ı sulh ve asayişe kavuşturduğunu ifade etmektedir.*”⁸⁴⁵

Urfalı Mateos: “*O, iyi merhametli ve hristiyanlara karşı tatlılıkla hareket eden bir zat oldu. Melikşah, babasının ölümünden sonra onun cenazesini beraberine alıp memleketine döndü ve babasını Marand şehrinde atalarının kabrine defnetti. Melikşah hakimiyeti boyunca Allah'ın yardımına mazhar oldu. O, bütün ülkeleri fethetti ve Ermenistan'ı sulh ve asayişe kavuşturdu.*”⁸⁴⁶ şeklindeki kaydı tutmuştur. Yine Mateos

⁸⁴¹ Güray Kırpık, “İlk Türk İslam Devletlerinde Eğitim”, Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı** (637-677), Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 625.

⁸⁴² Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 210-211.

⁸⁴³ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 92.

⁸⁴⁴ Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, s. 241-242.

⁸⁴⁵ Ersan, “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları”, s. 152.

⁸⁴⁶ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 146.

eserinde Melikşah için: “*İranlıların cihangir sultanı*” ifadesini kullanmıştır.⁸⁴⁷ Sultan Melikşah’ın vefatı dolayısıyla da Mateos şunları söylemiştir: “*Aynı yılda herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi bir zat olan büyük sultan Melikşah öldü. O Bağdat şehri içinde Semerkand sultanının kızı olan karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. O, bu muhterem zate zehir içirdi ve bu en büyük hükümdarın canına kıydı. Melikşah’ın ölümü, bütün dünyayı büyük bir matem içine düşürdü.*”⁸⁴⁸

Meşhur şair Muizzi, Sultan Melikşah’ı överken: “*Bugün Horasan ve Irak’ta zühdde ona benzer kim var?*”, “*O, dininden ve inancından dolayı, Hz. Peygamber’in ruhunun hoşnut olduğu bir sultandır.*”, “*Şiiler senin gücünü görse sana Ali derler. Sünniler adaletini görünce sana Ömer derler.*”, “*Sen; Acem meliklerinin hamisi, senin hamin Allah. Sen hak sahibinin yardımcısı, senin yardımcın Allah.*”⁸⁴⁹

Sultan Melikşah’ı en çok da kendi sözleriyle anlatmak güzel olacaktır. Son olarak Sultan Melikşah’ın kendi yazdığı şiirinin dizelerini ifade ederek onu yad edeceğiz: “*Cihan hükümdarları içinde ben öyle bir şahım ki sadece bana nasip oldu dünyaya hükmetmek. Şahlara taç ve taht ihsan ettim buna şahit oldu yedi yıldız. Elde edemediğim iki şey varsa eğer biri peygamberlik diğeri ise ilahlık. Bağladı kara toprak elimi şimdi, kayboldu iyi günlerimin aydınlığı ve ışığı. Ey dünya! Vefasızlığı adet edinmişsin, kötülüğü iyilik şeklinde gösterirsin, binlerce yıl vefa arasan da eğer sonunda vefasızlıktan başka bi şey bulamazsın. Benden sonra pek çok şahlar görse de her birinin mülkünü ve ömrünü arttırsan da benim gibi böyle bir makam ve yücelikte başka birini bulamayacaksın.*”⁸⁵⁰

⁸⁴⁷ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 171.

⁸⁴⁸ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 178.

⁸⁴⁹ Kartal, “Fars Edebiyatında ‘Türk’ Kavramı”, ss. 83-84.

⁸⁵⁰ Özgüdenli, “Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler”, ss. 41-42.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK

4.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ

Sultan Melikşah'ın Zübeyde Hatun'dan olma en büyük oğlu Sultan Berkyaruk 1081'de İsfahan'da doğmuştur.⁸⁵¹ Nizamülmülk Melikşah'ın çocukları içinde daha çok Berkyaruk'u veliahtlığa uygun görüyor ve öyle olması için Sultan Melikşah'ı teşvik ediyordu. “Çünkü; onun alınında padişahlık alametini ve şehriyarlık ışığını görmüştü.”⁸⁵² Sultan Melikşah da oğulları içerisinde en liyakatli olarak yine Berkyaruk'u görüyordu.⁸⁵³ Berkyaruk babası tarafından veliaht ilan edilmişti ve babasının vefatında yaklaşık olarak on üç yaşlarındaydı.⁸⁵⁴

Sultan Melikşah'ın en büyük oğlu Berkyaruk, Nizamülmülk'ün taraftarları tarafından ‘Rükneddin’ lakabı verilerek, tahta çıkarılmış ve adına hutbe okutularak otoritesi kesin olarak kurulmuştur.⁸⁵⁵ Sultan Berkyaruk; üvey annesi Terken Hatun, dayısı İsmail el-Yakuti ve amcası Tutuş ve Tekin, Arslan Argun ayrıca kardeşi Muhammed Tapar isyanlarıyla uğraştı.⁸⁵⁶ Sultan Berkyaruk kendisine karşı başlatılan isyanları bastırarak, devlet içerisinde otoritesini tesis edecek ve hanedanın diğer üyeleri tarafından da ‘es-Sultanu'l-Muazzam’ olarak tanınarak artık Selçuklu Devleti'nin tek hakimi olarak iradesini kökleştirecektir.⁸⁵⁷ 1094'te Abbâsî halifesi Muktedi-Biemrillah tarafından hutbe Sultan Berkyaruk adına okunacaktır.⁸⁵⁸ Daha önce Sultan Melikşah döneminde Terken Hatun'un siyasi arzularından, oğlunu veliaht yapma çabalarından bahsetmiştik. Terken Hatun oğlu Mahmud'u tahta oturtmak için çok çabalamıştır ancak Gazzali: “Oğlun henüz küçüktür; şeriat O'nun hükümdarlığını caiz görmez.” şeklinde fetva vermiştir.⁸⁵⁹ Bu durum hevesini kırmış olsa da çabalarına devam edecek ve Abbâsî halifeliğinden zorla oğlu için hutbe alacaktır. Bir müddet çok küçük yaşlardaki oğlunu

⁸⁵¹ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 104.

⁸⁵² Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 93.

⁸⁵³ Abdülkerim Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 15.

⁸⁵⁴ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 98. Ravendi, **a.g.e.**, s. 136.

⁸⁵⁵ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 79. İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 378. Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 180. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 27.

⁸⁵⁶ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 158.

⁸⁵⁷ Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 53.

⁸⁵⁸ Göksu, **Sorularla Selçuklular Siyasi Tarih**, s. 111.

⁸⁵⁹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 367.

siyasi arzuları için kullanan Terken Hatun 1093'te Berkyaruk ile mücadele etti bu mücadelede Terken Hatun mağlup bir şekilde geri adım atmak zorunda kaldı.⁸⁶⁰ Bir süre sonra vefat eden Terken Hatun'un hayallerini süsleyen sultan annesi olma arzusu artık tamamen ortadan kalkmıştır. Sultan Berkyaruk, yalnızca Terken Hatun'un oğlunu tahta çıkarma meselesiyle değil diğer isyanlarla da uğraşacaktır nitekim 1094 yılında amcası Tekiş'in isyanını bastırdı ve onun yayın kirişiyile öldürülmesine karar verdi.⁸⁶¹ 1094'te Bağdat'da bulunan Sultan Berkyaruk tüm devlet işlerini bir düzene koyarak toparlamıştır.⁸⁶² Tam da böyle bir süreçte sultan Berkyaruk'ın amcası Tutuş da tahtta hak iddia edenlerden birisi olarak yeniden ortaya çıktı.⁸⁶³ 1095'te Sultan Berkyaruk ile Tutuş'un mücadele ettiği bu savaşta Sultan Berkyaruk tarafından babası Melikşah'ın sancağı açılınca birçok asker Berkyaruk tarafına geçmiştir ve üstünlük kazanılmıştır.⁸⁶⁴ Tutuş, bu savaşta hayatını kaybetmiş böylece Berkyaruk saltanatını huzursuz eden bir riski daha bertaraf etmiştir.

4.2. SİYASİ YÖNÜ

Sultan Berkyaruk'un kardeşi Gence bölgesinde meliklik yapan Muhammed Tapar vezirinin de telkinlerine uyarak abisine karşı isyan ederek tahta hakim olmaya çalıştı. Bu zamana kadar zaten tahta geçebilmenin mücadelesini veren genç Sultan Berkyaruk şimdi de çok daha uzun sürecek bir isyanla uğraşacaktı, bu durum hem onu hem de devleti çok derinden etkileyecek maalesef birçok olumsuzluklara da sebep olacaktı. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında yaşanan toplamda beş savaştan yalnızca ilk savaşta Muhammed Tapar, Berkyaruk'a galip gelmiş, diğerlerinde Sultan Berkyaruk otoritesini sürdürmeye devam etmiş, üstünlük sağlamıştır.⁸⁶⁵ Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında ilk savaş 1100'de yapıldı.⁸⁶⁶ Bu ilk savaşta Sultan Berkyaruk'a Hemedan'dan on iki yük silah gelmiştir ve çok faydası olmuştur bu silahların savunma açısından özellikle yarısından fazlası kalkandır zaten, Sultan Berkyaruk bu mesele üzerine çok sevinmiş ve Allah'a şükretmiş bunu göstermek için de

⁸⁶⁰ Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazi Çocukları**, s. 184.

⁸⁶¹ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 181. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 51.

⁸⁶² Azimi, **a.g.e.**, s. 34.

⁸⁶³ Göksu, **Büyük Selçuklular**, s. 99.

⁸⁶⁴ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 183. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 44.

⁸⁶⁵ Zahirü'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 104. Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 88.

⁸⁶⁶ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 426.

iki rekat şükür namazı kılmıştır.⁸⁶⁷ Zaman zaman Sultan geri çekiliyor Muhammed Tapar hakimiyetini ilerletiyordu bu sancılı süreçte özellikle Abbâsî halifeliği de bazı zamanlar Muhammed Tapar bazı zamanlarda Sultan Berkyaruk adına hutbeyi okutarak süreci kendi çıkarlarına uygun şekilde yönetmeye çalıştılar.⁸⁶⁸ Savaşların sebep olduğu ortama, gidişata üzülen Sultan Berkyaruk toparlanmasa niyetiyle son kez barış teklif etmiş 1104 yılında karşılıklı kabul ile imzalanan antlaşmayla Selçuklu Devleti resmen ikiye ayrılmıştır.⁸⁶⁹ Sultan Berkyaruk, mücadelelerin ne kadar zarar verici olduğunu bilincindeydi ve bunu sonlandırmak, devletin daha fazla güç kaybetmesine engel olmak istemişti.⁸⁷⁰ Bu antlaşma sonrası Sultan Berkyaruk uzun yaşamayacak, hayatını kaybedecektir. Sultan Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasında yaşanan taht kavgaları ülkenin tamamında kargaşaya sebep oldu. Bu süreç Selçuklu devletinde ‘Fetret Devri’ olarak anılacaktır. Fetret mücadelesinde iki taraf da ciddi bir üstünlük sağlayamıyor Selçuklu devleti yıpranıyor ve anarşinin etkilerine maruz kalıyordu, bu zararlar gün geçtikçe daha geniş bir alana yayıldı.⁸⁷¹ Halbuki her iki tarafın (Berkyaruk – Muhammed Tapar) askerleri mübarezede birbirlerine yaklaşmışlardır bu durum bile bu savaşların ne kadar anlamsız zararlara sebep olduğunu göstermektedir.⁸⁷² *“Bu mücadeleler, devlet hayatında öyle yaralar açıyordu ki, tamiri yıllar alıyordu. Daha da kötüsü, bu mücadeleler devleti bazen çökme noktasına bile getiriyordu. Zaten Türk devletleri, genellikle dışarıdan gelen darbelerle değil, Türk tarihinin önemli bir kısmını dolduran iç mücadeleler sonucunda çökmüşlerdir.”*⁸⁷³ Bu dönem özellikle ortamdan yararlanan emirlerin şahsi siyasetlerinden dolayı problemlili bir ortama dönüşmüştür.⁸⁷⁴ Emirler mücadeleleri kendi şahsi çıkarları için kullandılar.⁸⁷⁵ *“Sultanlar başlangıçta güçlü kudretli iken bu savaşlar sebebiyle zayıf ve takatsız düştüler. Büyük emirler zorbalıklarını, hakimiyetlerini ve şımarıklıklarını sürdürmek gayesiyle bu savaşların devamından yanaydılar.”*⁸⁷⁶ Ayrıca bu ortamdan yararlananlardan biri de Batıniler olacaktır, bu durumda Sultan Berkyaruk ancak iç meseleleri toparlamakla

⁸⁶⁷ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 434.

⁸⁶⁸ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 89.

⁸⁶⁹ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 217.

⁸⁷⁰ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 159.

⁸⁷¹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 92.

⁸⁷² İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 454.

⁸⁷³ Koca, Tuğrul Bey’den Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alparslan Tarafından Nasıl Giderildi?, s. 85.

⁸⁷⁴ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 95.

⁸⁷⁵ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 215.

⁸⁷⁶ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 481.

ilgilenebilecek özellikle bu dönemde İslam dünyasını derinden etkileyen Haçlılara karşı ciddi bir önlem alamayacak ve İslam dünyasına ciddi bir destek veremeyecektir ne yazık ki.⁸⁷⁷ Fetret devri yüzünden ekonomik sıkıntılar ve siyasi zayıflıklar başladı, istikrar bozuldu, merkezi otorite zarar gördü ve saltanat sorunları daha büyük sorunlara sebep teşkil etti.⁸⁷⁸ Sultan Melikşah sonrası otorite boşluğu başlamıştı zaten üzerine de Fetret devrinin karmaşasından cesaret alan Abbâsî halifeleri dünyevi yetkilerini ele almak için harekete geçti.⁸⁷⁹ “*Abbâsî halifeleri siyasi buhranlardan istifadeyle kaybettikleri dünyevi otoriteyi yeniden tesis etmeye çalışmışlarsa da bu meselede en zayıf ve güçsüz Selçuklu sultanları bile saltanat hukukuna gölge düşürmemek için çok dikkatli olmuşlar ve halifeleri manevi nüfuzlarının dışına çıkmamaya zorlamışlardır.*”⁸⁸⁰ Fetretten dolayı insanların malları yağmalandı, yerleşim yerlerinde tahribatlar oldu, vergilerin toplanması aksadığı için ekonomik sorunlar başgösterdi.⁸⁸¹ Örneğin; 100.000 kişilik ordunun iâşesi kolay bir iş değildi hele ki vergilerin taht kavgaları ve kaos yüzünden toplanamadığı bir dönemde.⁸⁸² Her ne kadar Halife'nin gönülsüzlüğünden bahsedilse de bir miktar Selçuklu devletine maddi katkısı olmuştur, Sultan içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar yüzünden yardım istemek zorunda kalmıştır.⁸⁸³ Sultan Berkyaruk içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılarda Abbâsî Halifeliğinin ödemesi gereken bazı borçların tahsil edilmesini istedi ancak Halife'den uygunsuz bir cevap alınca şu sözleri ona ileterek meseleyi çözdü, borcun ödenmesini sağladı. Sözleri şu şekildeydi: “*Bizim içinde bulunduğumuz sıkıntılar yüzünden sizi zor durumda bırakmamız, bir evladın babasını sıkıntıya sokmasından başka bir şey değildir.*”⁸⁸⁴ Sultan Berkyaruk dönemi yaşanan iç sorunlar yüzünden hem Batınilerle hem de Haçlılarla layıkıyla mücadele edilememiştir ancak buna rağmen yine de dönemin güçlü iki devleti olan Gazneliler ve Karahanlılar tarafından Sultan Berkyaruk tanınmıştır.⁸⁸⁵

Sultan Berkyaruk dönemi ile ilgili genel anlamda şunları vurgulamamız çok önemlidir: “*Nizamülmülk ve Melikşah'ın birbirini takiben yaklaşık bir ay içinde hayata*

⁸⁷⁷ Usta, *Selçuklu Sultanları*, s. 55.

⁸⁷⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 81. Ersan ve Alican, *a.g.e.*, s. 89-90. Alican, *İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular*, s. 159.

⁸⁷⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 98. Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular*, s. 264.

⁸⁸⁰ Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 119.

⁸⁸¹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 215. Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 68.

⁸⁸² Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 68.

⁸⁸³ Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 69.

⁸⁸⁴ Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 61.

⁸⁸⁵ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 102. Göksu, *Büyük Selçuklular*, s. 102.

veda etmeleri muhteşem Büyük Selçuklu Devleti'ni sarsmış, buhranlara sürüklemiştir. Sultan ve vezirin ölümlerinden hemen sonra başlayan ve uzun süre devam edecek olan taht kavgalarıyla devlet otoritesi sarsılmış, ordu parçalanmıştır. Yönetim kadrolarının yeteneksiz kişilerin eline geçmesi, emirlerin çıkarıcı politika izlemesi ve bu karışıklıklardan istifade eden Batınilerin giderek artan katliamları ve nihayet bu sırada başlayan Haçlı seferleri devletin çöküşüne zemin hazırlamıştır.”⁸⁸⁶ Buradan hareketle Nizamülmülk gibi bir vezirin olmaması, Sultan Berkyaruk için talihsiz bir dönemdi, bu süreçte yanında bilge bir vezir bulunmadığı için de sorunlar yaşandı.⁸⁸⁷ “Nizamülmülk eseri Siyasetnamede, Sultan ve memleketin dirlik ve düzeninin vezirin iyi veya kötü olmasına bağlı olduğunu, eğer iyi vezir olursa ülkenin bayındır olduğu ve halkın hoşnut, hükümdarın da gönlünün rahat olacağını, eğer vezirin icraatı olumsuz olursa sultan ve ülkesinin zarar göreceğini belirtir.”⁸⁸⁸ Gerçekten de Sultan Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasını açan da bir vezirdi, yanında sağlam bir veziri olmadığı için siyasi yalnızlık içerisinde sıkıntılara sürüklenen bir Sultan portresi vardır karşımızda, nitekim Sultan Berkyaruk bu kadrosuzluğun bedelini ödemektedir.

Sultan Berkyaruk, haçlılardan haberdar olduğu zaman Musul valisi Kürboğa'yı Antakya ve Urfa bölgesine gitmekle ve bölgede hakimiyeti tesis edip, yardım etmekle görevlendirmiştir.⁸⁸⁹ Sultan Berkyaruk döneminde haçlılara karşı 1104'te Harran Savaşı yapılmış ve Haçlı kontlarından Baudouin ile Joscelin esir alınmıştır bu esaret İslam dünyası tarafından sevinçle karşılanarak Sultan Berkyaruk da aynı şekilde takdir edilmiştir.⁸⁹⁰

Sultan Berkyaruk döneminde Batınilik kuvvetli bir yayılım alanı buldu çünkü kendilerine en büyük engel olarak gördükleri Selçuklu Devleti artık siyasi bir karmaşa içerisindeydi böyle bir ortamda kendilerinin ihmal edildiğini fark ediyorlar ve faaliyetlerini gittikçe arttırıyorlardı. Batıniler bu dönemde iyice korku salmış, Selçuklu emirlerinin çoğu zırhsız gezemez ve rahat uyku uyuyamaz olmuştu.⁸⁹¹ Hatta bazılarının

⁸⁸⁶ Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 12.

⁸⁸⁷ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 159.

⁸⁸⁸ Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 147.

⁸⁸⁹ Usta, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, s. 101. Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 90.

⁸⁹⁰ Göksu, **Sorularla Selçuklular Siyasi Tarih**, s. 115.

⁸⁹¹ Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 71.

gittiği yerlere beraberinde kefenlerini götürdüklerinden bahsedilir.⁸⁹² Yine Batınilerin oluşturduğu ortam hakkında olaylara şahit Enuşirvan b. Halid-i Kaşani: “*Felaketler geldi, tuhaf olaylar oldu. Neticede Batıniler birden bire büyük güç sahibi oldular. Bunlar yoldan güvenliği kaldırdılar. Büyüklere ölüm yağdırdılar. Bir Batını kendisinin öldürüleceğini bile bile bir topluluğa hücum eder ve onları herkesin gözü önünde öldürürdü. Hükümdarlardan hiçbiri kendini bunlardan korumak için çare bulamadı. Onlardan endişeye kapılan halk ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı da barış içinde onlara bulaşmadan yaşamayı tercih etti. Batınilere açıkça düşmanlık edenler onların saldırılarına maruz kalmaktan ve öldürülmekten korkarak yaşadılar. Onlarla barış içinde yaşayanlar ise Batınilerin fikir ve inançlarını paylaşmakla itham edildiler. Bunlar halkın her sınıfına karışmış olduklarından hiç kimse bu ithamlardan kurtulamadı. İnsanlarda Batınilerden korunmak düşüncesinden başka bir düşünce kalmadı. Tahta geçen sultanlar kendi yakın adamlarına bile güvenemez olmuştu. Halk, Sultan’ın İsmailileri ortadan kaldırmaya ciddi olarak giriştiğini görünce aralarındaki eski düşmanlıktan dolayı intikam almak için birbirlerini Batınilikle ve dinsizlikle suçlayıp ihbar ettiler.*”⁸⁹³ şeklinde ortamla ilgili geniş bilgiler vermiştir.

Muhammed Tapar’ın adamlarının suikastlerle ölmesi üzerine bu durum Sultan Berkyaruk ile yakıştırılmış ve onun bir Batını olduğu iftirası atılmıştır Muhammed Tapar yanlıları Sultan Berkyaruk’u Batınilikle suçlamakla kalmamış hatta yapılan savaşlarda bile Sultan Berkyaruk’un askerlerine ‘*Ey Batıniler*’ diye seslenmişlerdir.⁸⁹⁴ Sultan Berkyaruk hem bunun böyle olmadığını göstermek için hem de malum Batınilerin olumsuz faaliyetlerini engellemek için ciddi bir mücadeleye girişti. Sultan Batınilere karşı bir tahkikat başlattı.⁸⁹⁵ 1096 yılında Batınilerin elindeki Vesnem-kuh kalesi çevresindeki halk, Sultan Berkyaruk’a şikayette bulunarak, Batıniler tarafından çektikleri eziyetleri anlattılar.⁸⁹⁶ Sultan Berkyaruk bölgeye asker sevk etti ve Batıniler mağlup edildi, kale ise muhasara edildi.⁸⁹⁷ Batınilerle mücadele edilirken Sünni alimler ve medreseler aracılığıyla ilmi mücadeleler edildi zaman zaman da onlar hakkında idam fetvaları verildiği de olmuştur. 1097 yılında Batını propagandası yapan bir adam için

⁸⁹² Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 86.

⁸⁹³ Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 87.

⁸⁹⁴ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 448.

⁸⁹⁵ Usta, **Selçuklu Sultanları**, s. 55.

⁸⁹⁶ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 444.

⁸⁹⁷ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 444.

benzer bir idam fetvası verilmiştir.⁸⁹⁸ Adam da: “*Ben ‘La ilahe illallah’ diyorum şimdi beni nasıl öldürürsünüz?*” demiş buna cevap olarak da alim Ebu’l-Vefa: “*Ben öldürürüm, delilim ise ‘Onlar çetin azabımı gördükleri zaman Allah’a inandık ve O’na ortak koştığımız şeyleri inkar ettik.’ dediler fakat azabımızı gördükten sonra imanları kendilerine fayda vermeyecektir.*” ayetini ifade ederek Batını oyununa alet olmamış aksine ona dersini vermiştir.⁸⁹⁹

Sultan Berkyaruk 1095’te hançerlenerek yaralanmıştır.⁹⁰⁰ “*Hangi vakit birini yaralarlar ve o korkmazsa, çektiği o eza yerine mükafat verilir.*”⁹⁰¹ Cesaretli olmasından dolayı aldığı yaranın kendisine tesir etmediği anlatılır kaynaklarda.⁹⁰² Sultan Berkyaruk’un gücünden korkan Batınilerin bu işi yaptıklarına dair rivayetler vardır.⁹⁰³ Nitekim sorgulamalarda yaralayan şahıs Sultan Berkyaruk’un Batını karşıtı politikalarından bahsetmiştir.⁹⁰⁴

Muhammed Tapar’ın askerleri 1104 yılında yapılan anlaşma gereği İsfahan’ı Sultan Berkyaruk’a teslim ederlerken, Sultan Berkyaruk bu askerlere kendi birliklerine katılmalarını teklif etti, onlar kabul etmeyince de Sultan Berkyaruk onları takdir etti ve bu davranışlarının Tapar’a vefalarından olduğu için onları övdü.⁹⁰⁵ Yine Sultan Berkyaruk bölgeden ayrılırken askerlere iyi davranmış, bir miktar para ve eşyalarını taşımaları için hayvan vermiş ve yine hizmetlerine bir kısım insan vermiştir bu şekilde onlara yardımcı olmuştur.⁹⁰⁶ Karşısındaki askerleri “*düşman*” olarak görmemiş onlara bile iyi davranmış bir sultandan bahsetmeye çalışıyoruz.⁹⁰⁷ Yine benzer şekilde Sultan Berkyaruk, kardeşi Muhammed Tapar’a ait bayrak ve sancakların Emir Ayaz ve beraberindekiler tarafından ters çevrildiğini görmüş bu duruma üzülmüş ve hemen düzeltilmesini istemiş, şu sözleri söylemiştir: “*Eğer kötülük yapmışsa bile O’na karşı böyle muamele etmek gerekmez.*”⁹⁰⁸

⁸⁹⁸ Ayşe Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah Ve Alamut**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, s. 280.

⁸⁹⁹ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah Ve Alamut**, s. 280.

⁹⁰⁰ Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 100. Ravendi, **a.g.e.**, s. 140. İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 394. Reşidü’l-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 100.

⁹⁰¹ Reşidü’l-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 100.

⁹⁰² Reşidü’l-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 100.

⁹⁰³ Mirhand, **a.g.e.**, s. 159.

⁹⁰⁴ Delibalta, **a.g.e.**, s. 119.

⁹⁰⁵ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 216.

⁹⁰⁶ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 216. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 80.

⁹⁰⁷ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 216.

⁹⁰⁸ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 456.

Sultan Berkyaruk amcası Tutuş ile yaşadığı mücadeleden sonra galip olmuş ve annesi Zübeyde Hanım'ı İsfahan'a getirmek istemiştir fakat veziri Müeyyidülmülk ile beraber bir grup: "*Annesini terketmesinin daha uygun olacağını*" söylemiştir.⁹⁰⁹ Bunun üzerine Sultan Berkyaruk: "*Ben hükümdarlığı ancak onun için ve O yanımda bulunduğu için istiyorum.*" diyerek annesinin kendisinde nasıl bir yeri olduğunu çok net bir biçimde ortaya koymuştur.⁹¹⁰ Bir başka seferde ise Sultan Berkyaruk emirlerinden olan Emir Yelberd'i annesi hakkında kötü sözler söylediği için öldürtmüştür.⁹¹¹ Sultan Berkyaruk, Sencer'in askerleriyle mücadele etmiş onları mağlup etmiş ve Sencer'in annesi dahil bir kısım kişileri de esir almıştır, bu esaret üzerine Sencer, Berkyaruk'un annesinin kendi yanında esir olmasından dolayı Berkyaruk'un da onun annesini öldürerek karşılık alacağını düşünmüştür ancak Berkyaruk, Sencer'in annesini huzuruna çağırması ve şu sözleri söylemiştir: "*Ben seni, kardeşim Sencer yanındaki esirleri serbest bıraksın diye esir almıştım. Sen benim annemin dengi değilsin ki öldüreyim.*"⁹¹² Berkyaruk'un annesine karşı çok dikkat çekici bir sevgisi ve düşkünlüğü vardır. Bu kıssalarda bunu gösteren birkaç örnektir. Annesine karşı yoğun bir sevgi ve merhameti olan Sultan Berkyaruk küçük yaşta olayların ortasında kalarak tabiri caizse çocukluğunu anlamadan mücadelelerin içine girmiştir babasının da olmadığı böyle bir süreçte belki de annesi onun sığındığı tek yerd, ruhunu dinlendirdiği, düşmanlarından uzaklaştığı belki de tek güvendiği yerd annesinin yanı.

Sultan Melikşah vefat ettikten sonra Meyyafarikin halkından ileri gelen bir kısım Sultan Berkyaruk'a: "*Burası baban Melikşah'ın memleketidir. Biz sizden başkasını istemiyoruz. Ya sen gel al ya da teslim alacak birisini gönder. Biz şehri sizin adınıza koruyoruz.*"⁹¹³ demişler. Bu şekilde haber gönderdiler fakat Sultan Berkyaruk yaşadığı taht sorunları yüzünden bölgeye gidememiş etkili bir kuvvet de gönderememiştir. Bölge halkı bazı konularda fikir ayrılığına düşmüşse de Selçuklu Sultanlarının idaresi altında kalma konusunda hemfikir olmuşlardır.⁹¹⁴

⁹⁰⁹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 395.

⁹¹⁰ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 395. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 100. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 56.

⁹¹¹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 376.

⁹¹² İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 428-429.

⁹¹³ Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 34.

⁹¹⁴ Ersan ve Alican, "Sultan Melikşah ve Diyarbakır", s. 364.

Sultan Berkyaruk bir gün otağında dinlenirken, bir taştâr Sultan'ın uyuduğunu zannederek karşısındaki şahsa şunları söyledi: “*Âl-i Selçûk ne hamiyetsiz bir kavimdir. Adam, Sultân'a bu kadar çok sıkıntı çıkaracak; bir defasında babasının bir bendesini padişahlık talebiyle isyan ettirmeye çalışıp o bende de alêt-i saltanattan serâperde ve çetr hazırlayacak; yine başka bir zaman Gence'ye gidip Sultan'ın kardeşini kışkırtacak birkaç boş sözle onu değiştirecek (sonra bütün bunlara rağmen Sultan) ona vezâret verip itimat edecek... Mâl tamahına esir olup onun doğru olmayan sözlerini kabul edip gururlandıracak...*”⁹¹⁵ Bu sözleri duyan Sultan Berkyaruk çok sinirlendi, elinde kısa bir kılıçlar dinlendiği çadırdan çıktı, Mü'eyyedü'l-mülk'ü huzuruna çağırdı ve gözlerinin bağlanıp bir kürsüye oturtulmasını emretti. Bir darbeyle başını gövdesinden ayırdı, taştâra baktı ve şöyle söyledi: “*Selçukluların hamiyet ve gayreti işte böyledir.*”⁹¹⁶ Bu meseleyle ilgili taştâr kastedilerek kaynakta şöyle bir özdeyiş geçmektedir: “*Dilin yarası mızrak ucunun yarasından daha fenadır.*”⁹¹⁷ Bu olaydan hareketle vezirinin daha önce yapmış olduğu hataları affetmiş olmasına rağmen bu sözlerden sonra cezasını kesmesi üzerine birçok çıkarım yapılabilir, en kısası olarak tercih edeceğimiz olanı; Sultan Berkyaruk, Selçuklu ailesine söz gelmesini, şahsına söz gelmesinden daha önde tutmuş olacak ki, taştârın sözleri üzerine vezirinin daha önce karşılıksız kalan hatasını canıyla ödetmiştir. Bir başka rivayete göre ise Mü'eyyedü'l-mülk'ün öldürülme sebebi Sultan'ın annesi Zübeyde Hatun'u öldürenin o olmasındandır.⁹¹⁸

Dönemin bazı emirleri Sultan Berkyaruk'un hizmetinde bulunan Mecdu'l-Mulk'ün kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı amaçları onu öldürmekti, Mecdu'l-Mulk, Sultan Berkyaruk'un çadırına sığınmış, Sultan Berkyaruk ise onu teslim etmemekte kararlıdır.⁹¹⁹ Bu durum karşısında öfkeden gözü dönmüş olduklarını tahmin ettiğimiz topluluk Sultan'ın çadırını basarak yağmalamış ve Mecdu'l-Mulk'ü sakalından tutup çıkartarak paramparça etmişlerdir.⁹²⁰ Bu hareketlerin Sultan'ın izni olmaksızın ve gözü önünde yapılması, yağmalamalarda bulunmaları, tüm bunlar

⁹¹⁵ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 103. Ravendi, **a.g.e.**, s. 144. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 104-105. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 104-105. Mirhand, **a.g.e.**, s. 164. Merçil, **Selçuklular Makaleler**, s. 209-210.

⁹¹⁶ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 104. Ravendi, **a.g.e.**, s. 145. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 105. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 59. Mirhand, **a.g.e.**, s. 164.

⁹¹⁷ Ravendi, **a.g.e.**, s. 144.

⁹¹⁸ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 421. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 103.

⁹¹⁹ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 102.

⁹²⁰ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 102. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 102-103.

Berkyaruk'u çok üzmüş ve aciz bırakmıştı. Sultan Berkyaruk çadırından çıkıp görevlisi Ahur Bey'in yanına gelerek şu etkileyici sözleri söylemiştir: “*Bu ne saygısızlıktır. Hareme hürmeti hiçe saydılar ve saltanatın namusu elden gitti. Bir ata bin ve bu kendini bilmez heriflere seslen ve istekleri neymiş sor.*”⁹²¹ Sultan Berkyaruk'un huzurunda yaşanan bu mesele onun otoritesinin de ne derece zedelendiğini göstermektedir, son zamanlara doğru merkezi otorite sağlanmış olsa da Sultan Berkyaruk'un nasıl bir süreçte sultanlık yaptığını göstermesi bakımından önemlidir. Her sultan şanslı değildir ve onların şansı devletlerinin de kaderini etkilemektedir. Sultan Berkyaruk döneminde ülkede emirlerin taht mücadelelerinin yaşandığı ortamdan beslenerek rahat bir şekilde isyanlarda bulunması otoriteyi zedelemiş, Sultan Berkyaruk'u da yukarıdaki olay gibi derinden kederlendirmiş ve üzmüştür.

4.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Sultan Berkyaruk, devlet içerisinde merkezi otoritesini sağladığı bir dönemde belki de Haçlılar ile Batıniler üzerine daha güçlü gidebilecek kudretteyken genç yaşında aniden rahatsızlanmıştır.⁹²² Sultan Berkyaruk, hem basur hem de verem hastalıklarına yakalanmış, Berucird'de kırk gün kadar hasta olarak kalmıştır.⁹²³ Sultan o halde, İsfahan'dan Bağdat'a doğru gitmek istemiştir ancak kaynağın ifadesiyle: “*Ölüm ona mühleti vermemiştir.*”⁹²⁴ Vefatını hissetmiş olacak ki çok küçük yaştaki oğlu Melikşah'ı da veliht ilan etmiştir.⁹²⁵ Sultan Berkyaruk, on iki yıl hükümdarlık yapmış, yirmi beş yaşında 1104 yılında vefat etmiştir.⁹²⁶ Sultan, İsfahan'da medfun bulunan babası Melikşah'ın türbesine defnedilmiştir.⁹²⁷

Sultan Berkyaruk, ‘*Es-Sultan el-Mu’azzam Rükned-Dünya Ve’d-Din*’, ‘*Ebu’l-Muzaffer Berkyaruk b. Melikşah Yemin Emir El-Mü’minin*’, ‘*Melikü’l-İslam*’, ‘*Melikü’l-İslam ve’l-Müslimin Ebü’l-Muzaffer*’, ‘*Şahanşah*’, ‘*Amidü’l-Devle el-Kahire*’, ‘*Mu’izzu’l-Devle el-Kahire*’, ‘*Adudü’l-Devle*’ gibi unvanlara sahiptir.⁹²⁸

⁹²¹ Zahirü’l-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 102. Reşidü’l-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 103.

⁹²² Göksu, **Büyük Selçuklular**, s. 102.

⁹²³ İbnü’l-Verdi, **a.g.e.**, s. 61. Bundari, **a.g.e.**, s. 91.

⁹²⁴ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 489.

⁹²⁵ Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 129. Göksu, **Büyük Selçuklular**, s. 102.

⁹²⁶ Zahirü’l-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 104. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 61. Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 191.

⁹²⁷ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 217. Usta, **Selçuklu Sultanları**, s. 54. Göksu, **Büyük Selçuklular**, s. 102.

⁹²⁸ Ravendi, **a.g.e.**, s. 135. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 181.

Sultan Berkyaruk, kaynaklarda genel olarak güzel yüzlü, yakışıklı, orta boylu, sakal ve bıyıkları karışık ve birbirine yakın, açık kaşlı bir şekilde tasvir edilmektedir.⁹²⁹ Sultan Berkyaruk; iyi ve yumuşak huylu, affedici, savaşçı, asil, cömert, cezalandırmakta aşırıya gitmeyen hatta çoğu zaman affeden, merhametli bir mizaca sahip, iktidarı güzel bir hükümdar olarak ifade edilmektedir.⁹³⁰ Zamanını hayır ve hasenat işleri için harcamış bir sultandır.⁹³¹ Sultan Berkyaruk, Selçuklu hanedanına mensup annesi Zübeyde Hatun'a karşı son derece merhametli, ona çok düşkün bir evlattır.⁹³² Onu yalnızca annesini öldürmüş olan Müeyyidülmülk'e karşı çok kızgın olarak ifade eder kaynaklar, bu da annesine olan düşkünlüğü ile yakından ilgili olsa gerektir.⁹³³ Sultan Berkyaruk'un şarap içtiğine dair de bir kayıt vardır.⁹³⁴ Hatta kardeşi Sultan Sencer bu durumu duyduğu için ve bazı diğer birkaç sebepten dolayı Horasan'dan Irak'a doğru geldiği yazmaktadır kaynaklarımızda.⁹³⁵ Sultan Berkyaruk'un kısa hayatı çocuk yaştan itibaren sıkıntılar içinde başladı ve öyle de devam etti.⁹³⁶ Bu sıkıntılar en çok da yaşadığı taht mücadelesi, isyanlar ve anlaşmazlıklardan dolayıdır.⁹³⁷ Hayatında inişli çıkışlı olaylar sürekli olarak yaşanmıştır.⁹³⁸ İsfahan'da öldürülme hazırlıkları yapılırken aniden kader ona gülümsemiş yaşaması için bir sebep ortaya çıkmış ve son anda hem öldürülmekten kurtulmuş hem de saltanata oturmuştur.⁹³⁹ Terken Hatun'un oğlu Mahmud çiçek hastalığına yakalanınca Berkyaruk'un gözlerine mil çekilmesi ertelenmiş, beklenmiştir ancak Mahmud vefat edince onun yerine Berkyaruk hapisten çıkartılarak tahta oturtulmuştur.⁹⁴⁰ Berkyaruk da çiçek hastalığına yakalanmıştır ancak o mucizevi bir şekilde bu rahatsızlıktan kurtuldu.⁹⁴¹

Sultan Berkyaruk liyakate önem verdiğini gösteren bir hadise bırakmıştır arkasında meşhur Tacülmülk Terken Hatun ile beraber Berkyaruk'a karşı saf tutmuştur,

⁹²⁹ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 104. Ravendi, **a.g.e.**, s. 136. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 106. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 129.

⁹³⁰ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 98. İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 490. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 96.

⁹³¹ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 106.

⁹³² Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 16.

⁹³³ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 106.

⁹³⁴ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 190. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 217.

⁹³⁵ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 190.

⁹³⁶ Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 96. İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 490.

⁹³⁷ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 490. İbnü'l-Verdi, **a.g.e.**, s. 61.

⁹³⁸ Ravendi, **a.g.e.**, s. 136.

⁹³⁹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 490.

⁹⁴⁰ Ravendi, **a.g.e.**, s. 139. İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 382. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 24.

⁹⁴¹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 382.

Terken Hatun'un yaşadığı yenilgi sonrası kaçarken yakalanan eski vezire Sultan Berkyaruk vezirlik teklif etmiştir buradaki amacı kaynaklarda net bir şekilde vurgulandığı gibi onun vezirlik bilgi ve birikiminden faydalanmaktır.⁹⁴²

Aşağıda; Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret devrinde sultanlık yapmış Berkyaruk ile hakkında derlediğimiz önemli ifadeler vardır.⁹⁴³ Hiç şüphesiz bu cümleler Sultan hakkında bizim anlatmaya çalıştığımızdan da fazlasını dönemin dilinden ifade etmektedir.

*“Berkyaruk; çok genç yaşta olmasına rağmen, insani duyguları son derece kuvvetli bir hükümdardı. Sakin, hoşgörülü, bağışlayıcı, vefalı bir karakter yapısına sahipti. Bu güzel karakterinden dolayı da, halk ve ordu tarafından takdir edilmekte ve sevilmekteydi.”*⁹⁴⁴

*“İbnü'l-Azrak el-Farıkı: ‘Adaletli, hayırsever bir hükümdardı.’, İbn Hallikan: ‘Çok gayretli bir hükümdardı. İçki içmesinden başka bir kusuru yoktu.’, Ebu'l-Fida: ‘Yumuşak huylu, cömert ve sabırlı bir hükümdardı.’, Reşidü'd-Din: ‘Çok yumuşak huylu ve merhametliydi. Müeyyidü'l-Mülk'ten başka hiçbir kimseyi kendi eliyle öldürmedi. Ondan da pişman olup oğluna diyetini verdi.”*⁹⁴⁵

*“O devir ve zamanda saltanat bahçesinde Sultan Berkyaruk'un güzellik ve canlılığında bir gül açmamış, memleketin ırmaklarında onun boy ve tazeliğinde bir servi uzamamıştı. Güzel bir yüzü, beğenilen bir çehresi vardı. Sultan evladının çokluğuna rağmen benzersiz vezirinin doğru yolu göstermesi veliahtlık teşrihi ve kahramanlık hilatini ona giydirip hal dili ile dedi ki: Çok baktı sola ve sağa gönlüm, aldattı güzelleri ve seni istedi gönlüm.”*⁹⁴⁶

“...Sultan Berkyaruk, hem bedensel hem de ruhsal anlamda hassas bir insandı. Uzun süre devam eden kanlı taht kavgaları sırasında iyice yorulmuş akan kanın durması için saltanatını Muhammed Tapar ile paylaşabilecek bir olgunluğu göstermekten kaçınmamıştı. Öte yandan genç ve tecrübesizdi. Devleti idare edebilecek iradeden ve kendisini yönlendirebilecek bir danışmandan, örneğin Nizamülmülk gibi bir

⁹⁴² Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 20-21.

⁹⁴³ Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 252.

⁹⁴⁴ Salim Koca, “Sultan Sencer ve Büyük Selçuklu Devletinin Çöküşten Önce Son Parlayışı”, **Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 43.

⁹⁴⁵ Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 130-131.

⁹⁴⁶ Mirhand, **a.g.e.**, s. 151-152.

vezirden yoksundu. Dönemi hem Selçuklu Devleti hem de kendi ikbali açısından talihsiz bir dönemdir.”⁹⁴⁷

⁹⁴⁷ Ersan ve Alican, **a.g.e.**, s. 90.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SULTAN MUHAMMED TAPAR

5.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ

Sultan Melikşah'ın Taceddin Seferiye Hatun'dan olma oğlu Muhammed Tapar, 1082 yılı ocak ayında doğmuştur.⁹⁴⁸ Sultan Berkıyaruk hayatını kaybettikten bir süre sonra 1105 yılında resmi olarak Selçuklu devletinin sultanı olacak toplamda on üç yıl kadar hükümdarlık yapacaktır.⁹⁴⁹

Muhammed Tapar'ın döneminden '*tarihçiler açısından Melikşah'ın ölümünden sonra inkrâz içinde olan Büyük Selçuklu Devleti'ne eski halini iade eden sultan*' olarak bahsetmektedirler.⁹⁵⁰ Taht mücadeleleriyle yıpranarak geçen fetret dönemi Sultan Muhammed Tapar'ın güçlü ve tek sesli bir şekilde tahta geçmesiyle bitmiştir.⁹⁵¹ Sultan Muhammed Tapar dönemi Sultan Melikşah sonrası yaşanan kriz sürecinin sonlandırıldığı dönem olmuş olacaktır.⁹⁵²

5.2. SİYASİ YÖNÜ

Sultan Muhammed Tapar, hükümdarlığı sırasında bazı politikalara sahiptir bunlar; Kafkasya bölgesi, Haçlılar ve Batıniler ile ilgili olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.⁹⁵³ Sultan Muhammed Tapar, Abbâsî Halifeliği ile ilişkisini güçlü tutmaya çalışmıştır, sık sık bölgeyi ziyaret etmiş ve kız kardeşini de halife ile evlendirmiştir. Bu ilişkiler '*Sultan Melikşah dönemi izlenen politikayı andırmaktadır*'.⁹⁵⁴ Yine Tuğrul Bey gibi evlilik yoluyla siyasi ilişkileri pekiştirme arzusu içerisinde de olabilir.

Abdülkahir el-Bağdadi: "*Batınilerin müslümanlara verdiği zararlar, Yahudilerin, Hristiyanların ve Mecusilerin hatta materyalistlerin ve dinsizlerin öteki kollarının vermiş olduğu zararlardan daha büyüktür.*"⁹⁵⁵ İfadelerini kullanarak Batınilerin zararlı faaliyetlerinin islam dışı unsurlar tarafından bile gerçekleştirilmediğini anlatmaya çalışmaktadır. Bu gibi sebepler dolayısıyla Sultan Muhammed Tapar, gidişatın da

⁹⁴⁸ Göksu, *Sorularla Selçuklular Siyasi Tarih*, s. 116.

⁹⁴⁹ Zahiru'd-Din Nişaburi, *a.g.e.*, s. 111.

⁹⁵⁰ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 43.

⁹⁵¹ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 42-43.

⁹⁵² Ersan ve Alican, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*, s. 93.

⁹⁵³ Ersan ve Alican, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*, s. 91.

⁹⁵⁴ Ersan ve Alican, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*, s. 120.

⁹⁵⁵ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 77-78.

farkına varmış olacak ki Batınilerle mücadeleyi, Haçlılarla mücadeleye tercih etmiştir.⁹⁵⁶ Sultan Muhammed Tapar bütün gayretiyle Batınilere karşı mücadele başlatmıştır, onlara düşmanlık da çok ileri gitmiştir.⁹⁵⁷ Çünkü Haçlılarla mücadele demek İslam'ın mücadelesi demektir fakat içlerinde 'Batınilik' gibi İslam'ı içten içe çürütmek ve içeri boşaltmak isteyen bir fırka olunca İslam'ın canlı bir şekilde ayakta tutulması daha zaruri bir hal almıştır. "*Sultan Muhammed Tapar, Selçuklu tahtının münakaşasız hakimi olunca yapılacak en mühim işin müslümanları bunların elinden ve zulmünden kurtarmak olduğuna karar verdi. Çünkü bu cinayet şebekeleri giderek saltanatı tehdit eder hale gelmişlerdir.*"⁹⁵⁸

Melik Sencer'in veziri aynı zamanda Nizamülmülk'ün de oğlu olan Fahrülmülk bir Batını saldırısıyla hançerlenerek öldürülmüştür, Batını sorgulandıktan bir süre sonra melik Sencer kardeşi Muhammed Tapar'a bir mektup göndererek şu ifadelerde bulunmuştur: "*Bunlar, ne sana ne bana acırlar, bunları yeryüzünden temizlemek gerekir.*"⁹⁵⁹ Sultan Muhammed Tapar bu ve diğer başka şikayetler sonrasında Batıniler üzerine harekete geçti.

Sultan Muhammed Tapar, Batınilerle mücadele yöntemlerinden ilki olarak askeri mücadeleye girişmişti, '*Şahdiz Kalesi*' Batınilerin en önemli üslerinden biri halindeydi.⁹⁶⁰ Şahdiz kalesi, '*Müslümanların gözünde bir diken, boğazında bir kemik*' gibidir.⁹⁶¹ "*Şahdiz kalesinin baş daisi Ahmed b. Abdülmelik b. Attaş'ın çok sayıda taraftar toplaması Sultan Muhammed Tapar'ın gözünden kaçmamış, buna son vermek, Müslümanları onların zulüm ve zorbalıklarından kurtarma fikriyle İsfahan bölgesine giderek Şahdiz kalesini kuşatır.*"⁹⁶² Sultan Muhammed Tapar, Şahdiz kalesine yerleşen Batınilerle mücadele etti ve tamamının öldürülmesi emrini verdi.⁹⁶³ Şahdiz kalesi 1107'de ele geçirilmiş, Ahmed b. Attaş ve adamları öldürülmüştür.⁹⁶⁴ Sultan

⁹⁵⁶ Özeydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 78.

⁹⁵⁷ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 596. Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 55.

⁹⁵⁸ Özeydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 79.

⁹⁵⁹ Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 237. Özeydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 77.

⁹⁶⁰ Ali Aktan, "Selçuklu-Batını Münasebetleri", **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 58.

⁹⁶¹ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 55. Azimi, **a.g.e.**, s. 42.

⁹⁶² Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah Ve Alamut**, s. 61-62.

⁹⁶³ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 193. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 317.

⁹⁶⁴ Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları**, s. 197. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 317.

Muhammed Tapar, Batınileri hiçbir şartta kabul etmiyor, onlara karşı çetin bir mücadele veriyordu.⁹⁶⁵ 1109 tarihinde ise artık en meşhur Batını sığınağı olan Alamut Kalesi'ne kuvvet göndererek mücadele edilecekti, bu kuvvetlerin idaresi Nizamülmülk'ün oğlu vezir Ahmet ve Emir Çavlı'dır, bu seferde birçok Batını öldürülmüş ancak sert kış koşullarından ve kalenin zorlayıcı savunmasından dolayı kuşatma kaldırılmıştır.⁹⁶⁶ İsfahan'daki Batınilere ait Han-ı Lincan kalesi muhasara altına alarak içerisindeki Batıniler etkisiz hale getirilmiştir.⁹⁶⁷ Yine Kalincen kalesi de yıktırılmış, bölgedeki Batıniler etkisiz hale getirilerek, öldürülmüşlerdir.⁹⁶⁸ 1117 tarihinde Alamut kalesi tekrar kuşatılmış ancak bu sefer de kuşatma devam ederken Sultan Muhammed Tapar aniden hastalanmıştır ve kısa bir süre sonrada hayattan ayrılacaktır, bu sebeple Alamut'un kuşatılması yeniden sonuçsuz kalacak ve maalesef kale zararlı faaliyetlerine yeniden devam edecektir.⁹⁶⁹

Sultan Muhammed Tapar, Halep bölgesindeki Batını faaliyetlerini kontrol altında tutmak için bölgeyi izlemiş ve zaman zaman müdahale edilmesini emretmiştir örneğin Halep ve Suriye'de Batınılığı yayma noktasında etkili bir isim olan Ebu Tahir ve iki yüz kadar Batınıyi öldürmüş veya hapsedirmiştir.⁹⁷⁰ Sultan Muhammed Tapar, Halep meliki Rıdvan'ın Batınilerle ilişkisi olduğunu öğrendiğinde kendisini kınamış ve bu davranışlarından hızlıca vazgeçmesi gerektiğiyle ilgili kendisine mektuplar ve haberler göndermiştir çünkü onun bu ilişkisi Batınilerin Halep civarında yayılım alanı bulmalarına sebep olmuştur.⁹⁷¹ Yine Sultan Muhammed Tapar, melik Rıdvan'ın oğlu Alparslan'a da yazdığı mektupta: *“Baban Batıniler konusunda bana muhalefet ediyordu. Bir evladım olarak şimdi senden onları yok etmeni istiyorum.”*⁹⁷²

“İmadeddin el-İsfehani; ‘Eğer Muhammed Tapar’ın fethettiği kaleler şimdiye kadar Batınilerin elinde kalmış olsaydı kafirlik bütün cihanı kaplardı.’ Diyor.

⁹⁶⁵ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 193.

⁹⁶⁶ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 194. Hasan Akyol ve Erol Kara, “Fetret Devri”, Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı** (637-677), Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 104-105. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 225. İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 560.

⁹⁶⁷ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 193.

⁹⁶⁸ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah Ve Alamut**, s. 64.

⁹⁶⁹ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 160. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 233.

⁹⁷⁰ Ayşe Atıcı Arayancan, “Selçuklu Devlet Adamları”, **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 136.

⁹⁷¹ İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 100,108.

⁹⁷² Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı**, s. 294.

*Gerçekten Sultan Muhammed Tapar Batınilere karşı takip ettiği sindirme ve temizleme politikasında büyük ölçüde başarılı olmuş, yalnızca o çağın insanına değil müteakip devirlerde yaşayacak olan müslümanlara da övgü ile anılmaya değer hayırlı hizmetler ifa etmiştir, eğer ömrü vefa etseydi bu fitne fesat yuvalarını tamamen temizleyebilirdi.”*⁹⁷³ Her ne kadar Batıniler fetret dönemiyle yayılımlarını genişletmişlerse de Sultan Muhammed Tapar’ın onlara karşı kararlı mücadelesi bu düşüncenin ve destekçilerinin bitmeseler bile azalmalarında büyük etkiye sahip olmuştur.⁹⁷⁴ *“Selçuklu sultanları arasında İsmaili sorununu çözme aşamasına getiren tek sultan Muhammed Tapar olmuştur. O, İsmailileri düzenli saldırılarıyla yıpratarak, güçsüz duruma düşürmüştür. Öte yandan İsmaililer, Muhammed Tapar’ın Alamut Kalesi’ne beş yılda yedi kez düzenli ve ard arda yaptığı seferlerin tümüne büyük bir azimle direnmişlerdir... Muhammed Tapar’ın zamansız ölümü, İsmaililer için yeni bir kurtuluş kapısı olurken, moralleri yükselmiş, daha önce ciddi kayıplar vermelerinden dolayı artık yeni kaleler, yeni bölgeler kazanmak yerine ellerindeki yerleri koruma şeklinde yeni bir strateji benimsemek zorunda kalmışlardır.”*⁹⁷⁵ Öyle olmuştur ki Sultan Muhammed Tapar’ın ölümü duyulunca Batınilerin sevinci bir yana bir de büyük bir cesaret almışlardır.⁹⁷⁶

İslam topraklarını ve Müslüman dünyayı hedef alan Haçlı seferleri Selçukluların özellikle fetret döneminde yoğunlaşmış bir haldeydi. Bu seferlere karşı durmak şüphesiz tüm İslam hükümdarları için mühim olsa da dönemin önde gelen lider sultanları olarak Selçukluların bu mücadeleleri göğüslemesi, öncüsü olması çok önemliydi maalesef daha önceki bölümlerde de ifade etmeye çalıştığımız gibi Selçukluların kendi iç problemleri bu mücadeleleri hakkıyla göğüsleyebilmelerine imkan vermedi. Urfa’da kontluk kuran Haçlılar doğuya doğru Selçuklu devleti aleyhinde tehlike arzietmekteydi.⁹⁷⁷ Bu çerçeveden hareketle Haçlılarla mücadele zaruri bir hal almıştır. Yine de Sultan Muhammed Tapar döneminde birkaç askeri girişimden bahsedilmektedir. Bu askeri hareketler 1110 yılında Muhammed Tapar’ın mektuplar göndererek Türkmen gruplarının harekete geçmesini sağlamasıyla başlamıştır.⁹⁷⁸ Yine

⁹⁷³ Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 84.

⁹⁷⁴ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 225.

⁹⁷⁵ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah Ve Alamut**, s. 72.

⁹⁷⁶ Usta, **Doğunun ve Batının Hakimleri Selçuklular**, s. 147.

⁹⁷⁷ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 304.

⁹⁷⁸ İbnü’l Adim, **a.g.e.**, s. 109.

1111 yılında da özellikle Halep halkının yardım çağrılarına Muhammed Tapar -her ne kadar kendisi de sıkıntılı süreçlerin içinde olsa da- kayıtsız kalmayacak ve bir ordu düzenleyerek birkaç kaleyi fethedecektir.⁹⁷⁹ Sultan Muhammed Tapar, zor şartlar altında olsa bile Haçlılarla mücadele edilmesi için emirlere görevlendirmeler yapmıştır. Haçlılarla mücadele daha çok emirler seviyesinde kalacaktır. Sultan Muhammed Tapar, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bizzat Batıniler üzerine gitmişse de Haçlılar üzerine bizzat mücadeleye girişmemiştir.⁹⁸⁰ Sultan Muhammed Tapar diğer Selçuklu sultanlarına göre Haçlılara karşı mücadele açısından daha çok öne çıkmaktadır bunun altında elbette İslam dünyasının prestijini korumak ve kollamak vardır ancak bundan da fazlası vardır nitekim Haçlıların hakimiyetlerine geçirdikleri topraklardan bazıları Muhammed Tapar'ın meliklik döneminde idare ettiği topraklardır dolayısıyla işin içerisine ayrı bir mücadele hırsı girmiş de olabilir.⁹⁸¹ Yine bölge halklarının Sultan'a dokunaklı haberler göndermesi ya da her ne sebeple olursa olsun Muhammed Tapar haçlılara karşı kayıtsız kalmamış mücadele etmiştir ancak gerek iç meselelerle uğraşması gerekse de bazı Selçuklu emirlerinin de haçlılarla işbirliğine girişmesi bu çabaları yetersiz bir zemine taşımıştır.⁹⁸²

Şahdiz kalesinin muhasarası sırasında Sultan'ın veziri Sadülmülk'ün ihaneti ve kendisinin Batını olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Sadülmülk, ihanet ederek kalenin içindeki Batınılere yardımcı olmuş onların zorlandığı son anda ise artık suikasti çare görmüş ve kaledekilere; *'bir hafta sabrediniz, ben bu köpeğin (Sultan Muhammed Tapar'ı kastederek) hakkından gelirim'* diyerek niyetini de tarafını da alenen belirlemiştir.⁹⁸³ Sultan Muhammed Tapar ayda bir defa hacamat yaptırdı.⁹⁸⁴ Vezir Sadülmülk bu hacamatçıyı ayarlayarak suikast planlamış bu meselede bir şekilde Sultan'ın kulağına kadar gelmişti çünkü: *"Sırların anahtarı maksadı gizlemedir; üçüncü bir kimsenin duyduğu her sır muhakkak yayılmak tehlikesinden masum ve korunmuş kalmaz."*⁹⁸⁵ Sultan meselenin ortaya çıkması için suikasti yapacak olacak hacamatçıyı

⁹⁷⁹ İbnü'l Adim, **a.g.e.**, s. 112-113.

⁹⁸⁰ Merçil, **Selçuklular Makaleler**, s. 131-132.

⁹⁸¹ Aydın Usta, "Selçuklu Sultanlarının Gözüyle Haçlılar", **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 126-127.

⁹⁸² Aydın Usta, "Selçuklu Sultanlarının Gözüyle Haçlılar", **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler**, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 126-127.

⁹⁸³ Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 81.

⁹⁸⁴ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 108.

⁹⁸⁵ Ravendi, **a.g.e.**, s. 155.

huzuruna çağırılmış, planlı bir şekilde hasta taklidi yapmıştır. Hacamatçının tam işine başlayacağı sırada da Sultan ona çok sert, heybetli, ölümcül ve keskin bir şekilde baktı ancak hacamatçı Sultan'ın heybetinden elleri titrer bir vaziyette korkmuş ve durumu anladığını düşünerek mahcup ve korkak bir halde: *'Ey efendimiz, canımı bağışlayınız.'* diye dilekte bulunmuş ancak Sultan vezirinin ihanetinin doğru olduğunu da anlayınca öfkelenmiş aynı zehirli neşterin ona vurulmasını istemiş zaten çok geçmeden de zehirlenen adam can vermiştir.⁹⁸⁶ Bu olaydan sonra Sultan kesin olarak vezirinin ihanetine karar kılmış onun bir 'mülhid' olduğuna kanaat getirmiş, ertesi gün verdiği emirle de veziri İsfahan kapısında astırmıştır.⁹⁸⁷

5.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Sultan Muhammed Tapar; bazı tüccarlardan köle satın almış ücretini de Hûzistan Âmilinden alacaklarını söylemişti, o tüccarlar paralarını almak amacıyla âmilin yanına gitmiş fakat Hûzistan âmili, Sultan'ın alacaklılarına paranın birazını verse de tamamını vermekten geri durmuştur. Bu olay üzerine alacaklılar mahkemeye başvurmuş ve görevlilerle beraber Sultan'ın karşısında durmuşlar, Sultan onları görünce: *"Şunların haline bak! Derdiniz nedir?"* diye sordu tüccarlar da: *"Davacı olduğumuz şahıs var, o da bizimle mahkemede olacak."* dediler, Sultan: *"Davacı olduğunuz şahıs kimdir?"* diyince de tüccarlar: *"Sultandır"* cevabını vererek olayı anlattılar.⁹⁸⁸ Sultan olayı hatırladı, çok üzümlere âmili çağırarak ödemeyi yaptırdı ve onu ağır bir şekilde cezalandırdı. Sultan daha sonra bu hadise için: *"Onlarla beraber mahkeme huzuruna çıkmadığıma çok pişmanım; çünkü ben mahkemeye gitseydim, diğerleri de bana uyacaklar ve böylece hiç kimse mahkemeye gitmekten ve hakkı yerine getirmekten çekinmeyecekti."*⁹⁸⁹ diyerek ne kadar üzüldüğünü belirtmiştir. Bu konuşmaların, Sultan Muhammed Tapar'ın adalet nizamına ne derece ihtimam gösterdiğini anlamak açısından da, ayrı bir önemi var.

Sultan Muhammed Tapar devrinde 1142 yıllarında Gazneli devletinde yaşanmış bir iktidar mücadelesi vardır, bu mücadelede taraflar Arslanşah ve Behramşah arasındadır. Behramşah iktidarı elde eden kardeşi Arslanşah'a karşı melik Sencer'in yanına sığınmış ve zamanla onu Arslanşah'la mücadele etme konusunda da

⁹⁸⁶ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 109. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 110.

⁹⁸⁷ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 109.

⁹⁸⁸ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 595.

⁹⁸⁹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 595.

etkilenmiştir.⁹⁹⁰ Melik Sencer'in bu telkinler doğrultusunda Gazneliler üzerine sefere çıkacağını haber alan Sultan Muhammed Tapar melik Sencer'a mektup göndererek: "*Seferden vazgeçerek Arslanşah ile anlaşma yoluna git. Bu hanedan (Gazneliler) büyük bir ailedir. Onlara karşı böyle bir harekette bulunma.*" Şeklinde tavsiyelerde bulunmuş buna ek olarak da melik Sencer'in gururunun kırılmaması için de büyük bir özen göstererek elçisine: "*Eğer onun (Sencer) yola çıktığını hatta çıkmak üzere olduğunu görürsen ona mani olma, mektubu da tevdi etme çünkü; bu onun azmini kırar ve onu zayıflatır. Halbuki ben kardeşimin (değil Gazne) bütün cihana hakim olmasını isterim.*" bu sözlerle talimat vermiştir.⁹⁹¹

Sultan Muhammed Tapar'ın hazinedarı Ebu Ahmed el-Kazvini hayatını kaybettikten sonra Sultan hazinesini teftiş ettiği bir günde çok sayıda değerli mücevherler gördü bunları Ebu Ahmed'de emanet olduğuna kanaat getirdikten sonra görevlilerinden bu mücevherlerin sahibini bulmalarını istemiş, malları sahiplerine teslim etmeyene kadar da rahat etmemiştir.⁹⁹² Bu anekdot Sultan Muhammed Tapar'ın emanet konusundaki hassasiyetini göstermesi açısından çok önemlidir.

Sultan Muhammed Tapar'ın dindar ve dini ilimlere yeteri kadar vakıf olduğu konusunda birçok kaynağın hemfikir olduğu bir sultandır. Sultan 1107 tarihinde Bağdat'a gittiğinde Ebû Hanife'nin türbesini ziyarete gitmesi üzerine bunu duyan ulema da orada toplanınca Sultan hacibine: "*Onlara söyle, bugün Allah ile baş başa kalmaya karar verdiğim bir gündür.*" demiş, kapıları kapattırılmış ve tek başına namaz kıлып dualarda bulunmuştur.⁹⁹³

Sultan Muhammed Tapar, bir gün atına yem almak için halkla alışverişe koyulmuş ancak halktan kişiler '*saman parayla satılmaz öylece alın*' şeklinde konuşmuş ancak Sultan '*parasını kabul edecekseniz alın, etmiyorsanız gidiyorum*' şeklindeki çıkışıyla halkına zarar vermeyen, düşünceli, cömert bir sultan tavrı sergilemiştir.⁹⁹⁴

⁹⁹⁰ Abdülkerim Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (1105-1118)**, Ankara: TTK Yayınları, 1990, s. 141.

⁹⁹¹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 578-579. Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 141-142.

⁹⁹² İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 595.

⁹⁹³ Özaydın, **a.g.e.**, s. 152.

⁹⁹⁴ Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 256.

Hastalığa yakalanan Muhammed Tapar 1118 yılında kurban bayramı günü öleceğini de düşünerek büyük bir ziyafet vermiş en büyük oğlu Mahmud'u yanına çağırıştır ona: “*Ömrümün sonuna geldim, tahta çıkmanı ve devlet işlerine nezaret etmen gerekiyor.*”⁹⁹⁵ Sözleriyle hitap edince oğlu Mahmud: “*Ne talihsiz bir gün*”⁹⁹⁶ diye üzüntülü bir şekilde karşılık vermiştir babası Sultan Muhammed Tapar ise oğluna: “*Evet ama baban için talihsiz bir gün, saltanat sana kutlu olsun*” diye sözlerine son vermiştir.⁹⁹⁷ Oğluna ‘*iyilik ve adaletle hüküm sürmesini*’ tavsiye eden Sultan Muhammed Tapar, onu tahta çıkararak emirlerden biat almıştır.⁹⁹⁸ Sultan, 1118 yılında 38 yaşında vefat etmiştir.⁹⁹⁹ Sultan’ın cenazesi İsfahan’da hayattayken yaptırmış olduğu medresenin bulunduğu yere defnedilmiştir.¹⁰⁰⁰

Selçuklu görevlisi Münecimbaşı: “*1118 yılında Gıyaseddin Sultan Muhammed b. Melikşah b. Alparslan öldü. Hastalığı şaban ayında başlamış ve ata binemez olmuş ve vefat etmiştir. Muhammed Tapar’ın İsmaililer tarafından zehirlenme ihtimali büyüktür. Onun ölümünün ardından İsmaililer çok güçlendi, yine halkın büyük bir çoğunluğu onlara inanmıştır.*”¹⁰⁰¹ Bu ifadeleriyle Sultan Muhammed Tapar’ın suikastle ölmüş olabileceğini ileri sürmektedir nitekim Alamut kalesinin kuşatma altında olduğu, Batınilerin çok sıkıştığı bir anda bu suikastin gerçekleşmesi planlı bir ölüm olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.¹⁰⁰² Bundari bu ölümün şüphesini Sultan’ın eşine bağlamaktadır eşinin ona sihirle tedavisiz bir hastalık musallat ettiği ve hastalığa yakalanan sultanın kısa sürece can verdiği şeklinde açıklar, İbnü’l-Esir ise eceliyle öldüğünü ifade eder. Sultan Muhammed Tapar’ın cenazesi üzerinde şüpheli bir örtü kalmıştır böylece.¹⁰⁰³ Sultan Muhammed Tapar vefatında şu sözleri söyleyerek tekrar ediyordu: “*Cihangir kılıcın ve kale olan gürzün darbesiyle cihan bana mağlup oldu, vücut reye mağlup olunca otuz belde aldım, elimin bir işaretiyle, otuz kale fethettim, ayağımın bir basmasıyla/dokunmasıyla ancak ölüm saldırdığında hiç fayda vermedi.*

⁹⁹⁵ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 594.

⁹⁹⁶ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 594.

⁹⁹⁷ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 594.

⁹⁹⁸ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 233.

⁹⁹⁹ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 594. Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 255. Azimi, **a.g.e.**, s. 49. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁰⁰⁰ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 263. Göksu, **Büyük Selçuklular**, s. 106.

¹⁰⁰¹ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah Ve Alamut**, s. 260-261.

¹⁰⁰² Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah Ve Alamut**, s. 259-260.

¹⁰⁰³ Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 150.

Kalıcılık Allah'ın kalıcılığı, mülk Allah'ın mülküdür”¹⁰⁰⁴ Bu sözler sultanın teslimiyetini, tevekkülünü çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dindarlığı ile kaynaklarda bahsedilen Sultan Muhammed Tapar'ın ölmeden önce söylediği bu sözler dini dünyasını ortaya seren çok kıymetli ifadelerdir. Bu sözleriyle neler yapmış ve yapabilecek güçte, kudrette olsa da yine de ölümlü olduğunun bilincinde ‘Allah’a teslim bir Sultan portresi’ çizmiştir.

Sultan Muhammed Tapar'ın ölmeden önce eşi Gevher Hatun'u öldürttüğü, onun kendisinden sonra Sencer ile nikahlanıp kendi çocuklarını tahttan alıkoyabileceğine dair bir düşünceyle hareket ettiği bir görüş olarak öne çıkar ancak bundan farklı olarak Sultan'ın mührüyle sahte bir onayla bu öldürme işinin gerçekleştirildiğine dair de bilgiler vardır nitekim Sultan'ın yalnızca gözlerine mil çektirdiği buna rağmen yalan ve yanlış resmi evraklarla olayın farklı bir boyuta çekildiği de kaynaklarımız içerisinde yer almaktadır.¹⁰⁰⁵

Sultan Muhammed Tapar, fiziksel olarak orta boylu, siyah ve gür sakallı, uzun bıyıklı, teni kaynağın ifadesiyle ‘sarıya çalan’, çekik kaşlı bir sultandır.¹⁰⁰⁶

‘*Es-Sultan Gıyasu'd-Dünya Ve'd-Din Ebu Şuca Muhammed b. Melikşah, Kasım Emiru'l-Mü'minin*’ unvanlı Sultan Muhammed Tapar ‘*tuttuğunu koparan*’ bir karaktere ve prensiplere sahiptir.¹⁰⁰⁷ Zevk ve eğlenceye düşkün olduğundan bahsedilir.¹⁰⁰⁸ Sultan Muhammed Tapar sert mizaçlı biriydi ve dürüsttü.¹⁰⁰⁹ Halkına karşı son derece merhametli, sözünde duran bir sultandır.¹⁰¹⁰ Şeri vergiler dışındaki vergileri kaldırarak halkın ekonomik olarak rahatlamasını hedeflemiştir örneğin pazar vergisini de kaldırmıştır.¹⁰¹¹ Vefat ettiğinde ardında çok büyük bir hazine bıraktığı tutumlu olduğu ya da mal biriktirmeye düşkünlüğü olduğu söylenilebilir.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁴ Hamdullah Kazvini, *a.g.e.*, s. 68. Mirhand, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁰⁰⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 234. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 255-256.

¹⁰⁰⁶ Zahiru'd-Din Nişaburi, *a.g.e.*, s. 111. Reşidü'd-din Fazlullah, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁰⁰⁷ Zahiru'd-Din Nişaburi, *a.g.e.*, s. 105. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 90,93. Ersan ve Alican, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*, s. 92.

¹⁰⁰⁸ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁰⁰⁹ Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁰¹⁰ Usta, *Selçuklu Sultanları*, s. 68.

¹⁰¹¹ Azimi, *a.g.e.*, s. 43. Usta, *Selçuklu Sultanları*, s. 68.

¹⁰¹² Usta, *Selçuklu Sultanları*, s. 68.

Muhammed Tapar, mülhidlerin üzerine gitmekte çok gayretliydi.¹⁰¹³ Kaynaklarda Sultan için eğer ölmeseydi de hayatta kalsaydı yeryüzünden Batınileri silerdi şeklinde bilgiler yazılmaktadır, onun Batınilerle mücadelesinden hep övgülerle bahsedilmektedir, bu gibi ifadelerin kaynaklara nüfuz etmiş olması dikkate değerdir.¹⁰¹⁴ Sultan Muhammed Tapar dönemi genel olarak yaşanan fetret olaylarına kıyasla Selçukluların toparlanmaya başladığı bir süreç olarak karşımıza çıkar.¹⁰¹⁵

Sultan Muhammed Tapar, hem Haçlılara hem de Batınılere karşı mücadelede bulunmuş bir sultan olarak İslam dünyasında özel bir yere ve ayrı bir şöhrete sahiptir; kaynaklarda bu özelliğinden dolayı çokça övülmektedir.¹⁰¹⁶ Örneğin meşhur İslam alimi Gazzali, '*Nasihatü'l-Müluk*', Belhi ise '*Farsname*' eserinde Sultan Muhammed Tapar'ı bu yönleriyle övmektedir.¹⁰¹⁷ Ayrıca bu eserler Sultan Muhammed Tapar'a ithaf edilmiştir. Yine bunlara ek olarak Sultan yıldızlarla ilgili sorular sorduğu için de '*Ebu'l-Berekat*' isimli bir eser yazılmıştır.¹⁰¹⁸ Daha da ileri giden bazı tarihçiler bugün Gazneli Mahmud'a ait olduğu net bir şekilde ifade edilen Hindistan seferlerini dahi Sultan Muhammed Tapar'a atfetmektedirler.¹⁰¹⁹ Tüm bunlar Muhammed Tapar'ın İslam dünyası için faydalı cihatlarda bulunma gayretinin anlaşılması ve övülmesiyle açıklanabilir.

Sultan Muhammed Tapar, vezir yaptığı Sadülmülk hakkında kulağına gelen '*Batını olduğu*' iddiasını araştırmış, tahkikat başlatmış ve doğru olduğuna kanaat getirdikten ayrıca onun kendisine suikast planladığından da emin olunca vezirinin İsfahan kapısında asılmasını uygun görmüştür.¹⁰²⁰ Yine Şahdiz kalesini zaptetmek için yola çıkacakken de bazı düşmanları yalan yanlış bazı haberler ortaya koyarak (Horasan'da karışıklık olduğu, Anadolu Selçuklu Devleti sultanı Kılıçarslan'ın Bağdat'a gidip oraya hakim olduğu vs.) Sultan'ın seferine engel olmak istemişlerdir ancak Sultan Muhammed Tapar, bu söylentileri tahkik ettirmiş asılsız olduğuna kanaat getirince de

¹⁰¹³ Mirhand, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁰¹⁴ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 109. Cûzcânî, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁰¹⁵ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 160.

¹⁰¹⁶ Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁰¹⁷ Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁰¹⁸ Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevezi Çocukları**, s. 200.

¹⁰¹⁹ Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 67. Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 152.

¹⁰²⁰ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 195. Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah Ve Alamut**, s. 66.

sefere gönül rahatlığıyla çıkmıştır.¹⁰²¹ Bu iki örnek mesele Sultan'ın olaylar hakkında hızlı ve aceleci davranmadığını olayların arkasındaki sebepleri iyi araştırarak karar verdiğini dolayısıyla kararlarının düşünülmüş olarak verildiğini göstermektedir.

Sultan Muhammed Tapar'ın Dımaşk Atabegi olarak kabul ettiği Tuğtekin'e verdiği şu öğütler onun şahsiyetinin parladığı anlamlı satırlardır: “*Halkın can ve mal emniyetinin temin edilmesi, mütecavizlerin derhal cezalandırılmasını, adaletle hükmetmesini, kuvvetlinin zayıfı ezmesine engel olmasını, vali ve amilleri en güvenilir kişiler arasından seçmesini ve onlara devlet yönetimindeki geleneklere bağlı kalmayı tavsiye etmesini emretmiştir.*”¹⁰²²

Sultan Muhammed Tapar, Gazzali gibi dünyanın manasının esasında geçici olduğu, ona karşılık ahiretin sonsuz bir yurt olduğu şeklinde sohbetlerde ve nasihatlerde bulunan mutasavvıfları dinlemiş, onları dikkate alarak dini hassasiyetlerini ortaya koymuştur.¹⁰²³ Dindarlığıyla kaynaklarda adı geçen Sultan Muhammed Tapar Nizamiye medreselerinin çevresinde sufilerin kullanımı için yaptırmış olduğu hankah meşhurdur.¹⁰²⁴ “*Sultan Muhammed'in halka ve saltanata ait işlerde gidişi iyi idi. Adaleti sever, daima bina ve imaret yapardı. Beytü'l-mal ve sadakati muhafaza edip daima hayır ve iyilik yoluna giderdi. Bütün işlerinde dine ve akla müracaat ederdi. İnancı Ehl-i Sünnet mezhebi üzerine olup Batını ve Rafizilere karşı sonsuz düşmanlığı vardı.*”¹⁰²⁵ İlimle ve imar faaliyetleriyle yakından ilgilidir.¹⁰²⁶ İsfahan'daki Sultan Camii'ni tamamlamış hizmete sunmuştur, su kanalları açmış, sufiler için ribat ve talebeler için de kendi cenazesinin defnedildiği türbenin bulunduğu medreseyi inşa ettirmiştir.¹⁰²⁷

Aşağıda Büyük Sekçuklu Sultanı Muhammed Tapar hakkında derlediğimiz önemli ifadeler vardır.¹⁰²⁸ Hiç şüphesiz bu cümleler, Sultan hakkında bizim anlatmaya çalıştığımızdan da fazlasını dönemin ifadelerinden ortaya koymaktadır.

¹⁰²¹ Delibalta, **a.g.e.**, s. 158.

¹⁰²² Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 137.

¹⁰²³ Kara, **a.g.e.**, s. 195.

¹⁰²⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 195.

¹⁰²⁵ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 195.

¹⁰²⁶ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 234.

¹⁰²⁷ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 232.

¹⁰²⁸ Alican, **Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras**, s. 252.

“Sultan’ın hiçbir kötü davranışı görülmemiştir. Emirler O’nun ahlak ve yaşayışını bildikleri için hiçbiri halka zulmetmeğe cesaret edemedi ve zulümden ellerini çektiler.”¹⁰²⁹ “Sultan Muhammed Tapar, adalet ve izzet ile süslenmiş, din ve diyanet ile vasıflandırılmış, doğru fikirli, vaadine sadık ve ahdine sebatlı bir padişahı. Dini yüceltmekte ve lanetli mühlidlerin başlarını ezmekte çalışkan ve gayretli idi; İsfahan yakınlarındaki Dizkuh Kalesi’ni gören herkes bu padişahın orayı fethederken ve o kabileyi yok ederken ne kadar zorluk ve zahmet çektiğini ve hakikaten eğer onun tarafından o fetih yapılmamış olsaydı bugün dinden ve İslamiyet’ten ne bir ışık ne de bir eser kalmayacağını anlardı. Yedi yıl boyunca durmaksızın savaştı, Müslümanlığın önündeki o çirkin seddi kaldırmadan bir an dahi dinlenmedi. Kimde bir bidat kokusu sezse ya da onun ile kimin bir bağı ya da ilgisi, alakası varsa onu, o kabak kellesinin yükünden kurtardı ve küfrün kökünü kazıdı. Allah ona, İslam’dan hayır olarak karşılık versin.”¹⁰³⁰

“Sultan Muhammed Tapar ile alakalı olarak dedesi Alparslan’ı örnek alan, dindar, müttaki, riyadan uzak yalnız başına huşuyla ibadet eden, dua ve niyazda bulunan, dini ilimlere vakıf, alimlerin dostu, iffetli, insanlara yardım eden, halkın işleriyle yakından ilgilenip bir dilekçeyi sonuna kadar okuyan, adil, sözünde duran, merhametli, tebasına iyi davranan, halkın malına dokunmaktan –isteyerek halk verse dahi- imtina eden bir Sultan modeli çizmiştir bu silüetin gerçekliğine dair kaynaklarda geçen şu konuşmayı örnek verebiliriz. Bir gün atlarına yem almak üzere harman yerine giden Sultan’a Halk: “Saman para ile satılmaz, öylece alın” dediği halde Sultan: “Parasını kabul edecekseniz alırım, yoksa gidiyorum” diyerek övgüye değer bir diğergamlık örneği göstermiştir.¹⁰³¹ O, Selçuklu ailesinin güçlü ve kamil bir şahsiyeti ve ileri gelen hükümdarıydı. Kadınli erkekli toplantıları yasaklamış, vergilerin halkta adil toplanmasını isteyen, emirlerinin halka zulmetmekten çekindiği vakur bir sultandır.”¹⁰³²

“T’eyidat-ı Rabbani Mü’eyyed ve tevfiyat-ı subhani ile mahsus bir padişah idi. Kamil bir adalet ve geniş merhamet sahibiydi. Adalet ve iffet süsüyle süslenmiş, din ve diyanet süsüyle donatılmış idi. Yasaklanmış günahlardan ve hükümdarlık düzeninin bozulmasının sebebi olan eğlencelerden uzaktı. Ahdinde durur ve verdiği sözü tutardı.

¹⁰²⁹ İbnü’l Esir, a.g.e., s. 596.

¹⁰³⁰ Zahiru’d-Din Nişaburi, a.g.e., s. 105.

¹⁰³¹ Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 152.

¹⁰³² Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 152-153.

*Din kelimesinin yükseltilmesinde ve sebatsız mülhidlerin kahredilmesinde övgüye değer çaba gösterdi. İslam'ın beyazlığını ve temizliğini korumada beyaz ve temiz bir el oldu.”*¹⁰³³

*“Sultan Muhammed b. Melikşah, adalet ve iffetle süslenmiş, din ve diyanetle sıfatlanmış, doğru görüşlü, vaadinde sadık, dini aziz tutan bir padişahı. Mülhidlerin başını ezmek için onlarla sayısız cihad yaptı. İslam'ın temizliğini korumada temiz ve beyaz bir el oldu. Kahr orağıyla küdür ve bid'at dikenini biçti. Her kim, İsfahan şehri civarındaki Dijkuh/Dizkuh Kalesini görse, Sultan Muhammed'in, o kalenin fethi ve o taifenin başının ezilmesi için ne kadar zahmet, külfet ve sıkıntı, eziyet çektiğini bilir ve anlardı. Yedi yıl boyunca, onlarla bağlantısı olan her kim varsa hepsini yok edene ve köklerini dibinden sökene kadar dinlenmeyip o cihada devam etti. Çok cömert, hayırsever, iffetli, dindar olup, takva ve ilim sahibiydi. Hacılardan ve tüccarlardan alınan mükus ve ayakbastı vergisini kaldırdı. Onunla ilgili okuyacağın her kıssada, başından sonuna kadar onun adalet, insaf ve doğruluğuna hükmedersin.”*¹⁰³⁴

“Büyük melik sultan Gıyasüddin Ebülfeth Muhammed b. Melikşah dindar, başarılı ve saadet sahibi bir padişahı. Kardeşi Berkyaruk ile arasında düşmanlık oluştu ve bu sıralarda Berkyaruk öldü. İran saltanatı Muhammed'e kaldı. Muhammed on iki sene adaletle hüküm sürdü. Alimlere çok hürmet ederdi. Din, mezhep ve şeriat konularında çok mutaassıptı. Nerede mezhebi kötü bir kişi işitse hemen onu yok etmeye çalışırdı. Onun Müslümanlara ve İslamiyete hizmetlerinden birisi de melahididenin kökünü kazımak oldu. Şahdiz Kalesi'ni fethetmiş ve Abdülmelik bin Attaş'ı oradan aşağı indirerek bir öküze bindirip İsfahan'ın bütün pazarlarını ve sokaklarını dolaştırdıktan sonra feci şekilde öldürmüştür. Bunun için Müslümanların çok duasını almıştır. Derler ki: Bu mülhid Abdülmelik kum falını ilmini çok iyi bilirdi. Kaleyi kuşattığında sultana 'Bu hafta içinde azametim ve şevketim İsfahan'da o dereceyi bulacak ki tarif olunamaz. Halkın yüksek ve alçak tabakasına mensup olanlar etrafımı kuşatacak ve emrime tabi olacaklar.' diye yazdı. Yukarıda bahsedildiği gibi bir öküze bindirilip İsfahan sokaklarında dolaştırılırken sultan ona 'Ey talihsiz, senin şu kerametinin eseri görülmedi.' dedi. 'Ey sultan, hakkımda verilen hüküm çıktı; fakat hükümet ve şevket yoluyla değil, rezalet yoluyla' dedi Abdülmelik. Sultan gülümsedi, 'Ey talihsiz, inşaallah

¹⁰³³ Mirhand, a.g.e., s. 167.

¹⁰³⁴ Reşidü'd-din Fazlullah, a.g.e., s. 106.

Alamut'taki efendilerinin hükmü de böyle tecelli eder.' dedi ve Tanrı'ya yemin ederek 'Eğer Allah irade eder ve ömür de aman verirse, sana yaptıklarımı senin efendilerine de yapacağım.' diye tamamladı fakat buna ömrü vefa etmeyip öldü yoksa sultan bu melahidenin kökünü kazıyıp atacaktı. Sultan Muhammed'in vefatından sonra, melahideler güç ve şevket buldular. Bu melunların şerri ve fesadı Hulagu Han zamanına kadar Müslümanlara ulaştı.”¹⁰³⁵

“Sireti güzelleştiği, devleti kemale erdiği, semasından kara bulutlar sıyrılıp havası iyileştiği, suyu durulduğu ve nimetleri fakiri zenginleştirmeye, eksikli kimsenin gediğini doldurmaya, esiri azat etmeye, İslam'a yardım etmeye, zulmeti uzaklaştırmaya, mülhidler kalelerini yerin dibine sokup müminlerin bayraklarını yükseltmeye başlamıştı ki, o kaza (kader) onun elini tuttu. Müddet ve emelini kısalttı. Deniz suyunu kuruttu, dolunayı (Muhammed Tapar'ı) ortadan kaldırdı.”¹⁰³⁶ “Sultan adalet sahibi, iyi ahlaklı ve cesur bir hükümdardı, şeriat dışı vergileri kaldırmıştı. Halka karşı hiçbir kötü davranışı görülmemiş, bu sebeple Selçuklu emirleri onun tutum ve davranışlarını bildikleri için halka zulüm edememişlerdir.”¹⁰³⁷ Adil, iyi huylu, cesaret sahibi.¹⁰³⁸ “Sultan Muhammed Tapar, buhranlı bir devrede iç ve dış düşmanlara karşı korumuş birliği sağlamış bir hükümdar idi.”¹⁰³⁹

“Sultan Muhammed, din ve diyanetle süslü, adalet ve namusla sıfatlanmış bir hükümdardı. Düşüncesi isabetli, ahdinde sebatlı, vadinde doğruydı. Dini yükseltmekte lanetli mülhidler kahredip köklerini kazımakta gayretli ve çalışkandı. İslam ülkesini muhafaza etmekte yed-i beyza göstermiş, kahr orağı ile küfür ve bidat dikenlerini biçmişti. İsfahan civarında Dij-kuh'u gören, o hükümdarın o kaleyi zapt ve halkını mahvetmek için ne kadar zahmet çekmiş ve ne kadar müşkülât görmüş olduğunu anlar. Hakikaten, eğer o kale onun tarafından alınmamış olsaydı, dinden ve İslamiyetten çok az bir şey kalırdı. O, iyi tabiatlı padişah yedi yıl bu iş için çalıştı ve İslamlık yolundaki bu çirkin seddi ortadan kaldırmadan bir an dinlenmedi...Eğer o padişah hayatta kalsaydı, o melunların kökünü kazır ve onları mahvederdi. Çünkü sultan Muhammed

¹⁰³⁵ Devletşah, a.g.e., s. 128-129.

¹⁰³⁶ Bundari, a.g.e., s. 115-116. Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 150. Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları**, s. 200.

¹⁰³⁷ Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, s. 110.

¹⁰³⁸ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 160.

¹⁰³⁹ İsmail Aka, “Selçuklu Sultanlarının Ölümleri Ve Gömüldükleri Yerler”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 310, 1989, s. 109.

Tanrı'dan korkan, idareci, alimleri seven bir padişahı. ”¹⁰⁴⁰ “Sultan, kerim ve halim idi. Kendisine hainlik eden kimsenin haline muttali olduğu halde, onu cezalandırmakta acele etmezdi.”¹⁰⁴¹ “Sultan Muhammed, adil ve Allah'tan korkan, alimleri seven bir padişah idi ama mal biriktirmeye çok düşküdü.”¹⁰⁴²

“Dünya meliklerinin başı, yeryüzünün tac bağışlayanı idi, onunla birlikte meliklik, ebediyete kadar son buldu.”¹⁰⁴³

¹⁰⁴⁰ Ravendi, **a.g.e.**, s. 148-149,158.

¹⁰⁴¹ Bundari, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁰⁴² Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁰⁴³ Mirhand, **a.g.e.**, s. 166.

ALTINCI BÖLÜM

SULTAN SENCER

6.1. ÇOCUKLUK VE MELİKLİK SÜRECİ

Sultan Melikşah'ın oğlu Ahmed Sencer, 1084 yılında Elcezire bölgesinde Sincar'da doğmuştur.¹⁰⁴⁴ Küçük yaşlarda yaşadığı çiçek hastalığı çocukluk dönemlerine ait en önemli olaydır.¹⁰⁴⁵ Sultan Melikşah öleceği zamana kadar oğlunun bir melik olarak saltanata tecrübeli bir şekilde yetişmesine imkan sağlamış, onun hizmetine bölgeler ve memurlar vermiştir.¹⁰⁴⁶ Sencer, babası öldüğünde hemen hemen altı yaşlarında bir çocuktü, on bir yaşlarına geldiğinde ise ağabeyi Sultan Berkyaruk tarafından Horasan bölgesine gönderilmiştir muhtemeldir ki bu gidişten sonra tekrar merkezle meşguliyeti olmayacak hatta merkezi bulunduğu Horasan-Merv coğrafyasına doğru çekecektir ilerleyen zamanlarda. Çocukluk dönemlerinde sarayda iyi bir eğitim almıştır ancak gençlik dönemleri için bu kadar şanslı olmayacaktır çünkü yoğun bir taht kavgası hatta fetret dönemlerini gördüğü için bu dönemlerde daha ilgisiz büyümesine sebep olmuştur ancak; o yine de tecrübeli bir şahsiyetti.¹⁰⁴⁷ Fetret devrinde kardeşleri arasında öncelikle tarafsız kalma politikası izleyerek anlamsız yerde enerji tüketmemiş, yıpranmamış, kendi bulunduğu bölgeyi sağlam bir şekilde elde tutmaya çalışarak başarılı olmuştur.¹⁰⁴⁸ On bir yaşlarında gittiği Horasan bölgesinden bir daha başka yere geçmeyecek ömrü de ölümü de bu bölgede olacaktır.¹⁰⁴⁹

6.2. SİYASİ YÖNÜ

Sencer yeğeni Mahmud'un hükümdarlığını tanımayarak tahta geçecek ve adına hutbe okutacaktır.¹⁰⁵⁰ Sultan Sencer en uzun süre tahtta kalan Selçuklu sultanı

¹⁰⁴⁴ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 314. Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 122.

¹⁰⁴⁵ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 257.

¹⁰⁴⁶ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 257.

¹⁰⁴⁷ Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sencer Devri", Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı** (107-119), Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 107. Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 225. İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 560.s. 107.

¹⁰⁴⁸ Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sencer Devri", Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı** (107-119), Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 107.

¹⁰⁴⁹ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 257.

¹⁰⁵⁰ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 236.

olacaktır.¹⁰⁵¹ Melikken kullandığı ‘*Nasırü’ d-din*’ lakabı yerine artık ‘*Es-Sultanü’ l-Azam Mu’izzü’ d-dünya ve’ d-din Sencer bin Melikşah-i Selçuki*’ unvanını kullanmıştır.¹⁰⁵²

Meliklik döneminde doğu bölgesindeki sınırları muhafaza etmede başarılı olan Sencer özellikle fetret devrinde doğu topraklarından emin olunmasını sağlamıştır.¹⁰⁵³ Askeri faaliyetleri canlı olan, girdiği mücadelelerin tamamına yakınında başarılı olan Sencer Sultanlık döneminde de birçok askeri başarılar elde etmiştir; Irak ve Azerbaycan’ı yeniden zaptetmiş, Semerkand’ı ise fethetmiştir.¹⁰⁵⁴ Bölgenin önemli siyasi güçleri olan Gaznelileri ve Karahanlıları da kendisine bağlamıştır.¹⁰⁵⁵

Oğlu olmayan Sultan Sencer ilerigörümlü davranarak farklı bir politika da izleyerek işlerini kolaylaştırmıştır. Yeğeni Mahmud’u kızıyla evlendirmiş ülkesinin bir kısmını Irak Selçuklu Devleti olarak ilan etmiş ve damadını buraya sultan yapmıştır.¹⁰⁵⁶ Kendisi *Sultanü’ l Azam*, yeğeni ise *Sultanü’ l Muazzam* unvanını kullanmıştır.¹⁰⁵⁷ Böylece veliaht sorununu da çözerek daha uzun vadeli bir yol izlemiştir. Yine bu izlediği yolda ülkeyi iki merkezle yönetmenin daha kolay olacağını düşünmesi de etkilidir.¹⁰⁵⁸ Kendisi merkez olarak Merv’i belirlemiştir, başkenti İsfahan’dan Merv’e taşınmasının bir sebebi de o bölgenin diğer bölgelere göre daha emniyetli olması olabilir.¹⁰⁵⁹ Özellikle fetret devrinde fazlasıyla yıpranan merkezlerdense Merv ve civarı daha canlı bir bölge olarak parlıyordu, Merv’in ayrıca kültür merkezi haline getirilmiş olması da önemli bir ayrıntıdır.

Fetret devrinde faaliyetlerini arttıran Batıniler ile Sultan Sencer’in ilişkisine bakacak olursak eğer özellikle meliklik döneminden başlarsak; Sultan Sencer’in yatağının kenarına kadar bir hançer bırakılmış bir süre sonra da kendisine Hasan Sabbah’tan bir not gönderilmiştir: “*Eğer ben Sultan’ın iyiliğini düşünmeseydim sert yere konmuş olan o bıçağı onun yumuşak göğsüne saplatırdım.*”¹⁰⁶⁰ Bu nottan da

¹⁰⁵¹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 234.

¹⁰⁵² Cûzcânî, **a.g.e.**, s. 86. Salim Koca, “Sultan Sancar ve Büyük Selçuklu Devletinin Çöküşten Önce Son Parlayışı”, **Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 2017, s. 51.

¹⁰⁵³ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 235.

¹⁰⁵⁴ Azimi, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁰⁵⁵ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 235-236.

¹⁰⁵⁶ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 237.

¹⁰⁵⁷ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 235.

¹⁰⁵⁸ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 237.

¹⁰⁵⁹ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 59. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 235.

¹⁰⁶⁰ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 176. Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah Ve Alamut**, s. 74-75.

anlaşılacağı gibi Sultan Sencer Batınilerce tehdit edilmiştir. Bu tehdit dolayımında Sultan Sencer'in Batınilere karşı daha ılımlı ve temkinli bir politika izlemeye gayret ettiğinden, kendileriyle antlaşma yaptığından bahsedilmektedir.¹⁰⁶¹ Sultan Sencer'in Batınilere yolladığı ferman ve menşurların özeti onları barış ve dostluğa çağırmaktır, onlarla iyi geçindiğine dair, öldürülmekten korktuğuna dair bilgilerimiz mevcuttur ancak bu gibi ilişkiler aynı zamanda Sultan Sencer'in yanlış da anlaşılmasına sebebiyet vermiştir, Batınilere olan ılımlı politikası bazı çevrelerce tepkiyle de karşılanmıştır özellikle Halifelik makamı bu yönden Sultan'ı eleştirmeye çalışarak olumsuz bir algı oluşturma gayreti sergilemiştir.¹⁰⁶² Tuğrul Bey'den itibaren dünyevi yetkilerini Selçuklulara devreden, dolayısıyla asker beslemeyerek Bağdat'ın güvenliğini tamamen Selçuklu Sultanlarına bırakan Halifelik makamı özellikle Sultan Sencer döneminde yeniden yetkilerini ele alma gayreti içerisine girmişlerdir. Halife Müsterşid-Billah'ın ifademizi destekleyici birçok gayreti olmuştur.¹⁰⁶³ Tüm bu algılara rağmen Sultan Sencer'in Batınilerle olan mücadelesi de kayıtlara geçmiştir özellikle Sultan'ın veziri Muin'in Batıniler tarafından öldürülmesi üzerine Batınilerle mücadele edilmiştir, Alamut kuşatmasından ve ayrıca yaklaşık 10.000 Batını'nin öldürüldüğü seferlerden de bahsedilir.¹⁰⁶⁴ Ebuziya Tevfik'in: '*Sultan Sencer saldırılarını durdurduktan sonra Hasan Sabbah odasına kapanarak, altı yıl mezhebine ilişkin kitapların tasnifi ile meşgul olur*'¹⁰⁶⁵ ifadesi bile doğrudan Selçukluların Batını meselesi ortaya çıktığı andan itibaren her sultan tarafından kendileriyle meşgul olduğunu, mücadele ettiğini ve onlara bir şekilde fırsat alanı tanınmadığını göstermektedir çünkü; Hasan Sabbah ancak son Selçuklu Sultanı Sencer sonrası kendisini inzivaya çekebilmiş ve öğretileriyle meşgul olabilmıştır. Bu durum bile tek başına Selçukluların Batınilerle yoğun mücadelesinin göstergesidir.

Karahanlıların içlerinde yaşayan Karlukların isyanına Sultan Sencer de müdahil olmuştur. Karluklardan bir kısım Karahitaylara Sultan Sencer'i şikayet etmiş ve onu da bu mücadelenin içerisine çekmek istemişlerdir, böylece Sultan Sencer ile Karahitaylar

¹⁰⁶¹ Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 176. Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 74-75.

¹⁰⁶² Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 251.

¹⁰⁶³ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 238-239.

¹⁰⁶⁴ Azimi, **a.g.e.**, s. 61-62. İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 66. Azimi, **a.g.e.**, s. 62. Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 263. Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 73-74.

¹⁰⁶⁵ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 76.

karşı karşıya kalmıştır.¹⁰⁶⁶ İki tarafın giriştiği mücadelenin savaş sahnesi kaynaklara ‘adeta iki büyük deniz gibiydiler’ şeklinde yansımıştır.¹⁰⁶⁷ Katvan Savaşı, hem Sultan Sencer hem de Selçuklu Devleti için şüphesiz altından kalkmanın çok ağır olduğu bir olaydır çünkü; o güne kadar yenilgi nedir bilmeyen Sultan Sencer, 1141 yılında Katvan’da Karahıtaylara mağlup olmuş ve Belh’e dönmüştür.¹⁰⁶⁸ Katvan yenilgisi sebebiyle, ‘Sultan Sencer’in gücü ve kudreti sarsıldı, insanların gözünde ve gönlündeki görkem ve azameti azaldı’ şeklinde bilgiler kaynaklarımıza yansımıştır.¹⁰⁶⁹ Katvan savaşı hakkında Ferid Katip: “Ey hükümdar, mızrağının ucu sayesinde dünya güzeldi. Kılıcın kırk yıl düşmandan intikam aldı. Eğer kötü göz değdi ise, o kazadandır. Bir tek halde kalıp değişmeyen ancak Huda’dır.” dizelerini söylemiştir.¹⁰⁷⁰

Sultan Sencer Gur hükümdarı Alaaddin lakaplı Hüseyin ile mücadele etmiş onu mağlup etmiş ve karşısına alıp: “Ey Hüseyin, eğer sen galip gelseydin bana ne yapardın?”¹⁰⁷¹ sözlerini söylemesi üzerine, Hüseyin gümüş bir zincir çıkartarak: “İşte bununla seni bağlar ve Firuzkuh’a gönderirdim.”¹⁰⁷² dedi. Sultan Sencer ise kendisine hilat giydirerek Firuzkuh’a gönderdi.¹⁰⁷³ Bu davranışıyla tam olarak Sultan Alparslan’ın torunlarından olduğunu belli etmiştir benzer bir sahne Sultan Alparslan ile esir Bizans imparatoru arasında yaşanmış ve Sultan Alparslan da mağlup imparatora merhamet etmiş, eziyet ve işkence etmemiştir.

Sultan Sencer 1113 tarihinde İslam halifesine gönderdiği mektubunda: “Çin, Hint sınırlarına kadar bütün hükümdarları itaatime aldım, Cend havalisinde sayısız kâfirleri kılıçtan geçirdim, bir payitahtı da Bağdad olan kardeşlerim, her gelişlerinde, orada 700.000 dinar masrafa sebep oluyorlar artık buna müsaade etmeyeceğim. Tanrı bu dünyayı bizim tasarrufumuza ve emanetimize tevdi eyledi; emir ve hükümdarların hepsi bizim nâib ve memurlarımızdır. Biz cihan padişahlığını cihan padişahı babamız Melikşah’tan ve verdiği sancak ile Halife’nin dedesinden miras aldık.”¹⁰⁷⁴ sözleri

¹⁰⁶⁶ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 272-273.

¹⁰⁶⁷ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 275.

¹⁰⁶⁸ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 155. Azimi, **a.g.e.**, s. 80. Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 241.

¹⁰⁶⁹ Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 72-73.

¹⁰⁷⁰ Mirhand, **a.g.e.**, s. 185. Ravendi, **a.g.e.**, s. 169. Reşidü’l-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁰⁷¹ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 219-220.

¹⁰⁷² İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁰⁷³ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁰⁷⁴ Turan, **a.g.e.**, s. 238.

Osman Turan'ın ifadesiyle: “*Türk cihan hakimiyeti bilincini ifade etmiştir.*”¹⁰⁷⁵ Nitekim bu meseleyle alakalı olarak Osman Turan'ın şu sözleri dikkatle değerlendirilmeye açıktır: “*Eski Türk kağanları, Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah, Sencer gibi Büyük Selçuklu Sultanları ve Osmanlı ulu hakanları kendilerini Cihan padişahları hissettikleri ve buna inandıkları için idarelerinde bulunan muazzam imparatorlukları yine de kafi görmüyor ve henüz fethedilmemiş ülkeleri de hakimiyetleri altına almak istiyorlardı. Zira onlar dünyanın selametini ve insanların adaletle kavuşmasını Türk-İslam nizamında görüyorlardı.*”¹⁰⁷⁶ Sultan Sencer de tıpkı kendisinden önceki Büyük hükümdarlar gibi İslam topraklarının ve Müslümanların müreffeh bir şekilde adalet nizamında yaşamaları için kendilerini öncü görmüş ve bu uğurda kendi şahsi menfaatlerini geriye atarak mücadelede sonuna kadar ilerlemişlerdir. Aristoteles'in: “*Dünya, duvarı devlet olan bir bahçedir. Devlet, yolun/yöntemin yaşadığı egemenliktir. Devletin yolu/yöntemi, egemenin güttüğü politikaladır. Egemen, orduyla güçlü kalabilen düzen(leyici)dir. Ordu, mal ve parayla yaşayabilen yardımcıları bütünüdür. Mal ve para, halkın üretip derlediği geçinme aracıdır. Halk, yalnızca adaletle korunabilen kullardır. Adalet, herkesin ısınıp benimsediği ve dünyanın dayanarak ayakta kaldığı şeydir. Böyle bir bahçedir dünya.*”¹⁰⁷⁷ Sözleri ‘adalet’ kavramının ne derece önemli olduğunu ifade etmeye çalışan derin bir vecizedir. Gerek Sultan Sencer gerekse diğer tüm Büyük Selçuklu Sultanları ‘*Türk Cihan Hakimiyeti*’ ülkülerinin merkezine ‘adalet’ kavramını oturtmuşlardı, şüphesiz adalet tüm bu ifadelerden de fazlasına etki eden devletleri ve toplumları ihya eden temel ilkedir. Bu noktada adaletin tesisi, dünyaya hakim olma arzularında temel çıkış noktalarından biri olarak anılmıştır.

Bizans'ın Diyarbakır bölgesine ve buradaki Müslümanlara eziyet etmesi ve bir kısım Müslümanları esir etmesi üzerine bölgedeki halk, Sultan Sencer'den yardım istemiş ona bir feryadname göndermiştir.¹⁰⁷⁸ Sultan Sencer'e gönderilen feryadname içeriği şu şekildedir: “*Yüce Tanrı şöyle buyurur: ‘Celalim hakkı için, şükrederseniz, elbette size arttırırım ve eğer nankörlük ederseniz, haberiniz olsun ki azabım çok şiddetlidir.’ Yüce Tanrı katından şu hitap gelmiştir. Şükredin. Kulların şükretmeleri farklılık gösterir. Halkın yönetim işlerini elinde bulunduran, kara parçalarının düzen*

¹⁰⁷⁵ Turan, a.g.e., s. 238.

¹⁰⁷⁶ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 211.

¹⁰⁷⁷ Turan Dursun, **İbn Haldun Mukaddime I**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2020, s. 115.

¹⁰⁷⁸ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 237. Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 118.

çinde kalması varlığı ile mümkün olan, dünyanın ve insanların istikamet içinde bulunması kendi sayesinde mümkün olabilen kişi, kendisine verilen bu nimete şükretmezse, onun için şiddetli bir azap vardır. Âlemin yönetimi -Allah görkemini devamlı kılsın- Selçuklu Devletine bırakılınca, insanların durumlarının düzeltilmesi ve dünya işlerinin düzene sokulması emredildi. Yüce Tanrı'nın bağıışı ve keremi sayesinde, İslam topraklarını küfrün dalâletinden korumamaktan, bozguncuların ve şirk koşanların sokuksları nifağı ortadan kaldırmamaktan, İslamın izzetini ve ülkenin azametini dünyadaki diğer meliklere kabul ettirmemekten, onları cezasız bırakmaktan hayâ ettiler. Bu devirde zamanın padişahu Muizzüddünya ve'd-din, ikinci Zülkarneyn Sencer b. Melikşah -Allah yardımcılarını aziz etsin, iktidarını kat kat güçlendirsin- dinin ve devletin düzenine düzen katmaktadır. Cihandarlık tacı ve âlemi donatma tahtı onun azametiyle, onun saltanatıyla donanmıştır, bununla da iftihar etmektedir. Oysa şimdiki durum, öncekinin aksinedir. Âlemin efendisi, Doğunun, Batının padişahu -cihanı durdukça cihandarlığa dâim olsun- Selçuklu Devleti için saadet vasıtası, murassa şahlık tacı için geceyi aydınlatan bir incidir, neden İslam topraklarında küfür sancağı dikildi? Bu sancağın âlemi kirlilik göklerine yükseldi. Müminlerin meskûn bulunduğu, mescitlerle, minberlerle süslü o diyar domuzlar tarafından kirletildi, rezillik batağı hâline dönuştü. Yoksa padişah 'Sizler sürü çobanusınız ve sürülerinizden sorumlusunuz' hadisini işitmemiş mi? Âlemi yaratan ve herkesin sonunda döneceğı Allah hakkı için, her başlangıcın bir sonu olacak, her lezzetin bir karşıtı, bir şiddeti olacaktır. Allah şanını yüceltsin, sultanımız, efendimiz dünyayı donatma gözüyle çevresine göz atsin. Kendisinden önceki hükümdarlar geçip gittikten sonra ülkenin yönetimi efendimize geçti. Selefleri hükümdarlıkları sırasında böyle zelilce işler yapmadılar, yarını da düşündüler. 'O kaçacağı gün kişinin kardeşinden ve anasından, babasından ve refikasından ve oğullarından, onlardan her kişinin bir şeni (derdi) vardır, o gün başından aşar.' Sultanımızın saltanat döneminde -Allah ikbaline ikbal katsın- ülke sathında ortaya çıkan bir zalimin elinden varlıklısı, varlıksızı her gecesini huzursuz geçiriyor. Devrin padişahının Yüce Tanrı'nın celâli sayesinde olanca azameti ve saltanatıyla onu sigaya çekmesi gerekir. 'Biz ise, kıyamet günü için mi zanlara adaleti koruz da hiçbir nefis zerrece zulmedilmez, bir hardal tanesi ağırlığıınca da olsa onu getirir koruz! Hesapçı (olarak) da biz yeteriz.' Biz zavallılar, zulme uğramış olan Rûm esirleri Müslüman kadın, çocuk ve yaşlı olmak üzere, âlimi, cahili, zayıfı, güçlüsü,

yoksulu, zengini yaklaşık olarak elli bin kişiyiz. Şikayetimizi seher vakti çektiğimiz ahlarla, kanlı gözyaşlarımızla karıştırıp Yüce Allah'ın katına havale ediyoruz. 'Ne gaflet basar onu ne uyku' Uyanık Tanrı hürmetine, her nefeste bir âlemi fetheden, yeryüzünün komutanı Sencer b. Melikşah'a o zorbayı şikayet ediyoruz. Devrin sultanının hâlâ uykuda olması dolayısıyla feryatlarımız arşa çıktı. Mazlumların 'Yarabbi, Yarabbi' sözleri feleğin kulağında küpe oldu, âdetta dertlilerin gönül derdi yüzünden gökyüzünün perdesi karardı. Oysa cihan hâkimi Sultan, Horasan'da tahtına kaykılmış oturuyor. Şanı yüce padişahımız 'Kasem olsun ki fecre ve leyâl-i aşr'e ve şef'u vetr'e ve geceye geçeceği sıra. Nasıl? Bunlarda bir akıl sahibi için bir kasem var değil mi?' ayetinin manasını bir düşünsün. O zaman Tanrı huzurunda verdiği sözden dönmemesi gerektiğini anlayacak. Eski meliklerin yasaları, kuralları, hazineleri, ihtiyaçları, yaptıkları güzel şeyler bu ayette buyurulmuştur. Devrin sultanı bu ayeti okumuş olmalıdır. Böyle yapanlar gayret ve izzet sahibi olacaklar, parlak ikbale ulaşacaklardır ama iltifat nerede, şefkat nerede, İslam nerede, Allah'ın emirlerine uymak nerede, Allah'ın yarattıklarına karşı müşfik olmak nerede! ... İmdada koşanın imdadına koşulur. Âdil davranana âdil davranılır. Küçülten küçültülür. Biz biçarelerin yenmiş hakkını al. Yüce Allah'ın azametini, kibriyasına, celâline andolsun ki vücudundaki tüylerin milyon kat karşılığını yarın divan kurulduğunda biz adalet isteyen mazlum biçarelerden göreceksin. 'O gün ki ne mal fayda verir, ne oğullar, ancak Allah'a selim bir kalp ile varan başka!'¹⁰⁷⁹

Bu feryadname eline ulaşan Sultan Sencer Bizans'a bir mektup göndererek onları bu konuda uyarmış, Diyarbakır halkının yanında olmuştur.¹⁰⁸⁰ Sultan Sencer'in Bizans imparatoruna tehditkâr bir mektup göndermesi, sultanın şöhret ve saygınlığını ön plana çıkartmaktadır.¹⁰⁸¹ Sultan Sencer'in Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'a gönderdiği o meşhur mektubun metni de şu şekildedir: "Duyduğumuza göre, Rûm'un büyük Hristiyan meliki İslam diyarına gelmiş, zulme başlamış, bazı Müslümanları esir almış, kılıçtan geçirmiş, mallarını yağmalamış, talan ettirmiş, şeytani bir gurura kapılmış, sonra bu işin akıbetini düşünmemiş. Şunu iyi bilsin ki, Seyyidülmürselin, âlemlerin Rabbının elçisi, Yüce Allah'ın emri ile Hak dinini aşikâr ettiğiinde bu

¹⁰⁷⁹ Merçil-Kanar, a.g.m., ss. 5-6.

¹⁰⁸⁰ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 237. Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 118.

¹⁰⁸¹ Abdülkerim Özyayın, "Sencer", **DİA**, C.36, 2009, s. 511.

meseleden bütün dünya habersizdi. Yüce Allah dine, millete nusret verince, kısa zamanda bunun izleri her tarafa ulaştı, Doğu ve Batı fethedildi. Tanrı onlardan razı olsun, dört halife devrinde bu izler Rûm'da ve Abhaz'da da müşahede edildi. Müslümanlar'ın üstünlüğünü, kendi düşkünlüklerini, kahroluşlarını gördüler. Birçok kez yeni ordular kurup direnmeye kalktılsa da, her seferinde orada bir tarih yaşandığını gördüler. Bizim seleflerimiz devrinde ve babamın saltanatı döneminde başlarına geleni gördüler. Rûmlar'ın, Ermeniler'in ve Saklablar'ın kan izleri hâlâ askerlerimizin ve kullarımın kılıçlarında ve mızrak uçlarında durmaktadır. Allah'a şükürler olsun, bugünkü padişahlığımız eskisinden daha da güçlüdür. Askerler yerli yerindedir, kılıçlar çekilmiştir. Doğudan batıya her yer hükümümüz altındadır. Her ülkeyi bir evladımıza ve nâibimize havale ettik. Dünyanın yedi ikliminden dördüncüsü Horasan'dır. Burayı kendimize başkent yaptık. Yesrib'i, Bâbülhicaz'ı, Irâk-I Arab'ı, Diyâr-ı Şâm'ı, Mağrib vilâyetini, Mısır topraklarını ve muzâfatını kıymetli evlâtlarımıza ve tecrübeli nâiblerimize bıraktık. Rûm kapısına kadar o beldelerin zaptedilmesini onlara buyurduk. Siyasetimiz o tarafa az ulaştı. Bu sırada oralardaki İslam esirlerinin mektubu geçti elimize. Otağımız doğuya dönüktür; Ceyhun'dan geçmiştik. Nâibimiz olan Mâveraünnehir ve Türkistan padişahı bu dünyadan göçüp gitmiş, buraların halkları Çin'e, Maçin'e kadar başsız kalmıştı. Biz de o tarafların melikini ve nâibini atamak istiyorduk. Esirlerden gelen mektubu okur okumaz otağımızın yönünü batıya çevirdik. O tarafa doğru duraksamadan gelmeye azm ü cezm ettik. Sadece Âmid ve Meyyâfârikin'de duracağız. Eğer Rûm'un büyük Hristiyan meliki İslam esirlerini en iyi şekilde bırakmazsa, İslam ilinden aldıklarını iade etmezse, bu cesaretinden, bu küstahlığından dolayı özür dilemezse, Rûm'dan Türkistan'a, Hindistan'dan Şam'a, Arap diyarına kadar nerede Müslüman varsa, bütün Hristiyanları kılıçtan geçirmelerini, nerede kilise, manastır varsa yerle bir etmelerini, ahıra çevirmelerini emredeceğiz. Maşrik'tan, Mağrip'ten, Sind'den, Hind'den, Türk'ten, Acem'den, Arap'tan büyük orduları o tarafa yollayacağız. Nal sesleriyle dağlar, denizler yerinden oynayacak. Bu orduların kalabalığı yüzünden havada uçan kuşa, karada yaşayan vuhûşa yer kalmayacak. Başkentimizi bundan böyle Kostantiniyye yapacağız. Bilinmiş olsun ki, Rûm ordusundan büyük, küçük kimseyi sağ bırakmayacağız! Bütün Rûm'u kayserlerden, askerlerden temizleyeceğiz! Yüce Allah'ın ilahi yardımı sâyesinde Muhammed dinini ve İslami şîârları canlandıracacağız; Rûm'un kalbinde mescid, minber

yapacağız. Yüce Allah ve resullerin önderi, insanlığın iftihar kaynağı Muhammed aşkına ve şehit sultan Melikşah'ın ruhuna yemin ederiz ki, bahsettiğimiz esirler vatanlarına gönderilmezse, bir çocuk bile alıkoyulursa, saydıklarımızın hepsi bir bir gerçekleştirilecektir! Hepinizi âleme ibret haline getirir, Âmid ve Meyyâfârikîn dışında sadece Kostantiniyye'de makam tutarız!"¹⁰⁸²

Osman Turan, bu hadisenin tarihi bir yönü olmadığını belirtmekle beraber dönemin Sultan Sencer'in şahsiyetine atfettiği önemi göstermesi bakımından önemli olduğunu vurgular.¹⁰⁸³

Suveru'l Ekalim kitabında; Samarra camiisi yakınında bulunan mağaradan Şii İmam Muhammed Mehdi'nin çıkacağına inanıldığı o yüzden de her Cuma bu mağaranın girişinde altın eyerli bir at bulunduğu 'Ya İmam Bismillah' denildiğinden bahsedilir.¹⁰⁸⁴ Sultan Sencer bu bölgeye gelip bu durumu öğrenince Şiilere: "Bu at bende emanet kalsın, ne zaman İmam zuhur ederse ben ona teslim ederim." Diyerek batıl inançlara karşı durmuştur.¹⁰⁸⁵ Bu sözleri dolayısıyla bir kısım Şiilere göre Sultan Sencer hürmetsizlik etmiş ve uğursuzluğa uğrayacaktır bir kısım kişiler ise onun nezaketinden dolayı bu davranışının hoşgörüle karşılanabileceğini düşünmüştür.¹⁰⁸⁶

Sultan Sencer'in annesi 1121-1122'de vefat etmiştir.¹⁰⁸⁷ Sultan'ın annesinin vefatında alimler, salihler ve imamlar hazırlanmıştır. Sultan onlara hitaben 'içinizden her kim hayatı boyunca namazını kasten kazaya bırakmamışsa o öne çıksın ve imamlık etsin' demiştir ancak hiçkimseden ses çıkmamış, kimse öne geçmemiştir bunun üzerine Sultan Sencer kendisi annesinin cenaze namazını kıldırmıştır.¹⁰⁸⁸ Bu sevap da ona nasip olmuştur ve demek ki Sultan o zamana kadar da namazını kazaya bırakmamaya çok büyük bir özen göstermiştir. Dini hassasiyeti tıpkı dedeleri gibi kuvvetlidir. Hem sultanlık da mahir olması hem de dini vecibelerini yerine getirme de gösterdiği hassasiyet dikkate değer ve takdire şayandır.

Bir gün Sultan Sencer'in hazinedarı Sultan'a hazinesinin ne kadar bol ve nasıl da kimsede olmayan mücevherlerle dolu olduğunu anlatmak için onu hazineye davet eder

¹⁰⁸² Merçil-Kanar, **a.g.m.**, s. 8.

¹⁰⁸³ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 237.

¹⁰⁸⁴ Devletşah, **a.g.e.**, s. 112. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 246.

¹⁰⁸⁵ Devletşah, **a.g.e.**, s. 112. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 246.

¹⁰⁸⁶ Devletşah, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁰⁸⁷ Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 70.

¹⁰⁸⁸ Mirhand, **a.g.e.**, s. 181. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 70.

ancak Sultan Sencer'den çok farklı bir yorum gelir, Sultan: *“Benim gibi birisi için mala meylettir demesinler, akıllarından dahi geçirmesinler, öyle bir şey olursa çok çirkin olur. Benim için ayırdığın atlas kıyafetleri emirlere dağıt ve onlara hazineyi göstererek Sencer bu malı sizin hatırınızı kazanmak ve düşmanları kahretmek için biriktirmiş diye onlara söyle.”*¹⁰⁸⁹ diyerek muhtemelen hazinedarın bile tahmin etmeyeceği bir cevapla hazineden ayrılmıştır nitekim onun hazineye girmediği, orayı aklına bile getirmediğinden bahsedilir.¹⁰⁹⁰

Sultan Sencer kardeşler arasında mücadele yaşanan Gazne devletine karşı taarruza geçmişti kendisine bu harekete geçmemesi için haber gönderen ağabeyi Muhammed Tapar'a: *“Bir kardeş bir kardeşe zulüm etmiş elbette giderim, o zulmü ortadan kaldırım.”* Sözleriyle muhalefette bulunmuş ve zulüm olan yerde taraf olunması gerektiğine inanan bir kişilikte olduğunu bizlere yaşamından bir örnekle göstermiştir.¹⁰⁹¹ Ravendi'nin ifadesiyle: *“Selçuklu sultanları alimlere yakın durmayı kendilerine görev bilmişlerdir.”*¹⁰⁹² Dolayısıyla bu nizamı görmüş olan Sultan Sencer de tıpkı diğer Selçuklu Sultanları gibi ilme ve alimlere değer veren bir şahsiyetti. Bu özelliği ile alakalı olarak yaşadığı bir olay şu şekilde anlatılır. Nişabur'da Hanefiler ve Şafiiler arasında yaşanan karışıklıkta yaklaşık yetmiş hanefi hayatını kaybetmiştir, bu olayı duyan Sultan Sencer, hacibini söylemesi gerekenleri de belirterek bölgedeki Şafii reisi Muhammed b. Yahya'nın yanına göndermiştir.¹⁰⁹³ Mesajın içeriği onun bölgeyi terketmesidir çünkü bölgede edep üzere durmadığından bahseder, olayların sebebi olarak görmektedir ancak reisin yanına giden Hacip tam olarak bunları değil de reise bu bölgede sizlerin sözü geçer, bu kadar bilginin öldürülmesinin sebebi neydi, zararlı yoldan gitmek size yakışmaz gibi sözler iletmiştir.¹⁰⁹⁴ Sultan'ın yanına dönen Hacip, Sultan Sencer'i çok huzursuz, pişman ve üzgün bulur sebebi Sultan'ın bir alime karşı hoş olmayan bir üslupla haber göndermiş olmasıdır, o böyle düşünmüş ve pişman olmuştur, Hacib'in de kendi gibi düşünerek yolda sözleri değiştirmesinden o kadar memnun olmuştur ki kendisine rütbe vererek itibarını arttırmıştır.¹⁰⁹⁵ Böylece Sultan

¹⁰⁸⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 326.

¹⁰⁹⁰ Bundari, **a.g.e.**, s. 247.

¹⁰⁹¹ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 200.

¹⁰⁹² Ravendi, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁰⁹³ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 235-236.

¹⁰⁹⁴ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 235-236.

¹⁰⁹⁵ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 236.

ileride çekeceği vicdan azabından kurtulmuştur. Bu kıssada olduğu gibi Sultan'ın ne derece alimlere özen gösterdiği ortadadır.

Yusuf Hemedani dönemin ünlü alimiydi onun tekkesine değerine hürmeten: “*Horasan'ın Kabesi*” denirdi.¹⁰⁹⁶ Sultan Sencer bir mektubunda Yusuf Hemadani'ye sevgilerini ve saygılarını iletmiş, tekkesinde talebelere harcanması için bir miktar para göndermiş ayrıca üstadın günlük yaşamında nasıl olduğu nelere dikkat ettiğinin kendisine bildirilmesini bu şekilde onun da bilgi sahibi olması ricasında bulunmuş, son olarak dualar isteyerek saygısını iletmiştir.¹⁰⁹⁷ Sultan Sencer devletinin zor günlerinde bile ilim talebeleri için hayır ve hasenatta bulunmaktan imtina etmemiştir örneğin Şeyh Ebu Said-i Ebu Hayr'ın türbesini tamir ettirmiş ve orada harcanması için yüz yük hububat ve yüz altın göndermiştir.¹⁰⁹⁸

Sultan Sencer, mutasavvıf Ahmed-i Cami ile görüşmüş ona manevi olarak bağlanmış ve müridi olmuştur¹⁰⁹⁹. Sultan Sencer bu zatın bulunduğu Medabad köyüne gelmiş, şeyh ile görüşmüştür ve onun yapılmakta olan hangahında teberrük amacıyla birkaç kerpiçi omzunda taşıyarak inşaata yardım etmiştir, bunun sebebini soranlara da şu cevabı vermiştir: “*Ahiret için bir şeyim yok. Ahirette bana ne sevabın var diye sorarlarsa Şeyh Ahmed-i Cami'nin kerpiç taşıyıcısıyım derim.*”¹¹⁰⁰

Sultan Sencer'ın, Hüccet-ül-İslâm İmam Muhammed Gazzâlî ile görüşmesi ve mektuplaşması önemli bir hadisedir.¹¹⁰¹ Gazzâlî'nin ‘*el-Menhûl miri ta'likâti'l-usûl*' isimli eserinin son kısımlarında Ebu Hanife'nin mezhebi ile alakalı bazı konulardaki eksiklikleri belirtmesi üzerine Rey bölgesinden bir grup insan; Sultan Sencer'ın huzuruna çıkarak Gazzâlî'nin Ebu Hanife'ye iftiralarda bulunduğunu, Gazzâlî'nin İslam'da bazı felsefi düşünceleri esas aldığını ve yine onun kitabından bazı bölümleri de kendi cümleleriyle değiştirip Sultan'a aktararak hem Sultan'ın hem de devlet erkanının

¹⁰⁹⁶ Devletşah, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁰⁹⁷ Ahmet Ocak, “Selçuklu Dönemi Sufiye-Devlet İlişkileri”, Ayşe Atıcı Arayancan (ed.), **Ortaçağ'da Din Ve Devlet**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 82-83.

¹⁰⁹⁸ Abdülkerim Özaydın, “Büyük Selçuklularda Ulema/Sufi-Devlet İlişkileri”, Adem Koçal ve Zeynep Berktaş (ed.), **Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı Cilt II**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 340.

¹⁰⁹⁹ Özaydın, **a.g.m.**, ss. 340.

¹¹⁰⁰ Abdulvahap Yıldız ve Abdullah Ekinci, “Ahmed Cam Nameki İle İlgili Şiir Ve Menkıbelerde Sultan Sencer'in Şahsiyeti”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 152, 2004, s. 114-117.

¹¹⁰¹ İmam-ı Gazâlî, **Dalâletten Kurtuluş (el munkizü min-ed-dalâl)**, İstanbul: Onur Yayınları, 2018, s. 5.

Gazzâlî hakkında yanlış düşüncelere kapılmalarına sebep oldular.¹¹⁰² İmam-ı Azam'a derin sevgi ve saygı besleyen Sultan Sencer için bu sessiz kalınabilecek, kabul edilebilecek bir şikayet değildi bu durum onun mezhebine bağlılığının da göstergesidir.¹¹⁰³ Sultan Sencer bu durum üzerine bir haberci göndererek Gazzâlî'yi huzuruna çağırdı fakat Sultan'ın davetine karşılık Gazzâlî huzura çıkmaktan imtina etmiş onun yerine Sultan'a mektup göndermeyi tercih etmiştir. Gazzâlî'nin Sultan Sencer'e gönderdiği mektup: “...Allah-u Teâla İslâm Melikini dünya devletlerinin tümünden nasiplendirsin, ona ahirette de bir sultanlık versin ki arz üzerindeki sultanlığı kendisi için ahiretteki sultanlığının yanında kıymetsiz ve yetersizdir. Çünkü yeryüzü devletleri Doğu'dan Batı'ya kadardır ancak ve insan ömrü de yüz seneden fazla değildir. Bütün zamanlar ve tüm yeryüzü mekânları Allah-u Teâla'nın ahirette vereceği sultanlığın yanında toprak yığınının ibarettir. Bütün yeryüzü illeri de tozu ve toprağı ile bu toprak yığınının birer parçalarıdır. Bir toprak yığını ve tozlarının ne kıymeti vardır, ezel ve ebed arasındaki yüz yıllık bir ömür ve hüküm sürmenin ne kadri vardır ki; kendisiyle mutlu ve bahtiyar olunsun! Makam, devlet ve soyunun yüceliği gibi himmetini de yücelt de Allah-u Teâla'dan yalnızca buradaki hükümlerini dilemekle yetinme. Bu, her dünyalı için zorsa da, Doğu Sultanına kolaydır. Nitekim Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuşlardır: 'Adil bir sultanın bir gün adâletle hükmetmesi, yüz yıllık ibadetten daha faziletlidir.' Allah Subhanehu ve Teâla sana öyle bir araç ve âlet vermiştir ki; bir başkasının yüz yılda elde edebileceğini sen bir günde elde edebilirsin. Bundan daha büyük ikbal, bundan daha büyük devlet olamaz!...”¹¹⁰⁴ Gazzâlî'nin mektubu Sultan Sencer'a ulaştığında, Sultan ordugah yeri Turuğ'da ikamet ediyordu ve bu bölge ile Gazzâlî'nin bulunduğu Meşhed yakın bir mesafedeydi ve Gazzali de Meşhed'e kadar gelebileceğini söylemişti.¹¹⁰⁵ Sultan Gazzâlî'nin mektubunu okuduktan sonra: “Mutlaka onu görmeliyiz. Hazırlanıp kendisini görmeye ve itikadının asıllarını bilmeye gitmeliyiz, onu kıskanan ve ona öfkelenenleri de bir araya toplamalıyız.” dedi.¹¹⁰⁶ Durumdan haberdar olan Tus alimleri bir araya gelerek Sultan'a Gazzâlî'nin ordugaha gelmesinin ve onun hakkında sözler söyleyenlerle bir münazara

¹¹⁰² Muhammed Yakubi, **Gazzâlî'nin Mektupları**, Merve Kelebek (çev.), İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2017, s. 11-12.

¹¹⁰³ Kara, **a.g.e.**, s. 171.

¹¹⁰⁴ Muhammed Yakubi, **a.g.e.**, s. 13-14.

¹¹⁰⁵ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 325.

¹¹⁰⁶ Muhammed Yakubi, **a.g.e.**, s. 16-17.

yapılmasının çok daha uygun olacağını “*O dürüst bir adamdır, bunu bizimle münazara ederek ispat etmelidir.*” sözleriyle ifade etmeleri üzerine Sultan Sencer: “*Gerekirse münazara da yapılır. Onun sözlerini kendi kulağımızla işitmeliyiz.*” diyerek Gazzâlî’nin huzuruna getirilmesi için Muinu’l-Mülk’ü görevlendirdi.¹¹⁰⁷ Sultan, Gazzâlî huzuruna gelince ayağa kalkarak tahtının yanında ona yer göstermiş ve huzurdaki konuşma Sultan’ın: “*Kari Esad, Kur’ân’dan bir ayet oku!*” demesi üzerine başlamış olup Gazzâlî söz almış ve şunları söylemiştir: “*...İslâm Meliki’nin huzuruna gelen âlimlerin âdeti şu dört şeyi ihtiva eden bir konuşma yapmalarıdır: Dua, övgü, nasihat ve hâcetlerini bildirmektir. Dua ise; benim düşünceme göre, karanlık gecede tenhada elleri kaldırmak ve Hak Teala’ya gizlice yalvarışta bulunmaktır çünkü aşikâr olan şeye riya karışmıştır. Oysa Hak Subhanehu ve Teala nezdinde hâlis olmayan ve riyayla karışmış olan şey makbul değildir. Övgü de ise; şu sözün manası açıktır ki; güneşe ulaşmaya çalışmanın ya da onun aydınlığını parmakla işaret etmenin lüzumsuzluğu ortadadır. Akıllar onun cemalini tarif etmekten âcizdir çünkü; cemali kemale ulaşmıştır. Süslemeye ihtiyaç yoktur. Bu durumda övgüden maksad; bir şeyi yüceltmek olur fakat dünyada kendisinden daha yüce bir şeyin ya da kimsenin bulunmadığı, kendisine hizmet edenlere hizmet edende bile aşikâr olan bir yüceliğin sahibi olan hazreti yüceltmek nasıl mümkün olsun? Bu durumda en önemli olan nasihat ve ihtiyaçlarını bildirmektir...Ömer Hattab şöyle yaşardı. Bir dervişin devesi gece karanlığında kaybolmuştu, çıplak ayaklarla deveyi aramak için koşuyor ve şöyle diyordu: ‘Hastalıklı bir deveyi Fırat Nehri’nin kenarına bıraksalar ve ona ilacını vermemiş olsalar kıyamet gününde bunun hesabı bana sorulur.’ Sahabelerden biri onu rüyasında görür. Vefatının üzerinden on iki sene geçmiş, yeni yıkanmış, işini yeni bitirmiş, üstünde beyaz bir havlu bulunmaktaydı. ‘Ey Emîrû’l-mü’minîn! Allah-u Teala sana nasıl muamelede bulundu?’ diye sordum. ‘Hesaptan yeni kurtuldum; eğer Rabbim’in lütfu olmasaydı helâk olacaktım.’ buyurdu. En adâletli olanın durumu bu ise; artık sen kendi durumunu onunla kıyas et! Her melik için nasihat yolu uzundur; ama İslâm Meliki için ise kısadır. Yazılmış bir levhayı sana vereyim de bu levhaya bak, baban Melikşah’ın hayatını örnek al...Ben on iki yıl boyunca zâviyede oturdum ve halktan uzak durdum, sonra Fâhru’l Melik beni Nişabur’a gelmeye mecbur etti. Bugünlerde hak söz söyleyenlerin başına neler geldiğini, kendilerinin etrafına nasıl da düşmanlık duvarları örüldüğünü söyledim.*

¹¹⁰⁷ Muhammed Yakubi, a.g.e., s. 16-17.

Benim durumumun da böyle olma ihtimali vardır dedim. “Adil bir sultan vardır ve senin yardımınla o duvarlar örülmeyecektir” dedi... Bu cümlelerden sonra özel hâcetimle ilgili asıl maksadım, sizin beni Tus ve Nişabur medreselerinde ders vermekten alıkoymanızdır. Ben de kendi isteğimle selamet içinde zaviyeme dönmek isterim çünkü; bu günlerde benim sözüm bundan fazlasına imkân vermiyor. Vesselam.”¹¹⁰⁸ Gazzâlî’nin bu sözleri söyleyerek konuşmasını bitirmesi üzerine Sultan Sencer: “Irak ve Horasan alimlerinin tamamı hazır bulunup Gazzâlî’nin sözlerini dinlemeliler Fakat şimdi burada olup senin görüşlerini bilemedikleri için bu faslı bizim için yaz da bize, okusunlar. Sonra bu yazının nüshalarını gönderelim ve dünya da bizim alimler hakkındaki görüşümüzü bilsin fakat ders vermekten muaf tutulma konusundaki isteğini kabul etmek ise mümkün değildir. Seni Nişabur’a gönderen Fâhru’l-Mülk bizim hizmetkârımız da, senin için orada medreseler yapılsın ve senede bir kez bütün alimler senin yanına gelip müşkül olan meseleleri senden öğrensinler. Eğer birisi de senin sözlerine karşı çıkarsa böylece çenesi kapanmış olur.” demiştir.¹¹⁰⁹ Ordugâhtan ayrılan Gazzâlî’nin kendi el yazısıyla bu faslı yazıp Sultan Sencer’a göndermesiyle Sultan’ın isteği yerine getirilmiş oldu, Sultan Sencer da ava gidip avladıklarından birini, Gazzâlî’ye hediye olarak göndermiş; Gazzâlî de buna karşılık ‘Nasîhatü’l-Mülûk’ eserini Sultan’a hediye göndermiştir.¹¹¹⁰ Sultan Sencer’ın Gazzâlî’ye gösterdiği alaka, onun ilim ehline verdiği değeri, ilme olan düşkünlüğünü ve İslam dininin hükümlerine riayetini göstermesi açısından çok önemlidir.¹¹¹¹

Sultan Sencer döneminin diğer bir önemli olayı da Oğuz isyanıdır. Bu olay hem Sultan’ın vefatıyla hem de devletin yıkılışıyla alakalı çok önemli bir meseledir. Bu mesele esasında bir vergi toplama meselesi üzerinden çıkmış olsa da biz daha önceki bölümlerde özellikle Selçukluların kurulmasından itibaren Türkmenler-Oğuzlarla devletin yaşadığı sorunlardan bahsetmiştik özellikle devletin merkezileş(tir)me arzusu karşısında onlar dirençli bir şekilde duruyor ve zaman zaman da devletin aleyhine olan bazı isyanlara destek vererek tepkilerini diri tuttuklarını ispat ediyorlardı. Bu göçebe ağırlıklı Türkmen sorunu çerçevesinden hareketle Sultan Sencer zamanında da vergi tahsiliyle alakalı sorunlar çıkmış bölgeye gönderilen tahsildar Oğuzlar tarafından

¹¹⁰⁸ Muhammed Yakubi, a.g.e., s. 17-23.

¹¹⁰⁹ Muhammed Yakubi, a.g.e., s. 24.

¹¹¹⁰ Muhammed Yakubi, a.g.e., s. 24.

¹¹¹¹ Ali İpek, “Sultan Sencer Dönemi Merv’de İlimi Hareketlilik”, **Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu**, Konya: Servet Yayınları, 2013, s. 470-471.

öldürülmüş, yine bölgeye gönderilen kuvvet de mağlup edilince Sultan Sencer Oğuzlar üzerine sefere çıkmak zorunda kalmıştır öyle ki: “*Vergi sırasında çıkan anlaşmazlık Selçuklu Devleti’nin yıkılmasına kadar uzanacak olan karmaşık bir süreci başlattı.*”¹¹¹² Oğuzların vergi toplayan memura davranışları Sultan tarafından duyulunca yanındaki emirler: “*Bu gibi işlere göz yumulmamalıdır eğer onlara had bildirilmezse taarruzu arttırırlar. Alemin efendisi üzengisine kuvvet vermeli, onların yaptıkları işi küçümsememelidir.*”¹¹¹³ Şeklinde Sultan’ı savaştak için etkilemektedirler. Sultan Sencer Oğuzlara acıyarak, merhamet gösterip üzengisini çevirdiği zaman da yine etrafındaki emirler: “*Geri dönmek hiç hayırlı bir iş değildir.*”¹¹¹⁴ Diyerek onu etkilemeye devam etmişlerdir. Sultan’ın yanındaki emirler onun her merhamet ettiği, karşı tarafın acizliğini gördüğü ve kaynağın ifadesiyle ‘*gazap ateşine su dökmek istediği*’ anda Sultan’a engel olmuş onu Oğuzlarla savaşmak için kıskırtmışlardır bu durum birçok kaynakta net bir biçimde ifade edilmektedir.¹¹¹⁵ Hal böyle olunca çevresinden hiçbir şekilde kendi fikri gibi bir destek alamayan Sultan Sencer kadrosuzluğun, yalnızlığın bedelini onlara uyararak ödemiştir. Bu konuyla ilgili olarak: “*Her hükümdarın vezir, nedim, katip ve hacibi iyi seçip bulması lazımdır. Çünkü hükümdarlığının iyi bir halde kalması vezir sayesinde mümkündür; nedimi aklını gösterir, katibi fazilet ve bilgisini ispat eder, hacibi ise siyasetinin delilidir.*”¹¹¹⁶ İfade ettiğimiz söz, kadronun, devlet adamlarının ne derece önemli olduğunu göstermeye çalışmaktadır, Sultan Sencer için bu durum büyük bir handikapı gerek yetenekli devlet adamlarına gerekse de bilge vezirlere sahip olmaması... Sultan Sencer, Oğuzlara yenilip esir düşmüştü. “*Şüphesiz ikbal izin vermez ve saadet yardım etmezse sayı ve aletin çokluğu, şevket ve yiğitliğin fazlalığı, kerpicin kezzabda kaybolması ve kınanın gençlikte faydasız oluşu gibidir.*”¹¹¹⁷ İlk önce önünde toplanan Oğuz Beyleri ona: “*Biz senin kullarınız, sana itaatten ayrılmayız, iyi biliyoruz ki, bizimle savaşmaya gelmedin fakat savaşa itildin. Sen sultansın biz ise kullarız.*”¹¹¹⁸ Şeklinde sanki Sultan Sencer’e itaatte bulunmuşlar gibi bir izlenim verdiler ancak çok zaman geçmeden Merv’e giden bu

¹¹¹² Ersan-Alican, **a.g.e.**, s. 103.

¹¹¹³ Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 118.

¹¹¹⁴ Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 118.

¹¹¹⁵ Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 61. Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 75. Mirhand, **a.g.e.**, s. 191. Ravendi, **a.g.e.**, s. 175.

¹¹¹⁶ Ravendi, **a.g.e.**, s. 96.

¹¹¹⁷ Muhammed bin Havendşah bin Mahmud Mirhand, **Ravzatu’s-Safa fi Sireti’l-Enbiya ve’l-Müluk ve’l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)**, Erkan Göksu (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2018, s. 73.

¹¹¹⁸ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 230.

topluluk yanlarında götürdükleri Sultan Sencer'e Merv'i bize ikta et diye çıkmışlar, Sultan ise: “*Burası payitahttır, hiçbir kimseye ikta edilmesi caiz değildir.*”¹¹¹⁹ Demiştir ancak beyler yalnızca gülüşerek alay etmişlerdir. Bu durumu gözleriyle gören Sultan Sencer içine girdiği felaketi iliklerine kadar hissetmiştir, tahttan inmiş Merv'deki hankahına girerek hükümdarlıktan el etek çekmiştir aslında el etek çektiği artık tüm dünyasıdır belki de artık kutlu saltanat ondan uzaktaydı, Alparslanların, Melikşahların yani Oğuzların başlattığı bu kutlu yolculuk sekteye uğrayacaktı bir süre. Devletin kurulduğu zamanlardaki heyecan yerini Sultan Sencer'in göğsünde bir sızıya, arkasında bir bıçağa bırakmıştı ancak elbette bu zorlu günler de geçecek ve tekrar saltanat birilerinin eliyle dirilecekti. “*Bir halde kalmayıp mütemadiyen değişmek dünyanın ters adetindedir.*”¹¹²⁰ Sultan Sencer'e hakettiği gibi davranılmıyor, sözü dinlenmiyor, atıyla dolaşmak isterse yanına adam verilmiyor silahını kendi beline bağlayı gidiyordu.¹¹²¹ Kendisine Sultan gibi değil çok daha farklı davranılıyordu hele ki yemek yemesi ile ilgili kaynaklara yansıyanlar, halklara sofralar kuran bir Sultan için oldukça ağır imtihanlardı. Sultan Sencer, kendisine verilen yemekten bir kısmını daha sonra yemek verilmeme ihtimaline karşı saklamıştır.¹¹²² Kendisine çok az miktarda yemek verildiğinden bahsedilir.¹¹²³ Geceleri demir kafese konulan Sultan Sencer, hemen hemen üç yıl kadar esir kalacaktır.¹¹²⁴ Esir olduğu dönemde Oğuzlar onu da yanında gezdirirken birçok katliamda bulunmuşlardır özellikle mihraplarda alimlerin ve imamların kanlarını döktüklerinden bunlara şahit olan Sultan Sencer'in onlara çok tepki verdiğinden, ikaz edip bu işleri yapmalarından dolayı azarladığından bahsedilir ancak Sultan'ın onları bu işlerden vazgeçirecek bir kudreti maalesef kalmamıştı. Sultan Sencer esirlik döneminde çok ağlamış, üzülmüş ve kurtulmak için dualar ederek Allah'a yalvarmıştır.¹¹²⁵ Sultan'ın şöyle bir dua ettiği ifade edilir: “*Allah'ım! Dünyalık üç arzum kaldı. Biri ölü ya da diri ne şekilde olursa olsun bu cemaatin (Oğuzların) elinden beni kurtar! Çünkü bu zillet bana zor geliyor...*”¹¹²⁶ Sultan'a esirlik zamanlarında devletin

¹¹¹⁹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 230.

¹¹²⁰ Ravendi, **a.g.e.**, s. 181. Bundari, **a.g.e.**, s. 254.

¹¹²¹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 248.

¹¹²² İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 248. Alican, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular İbnü'l-Verdi**, s. 97.

¹¹²³ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 248. Bundari, **a.g.e.**, s. 254.

¹¹²⁴ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 284.

¹¹²⁵ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 312.

¹¹²⁶ Züriye Oruç, “Sultan Sencer'in Esareti”, **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, s. 246.

neden böyle bir çöküşe maruz kaldığı sorulunca: “*Büyük işleri küçük adamlara ve küçük işleri büyük adamlara verdiğimden. Çünkü küçük adamlar büyük işleri yapamadılar ve büyük adamlar da küçük işleri yapmaya tenezzül etmediler. Bunu bir şerefsizlik saydılar. Her iki cihetten işler kötüleştii, memleket sarsıldı. Devlet ve ordu bozuldu.*”¹¹²⁷ Sultan’ın ağzından dökülen bu sözler çok kıymetli sözlerdir. Onun gözünden devletin çöküş sebeplerini öğrenmiş olmak önemlidir, ayrıca çok değerli bir tespittir bu. Sultan Sencer’in esaretiyle ilgili; Horasan’da, Maverâünnehir’de ve çevre bölgelerde bazı şiirler söylenmiştir. Bunlardan birisi de: “*Senin o gördüğün saltanat harap oldu, o işittiğın kerem Nil’i seraba döndü. Felek, Muhammed-i Yahya’nın başını helak etti. Mihnet ve felake, düşmanları esir eden Sencer’in yoldaşı oldu.*”¹¹²⁸ Bilge vezir Nizamülmülk de meşhur eseri Siyasetname’de: “*Her zaman ilahi bir hadise olur, ülke kötü göze gelir, devlette hanedan değişir, ülke fitne, kargaşa yüzünden karışır, kılıçlar çekilir; öldürme, yakma, yağma, zulüm gibi şeyler yaşanır. Böyle fitne zamanlarında şerefli insanlar cezalandırılır... asiller, faziletli insanlar mahrumiyete düşer. Aşağılık insanlar kendilerine padişah, vezir lakabını vermekten çekinmez. On lakabı olsa, daha fazlasını ister. Kimse de onun ehil olup olmadığına bakmaz.*” ifadeleriyle sanki bu dönemleri görmüş gibi betimlemiştir.¹¹²⁹

6.3. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Oğuzlar Sultan Sencer’in eşi Terken’i de esir almışlardır. Sultan Sencer esir olduğu zaman zarfında eşi Terken’in de onların elinde esir olmasından dolayı çekinmiş ve kaçmayı çare olarak görmemiştir ancak eşinin esarete öldüğü haberini aldıktan sonra kaçış planları düşünmüştür.¹¹³⁰ Üç yıllık esaret sonrası bir gün av sırasında kaçmayı başaracaktır. Merv’e dönmeyi başaran Sultan Sencer yeniden ülkesini ihya etmeye çalışacaktır ancak bu çabaları anlamlı bir karşılık bulamayacak, yetersiz kalacak, harap olmuş Selçuklu ülkesini toparlamaya yetecek gücü, kuvveti en önemlisi sağlığı da kalmamış olan Sultan Selçuklular Devleti’nin son sultanı olarak tarihe geçecektir. Sultan Sencer: “*dağınıklıkları toparlamak ve düzenlemekle meşgul oldu, iki üç ay geçmiş çaresizlik onu sarmıştı çünkü hazinesi de boş bir haldeydi, memleketi harap olmuş, halkı dağılmış, ordusu da yitik görünüyordu, içini gam ve keder kapladı. Nefsani*

¹¹²⁷ Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı**, s. 338.

¹¹²⁸ Devletşah, **a.g.e.**, s. 112-113.

¹¹²⁹ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 223.

¹¹³⁰ Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 76. Göksu, **Sorularla Selçuklular Siyasi Tarih**, s. 134.

düşünce ve fikirlerle insanın zayıflığı bir araya gelmiş ve hastalıkların sonu olan tedavisiz bir hastalığa yakalanmış halde’ ömrünün sonuna geldi.¹¹³¹ Onun ömrünün sonu aynı zamanda Büyük Selçuklu Devleti için de bir yıkılıştı artık. İbn Haldun’un meşhur eseri Mukaddime’de çok önemli tespitler vardır bunlardan birisi de şahıslar gibi devletlerin de ömrü olduğu ve devletlerin de ihtiyarladığı gerçeğidir.¹¹³² Sultan Sencer dönemi ifade etmeye çalıştığımız gibi devletin her ne kadar ‘*ihtiyarlık*’ dönemi olmuş olsa da diğer dönemlerden daha az ihtişamlı değildi aksine özellikle askeri anlamda birçok başarının yanında ilim ve kültür seviyesinin had saflara çıktığı önemli bir dönemdir. Böyle bir dönemi İbn Haldun’un betimlemesiyle yakın buluyoruz, o şu ifadeleriyle: “*Devletin sonlarına doğru, kimi zaman öyle bir güç belirebilir ki, ona bakınca devletteki kocamışlığın gittiği sanılır. Ama onun parlaması, sönmeye yüz tutan kandilin parlaması gibidir; çünkü yanan bir kandil, sönmeye yaklaştığında şimşek çakar gibi parlaklık gösterir ki o zaman, yanıyor sanırsın, oysa sönmedir o... Bu aşamada, devlette, doğal olarak yaşlılık başlar. Süreğen hastalık, gövdeyi sarar. Artık hasta, kolay kolay kurtulamaz bundan. Hastalığın iyileşmesi söz konusu olmaz. Ve devlet yıkılincaya dek, bu durum sürer gider... Devletlerin başına kocamışlık gelir. Bu dönemde, yeni gücü küçülür, hükümdar ailelerinden olanlar ya da devlet adamlarından komutayı ellerinde bulundurarak yeni gücü olanlar arasında paylaşılır ve bir devlet, birden çok devletlere ayrılır.*”¹¹³³ sanki Sultan Sencer dönemini çizmektedir.

Oğuz İsyanı bağlamında “*Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nu kuranlar Oğuzlar olduğu gibi, yıkanlar da Oğuzlardır.*”¹¹³⁴ Büyük Selçuklu devletinin yıkılmasında etkili olan Oğuzlar ile ilgili: “*Kartala bir ok değmiş, o da kendi yeleşinden / teleğinden*”¹¹³⁵ ve “*Ağacı kesen baltanın sapı da ağaçtandır.*”¹¹³⁶ “*Bir babadan olan iki oğuldan birinin fena birinin iyi olmasına taaccüp olunamaz. Çünkü bir ağaçtan hem minber olur hem*

¹¹³¹ Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 122. Mirhand, **a.g.e.**, s. 196. Reşidü’-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 127. Ravendi, **a.g.e.**, s. 180.

¹¹³² Uludağ, **a.g.e.**, s. 390-392.

¹¹³³ Dursun, **a.g.e.**, s. 27, 231, 234.

¹¹³⁴ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 309.

¹¹³⁵ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 243. Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 240. Göksu, **Büyük Selçuklular**, s. 115.

¹¹³⁶ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 243. Alican, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, s. 240. Göksu, **Büyük Selçuklular**, s. 115.

de darağacı.”¹¹³⁷ Sözlere oldukça anlamlıdır ve meseleyi çok güzel betimlemektedir. Sultan kuluç ve dizanteri hastalıklarını geçirmiştir.¹¹³⁸ 1157 tarihinde Merv’de kaynağın ifadesiyle ‘*ecel oku ona isabet etti*’ ve hayatını kaybetti.¹¹³⁹ Merv’de kendi yaptırdığı ‘Daru’l-ahiret’ isimli türbeye defnedilmiştir.¹¹⁴⁰ Ortaçağ’ın en önemli mimari eserlerinden birisi olan bu türbe halen ziyaret edilebilmektedir.¹¹⁴¹ Bu türbeyi yıllar sonra ziyaret eden Yakuti bu türbeyi betimlerken: “*Azametli yeşil kubbesi bir günlük mesafeden görünür, pencereleri Ulu Camii’ye bakar. Türbeye, türbedarına ve daimi Kur’an okuyanlara yapılmış vakıfları vardır.*” şeklinde özetlemektedir.¹¹⁴² Sultan Sencer’in türbesi ciddi bir sanat eseri olduğundan onun dönemindeki sanatın, mimarının ne derece ileri olduğunun anlaşılması açısından ayrıca önemlidir.¹¹⁴³ Ömrü boyunca şiir ve edebiyata ilgi duymuş olan Sultan Sencer kendisi de Farsça şiirler yazmıştır.¹¹⁴⁴ Sultan Sencer vefatında da şu şiiri söylemiştir:

*“Cihan zapt eden kılıcın ve kaleler fetheden gürzün darbesiyle,
Cisim nasıl tenin hükmü altına girdiyse;
Dünya da musahhar oldu.
Ben bir elimi uzatarak ne çok kaleler fethettim,
Ayağımı bir kere kaldırarak ne düşman safları bozdum.
Fakat ölüm hücum ettiğinde bunların hiçbiri fayda vermedi.
Hakiki beka Tanrı’nın bekası,
Hakiki saltanat Tanrı’nın saltanatıdır.”*¹¹⁴⁵

Sultan Sencer; yirmi bir yıl Horasan melikliği kırk bir yıl ise hükümdarlık ile meşgul olmuş, ömrünü Selçuklulara adanmış bir insandır.¹¹⁴⁶ Sultan Sencer, fiziksel olarak buğday tenli, orta boylu, omzu ve sırtı yüksek, göğsü de geniştir, bıyığında çiçek

¹¹³⁷ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhaki, **Tarih-i Beyhaki**, Necati Lügal (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2019, s. 261.

¹¹³⁸ Alican, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular İbnü’l-Verdi**, s. 99.

¹¹³⁹ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 263. Cûzcânî, **a.g.e.**, s. 97. Bundari, **a.g.e.**, s. 254.

¹¹⁴⁰ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, s. 263. Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 122.

¹¹⁴¹ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 284.

¹¹⁴² Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 381. Aka, **a.g.m.**, s. 110.

¹¹⁴³ Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, s. 126.

¹¹⁴⁴ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 285.

¹¹⁴⁵ Devletşah, **a.g.e.**, s. 113.

¹¹⁴⁶ Zahiru’d-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 122.

hastalığının izleri olarak dökülmeler vardır ve kararında bir ölçüde sakalları vardır.¹¹⁴⁷ Sultan Sencer'in yüzünde kaynağın ifadesiyle '*merhamet ve sevgi eserleri zahir ve aşikar idi*' alnında ise '*adalet ve hakkaniyet ışıkları parlardı*' şeklinde bahsedilmektedir.¹¹⁴⁸

Sultan Sencer kişilik olarak, yumuşak huylu, heybetli, cömert, adil, haya sahibi, merhametli, vefakar, iyilik yapmayı seven, halkını seven, Allah'tan korkan bir insandır.¹¹⁴⁹ Sultan Sencer, hem dindar hem de dinlere ve mezheplere karşı hoşgörülü bir yapıya sahiptir ancak bu batılın yanında olduğu anlamında değildir nitekim yukarıda anekdotlarında, Şii batıl inanışına nasıl karşı durduğundan ve o inanışı kırmaya çalıştığından da bahsetmiştik.¹¹⁵⁰ Sultan Sencer kendisine zarar veren insanların bile menfaatine çalışır, kendisini üzen kimseleri ise görmezden gelirdi.¹¹⁵¹ Üstün bir kişilik yapısına sahiptir. İmar faaliyetlerine önem vermiş, ilim insanlarını ve din adamlarını korumuş, bilimsel çalışma ortamı sağlamış ve çalışmalarını desteklemiştir.¹¹⁵² Bununla alakalı olarak Osman Turan'ın şu sözü önemlidir: "*Sultan Sancar'ın medeniyet tarihindeki mevkii siyasi sahada olduğu kadar ve belki ondan da daha fazla azametlidir... Altmış yıllık bir saltanatı boyunca ilim, edebiyat, sanat, felsefe, tıp ve riyaziye sahasında şöhret yapan insanlar ya onun himayesinde bulunmuş ve yükselmiş veya bizzat kendi yetiştirmesi olup bunların mühim bir kısmı da kendi yanında yaşamıştır. Onun ilim ve kültürle bu kadar sıkı münasebetleri ve alimlerle bu derece kaynaşması kendisinin de bizzat yüksek bi kültüre sahip bulunmasıyla alakalı idi.*"¹¹⁵³ İmam Gazzali'nin '*Nasihatu'l-Muluk*' eseri Sultan Sencer'e ithaf edilmiştir. Yine '*Mefahiru'l-Etrak*' ile Ömer b. Sehlân el-Savi'ye ait '*Risale-i Senceriyye*' eseri de Sultan Sencer adına yazılmıştır.¹¹⁵⁴ Zamahşeri'nin '*Mukaddimetü'l-edeb*' eseri ve

¹¹⁴⁷ Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 123. Ravendi, **a.g.e.**, s. 163.

¹¹⁴⁸ Mirhand, **a.g.e.**, s. 197.

¹¹⁴⁹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 263. Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s. 113. Bundari, **a.g.e.**, s. 246. Ravendi, **a.g.e.**, s. 165. Alican, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular İbnü'l-Verdi**, s. 99. Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sencer Devri", Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı** (107-119), Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 119.

¹¹⁵⁰ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 246.

¹¹⁵¹ Bundari, **a.g.e.**, s. 124.

¹¹⁵² Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sencer Devri", Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı** (107-119), Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 119.

¹¹⁵³ Osman Turan, "Sultan Sancar'ın Kültür Seviyesi Meselesi", **İslam Medeniyeti Dini, İlmi, Fikri Aylık Mecmua**, Sayı 31, 1973, s. 33.

¹¹⁵⁴ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 336. Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sencer Devri", Refik Turan (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı** (107-119), Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 119.

Şerefü'l-Mülk Ebu Tahir Mervezi'nin '*Tabaiü'l-Hayavan*' eseri ile Ebu'l Muzaffer'in kaleme aldığı '*Tabibname*' eseri de yine Merv'de Sultan Sencer'e sunulmuş önemli eserlerdir.¹¹⁵⁵ Sultan Sencer'in '*medeniyet tarihinde çok büyük bir yeri vardır, saltanatı sırasında zamanı alimler, edipler ve sanatkarların yetiştirilmesi ve himayesiyle*' geçmişti.¹¹⁵⁶ Konuyla alakalı olarak, İbn Funduk eserinde Ebu'l Feth Kuşek'den bahsederken: "*Kitaplarını, Sultanü'l-a'zam Sultan Sencer'in kütüphanesinde gördüm. Sultan bu kitapları mütalaaya çok düşküdü.*" sözleri hem Sultan'ın kütüphanesinin varlığı hem de onun ilimle olan bağı ile alakalı bizlere önemli bir bilgi vermektedir ne yazık ki kütüphanesi daha sonra yağmalanmıştır.¹¹⁵⁷ Gazzali, Zemahşeri, Hayyam, Yusuf Hemedani, Ahmed-i Cami, Muizzi ve Enveri gibi birçok alim, mutasavvıf ve şair '*ilim ışığını görerek Merv'de Sultan Sencer'in etrafında toplanmıştır, Sultan da bu kişilerin heveslerini boşa çıkarmamış*' hepsi için elinden gelen tüm devlet imkânı kullanmış ve kendilerine destek olarak uygun ilim ortamını sağlamaya gayret etmiştir.¹¹⁵⁸ "*Sulhtan, barıştan, adaletten yana ve ikna yolunu tercih eden Sultan Sencer, ilim ehline karşı saygılı, fazilet erbabını yüksek tutan bir anlayışa sahipti. Özellikle din alimlerine çok hürmet ediyor, onlara yakınlık gösteriyor, zahit ve evliyaya tam bir itikatla bağlı, onlarla beraber oturuyor, sohbetlerine katılıyordu. Alim, şair, riyazetçi, felsefeci ve hukukçu şahsiyetler hep O'nun himayesini görmüş, birçokları onun tarafından yetiştirilmişti. Bunlara verdiği maaş, ihsan ve vakıf suretiyle sarf ettiği paralar tarihte hayranlık örneğidir.*"¹¹⁵⁹ Sultan Sencer'in gayretleri ve desteklemeleriyle onun döneminde Horasan ve Merv çok önemli iki merkez haline almıştır ve buralardan ilim yurdu ve ilim ocağı olarak bahsedilmektedir.¹¹⁶⁰ Ravendi'nin ifadesiyle: "*Burası (Horasan) ilmin ocağı, faziletin kaynağı, hünerin yatağıdır.*" "*Merv şehri Sultan Sencer zamanında ilmin, irfanın en yüksek kültür ve medeniyetin merkezi*

¹¹⁵⁵ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 334. Mehtap Alper, "Büyük Selçuklulara Ait İlk Türkçe Telif Eser: Tabibname", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 45, 2016, s. 18.

¹¹⁵⁶ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 333.

¹¹⁵⁷ Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 334-335. Merçil, **Selçuklular Makaleler**, s. 139.

¹¹⁵⁸ İlhan Erdem, "Şerefü'l-Mülk Ebu Tahir Mervezi Ve Sultan Sencer", **II. Uluslararası Selçuklu Kültür Ve Medeniyeti Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013, s. 6-9.

¹¹⁵⁹ İpek, **a.g.m.**, s. 466.

¹¹⁶⁰ Kara, **a.g.e.**, s. 184.

olmuştu.”¹¹⁶¹ İlim ve kültür seviyesinin arttığı Sultan Sencer döneminde doğal bir sonuç olarak devlet bürokratik anlamda da en üst seviyelere ulaşmıştır.¹¹⁶²

Sultan Sencer döneminde, onun hakkında: “*Âhir zamanda esmer yüzlü, büyük başlı, gür sesli ve çiçek bozgunu bir adam zuhûr edecek, şark Türklerini (Henüz Müslüman olmamış Türk kavimleri) bozguna uğratacak fakat sonradan Çin’den gelecek askerlere (Karahıtaylar) yenilecek*” hadisinden bahsedilmesi her ne kadar adrese teslim, sahihliği tartışılacak bir hadis olsa da dönem insanlarının ‘Sencer’in sultanlığını’ nasıl okuduklarına dair ciddi bir malumattır.¹¹⁶³ Bunun gibi yine Sultan Sencer’in şahsiyetine dair bilgilere ulaşacağımız, kendisini anlatan önemli alıntılar vardır. Aşağıda Sultan Sencer hakkında derlediğimiz önemli ifadeler vardır. Sultan Sencer’in portresinin ilk ağızdan daha doğru anlaşılmasını sağlamaya çalışacağız ancak hiç şüphesiz bu cümleler Sultan hakkında bizim anlatmaya çalıştığımızdan da fazlasını barındırmaktadır.

“*Sultan Sencer en büyük sultan oldu... Gölgesi uğurlu, Allah’tan korkan, mübarek suretli bir padişahı. Onun zamanında Horasan bölgesi dünyanın her yerinden insanların gelmek istediği, ilmin ocağı, faziletlerin kaynağı hüner ve sanatın yatağı oldu. Din alimlerine çok ihtiram gösterir, zahit ve abdallarla oturup kalkar, itikad eder ve onlarla yalnız vakit geçirirdi. Giyecek hususuna itina göstermezdi. Çoğu zaman zendene kumaşından bir kaftan ya da sade bir attabi, kuzu postundan kısa bir kürk giyerdi fakat sürekli tahta oturur, sultanlığa mahsus olan şeylerden vazgeçmezdi.*”¹¹⁶⁴

“*Sultan Sencer, büyük ve muazzam ve kudretli bir padişahıdır. Baliğ olup ömrünün güzel zamanına ve gençlik çağına ulaştığında bütün doğu ve batı memleketleri onun kullarının idaresine girdi... Devlet işlerini, gelecek ve siyaset caddesi, adalet yolu, şeriatı Muhammed umuru ve İslam milletinin ahkâmına uygun bir şekilde yürüttü. Bu şekilde Allah’ın emir ve yasakları tamamen canlandı.*”¹¹⁶⁵

“*Sultan Sencer’in menkıbelerine, yüceliğine ve iyiliklerine gelince, bunlar güneşten daha parlaktır. O devlet ve meymenet sahibi, fukara dostu, adaletli ve melek huylu bir padişahı. Yetmiş altı sene ömür sürdü ve altmış sene Turan ve İran’ın*

¹¹⁶¹ Ali İpek, “Sultan Sencer Dönemi Merv’de İlmî Hareketlilik”, **II. Uluslararası Selçuklu Kültür Ve Medeniyeti Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013, s. 473.

¹¹⁶² Usta, **Selçuklu Sultanları**, s. 79.

¹¹⁶³ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, s. 237.

¹¹⁶⁴ Zahiru’l-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s. 113-114. Ravendi, **a.g.e.**, s. 167.

¹¹⁶⁵ Cûzcânî, **a.g.e.**, s. 86-87.

müstakilen padişahlığını yaptı. Bunun yirmi senesi babasının ve kardeşlerinin naibliğiyle, kırk senesi de kendi başına. Tarih-i Ali Selçuk şu vakayı kaydeder: “Ben Radegan’da çoğunlukla sultanın yanında bulunurdum. Gözümlle gördüm. Bir serçe, sultanın çadırının üzerine yuva yapıp yumurtlamıştı. Oradan göç etmek zamanı geldiğinde sultan, hizmetkarına yiyecek içecek tahsis edip orada bıraktı ve o serçenin yavrularını besleyip uçurana dek çadırını kaldırmayıp olduğu gibi muhafaza etmesini emretti. Bundaki amacı, o serçeye perişanlığı reva görmemesiydi. ‘Elbette böyle bir padişah hayırla yad olunur ve ilelebet hayırla yad edilecektir: Adalet yap adalet; çünkü adil padişah, peygamberlik derecesine yaklaşır.’ Şiiri de Sultan Sencer’e ithaf edilmiştir.”¹¹⁶⁶

“Sultan Sencer, Selçukoğullarından ömrünün uzunluğundan nasibini almış, mutlu bir yaşam sürmüş, nam salmış, mal mülk toplamış, beldeler fethetmiş, düşmanlarının kökünü kazımış, muradınca zafer kazanmış bir padişah idi. Onda, Hüsrevlerin heybeti ve Keyanilerin ışığı vardı. Cihan hakimiyetinin merasimlerini, hükümdarlık kaidelerini ve saltanat kanunlarını iyi bilirdi. Her ne kadar küçük işlerde saf ve eski tabiatlı idiyse de ordu sevk edip, düşmanla muharebede düşüncesi isabetli, kararı doğru idi. Kardeşi Berkıyaruk tarafından Horasan’a hükümdar tayin edildiği zamanın başından itibaren yaklaşık kırk yaşına kadar on dokuz fetih yapmış ve hiçbir vakit kudretsizliğe düşmemiş ve yenilgiye uğramamıştı. Selçukoğullarından hiç kimsenin taarruz etmediği Gazne Devleti’ni aldı...”¹¹⁶⁷

“Sultan Sencer, uzun ömürlü ve güzel yaşamada adının yayılmasında, mal toplamada, beldeleri fethetmede ve ehl-i fitneyi ve muhalifleri kahretmede Selçuklu hanedanının en bahtlı padişahı idi. Allah’tan korkan, haya sahibi, cömert ve halkı seven bir hükümdar idi. Cihangirlik ve hükümdarlık töresini iyi bilir, hüsrevlik ve şehriyalığın kaidelerini gereği gibi uygulardı. Küçük işleri idrakde sade dilli olsa da ordu çekme, hasımlarla ve düşmanlarla savaşırken gayret gösterme, dostları himaye, düşmanlara boyun eğdirme, alimlere hürmet, fazıllara saygı ve şeriatı yayma gibi işlerin tamamının inceliklerini yerine getirmede ihmal göstermezdi... On dokuz hatırı sayılır savaşı vardı ve bunların on yedisinde muzaffer ve mansur oldu.”¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁶ Devletşah, a.g.e., s. 111.

¹¹⁶⁷ Zahiru’d-Din Nişaburi, a.g.e., s. 112.

¹¹⁶⁸ Mirhand, a.g.e., s. 177-178.

“Sultan Sencer öyle bir hükümdar idi ki, ömür uzunluğu itibariyle, Selçukoğulları arasında ondan daha çok nasipli kimse yoktu. Şöhretini yaydı, rahat, iyi bir hayat geçirdi. Mal biriktirdi; zafer muradınca idi, düşmanları ortadan kaldırdı. Memleketler fethetti. Cihana hakim olma merasimlerini, hükümdarlık kanunlarını, padişahlığın esaslarını, hükümetin kanununu iyi bilirdi. Ordu sevk edip düşmanlarla muharebe etme zamanlarında düşünceleri isabetli ve kararı doğru idi. Adalet ve hakkaniyet ve Tanrı korkusuna sahipti ve namuslu idi.”¹¹⁶⁹

“Sultan Sencer Selçuklu ailesinin en fazıl ve adillerinden olup hepsinin alimi, akıllısı ve olgunu idi. Bilginlere sevgi ve saygı gösterir ve cömert davranırdı. Sultan Sencer’in hazinedarından nakledildiğine göre, birbiri ardına beş günde 700.000 dinar bahşış verdi. Askerlere, emirlere ve büyüklere at ve diğer hilatten başka 1000 kırmızı atlas kaftan hediye etti.”¹¹⁷⁰

“İslam Sultanları arasında fetihlerinin çokluğu, derecesinin yüksekliği ve muradına ermişlik bakımından Kisralar arasındaki Perviz gibi idi.”¹¹⁷¹

“Mu’izzi, Sultan Sencer için şöyle demektedir: Onun dindarlığıyla Hz. Peygamber’in ruhu şad olmuştur. Adem ile Havva, onun oğlu olmasından dolayı sevinçlidir. Ey Şah! Ey Melik! Bütün ufuklara sen sahipsin. Dinin gözü, senin fetih ve zaferinle gören oldu.”¹¹⁷²

Sultan Sencer kızı Mahmelek Hatun’un vefat etmesi üzerine şair Am’ak-i Buhari’yi kızı adına mersiye yazması için bölgesine davet etmiştir.¹¹⁷³ Sultan Sencer’in Fars edebiyatına, şair ve şiirlere merakı fazladır. Daha önce ölmeden önce dile getirdiği kendi dizelerinden bahsetmiştik şimdi ise yine Sultan Sencer’e ait onun edebi zevkini ve becerisini ortaya koyan diğer şiirlerini bir araya getirerek dönemini ifade etmiş bulunacağız.

“Yarışamaz madem senin altın bağıslayan elinle,

Söz söylemez misk senin yanında.

Yüz mücevher hazinesine bedeldir yüzdeki gözü bağıslamak

¹¹⁶⁹ Ravendi, **a.g.e.**, s. 164.

¹¹⁷⁰ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 235.

¹¹⁷¹ Hamdullah Kazvini, **a.g.e.**, s. 68-69.

¹¹⁷² Kartal, “Fars Edebiyatında ‘Türk’ Kavramı”, s. 84.

¹¹⁷³ Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler**, s. 37.

Kaşıyla işaret eder de çatmaz kaşını.”

*“Dolaştım rüzgar gibi dünyanın dört bucağını,
Nice taç sahiplerinin kellesini gördüm ayaklar altında.
Kimse emrimden çıkamadı; Zira,
İsyan edenlerin boynunu kırdım.
Bunca mülk, asker, devlet ve ikbal ile,
Ben geçip gittim, bıraktım fani dünyayı.
Alçak dünya benim gibi birinden alakasını kesti,
Henüz erken, neden başkalarından değil de benden vazgeçti?”¹¹⁷⁴*

*“Mana aleminin büyükleri ve hükümdarları,
Bir öğüt alsınlar bu sarhoştan.
Devlet yar olunca onlara,
Yardım etsinler elden ayaktan düşmüş kimselere.”¹¹⁷⁵*

*“Rüyalarında bile göremez devrin sultanları,
Bizi methedenlere ihsan ettiğimiz malın onda birini.
Dünyadaki bütün altın ve gümüşü halka dağıttık,
Bütün bunlar elimizin cömertliği ve yüceliğimizdendir.”¹¹⁷⁶*

*“Biz canımızı yaratana teslim ettik ve gittik,
İnsanlardan rahmet aldık ve gittik.
Dünyayı iki üç günlüğüne bize emanet ettiler,
Biz de başkalarına emanet ettik ve gittik.”¹¹⁷⁷*

¹¹⁷⁴ Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler**, s. 45.

¹¹⁷⁵ Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler**, s. 45.

¹¹⁷⁶ Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler**, s. 46.

¹¹⁷⁷ Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler**, s. 46.

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti anakaynaklarına dayanarak hazırlamaya gayret ettiğimiz ‘Büyük Selçuklu Sultanlarının Tasvirleri’ tez çalışmamızın temel noktası Büyük Selçuklu Sultanlarının her birinin yaşadıkları çağda ve dönemde birbirine benzeyen ya da birbirinden ayrılan tutum, tavır ve davranışları, kendilerini ifade ediş biçimleri, mücadeleleri ve hezimetleri ve tüm bunları aktarmaya çalışırken neler hissettikleri, kişilik özelliklerinin dışavurumu gibi her yönüyle hükümdarlık süreleri boyunca omuzlarında taşıdıkları ‘kendilerini’ anlamaya, anlatmaya çalıştık. Hiç şüphesiz ‘*anlamanın boyu anlatmaya geldi mi kısılır*’ düsturundan yola çıkarak anladıklarımızdaki eksiklikler anlatımımıza da yansımıştır ancak yine de çalışmamız boyunca titizlikle incelenen kaynaklardan en öne çıkan ve belirgin olanlardan köşesine çekilen, kaynakların suskunluğuna terkedilen noktalara kadar her ayrıntıya da ulaşmaya ve onları anlamlandırmaya çalıştık.

Bu çalışmalarımızın sonucunda ortaya çıkan en önemli bulgularımızdan birisi; Büyük Selçuklu Sultanlarının kendi yaşadıkları çağa ait sınırlar çerçevesinde ufuklarının alabildiğine geniş olduğu, yaşadıkları çağın hükümdar portresine hem uygun hem de zaman zaman ötesinde idarecilik yaptıkları, hükümdarı oldukları devletin çizgisini nesilden nesile daha ileri aktarma kaygısı güttüklerini elbette bunlar yaşanırken zaman zaman karşılarına çıkan olumsuzlukların onları durdurduğu ancak buna rağmen yine de mücadele safını terketmeden devletlerine ve milletlerine olan sonsuz bağlılık ile liderliklerini sürdürme gayreti içerisinde olduklarını görmektir. Sultanların her birinin kişilik özellikleri, tavır, usul ve davranışları, yaşadıkları Selçuklu Devleti’ni ‘Selçuklu’ yapan en önde gelen ölçütlerden birisidir bu açıdan çalışmamızın sonucunu önemsiyoruz. Sultanların idarecilikleri aynı zamanda Selçuklu devletinin hızlıca yükselmesini sağlayan en önemli noktadır. Yurtsuzluk problemiyle birebir karşı karşıya kalan Sultan Tuğrul Bey bu meseleyi nasıl çözdü, bu çözüm onun hangi kişilik özelliğine karşılık geliyordu? Sultan Sencer esaret altında tutulurken onun zincirlerini kırmasına engel olan düşünce yalnızca eşinin de esir olması ve onu arkasında bırakamayacak bir kişilikte olması mıydı? Ya da Sultan Alparslan’ın ordusuna bakarken hissettiği şeyler onu gerçekten de kendi ifadesiyle ‘kibirli’ biri yapar mıydı? Gerçekten de o tepede hissettiği şey, aslında zihninde hiç açılmamış bir şemanın açılışından farklı değil miydi? En parlak günleri gören olarak ifade ettiğimiz Sultan Melikşah’a oğlunun

ölümü ardından intihara eğilim gösterecek kadar ağır gelen şey neydi bilmiyoruz belki ama o ‘şeyin’ Sultan’ın bir kağıt parçasına şairane satırlar döktürmesine ve Hacı’nın gözyaşlarına sebep olduğunu iyi biliyoruz. Sultanların neler yaşayıp neler hissettiği, hangi olaylarda ne tür tepkiler verdiği, kırmızı çizgileri ve zaafı gibi onlarla alakalı birçok noktayı ifade ederek oluşturduğumuz bulgular üzerinden kronolojik olarak ilerleme kaydederek aynı zamanda Selçukluların nasıl bu kadar hızlı geliştiğini ve ilerleme kaydettiğini de ifade etmeye çalışıyoruz, bu ifadelerimizin çıkış noktası her bir Selçuklu Sultanına karşılık gelmektedir.

Büyük Selçuklu Sultanları; diplomatik ve bürokratik tüm iş ve işlemlerde sadakate de liyakate de önem vermeleri, ehl-i sünnete bağlılıkları çerçevesinde halkını kendi inançlarına göre “bozuk” itikatlardan muhafaza etmeye çalışarak samimi Müslüman duruşuna sahip olmaları, halkı idare etmede fazlasıyla titiz, adil ve hoşgörülü olmaları gibi özellikleriyle ciddi bir duruş sergilemektedirler. Kısa sürede yurt sorununu çözmeyi başaran Selçuklu Sultanları ilerigörüşlü davranarak Anadolu’nun da yurt edinebilmesi için çabalamış, çabalarını da hedeflerine ulaşıp taçlandırmışlardır. Özellikle Anadolu’da gerek siyasi gerek dini anlamda kendini yalnızlaştırılmış ve ötekileştirilmiş hisseden halkların Selçuklu Sultanlarına zaman içerisinde ılımlı adımlar atması ve benimsemesi Selçuklu Devleti’ni, Sultanlarının en baştaki ideal ve hedeflerini de aşan bir noktaya götürmüştür. Bu başarıda her bir Selçuklu Sultanının kendisinde açığa çıkardığı ‘hoşgörü’ uslubunun payı tartışmasız etkili olmuştur. Hoşgörülerini besledikleri en ciddi kanallardan birisi de hiç şüphesiz Selçuklu Sultanlarının tamamında görebildiğimiz ilme ve ilim insanlarına düşkünlükleri, desteklemeleri ve onları etraflarından eksik etmemeleridir. Kendisi için: “*Taşa hitap etse eritir, meclise şeytan getirip bağlasan, ona bile tövbe ettirip gönderir.*” ifadeleri kullanılan Abdülkerim Kuşeyri ya da İmamü’l-Harameyn Cüveynî, Hüccetü’l-İslam İmam Gazzali, Ahmed-i Cami ve tekkesi “*Horasan’ın Kabe’si*” olarak görülen Yusuf Hemedani gibi ünü çağlarını aşmış, isimleri günümüze gelen gelmeyen birçok ilim insanının gölgesi hep devletin üzerinde ve hükümdarların önündedir. Bu yönüyle Selçuklu Sultanlarının temellerini attığı, ilmi mücadele kapısı Nizamiye medreseleri, Psellos Kostantinos’un: “*Bağdat’ta kurulan Nizamiye Medreselerinde doğan yıldızlar, bir gün Bizans’ın güneşini söndürebilir.*” İfadesine mazhar olacak kadar çağının ötesinde bir hale bürünmüş ve yüzyıllardır ilim hocalarına da talebelerine de ayrı bir

izah verircesine karşımızda durmaktadır. Selçuklu Sultanlarının siyasi, ekonomik, sosyal, bilimsel, dini ve kültürel gibi birçok alanda temel attıkları her bir tuğla, harcını kendilerinde bulunan şahsiyet özelliklerinden beslenerek almıştır. Çalışmamızın en önemli vurgularından birisi de her bir sultanın ortaya koyduğu değerlerin tıpkı bir takım yıldızının yanyana gelmesi ve beraber hareket etmesi gibi ‘Selçuklular’ tasvirinin bütününe oluşturmasıdır. Titizlikle seçilen her bir rengin hareketlenmesi sonucunda uyumlu bir resmin ortaya çıkması gibi Selçuklu Sultanlarının gayretleriyle ortaya çıkan ‘Selçuklu Devleti’ de bütün ve ahenkli bir portre gibi karşımızda durmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti Sultanlarının her biri yaşadıkları ve hükmettikleri dönemlerin sonucunda dünyadan ayrılırken arkalarında bir devletten ötesini bırakmışlardır. Her ne kadar onların birer birer dünyadan göçmeleri gittikçe eksilen, gücü zayıflayan bir ‘Selçuklu’ ortaya çıkarsa da biz, İbn Haldun’un: *“Toplum genel niteliğiyle bir ırmağa benzetilebilir. Yatağı hiçbir zaman kurumayan bir ırmağa. Kesintisiz yenileşerek akıp gittikten sonra denize her dökülüştünde yeni olarak dökülen bir ırmağa. Bu ırmak, çölden ya da kırsal bir kesimden çıkar. Yatağında ilerlerken tepelere rastlar ve eğilmek zorunda kalır. Yengi ve yenilgi dönemleri budur işte. Irmak tepeleri geçmeyi başardığında, doğrultusunda çok daha güçlü olarak akışını sürdürür. İşte tam bu sırada, kentsel yaşamın çeşitli iş ve uğraşlarının doğum sancısını çekmektedir toplum. Irmak ilerler ama bir gün işin sonuna gelir, akışını yavaşlatır, sonunda durur. O sırada da, deniz yutar ırmağın sularını ama denize dökülenleri (aynı ırmağın yatağında) yeni sular izler ve her zaman ‘yeni’ sular akar. Kısacası İbn Haldun’a göre bir toplumun ‘yok olması’ sanıldığı anlamda bir yok olma değildir, ‘denize dökülme’dir.”* Nazariyesindeki ifadelerine dayanarak geride bıraktıkları ‘şeyin’ hükümdar oldukları zaman başarmaya çalıştıkları her şeyden daha da fazlası olduğuna ve hiç şüphesiz Selçuklu Sultanlarının tasvirlerinin, onlarla ilgili anakaynaklarda ifade edilen verilerden de bizim onlara dayanarak çizmeye çalıştığımız portreden de daha anlamlı olduğuna inanarak çalışmamızı tamamlıyoruz.

Tüm bu ifadelere ek olarak Ahmet Hamdi Tanpınar’ın o meşhur: *“Vakitsiz bastıran kar fırtınası altında kalan bahar: Selçuklular”* ifadesi, her tamamlanan Selçuklu çalışmasının sonucunda bizim o baharı biraz daha anlama ve o bahara biraz daha yaklaşma gayreti içerisinde olduğumuzu gösteriyorsa ne güzeldir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, İbnü'l Cevzi, **El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485)**, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Abu'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi I**, Ömer Rıza Doğrul (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1945.
- Ağırnaslı, Nilay, “Büyük Selçuklu Devlet Adamlarının Adalete Ve Refaha Dayalı Toplum Düzeni Oluşturma Gayeleri” , **Cappadocia: Journal of History and Social Sciences**, Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2014.
- Ağırnaslı, Nilay, “Büyük Selçuklu Devlet Adamlarının Adalete Ve Refaha Dayalı Toplum Düzeni Oluşturma Gayeleri” , **Cappadocia: Journal of History and Social Sciences**, Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2014.
- Aka, İsmail, “Selçuklu Sultanlarının Ölümleri Ve Gömüldükleri Yerler”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 310, 1989.
- Akkuş, Mustafa ve Zeki İzzetullah, “Tuğrul Bey'in Mutasavvıflarla İlişkileri”, **Medeniyet Ve Toplum Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2020.
- Aleksis, Savvıdıs, “Selçuklu Sultanı Alparslan ve Bizans”, **Tarih Dergisi**, Sayı 35, 1994.
- Alican, Mustafa (hızl), **Malazgirt Zaferi 1000 Yıllık Miras**, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Alican, Mustafa, “Malazgirt Zaferine Giden Süreç ve Zaferi Getiren Strateji ve Sonuçları”, **Tvnet**, 26 Ağustos 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=34QLH69m490>, (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019).
- Alican, Mustafa, “Selçukluların Erken Döneminde Siyasal Otorite”, **Cıepo Uluslararası Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu**, Uşak: Uşak Kalkınma Vakfı Yayınları, 2011.
- Alican, Mustafa, “Selçukluların Erken Döneminde Siyasal Otorite”, **Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu**, İzmir: Meta Basım, 2011.

- Alican, Mustafa, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular İbnü'l-Verdi**, İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Alican, Mustafa, **Doğunun ve Batının Büyük Sultanı Alparslan**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Alican, Mustafa, **İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular**, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Alican, Mustafa, **Malazgirt Günlükleri Kutlu Mirasın Peşinde**, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Alican, Mustafa, **Malazgirt Kıyametin İlk Günü 1071**, İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Alican, Mustafa, **Selçuklunun Öncü Veziri Amidülmülk Kündüri**, İstanbul: Erdem Yayınları, 2018.
- Alper, Mehtap, “Büyük Selçuklulara Ait İlk Türkçe Telif Eser: Tabibname”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 45, 2016.
- Anna, Kommena, **Alexiad**, Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1996.
- Atıcı Arayancan, Ayşe (ed.), **Orta Çağ'da Din ve Devlet**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Atıcı Arayancan, Ayşe, **Hasan Sabbah ve Alamut**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- Ayan, Ergin, **Sultan Tuğrul Bey**, İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Azimi, **Azimi Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler H.430-538)**, Ali Sevim (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Beyhaki, **Tarih-i Beyhaki**, Necati Lügal (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2019.
- Bilindir, Sedat, “Malazgirt Savaşının Kaderine Etki Eden Gelişme Kapsamında İstihbarat Teşkilatının Değerlendirilmesi”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 16, Sayı 44, 2019.
- Bundari, **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Irak Ve Horasan Selçukluları Tarihi)**, Kıvameddin Burslan (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1999.

- Coşkun, Derya, “Tuğrul Bey’in Hakimiyet Mefkuresi Bağlamında Kafkasya’daki Faaliyetleri”, **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı 6, Mart 2020.
- Çalışkan, Mehmet, “Melikşah İle Hasan Sabbah’ın Mektuplaşması Meselesi”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2018.
- Çaylı, Murat, “Ortaçağ’da Doğu ve Batı’daki Din Ve Devlet İlişkilerinin Karşılaştırılmasına Bir Örnek: Charlemagne ve Sultan Tuğrul Dönemleri”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı 14, 2019.
- Çetin, Altan, “Selçuklu Kuruluş Devri Siyaset Düşüncesini İbn Haldun Üzerinden Bir Okuma Denemesi”, **II. Uluslararası Selçuklu Kültür Ve Medeniyeti Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013.
- Çıplak, Esra, “Zafer Sağlayan Materyaller: Ok ve Yay”, **Malazgirt Meydan Muharebesi ve ve Sultan Alparslan Uluslar arası Sempozyumu**, Muş, 2018.
- Delibalta, Yavuz, **Selçuklularda İstihbarat**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Develi, Hayati (hızl), **Kutadgu Bilig**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.
- Devletşah, **Şair Tezkireleri**, Necati Lugal (çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Dizer Karaoşman, Türkan, “Sultan Melikşah Dönemi Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dış Politikası”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, 2019.
- El-Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**, Erkan Göksu (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Eraslan, Fatma, “Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Abbâsî İlişkileri”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2018.
- Erdem, İlhan, “Şerefü’l-Mülk Ebu Tahir Mervezi Ve Sultan Sencer”, **II. Uluslararası Selçuklu Kültür Ve Medeniyeti Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013.
- Ersan, Mehmet ve Mustafa, Alican, **Sorularla Selçuklu Tarihi Selçukluları Yeniden Keşfetmek Büyük Selçuklular**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Ersan, Mehmet, “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, 2010.

- George, Makdisi, “Tuğrul Bey’in Evliliği”, Mustafa Alican (çev.), **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 3, 2009.
- Gök, İbrahim “İbn Hallikan’da Selçuklu Biyografileri”, **Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı 16, 2006.
- Göksu, Erkan, **Bilge Vezir Nizamülmülk**, İstanbul: Erdem Yayınları, 2018.
- Göksu, Erkan, **Büyük Selçuklular**, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Göksu, Erkan, **Nizamülmülk**, İstanbul: Erdem Yayınları, 2018.
- Göksu, Erkan, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları**, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Göksu, Erkan, **Selçuklunun Mirası Gulam ve Ikta**, İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Göksu, Erkan, **Sorularla Selçuklular**, Ankara: Anadolu Yayınları, 2021.
- Hamdullah, Kazvini, **Tarih-i Güzide**, Erkan Göksu (çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Harold, Bowen, “Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar”, Mustafa Alican (çev.), **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 8, 2010.
- Huncan, Ömer Soner, “Ortaçağ İran’ını Anlamak: Firdevsi, Nizamü’l-Mülk, Sabbah ve Hayyam” **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 77, 2016.
- Hülagü, Metin (hızl), **Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler**, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Hülagü, Metin (hızl), **Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet Bildiriler I-II**, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Hüseynî, **Ahbaru’d-Devleti’s-Selçukiyye**, Necati Lügal (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1943.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergah Yayınları, 2020.
- İbni Haldun, **Mukaddime Cilt I-II**, Turan Dursun (çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2020.
- İbnü’l Esir, **İslam Tarihi (El-Kâmil Fi’t-Târîh Tercümesi)** Cilt 8-9, Abdülkerim Özeydin (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.

- İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular**, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- İmam-ı Gazâlî, **Dalâletten Kurtuluş (el munkizü min-ed-dalâl)**, İstanbul: Onur Yayınları, 2018.
- İpek, Ali “Sultan Sencer Dönemi Merv’de İlmî Hareketlilik”, **Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu**, Konya: Servet Yayınları, 2013.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Alparslan”, **DİA**, Cilt 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Kanat, Cüneyt ve Burçak, Devrim, **Sorularla Haçlı Seferleri**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- Kara, Seyfullah, “Selçuklu Sultanlarında Hz. Muhammed Sevgisi Ve Bu Sevginin Tezahürleri”, **Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyum**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Kara, Seyfullah, “Selçuklu Türklerinin Mezhepler Arası Barışı Sağlamaya Yaptıkları Katkıları”, **Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu**, Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Kara, Seyfullah, **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları**, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Kaya, Fatih, “Kutadgu Bilig’e Göre Liderde Bulunması Gereken Temel Vasıflar” **Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature And History Of Turkish or Turkic**, Cilt 12, Sayı 33, 2017.
- Kaya, Pınar, “Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtınîler İle Yapılan Mücadeleler”, **Tarih Dergisi**, Sayı 58, 2013.
- Kesik, Muharrem “Kutalmış’ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri”, **Türk Kültürü**, Sayı 454, 2001.

- Kesik, Muharrem, “Sultan Alparslan’ın Liderlik Vasıfları”, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 4, 2014.
- Kesik, Muharrem, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Kitapçı, Zekeriya, “Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Ve Abbâsî Hilafetinin Türk Varlığı İle Fiili Bütünleşme Olayı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 1, 1992.
- Koca, Salim “Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler Ve Melikşah’ın Büyük Selçuklu Tahtına Çıkışı”, **Gazi Türkiyat**, Sayı 1, 2007.
- Koca, Salim, “Büyük Selçuklu Sultanlarının Saltanat Dönemlerinde Karşılaştıkları Ve Tamamen Çözemedikleri Ağır İç Meseleler”, **Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu**, Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019.
- Koca, Salim, “Kutadgu Bilig’de ‘Hükümdar, Vezir ve Sufi Tipleri’nin Tanıtılmasında Ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü”, **Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 10, 2012.
- Koca, Salim, “Sultan Sencer ve Büyük Selçuklu Devletinin Çöküşten Önce Son Parlayışı”, **Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2017.
- Koca, Salim, “Tuğrul Bey’den Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alparslan Tarafından Nasıl Giderildi?”, **Bilig Dergisi**, Sayı 3, 1996.
- Koyuncu, Mevlüt, “Tuğrul Bey Zamanında Sultan Halife İlişkisi”, **1. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu**, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I. Cilt Kuruluş Devri**, Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II. Cilt II. İmparatorluk Devri**, Ankara: TTK Yayınları, 2017.
- Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III. Cilt Alp Arslan ve Zamanı**, Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- Köymen, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları, 2019.

- Köymen, Mehmet Altay, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- Kütük, Ahmet, **Tuğrul ve Çağrı Saltanat ve Sadakat**, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Machiavelli, **Prens**, Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Remzi Kitapevi, 2018.
- Marco, Polo, **Seyahatname**, Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Merçil, Erdoğan (hızl), **Alp Arslan Ve Malazgirt**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018.
- Merçil, Erdoğan (hızl), **Selçuknâme**, İstanbul: Bilge Yayınları, 2018.
- Merçil, Erdoğan ve Mehmet, Kanar, “Sultan Sencer’in Bizans İmparatoruna Mektubu”, **Belgeler**, Cilt 28, Sayı 32, 2007.
- Merçil, Erdoğan, “Sultan Sencer’in Doğu Hayranlığı ve Bunun Batı Siyaseti Üzerindeki Etkisi”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı 19, 2008.
- Merçil, Erdoğan, **Büyük Selçuklu Devleti**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Merçil, Erdoğan, **Selçuklular Makaleler**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.
- Metin, Tülay, **Selçuklu Çağında Yaşamak**, İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Michel de Certeau, **Tarih ve Psikanaliz**, Ayşegül Sönmezay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Mirhand, **Ravzatu’s-Safa**, Erkan Göksu (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Mirjafari, Hosein, “İsfahan’da Bulunan Melikşah, Nizamülmülk Ve Diğer Selçuklu Hükümdarlarının Mezarları Hakkında İzahat”, **12. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Muhammed Yakubi, **Gazzâlî’nin Mektupları**, Merve Kelebek (çev.), İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2017.
- Muhammedi, Zikrullah, “Dini İnanç Ve Unsurlarının Malazgirt Zaferindeki Rolü”, **Tarih Dergisi**, Sayı 58, 2013.
- Nizamülmülk, **Siyasetname**, Mehmet Kanar (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2020.

- Ocak, Ahmet, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı**, Cilt 4, 2012.
- Oruç, Züriye, “Sultan Sencer’in Esareti”, **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim, “Arapça Kaynaklara Göre Sultan Alparslan’ın Ölümü Ve Defnedildiği Yer”, **Tarih Dergisi**, Sayı 65, 2017.
- Özaydın, Abdülkerim, “Hasan Sabbâh”, **DİA**, Cilt 16, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim, “Melikşah”, **DİA**, Cilt 29, İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Özaydın, Abdülkerim, “Muhammed Tapar”, **DİA**, Cilt 30, İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özaydın, Abdülkerim, “Sencer”, **DİA**, Cilt 36, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özaydın, Abdülkerim, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- Özgüdenli, Osman G. “Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler”, **17.Türk Tarih Kongresi**, Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Özgüdenli, Osman G., **Selçuklular Cilt I**, İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Özkurt, Kemal, “Büyük Selçuklu Başkenti Rey’de Tuğrul Bey Kümbeti”, **Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007.
- Pırlanta, İsmail, “Büyük Selçukluların Horasanda Dini ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Bazı Uygulamaları Ve Bunların Halka Yansımaları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, 2012.
- Piyadeoğlu, Cihan, **Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı**, İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Piyadeoğlu, Cihan, **Sultan Alparslan Fethin Babası**, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

- Ravendi, **Rahat-Üs-Sudur Ve Ayet-Üs-Sürur Cilt I-II**, Ahmet Ateş (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah, **Câmi'ü't-Tevarih**, Erkan Göksu-Hasan Hüseyin Güneş (çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Ricaloğlu, Nadir, “Şair Muizzi'nin Büyük Selçuklular Hakkında Yazdığı Şiir”, **Türk Kültürü**, Sayı 122, 1972.
- Sevim, Ali ve Erdoğan, Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Sevim, Ali, “İbnü'l Cevzi'nin El-Muntazam adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (1038-1092)”, **Belgeler**, Cilt 25, Sayı 30, 2005.
- Sevim, Ali, “Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi”, **Bellekten**, Cilt 24, Sayı 94, 1960.
- Sevim, Ali, **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri**, Ankara: TTK Yayınları, 2002.
- Sevim, Ali, **Malazgirt Meydan Savaşı**, Ankara: TTK Yayınları, 2019.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, **Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular**, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Sümer, Faruk, “Arslan El-Besasiri Abbâsî Halifesi El-Kaim Biemrillah ve Selçuklu Sultan Tuğrul Bey Devrinde Mühim Roller Oynamış Bir Türk Kumandanı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 42, Haziran 1986.
- Sümer, Faruk, “Tuğrul Bey”, **DİA**, Cilt 41, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Şeşen, Ramazan “Alparslan'ın Hayatı İle İlgili Arapça Kaynaklar”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 17, 1972.
- Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Turan, Osman, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Turan, Refik (ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Hrant D. Andreasyan (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2019.
- Usta, Aydın, **Doğunun ve Batının Hakimleri Selçuklular**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- Usta, Aydın, **Selçuklu Sultanları**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Usta, Aydın, **Sorularla Selçuklu Tarihi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- Ünal, Ayhan Afşın, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Oğuzlar-Türkmenlere Karşı Takip Ettiği Siyaset", **Turkish Studies-Historical Analysis Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, 2019.
- Vurgun, Ahmet "İbn Haldun Üzerinden Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Sürecine Bakmak", **Türk Yurdu Dergisi**, Cilt 32, 2012.
- Yeşilot, Okan ve Köksal, Bihter Gürışık, (ed.), **Türk Tarihinde Liderler**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Yıldırım, Taner, "Tuğrul Bey Dönemi Bağdat'ta Sosyal Karışıklıklar ve Tabii Afetler", **I. Uluslar Arası Selçuklu Sempozyumu**, 2010.
- Yıldırım, Taner, "Tuğrul Bey Döneminde Bağdat'ta Türkmen Faaliyetleri", **Tarihte Ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (İran-İrak)**, Sayı 1/1, 2014.
- Yıldız, Abdulvahap ve Ekinci Abdullah, "Ahmed Cam Nameki İle İlgili Şiir Ve Menkıbelerde Sultan Sencer'in Şahsiyeti", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 152, 2004.
- Yıldız, Hakkı Dursun (hızl), **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, İstanbul: Kronik Kitap.
- Yılmaz, Sabri, "Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Etkin Bir Âlim: Abdülkerim el-Kuşeyri ve Şikâyetü Ehli's-Sünne Başlıklı Risalesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 40, 2018.
- Yılmaz, Sezen, "Büyük Selçuklu Devletinde Elçilik Kurumu", **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Marmara Üniversitesi TAE, 2010.
- Yürekli, Tülay "Büyük Selçuklularda Ve Memlûklerde Av", **Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalıya Armağan**, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.

Zahiru'd-Din Nişaburi, **Selçukname**, Ayşegül Fidan (çev.), İstanbul: Kopernik Kitap, 2018.

